

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRO ZINĀTŅU FAKULTĀTE

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE

SANTA BRIEDE

ĪPAŠVĀRDI LATVIEŠU UN LIETUVIEŠU LEKSIKOGRĀFIJĀ

Promocijas darbs
zinātnes doktora (*Ph. D.*) grāda iegūšanai
humanitārajās un mākslas zinātnēs

Zinātniskie vadītāji:

Dr. habil. philol. **Ojārs Bušs**

Dr. Vilma Zubaitiene

Zinātniskā konsultante:

Dr. philol. **Laimute Balode**

RĪGA 2023

ANOTĀCIJA

Promocijas darbā “Īpašvārdi latviešu un lietuviešu leksikogrāfijā” pētīta iespiesto latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcu struktūra.

Teorētiskajā daļā sniegts pārskats par latviešu un lietuviešu onomastiskās leksikogrāfijas darbiem, apskatot arī darbus, kas atrodas uz vārdnīcu žanra robežas. Darbā piedāvāti trīs kritēriji īpašvārdu vārdnīcu nošķiršanai no citiem uzziņu literatūras darbiem: formālais, saturiskais un funkcionālais. Teorētiskajā daļā apskatīti teorētiskajā literatūrā aprakstītie vārdnīcu struktūras aspekti, dalot tos funkcionālajos un strukturālajos.

Praktiskajā daļā galvenā uzmanība pievērsta četriem latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcu struktūras aspektiem – ietvara struktūrai, makrostruktūrai, mikrostruktūrai un norāžu struktūrai.

Analizējot ietvara struktūru, skatīti tie vārdnīcu komponenti, kas atrodas pirms vai pēc šķirkļu saraksta (piem., ievads, norādījumi, kā orientēties vārdnīcā, pielikumi u.tml.). Pētot makrostruktūru, uzmanība pievērsta lemmu atlasei, lemmu un sublemmu šķīrumam, kā arī lemmu un sublemmu kārtojuma. Praktiskajā daļā apskatīta gan konkrētā, gan abstraktā latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcu mikrostruktūra. Konkrētās mikrostruktūras analizē šķirkļos iekļautā informācija dalīta divās daļās: lingvistiskajā un ekstralingvistiskajā.

Apskatot norāžu struktūru, šķirtas četru veidu norādes: šķirkļa iekšējās norādes; norādes uz citiem šķirkļiem; norādes uz kādu citu vārdnīcas daļu; norādes uz avotiem ārpus vārdnīcas.

Atslēgas vārdi leksikogrāfija, onomastiskās vārdnīcas, vārdnīcu struktūra, onīms, šķirklis, lemma

SATURA RĀDĪTĀJS

IEVADS	6
1. ĪPAŠVĀRDU VĀRDNĪCA: JĒDZIENA ROBEŽAS	14
1.1. Formālais aspekts	18
1.2. Saturiskais aspekts	20
1.3. Funkcionālais aspekts.....	23
2. VĀRDNĪCU STRUKTŪRAS ASPEKTI	27
2.1. Ietvara struktūra.....	28
2.2. Vārdnīcu makrostruktūra	30
2.2.1. Lemma un sublemma vārdnīcas makrostruktūrā	31
2.2.2. Lemmu kārtojuma principi.....	37
2.3. Vārdnīcu mikrostruktūra.....	40
2.3.1. Konkrētā un abstraktā mikrostruktūra	47
2.3.2. Hierarhiskā un lineārā mikrostruktūra	51
2.4. Izkārtojuma struktūra.....	52
2.5. Norāžu struktūra.....	53
2.6. Piekļuves struktūra	56
2.7. Tēmas–rēmas struktūra	58
3. LATVIEŠU UN LIETUVIEŠU ONOMASTISKĀS LEKSIKOGRĀFIJAS DARBI	61
3.1. Pārskats par latviešu īpašvārdu vārdnīcām.....	61
3.1.1. Vietvārdu vārdnīcas.....	61
3.1.2. Personvārdu vārdnīcas.....	66
3.1.3. Citi darbi	67
3.2. Pārskats par lietuviešu īpašvārdu vārdnīcām	71
3.2.1. Vietvārdu vārdnīcas.....	71
3.2.2. Personvārdu vārdnīcas.....	74
3.2.3. Citi darbi	76
4. LATVIEŠU UN LIETUVIEŠU ĪPAŠVĀRDU VĀRDNĪCU STRUKTŪRAS ASPEKTI	80
4.1. Ietvara struktūra.....	80

4.1.1. Ietvara struktūras komponenti ar metafunkciju	80
4.1.1.1. Titullapa	80
4.1.1.2. Ievads	82
4.1.1.2.1. Vārdnīcas mērķis un adresāts	82
4.1.1.2.2. Vārdnīcas apjoms	84
4.1.1.2.3. Informācija par vārdnīcas uzbūvi	85
4.1.1.2.4. Informācija par šķirkļa uzbūvi	87
4.1.1.2.5. Cita papildinformācija	89
4.1.1.3. Saīsinājumu saraksts	90
4.1.1.3.1. Saīsinājumi	90
4.1.1.3.2. Apzīmējumi	92
4.1.2. Piekļuves struktūru veidojošie ietvara struktūras komponenti	94
4.1.3. Ietvara struktūras komponenti ar citu funkciju	95
4.1.3.1. Iekļauti šķirkļu sarakstā	95
4.1.3.2. Nav iekļauti šķirkļu sarakstā	95
4.1.3.2.1. Rādītāji	95
4.1.3.2.2. Pielikumi	97
4.1.3.2.3. Citi komponenti	97
4.2. Latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcu makrostruktūra	99
4.2.1. Lemmu atlase	99
4.2.2. Lemmu un sublemmu šķīrums	103
4.2.3. Lemmu un sublemmu kārtojums	111
4.2.3.1. Kārtojums pēc formas	111
4.2.3.1.1. Kārtojums pēc alfabēta	111
4.2.3.1.2. Citi kārtojuma principi	113
4.2.3.2. Makrostruktūra, kurā elementu kārtojumu nenosaka forma	118
4.2.3.3. Vairāku principu apvienojums	119
4.3. Latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcu norāžu struktūra	121
4.3.1. Šķirkļa iekšējās norādes	121
4.3.2. Norādes uz citiem šķirkļiem	122
4.3.3. Norādes no šķirkļu saraksta uz kādu citu vārdnīcas daļu	128
4.3.4. Norādes uz avotiem ārpus vārdnīcas	129
4.4. Latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcu mikrostruktūra	130
4.4.1. Abstraktā mikrostruktūra	131
4.4.2. Konkrētā mikrostruktūra	138
4.4.2.1. Lingvistiskā informācija	138
4.4.2.1.1. Fonētiskā un fonoloģiskā informācija	138

4.4.2.1.2. Morfoloģiskā informācija	142
4.4.2.1.3. Etimoloģiskā informācija	144
4.4.2.2. Ekstralingvistiskā informācija.....	148
4.4.2.2.1. Statistiskā informācija	148
4.4.2.2.2. Informācija par avotiem	152
4.4.2.2.3. Informācija par lokalizāciju	156
4.4.2.2.4. Informācija par denotātu	159
4.4.2.2.5. Cita ekstralingvistiska informācija.....	164
NOBEIGUMS	166
TĒZES	170
PROMOCIJAS DARBĀ IZMANTOTO JĒDZIENU UN TERMINU SARAKSTS	172
LITERATŪRAS SARAKSTS	174

IEVADS

Īpašvārdu jeb onīmu (arī onomastiskās) vārdnīcas apraksta specifisku leksikas daļu: vārdus vai vārdu savienojumus, kuri nosauc konkrētus objektus, bet nenorāda to īpašības (Jakaitienė 2005, 230). Pastāv dažādas īpašvārdu klasifikācijas, taču baltu onomastikā tradicionāli tiek runāts par divām īpašvārdu pamatgrupām – ģeogrāfisko objektu nosaukumiem (toponīmiem) un dzīvu objektu nosaukumiem (antroponīmiem). Gandrīz visas latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcas pieskaitāmas tieši šīm īpašvārdu grupām (latviešu leksikogrāfijā ir arī mitoloģiskā vārdnīca, kas, pēc šīs klasifikācijas, īsti neiekļaujas personvārdu grupā, bet iekļaujas citos onīmos – mitonīmos).

Īpašvārdu pētīšanai gan Latvijā, gan Lietuvā ir senas tradīcijas. Kā to savā disertācijā norādījis arī Pauls Balodis, vecākie raksti par latviešu onomastiku publicēti jau 19. gs. sākumā (Balodis 2008, 14). Pirmie nopietnākie pētījumi lietuviešu onomastikā saistāmi ar lietuviešu valodnieka Kazimiera Būgas (*Kazimieras Būga*) darbību 20. gs. sākumā – ar viņa personvārdu un vietvārdu studijām. K. Būga savācis apmēram 75 tūkstošus kartīšu lielu īpašvārdu kartotēku (Sabaliauskas 1982, 32–33).

Šī darba **objekts** ir latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcas – to struktūras aspekti (mikrostruktūra, makrostruktūra, ietvara struktūra un norāžu struktūra). Gan latviešu, gan lietuviešu valodniecībā ir attīstīta īpašvārdu vārdnīcu tradīcija – iznākušas vairākas gan iespiestas, gan elektroniskas īpašvārdu vārdnīcas. Lai gan promocijas darba nosaukums iekļauj plašāku pētāmo jautājumu loku, šajā darbā nav skatīti vispārīga tipa tulkojošajās un skaidrojošajās vārdnīcās iekļautie īpašvārdi. Tāpat nav skatīti īpašvārdi arī latviešu un lietuviešu speciālās apelatīvās leksikas vārdnīcās (piem., terminu vārdnīcās).

Tēmas **aktualitāti** nosaka tas, ka onomastiskajai leksikogrāfijai, tāpat kā tradicionālajai, nepieciešama sava leksikogrāfijas teorija. Kā atzīst onomaste Velta Staltmane, apelatīvu leksikogrāfijas teorija nav tieši piemērojama īpašvārdu vārdnīcām (Сталтмане 1989, 3). V. Staltmane skaidro, ka tas saistīts ar principiālo atšķirību starp apelatīvu un īpašvārdu semantiku. Galvenā īpašvārdu funkcija ir nosaukt individuālu objektu; tā tiešā nominatīvā saikne ar denotātu (bez jēdziena starpniecības) nosaka leksiskās nozīmes neesamību, kā rezultātā vārdnīcās par īpašvārdiem galvenokārt tiek sniegta enciklopēdiska informācija (Сталтмане 1989, 3). Mūsdienu valodniecībā plaši tiek aizstāvēts arī viedoklis par to, ka īpašvārdiem ir leksiskā nozīme (skat., piem., Bušs 1985; Bušs 2006; Bušs 2014; Cristoph 1991; Debus 2005; Pamp 1994; Wotjak 1974). Tomēr vārdnīcās īpašvārdu leksisko nozīmi parasti neskaidro.

Īpašvārdu vārdnīcās par leksēmām parasti netiek sniegta gramatiska vai sintaktiska informācija (atsevišķos gadījumos tā var parādīties, tomēr lielākoties šādas informācijas iekļaušana ir sporādiska), bet tiek norādīti citi parametri – piem., vietvārdu vārdnīcās minēta objekta kategoriālā piederība, vietvārda lokalizācija, etimoloģija (sal., piem., “Latvijas PSR vietvārdi”, “Latvijas vietvārdu vārdnīca” un “Lietuvių vietovardžių žodynas”). Savukārt personvārdu vārdnīcās visbiežāk tiek dota etimoloģija, izplatība, pirmā reģistrācija un minēti personvārda varianti (sal., piem., “Lietuvių pavardžių žodynas” un “Latviešu personvārdu

vārdnīca”). Tātad īpašvārdu vārdnīcas no tradicionālajām vārdnīcām atšķiras mikrostruktūras aspektā.

Salīdzinot ar citām vārdnīcām, V. Staltmane īpašvārdu vārdnīcas sauc par reducētām. Tas saistāms ar faktu, ka šajās vārdnīcās iekļauti tikai lietvārdi (Сталтмане 1989, 3–4). Līdz ar to īpašvārdu vārdnīcas no tradicionālām vārdnīcām atšķiras arī makrostruktūras aspektā. Šis kritērijs gan nebūtu uzskatāms par būtiskāko pazīmi, kas īpašvārdu vārdnīcas atšķir no citām vārdnīcām – par reducētām varētu uzskatīt gandrīz visas speciālās vārdnīcas, jo tajās iekļauta tikai kāda specifiska leksikas daļa (piem., atsevišķas nozares terminu vārdnīcas), vai arī par iekļautajām leksiskajām vienībām sniegta ierobežota informācija, piem., tikai izruna (pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīcas).

Gan latviešu, gan lietuviešu leksikogrāfijā vārdnīcu struktūras pētījumu nav daudz. Par tulkojošo vārdnīcu uzbūvi rakstījusi Apalonija Bojāte (Bojāte 1968). No jaunākajiem pētījumiem būtu minami tādi darbi kā Lauras Karpinskas promocijas darbs “Critical analysis of English-Latvian lexicographic tradition” (2012), kā arī uz promocijas darba pamata tapusi monogrāfija “English-Latvian Lexicographic Tradition: A Critical Analysis” (2015), lietuviešu valodnieces Dangoles Melnikienes (*Danguolė Melnikienė*) monogrāfija “Dvikalbiai žodynai Lietuvoje: megastruktūros, makrostruktūros ir mikrostruktūros ypatumai” (2009). Tulkojošo vārdnīcu struktūras aspekti skarti arī atsevišķās recenzijās (piem., Veisbergs 1996; Veisbergs 1997). Vārdnīcu struktūras aspekti reizē ar citiem jautājumiem daļēji skatīti arī tādos darbos kā Dainas Zemzares “Latviešu vārdnīcas” (1961), “Vārdnīcu izstrāde Latvijā. 1991–2010” (VIL 2012), Evaldas Jakaitienes (*Evalda Jakaitienė*) monogrāfijā “Leksikografija” (2005), Linas Plaušīnaitītes (*Lina Plaušīnaitytė*) promocijas darbā “Jokūbo Brodovskio žodyno leksikografinis metodus” (2010), Vilmas Zubaitienes (*Vilma Zubaitienė*) mācību grāmatā “Lietuvių leksikografija: istorija ir dabartis” (2014). Par drukāto un elektronisko vārdnīcu atšķirībām rakstījusi Jurgita Mikeļoniene (*Jurgita Mikėlionienė*, skat. Mikėlionienė 2003). Taču nevienā no minētajiem darbiem nav apskatītas īpašvārdu vārdnīcas. Dažādi šo vārdnīcu struktūras aspekti aprakstīti tikai atsevišķu autoru publikācijās (skat., piem., Balode 2002; Balode 2009; Bušs 1997; Maciejauskienė 2002; Maciejauskienė 2002a; Maciejauskienė 2004; Staltmane 1990; Vanagas 1971; Бумс 2002).

Arī recenziju par īpašvārdu vārdnīcām ir maz. Izņēmums šajā gadījumā varētu būt vienīgi Jāņa Endzelīna “Latvijas PSR vietvārdi” (ELvv), par kuru atrodamas vairākas atsauksmes (skat., piem., Bendiks 1957; Rudzīte 1957; Sabaliauskas 1957; Sabaļausks 1958; Veide 1957). Savukārt, piem., par “Latvijas vietvārdu vārdnīcu” (LVV) nav publicēta neviena recenzija (par LVV ir tikai dažas nelielas anotācijām līdzīgas publikācijas periodikā, skat., piem., Hirša 2004). Iespējams, to var skaidrot ar faktu, ka katrs LVV sējums ir liela projekta atsevišķa daļa un vienlaikus arī ELvv turpinājums.

Dažas recenzijas par īpašvārdu vārdnīcām atrodamas lietuviešu izdevumos (skat., piem., Balčikonis 1964; Palionis 2011; Sabaliauskas 1957; Sviderskienė 1996; Vitkauskas 2009), taču gan par latviešu, gan par lietuviešu vārdnīcām lasāmajās publikācijās lielākoties apskatīta vārdnīcā iekļautā leksika (resp., saturs, bet ne forma) – atsevišķu vietvārdu cilme, akcentēšana, nosaukumu varianti –, bet gandrīz nemaz netiek runāts par vārdnīcām formas aspektā – par to mikrostruktūru, makrostruktūru un citiem struktūras aspektiem. Līdz ar to tēmas **novitāte**

ir apelatīvu leksikogrāfijas teorijas izmantošana īpašvārdu vārdnīcām un īpašvārdu vārdnīcu analīze tieši struktūras aspektā. Promocijas darba **teorētiskā un praktiskā nozīme** pamatojas visaptverošā vārdnīcu struktūras aspektu apskatā un analīzē – promocijas darbā parādītas vairākas problēmas īpašvārdu vārdnīcu veidošanā un piedāvāti šo problēmu iespējamie risinājumi.

Jēdzieni *vārdnīca*, *personvārdu vārdnīca*, *vietvārdu vārdnīca*, kā arī citi, kas saistīti ar onomastisko leksikogrāfiju, tiek definēti dažādi (par to sīkāk skat. otrajā nodaļā “Īpašvārdu vārdnīca: jēdziena robežas”), līdz ar to izpratne par to, kas ir īpašvārdu vārdnīca, ir dažāda.

Lai latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcas varētu analizēt pēc vieniem un tiem pašiem principiem, šajā darbā analīzei par pamatu izvēlētas vārdnīcas, kas atbilst sešiem kritērijiem.

- Analīzei izvēlētas vārdnīcas, kas ir iespiestas un ir izdotas. Tas nozīmē, ka netiek analizētas manuskriptos saglabājušās vārdnīcas un vārdnīcas, kas pieejamas elektroniski. Elektroniskās un manuskriptos saglabātās vārdnīcas pētījuma praktiskajā daļā pieminētas tikai salīdzinājumam vai atsevišķu problēmu ilustrēšanai. Tāpat darba teorētiskajā un praktiskajā daļā nav apskatītas internetā atrodamās īpašvārdu datubāzes, tādas kā “Antikos vardynas”, Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras Vietvārdu datubāze u. c.

Kā skaidrots Reinharda Hartmaņa (*Reinhard Hartmann*) un Gregorija Džeimsa (*Gregory James*) veidotajā leksikogrāfijas vārdnīcā “Dictionary of Lexicography” (DL), elektroniska vārdnīca ir vārdnīca, kurā informācijas attēlošanai izmantots dators vai citas modernās tehnoloģijas (DL 2001, 47).

Elektroniskās vārdnīcas disertācijā nav apskatītas divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, tāpēc ka tradicionālā leksikogrāfijas teorija balstīta faktā, ka vārdnīcas šķirklus veido teksts, līdz ar to arī drukāta vārdnīca tiek uztverta kā noteiktu tekstu kopums. Elektroniskās vārdnīcās šķirkli ne vienmēr veido tikai teksts, tāpēc, runājot par elektroniskajām vārdnīcām, tiek izvirzīts jautājums, vai to analīzē var runāt par kādām noteiktām teksta struktūrām, īpaši gadījumos, ja vārdnīcas pamatuzdevums ir, piem., savienot datus dažādos medijos (Müller-Spitzer 2013, 368), kā tas ir dažādās video vārdnīcās, kurās šķirklus veido nevis aprakstoši skaidrojumi, bet īsi video. Šādās vārdnīcās vienīgais nosacītais lietotājam redzamais teksts ir šķirkļu saraksts.

Otrkārt, elektroniskajās vārdnīcās, salīdzinot ar drukātajām, strukturālos aspektus ir daudz grūtāk definēt, jo datus, kas ir vārdnīcas pamatā, nevar pilnībā redzēt (Müller-Spitzer 2013, 368). Turklāt atsevišķu struktūras aspektu (piem., ietvara struktūras) izpratne elektronisko vārdnīcu gadījumā būtu atšķirīga (ja pieņem, ka ietvara struktūru var attiecināt arī uz elektroniskajām vārdnīcām). Līdz ar to šādas vārdnīcas nevar pilnvērtīgi analizēt, par pamatu ņemot tos pašus struktūras aspektus (turklāt tādā pašā izpratnē), kas skatīti drukātajās vārdnīcās.

Galvenā problēma, domājot par elektronisko leksikogrāfiju, – vai elektroniskās vārdnīcas ir iespiesto vārdnīcu versijas vai arī tās varētu uzskatīt par patstāvīgu pētniecības un analīzes objektu. Pieņemot, ka elektroniskā vārdnīca ir tikai iespiestās vārdnīcas variants, elektroniskā leksikogrāfija paliek bez sava specifiskā izpētes objekta (Mikelionienē 2003, 81). J. Mikelioniene raksta, ka par īstām elektroniskajām vārdnīcām nebūtu uzskatāmas iespiesto vārdnīcu elektroniskās versijas. Raksturojot vārdnīcu kā iespiestu vai kā elektronisku, vēl

netiek atklāta tās būtība. Elektroniskās vārdnīcās būtu jāsniedz kādas papildu iespējas (piem., iespēja dzirdēt vārdu izrunu), kas neparādās iespīestās jeb tradicionālajās vārdnīcās (Mikelionienē 2003, 81). Pēc šāda kritērija, piem., lietuviešu uzvārdu vārdnīcas elektroniskā versija (LPŽe) vai elektroniskā vietvārdu vārdnīca (VŽe) tikai daļēji būtu atzīstamas par atsevišķām vārdnīcām, jo tās abas ir elektroniski pieejamas drukāto vārdnīcu versijas – pirmkārt, to saturs netiek atjaunots (tātad gan LPŽe, gan VŽe ir statiskas, resp., atspoguļo situāciju tikai to tapšanas laikā), otrkārt, ne to makrostrukturā, ne mikrostrukturā nav pievienota nekāda papildinformācija, kas VŽe un LPŽe atšķirtu no to iespīestā izdevuma. Treškārt, vārdnīcas nav savienotas ar citiem resursiem (datubāzēm, kartēm u.tml). Vienīgā nosacītā VŽe un LPŽe atšķirība saistīta ar meklēšanas iespējām – VŽe ir iespēja atlasīt vietvārdus pēc kategoriālās piederības un atrašanās vietas (piem., visus vārdnīcā minētos ezerus Viļņā vai visas vārdnīcā minētās Latvijas upes). Līdzīgi arī LPŽe uzvārdus iespējams meklēt, piem., pēc vietas, kurā tie reģistrēti.

Šajā darbā par atsevišķām elektroniskām vārdnīcām uzskatītas visas vārdnīcas, kas pieejamas, izmantojot datoru un interneta pieslēgumu. Tas, vai elektroniskajā vārdnīcā, salīdzinot ar iespīesto izdevumu, tiek piedāvātas kādas papildu iespējas, šajā darbā nav ņemts vērā.

- Analīzei izvēlētas vārdnīcas, kurām ir labās puses struktūra. Ar labās puses struktūru šajā pētījumā saprasta tā šķirkļa daļa, kas seko pēc lemmas jeb šķirkļa vārda. Tas nozīmē, ka netiek analizēti īpašvārdu saraksti.
- Šķirkļu sarakstu vārdnīcās veido galvenokārt Latvijas un / vai Lietuvas vietvārdi un latviešu un / vai lietuviešu personvārdi.

Tas nozīmē, ka netiek analizētas tās vārdnīcas, kurās iekļauti tikai atsevišķi Latvijas un / vai Lietuvas vietvārdi vai atsevišķi latviešu un / vai lietuviešu personvārdi (piem., frazeoloģismu vārdnīcas, sinonīmu vārdnīcas), kā arī netiek analizētas tās latviešu vai lietuviešu īpašvārdu vārdnīcas, kurās aprakstīti citu valodu īpašvārdi (tādas kā “Sengrieķu-latviešu īpašvārdu vārdnīca” (2008), “Grieķu īpašvārdu pareizrakstība latviešu valodā” (1922) un “Biblijos vardu žodynas” (2000)).

- Lai gan vārdnīcas valoda būtiski neietekmē tās struktūras aspektus, analīzei izvēlētas vārdnīcas, kurās labās puses struktūra ir latviešu vai lietuviešu valodā.

Kaut arī atsevišķa informācija var būt iekļauta arī pirms lemmas (resp., šķirkļa kreisajā pusē), galvenokārt tieši labā puse veido šķirkļa mikrostrukturā. Latviešu un lietuviešu leksikogrāfijā ir īpašvārdu vārdnīcas, kurās iekļauti Latvijas vai Lietuvas īpašvārdi, tomēr labās puses struktūra ir kādā citā valodā. Tādi darbi ir, piem., Eduarda Voltera “Списки населенных мест Сувалкской губернии, как материал для историко-этнографической географии края” (1901), Valda Jura Zepa sagatavotā “The Placenames of Latgola: a dictionary of East Latvian toponyms” (1948) un Justīnas Valkovjakas (*Justyna B. Walkowiak*) sagatavotā “Litewskie nazwiska Polaków. Słownik etymologiczno-frekwencyjny” (2019). Šādas vārdnīcas darbā izmantotas tikai salīdzinājumam vai atsevišķu problēmu ilustrēšanai, jo promocijas darbā jēdzieni *latviešu leksikogrāfija* un *lietuviešu leksikogrāfija* interpretēti to šaurākajā nozīmē, par latviešu un lietuviešu leksikogrāfijas darbiem uzskatot tikai tos, kas ir attiecīgi latviešu vai lietuviešu valodā.

- Analīzei izvēlētas vārdnīcas, kas ir lingvistiskas vai lingvistiski enciklopēdiskas, t.i., par īpašvārdiem sniegta lingvistiska informācija vai lingvistiska informācija papildināta ar enciklopēdisku informāciju.

Labās puses struktūras esamība vēl neļauj darbu pilnībā saukt par vārdnīcu. Labās puses struktūrā varētu būt arī norāde uz atrašanās vietu kartē, kas tādā gadījumā drīzāk būtu uzskatāms par vietvārdu sarakstu, nevis vārdnīcu. Vārdnīcā labās puses struktūrā būtu jāiekļauj lingvistiska vai enciklopēdiska informācija. Par lingvistisku šajā darbā uzskatīta fonētiska, fonoloģiska, morfoloģiska informācija, kā arī etimoloģiska informācija. Par enciklopēdisku uzskatīta, piem., informācija par to, kur un kad īpašvārds fiksēts pirmo reizi. Tas nozīmē, ka šajā darbā par pamatavotiem nav izvēlēti tie darbi, kur labās puses struktūrā iekļauta tikai enciklopēdiska informācija.

- Analīzei izvēlēti darbi, kuros īpašvārdu saraksts veido darba pamatdaļu, nevis iekļauts kā pielikums vai papildmateriāls.

Gan latviski, gan lietuviski izdoti vairāki darbi, kuri papildināti ar dažādiem īpašvārdu sarakstiem, piem., Zigma Zinkeviča (*Zigmas Zinkevičius*) pētījums “Lietuvių antroponimika: Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje” (1977). Tāpat īpašvārdu saraksti pievienoti vairākām tulkojošajām un skaidrojošajām apelatīvu vārdnīcām, piem., “Lietuvių kalbos rašybos žodynas” (1948), “Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīcā” (1998). Šādi izdevumi promocijas darbā pieminēti, taču nav analizēti kā pamatavoti.

Darba **mērķis** – aprakstīt un analizēt latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcu struktūras aspektus – ietvara struktūru, makrostruktūru, norāžu struktūru un mikrostruktūru –, pievēršot uzmanību galvenajām problēmām teorētiskā un praktiskā aspektā.

Darba **uzdevumi**:

1. Definēt jēdzienu *īpašvārdu vārdnīca*, pievēršot uzmanību galvenajām problēmām šī jēdziena skaidrošanā.
2. Izveidot pārskatu par teorētiskajā literatūrā minētajiem vārdnīcu struktūras aspektiem, izvirzot pamatkritērijus to nošķiršanā.
3. Izveidot pārskatu par latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcām un citiem onomastiskās leksikas darbiem, kuros apkopoti īpašvārdi, bet kas par vārdnīcām būtu atzīstami daļēji.
4. Strukturālā aspektā aprakstīt un analizēt latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcas.

Šajā darbā par primāro netiek izvirzīts uzdevums salīdzināt latviešu un lietuviešu vārdnīcas, tās pretstatot. Atsevišķās vietās šāda salīdzināšana un pretstatīšana veikta, tomēr pamatā gan latviešu, gan lietuviešu vārdnīcas analizētas kā vienots teorētiskās leksikogrāfijas izpētes objekts, pieņemot, ka abu valodu īpašvārdu vārdnīcas veidotas pēc līdzīgiem principiem.

Darba **struktūru** veido ievads, četras nodaļas, secinājumi (nobeigums), tēzes, promocijas darbā izmantoto terminu un jēdzienu saraksts, kā arī literatūras saraksts. Pirmajā nodaļā apskatītas jēdziena *vārdnīca* definīcijas dažādos avotos, kā arī izvirzīti un analizēti kritēriji, pēc kuriem īpašvārdu vārdnīcas nošķirt no citiem darbiem (atlantiem, gazetīriem, sarakstiem u.tml.), kas robežojas ar vārdnīcām. Darba otro nodaļu veido vārdnīcu struktūras aspektu analīze – nodaļā aprakstīti septiņi vārdnīcu struktūras aspekti – ietvara struktūra,

makrostruktūra, mikrostruktūra, izkārtojuma struktūra, norāžu struktūra, adresēšanas struktūra un tēmas–rēmas struktūra.

Lai radītu pilnīgāku priekšstatu par latviešu un lietuviešu onomastiskās leksikogrāfijas izdevumiem, trešajā nodaļā “Latviešu un lietuviešu onomastiskās leksikogrāfijas darbi”, apskatot gan latviešu, gan lietuviešu īpašvārdu vārdnīcas, iekļauta apakšnodaļa “Citi darbi”. Tajā sniegts pārskats par izdevumiem, kuros apkopota onomastiskā leksika, bet kas par vārdnīcām būtu atzīstami daļēji. Ņemot vērā, ka atsevišķi struktūras aspekti (piem., tēmas–rēmas struktūra) drīzāk uzskatāmi par funkciju, kas piemīt noteiktai vārdnīcas teksta daļai, vārdnīcu praktiskai analīzei izvēlēti četri struktūras aspekti – ietvara struktūra, makrostruktūra, norāžu struktūra un mikrostruktūra.

Darba **teorētiskais pamats** ir galvenokārt ārzemju valodnieku pētījumi par dažādiem vārdnīcu struktūras aspektiem un vārdnīcas komponentiem: Rufusa Gauvsa (*Rufus Gouws*) publikācijas izmantotas, analizējot lemmas un sublemmas un to kārtojuma iespējas šķirkļi (Gouws 2002; Gouws 2003; Gouws 2007; Gouws 2009). R. Gauvsa, kā arī vācu valodnieku Franca Jozefa Hausmaņa (*Franz Josef Hausmann*) un Herberta Ernsta Vīganda (*Herbert Ernst Wiegand*) pētījumi izmantoti, analizējot vārdnīcu makrostruktūru (Hausmann, Wiegand 1989; Wiegand 1989; Wiegand, Gouws 2013). Ietvara struktūras analīzei par pamatu izmantoti dāņu valodnieka Sandro Nilsena (*Sandro Nielsen*) un zviedru leksikogrāfa Bū Svensēna (*Bo Svensén*) pētījumi (Nielsen 1994; Svensén 2009). Norāžu struktūras analīzē izmantoti S. Nilsena, B. Svensēna un Svena Tarpa (*Sven Tarp*) pētījumi (Nielsen 2003; Svensén 2009; Tarp 1999).

Lai sasniegtu promocijas darba mērķi, vārdnīcu struktūras aspektu analīzē izmantotas vairākas **pētījumu metodes**:

- 1) sniedzot pārskatu par latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcām, kā arī darbiem, kas atrodas uz vārdnīcu žanra robežas, izmantota aprakstošā metode;
- 2) analizējot vārdnīcās iekļautā materiāla atlasi un kārtojumu, izmantota leksikogrāfiskā metode;
- 3) analizējot vārdnīcu struktūras aspektus (to savstarpējās attiecības), izmantota strukturālās analīzes metode;
- 4) analizējot konkrēto un abstrakto mikrostruktūru, kā arī norāžu struktūru, izmantota funkcionālās segmentēšanas metode.

Ar promocijas darbā pētāmo tēmu saistītie jautājumi apspriesti starptautiskās zinātniskās konferencēs, kongresos, arī doktorantu semināros Latvijā un Lietuvā:

1. Balodė, Laimutė, Briedė, Santa. Lietuvių ir latvių vietovardžių žodynai tarptautiniame kontekste. – Starptautiskā Kazimieram Būgam veltītā konference “Baltų kalbotyra: lyginamosios perspektyvos”. Viļņas Universitāte 2022. gada 22.–24. septembris.

2. Jērāne, Santa. Norāžu struktūra latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcās. – LU, LiepU un VeA valodniecības nozares doktorantu zinātniskais seminārs. LU HZF, 2016. gada 20. maijs.

3. Jērāne, Santa. Abstraktā mikrostruktūra: onīmu vārdnīcu piemērs. – “Latviešu valodas vārdnīcas” (1923–1932, 1934–1946) pēdējā sējuma iznākšanas septiņdesmitgadei veltīta zinātniskā konference. Latvijas Zinātņu akadēmija, 2016. gada 15. aprīlis.

4. Jērāne, Santa. Vārdnīcu struktūras koncepcijas: pamatprincipi un varianti. – 52. prof. Artura Ozola dienas starptautiskā zinātniskā konference “Valodas gramatiskās un leksiskās sistēmas variatīvums”, valodnieces Edītes Hauzenbergas-Šturmas (1901–1983) 115 gadu jubilejai. LU HZF, 2016. gada 17. un 18. marts.

5. Jērāne, Santa. Vārdi vārdnīcās: dažas vārdnīcu mikrostruktūras interpretācijas. – Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 143. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference “Sugasvārdi un īpašvārdi valodā un valodniecībā”. LU Latviešu valodas institūts, 2016. gada 22. un 23. februāris.

6. Jērāne, Santa. Īpašvārdu vārdnīca: jēdziena robežas un pāri tām. – XII Starptautiskais baltistu kongress. Sekcija “Baltu īpašvārdu pētījumi Eiropas onomastikas kontekstā”. Viļņas Universitāte, 2015. gada 28.–31. oktobris.

7. Jērāne, Santa. Lemma un sublemma: daži teorētiskie aspekti. LU Valodniecības DSP studentu zinātniskais seminārs. LU Humanitāro zinātņu fakultāte, 2015. gada 15. maijs.

8. Jērāne, Santa. Daži līdz šim mazāk apskatītie vārdnīcu struktūras aspekti. – Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 142. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference “Letonika un kultūru migrācija”. Latviešu valodas institūts, Latvijas Zinātņu akadēmija, 2015. gada 23.–24. februāris.

9. Jērāne, Santa. Metalingvistiniai komentari “Latvijos vietovardžiu žodyne”, Aleksandram Vanagam veltītā starptautiskā zinātniskā konference “Onomastikos dabartis: inovācijas ir tradīcijas”. Lietuviešu valodas institūts, Viļņa, 2014. gada 20.–21. novembris.

10. Jērāne, Santa. Termins *megastruktūra* mūsdienu leksikogrāfijā. – Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 141. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference “Valoda mūsdienās, mūsdienīgums valodā”. LZA, LU LaVI. 2014. gada 20.–21. februāris.

Pētījuma rezultāti publicēti piecos rakstos recenzējamos rakstu krājumos un četrās tēžu publikācijās tēžu un anotāciju krājumos.

Raksti

1. Briede, Santa (2021). Lemma un sublemma: daži teorētiskie aspekti, *Linguistica Lettica*, Nr. 29 (2021), 117.–133. lpp.

2. Jērāne, Santa. (2017). Vārdnīcu struktūras koncepcijas: pamatprincipi un varianti, A. Kalnača un I. Lokmane (sast. un red.), *Semantika. Sintakse. Valodas kultūra. Inta Freimane. Scriptum festiivum*, Res Latvienses, Nr. 4 (2017), 74.–85. lpp.

3. Jērāne, Santa. (2016). Dažas vārdnīcu mikrostruktūras interpretācijas, Jansone, I. (atb. red.), *Linguistica Lettica*, Nr. 24 (2016), 244.–254. lpp.

4. Jērāne, Santa. (2015). Īpašvārdi tradicionālajā un elektroniskajā leksikogrāfijā: makrostruktūras aspekts, Bušs, O. (atb. red.), *Onomastica Lettica*, 4. laid. (2015), 118.–142. lpp.

5. Jērāne, Santa. (2014). Vietvārdu vārdnīcu megastruktūra, Jansone, I. (atb. red.), *Linguistica Lettica*. Nr. 22 (2014), 185.–204. lpp.

Tēzes

1. Balodē, Laimutē, Briedē, Santa (2022). Lietuvių ir latvių vietovardžių žodynai tarptautiniame kontekste. – Tarptautinė Kazimiero Būgos konferencija “Baltų kalbotyra: lyginamosios perspektyvos”. Tezės. 2022 m. rugsėjo 22–24 d., Vilnius, 5–7 psl.

2. Jērāne, Santa. (2015). Īpašvārdu vārdnīca: jēdziena robežas un pāri tām. – *XII Tarptautinis baltistu kongresas. Vilniaus universitetas, 2015 m. spalio 28–31 d. Pranešimų tezės = XII Starptautiskais baltistu kongress Viļņas Universitātē, 2015. gada 28.–31. oktobrī. Referātu tēzes = 12th International Congress of Balticists. Vilnius University, 28-31 October 2015. Abstracts.* Parengē = Sagatavoja = Edited by Birutė Kabašinskaitė, Vytautas Rinkevičius. Vilnius, 2015, 133 psl.

3. Jērāne, Santa. (2015). Daži līdz šim mazāk apskatītie vārdnīcu struktūras aspekti, *Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 142. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference*, LU Latviešu valodas institūts, 2015. gada 23.–24. februāris. Referātu tēzes, 32.–33. lpp.

4. Jērāne, S. (2014). Metalingvistiniai komentari “Latvijos vietovardžiu žodyne”, Aleksandram Vanagam veltītā starptautiskā zinātniskā konference *Onomastikos dabartis: inovacijos ir tradicijos*, Lietuvių valodas institūts, Viļņa, 20.–21. novembris. Referātu tēzes, 9.–10. lpp.

1. ĪPAŠVĀRDU VĀRDNĪCA: JĒDZIENA ROBEŽAS

Noskaidrot jēdziena *īpašvārdu vārdnīca* robežas nepieciešams divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, ir daudz izdevumu, kas nav saukti par vārdnīcām, bet varētu tikt par tādiem uzskatīti (piem., Aleksandra Vanaga (*Aleksandras Vanagas*) sagatavotais izdevums “Lietuvos miestų vardai”). Otrkārt, ne visi izdevumi, kas saukti par vārdnīcām, patiešām ir vārdnīcas.

Jēdziena *vārdnīca* definīcijas teorētiskajā literatūrā

Lai varētu atbildēt uz jautājumu, kas ir īpašvārdu vārdnīca, vispirms nepieciešams definēt, kas ir vārdnīca. Interesanti, ka jēdziens *vārdnīca* atsevišķās lingvistisko pamatterminu vārdnīcās nemaz nav iekļauts. Tas nav skaidrots, piem., tādā darbā kā “The Concise Oxford Dictionary of Linguistic Terms”. Jēdziena *vārdnīca* nav ne šī darba 2007., ne arī 2014. gada izdevumā, toties abos iekļauts šķirklis *dictionary word* (CODLT 2007, 105; CODLT 2014, 106). Deivida Kristala (*David Crystal*) sagatavotajā valodniecības terminu vārdnīcā “A Dictionary of Linguistics and Phonetics” šķirklis *dictionary* ir iekļauts, taču nav skaidrots – tajā ievietota norāde skatīt šķirklus *lexicology* un *lexis* (Crystal 2008, 144), taču jēdziens *vārdnīca* nav izskaidrots arī nevienā no tiem.

Lingvistisko terminu vārdnīcās un toerētiskajā literatūrā jēdziens *vārdnīca* tiek definēts dažādi. Pat leksikogrāfiskajā literatūrā nav vienotas izpratnes, par to, kas ir vārdnīca (Tarp 2018, 238). Jāņem vērā, ka definīcija parasti atspoguļo prototipisku attiecīgās klases pārstāvi, tāpēc ir saprotams, ka tā neaptver visus attiecīgās klases pārstāvjus. Par prototipisku vārdnīcu parasti tiek uzskatīta vienvalodas vispārīga tipa skaidrojoša vārdnīca ar alfabētisku kārtojumu (Geeraerts 1989, 293–294; Sterkenburg 2003, 3).

Lietuviešu valodniecības terminu vārdnīcā “Kalbotyros terminų žodynas” (KTŽ) lasāms, ka vārdnīca ir “leksikogrāfiski sakārtots vienas vai vairāku valodu vārdu krājums, kurā sniegta lietotājam svarīga informācija”¹ (KTŽ 1990, 240).

“Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” lasāms, ka vārdnīca ir “vārdu, vārdkopu, frazeoloģismu vai citu vārdu savienojumu, retāk – vārdu daļu, apkopojums noteiktā veidā (šķirkļos) un secībā (parasti pēc alfabēta) un ar noteiktu informāciju; grāmata, kurā iekļauts šāds sakopojums” (VPSV 2007, 435).

Lietuviešu valodnieks Antans Balašaitis (*Antanas Balašaitis*) piedāvājis šādu jēdziena *vārdnīca* definīciju: vārdnīca ir grāmata, kurā noteiktā veidā (parasti pēc alfabēta) sakārtoti vārdi un to savienojumi ar nozīmju skaidrojumiem vai atbilstēm citās valodās (Balašaitis 1984, 28).

Čehu leksikogrāfs Ladislavs Zgusta (*Ladislav Zgusta*), atsaucoties uz 1960. gadā publicētu ziņojumu, skaidrojis, ka vārdnīca ir sistemātiski sakārtots sociāli akceptētu lingvistisku formu saraksts, kas veidots, par pamatu izmantojot noteikta runātāju kolektīva runas ieradumus. Autors šīs formas komentējis (resp., aprakstījis) tā, ka izglītots lasītājs spēj saprast to nozīmi, un viņam tiek piedāvāta svarīgākā informācija, kas saistīta ar attiecīgās formas funkcionēšanu runas kolektīvā (Zgusta 1971, 197).

¹ Citāti no darbiem svešvalodās doti autores tulkojumā.

B. Svensēns skaidrojis, ka vārdnīca ir grāmata, kas satur informāciju par vārdu nozīmēm un lietojumu noteiktās komunikatīvajās situācijās (Svensén 1993, 3–4). B. Svensēns nav ņēmis vērā struktūras aspektu – gan to, ka vārdnīcā vārdi apkopoti noteiktā veidā, gan to, ka arī informācija par vārdu nozīmēm un lietojumu sniegta noteiktā veidā. Ne katrs izdevums, kurā sniegta minētā informācija, būtu uzskatāms par vārdnīcu. Sal., piem., Dzintras Paegles un Jāņa Kušķa sagatavoto izdevumu “Kā latvietis runā” (1994). Saskaņā ar B. Svensēna definīciju to varētu saukt par vārdnīcu, lai gan tajā sniegti praktiski ieteikumi valodas kultūrā.

Tas, ka vārdnīca ir grāmata, kurā iekļauti noteiktas valodas vārdi ar nozīmju skaidrojumu vai tulkojumu, uzsvērts arī 2014. gada izdevumā “Dictionary of Linguistics”, tomēr šajā izdevumā pievienota piebilde par leksikas kārtojumu – vārdnīcā vārdi parasti kārtoti alfabētiski (DLing 2014, 56–57).

Leksikogrāfijas teorētiķis Pīts van Sterkenburgs (*Piet van Sterkenburg*) piedāvājis šādu definīciju: prototipiska vārdnīca ir uzziņu literatūras darbs, kas pastāv drukātā vai elektroniskā formā, tam ir iekšējā struktūra, kas nodrošina dažādu vārdnīcas komponentu sasaisti, un tas parasti ir strukturēts alfabētiski (Sterkenburg 2003, 8).

Dāņu leksikogrāfs Henings Bergenholcs (*Henning Bergenholtz*) sniedzis šādu vārdnīcas definīciju: vārdnīca ir leksikogrāfisks, no šķirkļiem veidots uzziņu literatūras darbs, kurā katrs šķirklis attiecināms uz kādu tēmu vai valodas elementu, turklāt šim darbam pievienoti vairāki ārpuskorpusa teksti (*outer texts*). Darba mērķis ir palīdzēt uztvert un izprast tekstu, radīt vai tulkot tekstu, kā arī sniegt informāciju par vārdiem, vārdu daļām vai vārdu savienojumiem (Bergenholtz 2012, 30).

Pirmā definīcijas daļa ir būtiska, jo tā ietver arī enciklopēdiskas vārdnīcas un enciklopēdijas jeb *vārdnīcas par lietām* (tā tās tika sauktas 18. gs. Eiropas leksikogrāfiskajos darbos), tomēr otrā definīcijas daļa ir pretrunā ar pirmo, jo otrajā daļā akcentēts tikai vārdnīcu lingvistiskais aspekts (resp., sniegt informāciju par vārdiem) (Tarp 2018, 242–243).

Neviena no citētajām definīcijām nav universāla (jāatzīst, ka, runājot par vārdnīcām, universālu definīciju formulēt ir neiespējami). Katra no tām vienā kontekstā vai pētījumā būtu piemērota, bet citā – ne. L. Zgustas un B. Svensēna definīcijas nav nepareizas, bet tās ir novecojušas, jo orientētas uz iespiestiem izdevumiem. Ja vārdnīca tiek definēta tikai kā grāmata, netiek ņemtas vērā, piem., elektroniskās vārdnīcas, tāpēc P. van Sterkenburga un H. Bergenholca izmantotais apzīmējums *uzziņu literatūras darbs* (*reference work*) šai gadījumā uzskatāms par precīzāku, jo ir abstraktāks un ietver dažādas formas (t.i., ne tikai grāmatās izdotas) vārdnīcas. Uz to, ka apzīmējums *uzziņu literatūras darbs* vārdnīcu definēšanai ir piemērotāks, norādījis arī S. Tarps – šāds apzīmējums vairāk akcentē to, ka vārdnīca nav paredzēta lasīšanai no sākuma līdz beigām (kā parasta grāmata), bet tiek izmantota, lai noskaidrotu precīzu, specifisku informāciju. Tas attiecas gan uz tādām vārdnīcām, ko lietotāji izmanto ikdienā, gan uz tādām, kas iestrādātas dažādās tehnoloģijās un kuras lietotāji izmanto “automātiski” (skat. Tarp 2018, 242–245), piem., pareizrakstības pārbaudes rīki valodu tehnoloģijās.

Uzsverot, ka vārdnīcas pamatvienība ir vārds, netiek ņemtas vērā tās vārdnīcas, kurās lemmas ir vārdu savienojumi vai simboli.

L. Zgusta uzsver, ka vārdnīcas adresāts ir izglītots lietotājs. Tātad vārdnīcas saskaņā ar šādu izpratni galvenokārt paredzētas noteiktai valodas lietotāju daļai. Vārdnīca L. Zgustas izpratnē ir kā sava veida slepens kods (Stetkenburg 2003, 4).

Funkciju teorijas pārstāvji (piem., H. Bergenholcs un S. Tarps) vārdnīcu skaidro tikai no lietotāja perspektīvas, nepievēršot uzmanību formālajam aspektam. Viņi vārdnīcu definē kā lietderīgi izmantojamu (derīgu) produktu vai rīku, kas radīts, lai apmierinātu noteiktas cilvēka vajadzības (Tarp 2009, 29). Turklāt šīs vajadzības mainās atkarībā no lietotāju grupas un situācijas, kādā vārdnīca tiek izmantota (piem., lai iegūtu papildu informāciju par kādu tēmu vai jomu (piem., bioloģiju, ģeoloģiju u.tml.) vai arī lai iegūtu informāciju par valodu (Bergenholtz, Tarp 2003, 173).

Krievu leksikogrāfs Igors Burhanovs (*Игорь Бурханов*) rakstījis, ka plašā nozīmē jēdziens *vārdnīca* nosauc leksikogrāfijas galveno kategoriju – jebkuru uzzīņu literatūras darbu, kura mērķis ir sniegt kādu lingvistisku informāciju (izrunu, rakstību, leksiskās nozīmes skaidrojumu, etimoloģiju, informāciju par dažādiem leksisko vienību lietojuma aspektiem u. c.) un / vai enciklopēdisku informāciju (biogrāfisku, ģeogrāfisku, vēsturisku u. c.) (Burkhanov 1998, 64–56). I. Burhanovs un daļēji arī H. Bergenholcs (Bergenholtz 2012) savās definīcijās apvienojuši gan lingvistisko, gan enciklopēdisko aspektu, tādējādi akcentējot, ka vārdnīcā var tikt aprakstīti ne tikai valodas elementi, bet arī fakti un lietas.

Tā kā citētās definīcijas raksturo prototipisku vārdnīcu, to izmantojums īpašvārdu vārdnīcu analizē būtu problemātisks, jo īpašvārdu vārdnīcas tām neatbilst, pirmkārt, tāpēc, ka īpašvārdu vārdnīcu pamatfunkcija parasti nav sniegt lingvistiskās nozīmes skaidrojumu, otrkārt, tāpēc, ka īpašvārdu vārdnīcām (īpaši vietvārdu vārdnīcām) tipiskāks ir nevis leksēmu kārtojums pēc alfabēta, bet ligzdās.

“Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” atrodami četri termini, kas nosauc onomastiskus darbus – *vietvārdu vārdnīca*, *personvārdu vārdnīca*, *vietvārdnīca* un *gazetīrs*. Termins *vietvārdu vārdnīca* skaidrots kā “leksikogrāfiski sistematizēts vietvārdu un ar tiem saistītas papildinformācijas (visbiežāk precīzas lokalizācijas norāžu un cilmes skaidrojumu) apkopojums. Vietvārdu vārdnīcā parasti iekļauj noteiktas teritorijas (piem., valsts) vietvārdus” (VPSV 2007, 452), termins *personvārdu vārdnīca* – kā “vārdnīca, kurā apkopoti personvārdi, parasti dodot norādes par to izplatību, cilmi, etimoloģiju” (Termini.gov.lv).

Gazetīrs un *vietvārdnīca* skaidroti kā “sistematizēts vietvārdu saraksts vai ģeogrāfiska vietvārdu vārdnīca” (VPSV 2007, 451). Tradicionāli vietvārdnīcas jeb gazetīti par vārdnīcām uzskatīti netiek. Tas zināmā mērā ir pretrunā ar citēto definīciju.

Ja pēc šāda parauga tiktu skaidrots arī jēdziens *personvārdu vārdnīca*, tad par savdabīgu personvārdu vārdnīcu varētu saukt arī telefongrāmatu, un tas nebūtu pretrunā ar “Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” sniegto jēdziena *vārdnīca* definīciju. Telefongrāmatas formālo robežošanās ar vārdnīcu atzinis arī H. Bergenholcs, piebilstot, ka telefongrāmata neatbilstu prototipiskas vārdnīcas definīcijai (skat. Bergenholtz 2012, 21).

Jēdziens *gazetīrs* leksikogrāfijā ir problemātisks – var atrast dažādas šī jēdziena interpretācijas pat viena avota ietvaros. “Dictionary of Lexicography” jēdziens *gazetīrs* skaidrots kā “uzzīņu literatūras darbs, kurā aprakstītas ģeogrāfiskas vietas, kā arī sniegta cita

onomastiska vai enciklopēdiska informācija” (DL 2002, 61). Šajā definīcijā gazetīrs saukts par uzzīņu literatūras darbu. Tās pašas vārdnīcas citā šķirklī – *onomastic information* – lasāms, ka “pastāv vairākas speciālās īpašvārdu vārdnīcas, tādas kā gazetīri un biogrāfiskās vārdnīcas” (DL 2002, 102). Šajā definīcijā gazetīri jau uzskatīti par vārdnīcām, neminot iespēju, ka gazetīrs ne vienmēr ir vārdnīca, bieži tas var būt tikai vietvārdu saraksts.

Tipiskos gazetīros parasti nav nekādas (vai gandrīz nekādas) lingvistiskas informācijas, tikai ģeogrāfiskās koordinātas vai norādes uz objekta atrašanās vietu kartē. Parasti tiek uzskatīts, ka gazetīri atšķirībā no vietvārdu vārdnīcām ir mazāka apjoma darbi, tomēr apjoms šajā gadījumā ir samērā subjektīvs kritērijs un ne vienmēr ļauj gazetīrus nošķirt no vietvārdu vārdnīcām. Ir arī plaša apjoma gazetīri, piem., Korejas gazetīrā “The Gazetteer of Korea” iekļauti aptuveni 7000 vietvārdu, kas ir vairāk nekā daļā vārdnīcu. Piem., lietuviešu vietvārdu akcentēšanas vārdnīcā “Vietovardžiu kirčiavimo žodynās” (VKŽ) ir tikai 4000 vietvārdu.

Arī prakse rāda, ka gazetīru statuss ne vienmēr ir skaidrs. Par to liecina, piem., tāds darbs kā “Latvijas Republikas ģeogrāfiskie nosaukumi” (2003). Izdevuma apakšvirsraksts angļu valodā ir “Concise Gazetteer of the Republic of Latvia”. Angļu valodā tas nodēvēts par gazetīru. Tātad teorētiski ir divas iespējas – vai nu šāds izdevums latviešu valodā tiek uzskatīts par sarakstu, vai arī par ģeogrāfisku vārdnīcu. Tālāk ievadā lasāms: “Izdevums sastāv no vārdnīcas un četriem pielikumiem [...]. Vārdnīcā iekļauti Latvijas nozīmīgāko ģeogrāfisko objektu, lielāko ezeru, garāko upju, augstieņu un to augstāko kalnu nosaukumi” (LRĢN 2004, 8). Latviešu valodā darba pamatdaļa uzskatīta par vārdnīcu, lai gan būtībā tas ir tuvāks sarakstam, nevis vārdnīcai, jo teksta saistījums ir vertikāls, nevis horizontāls, turklāt šī izdevuma primārais mērķis ir sniegt informāciju par objektu atrašanās vietu, nevis raksturot vietu nosaukumus lingvistiskā aspektā.

Teorētiskajā literatūrā dažkārt tiek lietots arī termins *onomastikons*. Starptautiskās Onomastikas padomes (*International Council of Onomastic Sciences*, ICOS) Onomastisko pamatterminu sarakstā (*List of Key Onomastic Terms*) onomastikons skaidrots kā “onomastiska vārdnīca vai tās mentāls vai teorētisks līdzinieks” (LKOT). Ar nozīmi ‘onomastiska vārdnīca’ to lietojusi, piem., A. Superanska (skat. Суперанская 1973, X) un citi krievu autori (piem., Козырев, Черняк 2015, 14). “Dictionary of Lexicography” un “Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” termins *onomastikons* nav minēts. No latviešu valodā izdotajām skaidrojošajām vārdnīcām tas atrodams vienīgi “Preses lasītāja svešvārdu vārdnīcā” (PLSV), kur skaidrots kā “vietvārdu un personvārdu kopums” (PLSV 2004, XXX). Šādā nozīmē tas lietots arī daļā onomastikas publikāciju, onomastikonu uzskatot par leksikona (cilvēka lietotās leksikas kopuma) daļu (par to skat., piem., Brink 2016, 158–159).

Leksikogrāfijas teorētiķis P. van Sterkenburgs uzsver – lai varētu definēt jēdzienu *vārdnīca*, nepieciešams izvirzīt noteiktus kritērijus, pēc kādiem šo jēdzienu skatīt. P. van Sterkenburgs izvirzījis trīs kritērijus: formālais aspekts, funkcionālais aspekts un saturiskais aspekts (Sterkenburg 2003, 5). Šādus pašus kritērijus min arī S. Tarps (skat. Tarp 2018, 244–245).

1.1. Formālais aspekts

Jau 20. gs. 90. gados tika izteikta doma, ka jēdziens *vārdnīca* ir semantiski paplašinājies – vārdnīca neietver tikai noteiktu vārdu sarakstu ar noteiktu informāciju par katru vārdu. Jau tad tika atzīts, ka vārdnīcas šķirkļi var būt par kādām tēmām vai jautājumiem, kas sakārtoti alfabētiski (piem., vārdnīcas par filmām, vārdnīcas par jokiem u.tml.). Būtiskākā vārdnīcas pazīme vairs nav saturs (resp., noteikts informācijas veids par katru vārdu), bet forma (resp., sistēma, kādā konkrēta informācija ir dota) (Al-Kasimi 1992, 574).

Formālā aspektā galvenā vārdnīcas pazīme ir sistēmiskums. Ar to tiek saprasts:

- 1) sistēmisks leksēmu kārtojums;
- 2) sistēmisks leksēmu apraksts.

Sistēmisks leksēmu kārtojums

Izpratne par to, kāds ir sistēmisks leksēmu kārtojums, var ievērojami atšķirties. Vārdnīcas “Kalbotyros terminų žodynas” definīcijā ar vārdu savienojumu *leksikogrāfiski* [tāpat noteiktā sistēmā] *sakārtots* acīmredzot domāts leksikas kārtojums ligzdu sistēmā vai alfabētiski, lai gan būtībā jebkāda veida leksikas kārtojums, kam pamatā ir noteikta, konsekvēnti izmantota sistēma, būtu uzskatāms par leksikogrāfisku. Taču jāņem vērā, ka ne katrs izdevums ar leksikogrāfisku kārtojumu ir vārdnīca. Piem., “Mūsdienu latviešu valodas gramatikā” (MLVG) nodaļā par lietvārdu atvasināšanu ar priedēkļiem priedēkļi kārtoti un aprakstīti alfabētiski (skat. MLVG 1959, 184–196), tāpat priedēkļu kārtojums uzskatāms par leksikogrāfisku, tomēr MLVG nav vārdnīca.

Uzskatāms piemērs tam, ka leksikogrāfisks kārtojums neaprobežojas ar alfabētu vai vārdnīcas ligzdām, ir dažādas sistēmiskās vārdnīcas (dažkārt šāda tipa vārdnīcas tiek sauktas arī par tematiskām). Piem., sistēmisks kārtojums varētu būt arī tāds, kurā leksēmas kārtotas tādā secībā, kādā tās sastopamas noteiktā tekstā. Taču, lai kārtojums, kas nav alfabētisks, būtu sistēmisks ne tikai no vārdnīcas veidotāja, bet arī no lietotāja viedokļa, svarīgi kārtojuma principus ievadā paskaidrot, t.i., svarīgi, lai leksikas kārtojuma principi būtu skaidri ne tikai vārdnīcas veidotājam, bet arī vārdnīcas lietotājam. Tādējādi šajā darbā par sistēmisku uzskatīts kārtojums alfabētiski (šajā kategorijā ietilpst arī ligzdu sistēma, ja ligzdas attiecībā cita pret citu kārtotas alfabētiski) vai tāds tematisks kārtojums, kura principi vārdnīcas ievadā paskaidroti.

Sistēmisks leksēmu apraksts

Sistēmisks leksēmu apraksts formālā aspektā nozīmē to, ka par viena tipa leksēmām sniegta viena un tā pati informācija. Piem., visām upēm vārdnīcā norādīts garums un izteka, ezeriem – lielums kvadrātmetros. Tomēr ir darbi, kuros ievērojami atšķiras tas, kā konkrētā informācija (piem., cilmes skaidrojums) tiek realizēta. Vietvārdu cilmes īsajā vārdnīcā “No Abavas līdz Zilupeī” (AZ) atsevišķiem vietvārdiem doti ne tikai pārbaudīti un ticami cilmes skaidrojumi, bet arī dažādi tautas etimoloģijas skaidrojumi. To nosaka izdevuma mērķauditorija – AZ ir populārzinātnisks izdevums. Sal. divus šķirkļus:

USMAS EZERS – ezers Ziemeļkurzemē, 45 km uz dienvidaustrumiem no Ventspils, piektais lielākais ezers Latvijā (37 km², kopā ar salām – 41 km²). Visticamāk, ka vietvārda cilme ir saistīta ar somugru valodām, lai gan diezgan grūti ir noteikt konkrētu vārdu, no kā ezera nosaukums būtu darināts, jo attiecīga sugasvārda nav ne ne lībiešu, ne igauņu valodā. Gan fonētiskā, gan semantiskā sakritība ar somu dialektālo leksēmu *usma* ‘migla’ (somu literārajā valodā *usva*) šķiet gandrīz acīmredzama, tomēr grūti noticēt varbūtībai, ka latviešu vietvārds būtu darināts tieši no somu valodas vārda. Ņemot vērā to, ka somu valoda ir visarhaiskākā no visām Baltijas jūras somu valodām, ir iespējams izvirzīt hipotēzi, ka minētais vārds *usma* ticis lietots arī minētās somugru valodu grupas pirmvalodā, kas tika runāta ziemeļu Latvijā vairāk nekā pirms tūkstoš gadiem. No fonētiskā viedokļa, neraugoties uz atšķirīga garuma patskaņiem, varētu minēt arī salīdzinājumu ar igauņu *uus maa* ‘jaunā zeme’, lai gan no semantiskā viedokļa šāda motivācija nešķiet ticama ezera nosaukumam (kāpēc gan par jauno zemi saukt ezeru?) (AZ 2015, 234–235).

Šajā vārdnīcā šķirkļa teksts formāli nav tik standartizēts kā tipiskās skaidrojošās vārdnīcās, līdz ar to nedaudz atšķiras arī īpašvārdu apraksts. Šādas atšķirības rada nepieciešamību skaidrot, cik ļoti viena tipa īpašvārdu apraksts var variēties, lai šo aprakstu varētu saukt par sistēmisku.

² Šeit un turpmāk pasvītrojums – autores.

³ Šeit un turpmāk piemēri no vārdnīcām citēti tā, kā tie doti attiecīgajā vārdnīcā (ievērojot vārdnīcā lietoto trekninājumu, slīprakstu un citus teksta grafiskās izcelšanas paņēmienus).

BURTNIĒKS (arī *Burtnieku ezers*) – ezers Vidzemes ziemeļaustrumos. Lielākais ezers (40 km²) Ziemeļlatvijā, ceturtais lielākais visā Latvijā. Agrākais ezera nosaukums bijis *Astijervs* (igauņiski *Burtnieku* joprojām sauc *Asti järv*), kas acīmredzot ir igauņu cilmes vārds ar iespējamo sākotnējo nozīmi ‘trauka ezers’; sal. igauņu *asti* ‘trauks’, bet ezera nosaukuma motivācijas sakarā uzmanību piesaista tas, ka attiecīgajam somu valodas vārdam *astia* dažās (gan nedaudzās) izloksnēs ir arī nozīme ‘kuģis’. Tiesa, arī minētā sugasvārda pamatnozīme ‘trauks’ nav pretrunā ar ezeru vārdu darināšanas semantiskajām likumsakarībām, sal. Madonas puses ezera nosaukumu *Bļodonis*. Hidronīms *Burtnieku ezers* cilmes ziņā nesaraujami saistīts ar apdzīvotas vietas vārdu *Burtnieki* (šis toponīms ir pieminēts jau 1357. g., runājot par Zobenbrāļu pili *Burtniek*; 1366. g. – *castrum Burtenik alias Astigerwe*). Tas savukārt varētu būt saistāms ar latviešu leksēmu *burtnieks* ‘pareģis, dziesminieks, burvis’, tomēr ticamāks šķiet skaidrojums, kas vietvārdu atvedina no kāda aizguvuma, kam pamatā bijis krievu valodas amata nosaukums *бортник* ‘bitenieks, biškopis’, vai tieši no šī krievu valodas vārda (par labu šim skaidrojumam liecina viens no senākajiem vietvārda pierakstiem *Bortnick*). Ir dzīva arī interesanta leģenda, kas ezera vārdu atvedina no latviešu izteikuma “man burt ir nieks” – tā noteikti dēvējama par tautas etimoloģiju² (AZ 2015, 76–77).³

Viena tipa informācija atšķirīgi tiek parādīta arī citās vārdnīcās. Sal., piem., divus šķirkļus no VŽ:

Aukštākālniņū ēžeras Rokiškio r. (VŽ 2002, 31).

Aūsļas [...] ež. Zarasų r. (VŽ 2002, 33).

Abos šķirkļos aprakstīts ezers, tomēr vienā gadījumā objekta kategoriālo piederību ietver objekta nosaukums, bet otrā gadījumā objekta kategoriālā piederība norādīta atsevišķi šķirkļa mikrostrukturā. Strukturālā aspektā te redzama vēl viena atšķirība – pirmajā gadījumā objekta kategoriālā piederība ietilpst vārdnīcas makrostrukturā, bet otrajā – vārdnīcas mikrostrukturā. Tas nebūtu uzskatāms ne par kļūdu, ne par nepilnību. Šādi piemēri tikai liecina, ka vārdnīcā nav iespējams (un nav vajadzīgs) visus šķirkļus veidot formas aspektā pilnīgi vienādus.

Kā to norādījis arī P. van Sterkenburgs, formālais aspekts svarīgs, arī pretstatot iespēstās un elektroniskas vārdnīcas. Iespēstās un elektroniskās vārdnīcas nepieciešams aprakstīt atsevišķi, jo atšķiras, piem., meklēšanas iespējas tajās. iespēstajās parasti var meklēt tikai pēc alfabēta, elektroniskajās var meklēt arī citādi. Iespēsta vārdnīca ir statistiska, jo tā atspoguļo valodu tikai vienā noteiktā laika posmā (resp., posmā, kad tā tikusi veidota). Elektroniska vārdnīca var tikt atjaunota katru dienu. Tomēr arī internetā publicētās vārdnīcas ne vienmēr veidotas kā mūsdienīgi elektroniski resursi – ņemot vērā, ka lietuviešu vietvārdu vārdnīcas “Vietovardžiu žodynas” elektronisko versiju (VŽ_e) un lietuviešu uzvārdu vārdnīcas LPŽ elektronisko versiju (LPŽ_e) būtībā neatjauno, tās drīzāk ir statistiskas un šai aspektā vairāk līdzinās iespēstām, nevis elektroniskām vārdnīcām.

Formālā aspektā gan iespēsta, gan elektroniska vārdnīca ir uzzīņu literatūras darbs. Arī vārdnīcas struktūra abos gadījumos ir tāda pati, tikai elektroniskās vārdnīcās tā ne vienmēr ir redzama – piem., elektroniskās vārdnīcās ne vienmēr ir redzams viss šķirkļu saraksts.

1.2. Saturiskais aspekts

Saturiskais aspekts attiecināms uz to, kāda veida informācija par īpašvārdiem vārdnīcā tiek ietverta.

Ne pārāk precīzs ir “Kalbotyros terminų žodynas” ietvertais formulējums, ka vārdnīca sniedz lietotājam svarīgu informāciju. Šāds formulējums nav nepatiess – ja vārdnīca sniegtu informāciju, kas lietotājam nav svarīga, tad vārdnīcai nebūtu jēgas, tomēr šāda definīcija īsti nepalīdz vārdnīcu nošķirt no citu veidu uzzīņu literatūras (piem., dažādiem katalogiem, sarakstiem, atlantiem u. tml.). “Kalbotyros terminų žodynas” nav atsevišķu terminu, kas nosauktu kādu no īpašvārdu vārdnīcu veidiem (piem., *personvārdu vārdnīca*), tādējādi precīzāk raksturojot tieši īpašvārdu vārdnīcas. Tātad būtu jāpieņem, ka piedāvātais jēdziena *vārdnīca* skaidrojums aptver visus vārdnīcu tipus. Ilustrējot šāda skaidrojuma nepilnību onomastisko vārdnīcu kontekstā, varētu minēt, piem., AZ beigās pievienoto sarakstu “Pilsētu iedzīvotāju skaita izmaiņas pa gadiem” (AZ 2015, 296–303). Skat. 1. tabulu.

Pilsēta	Novads	Iegūtas pilsētas tiesības	1897	1935	1959	1989	2000	2011	2014
City or town	Municipality								

		Acquired town privileges							
Ainaži	Ainažu novads <i>Ainaži</i> Municipality	1926		918	1102	1257	1112	866	779
Aizkraukle	Aizkraukles novads <i>Aizkraukle</i> Municipality	1967				10000	9123	7856	7426
Aizpute	Aizputes novads <i>Aizpute</i> Municipality	1378	3340	3418	4441	6199	5823	4561	4458

1. tabula. Pilsētu iedzīvotāju skaita izmaiņas pa gadiem (AZ 2015, 296–303).

Kārtojums ir leksikogrāfisks (pilsētas kārtotas pēc alfabēta), un sniegto informāciju var uzskatīt par lietotājam svarīgu. Tātad, par pamatu ņemot “Kalbotyros terminų žodynas” definīciju, formāli varētu pieņemt, ka piedāvātais pilsētu saraksts ir vārdnīca.

Jautājums par to, kur beidzas vārdu (tai skaitā īpašvārdu) saraksts un sākas vārdnīca, ir sarežģīts. Pastāv pat viedoklis, ka vārdnīcu var veidot vārdu saraksts bez jebkādas informācijas par pašiem vārdiem (resp., bez tā sauktā semantiskā komentāra) (Nielsen 1994, 232). Pamatojot šādu uzskatu, kā piemēri parasti tiek minētas dažādas pareizrakstības vārdnīcas, kur visu nepieciešamo informāciju ietver jau pats šķirklā vārda rakstījums. Praktiski jautājums par to, kas ir un kas nav vārdnīca, vairāk balstās konvencijā – vieni darbi tiek saukti par vārdnīcām, turpretī citi ne.

Jau samērā sen publicētos materiālos, kas veltīti teorētiskās leksikogrāfijas jautājumiem, vārdnīca tiek uzskatīta par vienotu tekstu (par to sīkāk skat., piem., Wiegand 1990 un WLWF 2010). Vārdnīcas kā vienota teksta daba atklājas divējādi. Pirmkārt, visas vārdnīcas ārpuskorpusa daļas (ievads, saturs, paskaidrojumi, kā orientēties vārdnīcā, pielikumi u. c.) ir saistītas ar vārdnīcas korpusu – t. i., sniedz par to kādu informāciju. Otrkārt, vārdnīcas kā vienota teksta daba atklājas šķirklju savstarpējā saistījumā – vienā šķirklī var būt norāde uz kādu citu šķirkli vai pat vairākiem citiem šķirkljiem (WLWF 2010, 149). Saskaņā ar šo pieeju arī katrs vārdnīcas šķirklis tiek uzskatīts par tekstu.

Pēc šādas pieejas minētajā piemērā ar iedzīvotāju skaita izmaiņām pilsētās katra objekta aprakstu saukt par tekstu būtu grūti, jo tam nav leksikogrāfiska teksta formas, t. i., – nav vārdnīcām raksturīgo teksta saistītājelementu. Pirmkārt, šķirklji nav saistīti cits ar citu, otrkārt, teksta saistība neparādās arī vietu un nosaukumu aprakstā – nav saīsinājumu un apzīmējumu. Varētu sacīt, ka sarakstos atšķirībā no vārdnīcām teksta saistījums ir vertikāls – tas, ko varētu uzskatīt par teksta saistītājelementiem, sarakstos atspoguļots virs katras attiecīgās ailītes, kamēr vārdnīcās teksta saistījums ir horizontāls. Vienlaikus jāatzīst, ka universālu kritēriju saraksta un vārdnīcas nošķiršanā nav, tāpēc arī vairākus šajā promocijas darbā nosauktos vai citētos

darbus varētu interpretēt dažādi (uz to, ka vārdnīcas un saraksta nošķiršanā striktu robežu nav, norādījusi arī Zinta Goba. Skat. Goba 1999, 157).

Arī leksikogrāfiskā prakse rāda, ka vārdnīcas un saraksta nošķirums ir problemātisks. Piem., darba “Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos. Latgale” (LU I) ievadā uzvārdu apkopojums vairākkārt nosaukts par sarakstu (LU I 2017, 7), bet tur, kur šis apkopojums sākas, tas jau nosaukts par vārdnīcu (LU I 2017, 56).

H. Bergenholcs savā definīcijā uzsvēris, ka vārdnīcai ir ārpuskorpusa daļas. Lai gan ārpuskorpusa teksti vārdnīcā ir svarīgi, galvenā vārdnīcas daļa ir šķirkļu saraksts. Ne visos gadījumos vārdnīcai objektīvi nepieciešams plašs ievads ar izvērtiem skaidrojumiem, kā orientēties šķirklī vai šķirkļu sarakstā. Ir vārdnīcas, kurās ārpuskorpusa tekstu vai nu nav, vai ir maz. Piem., vārdnīcā “Словарь географических названий” (СГН) ir tikai saīsinājumu saraksts, un uzreiz pēc tā sākas šķirkļu saraksts (СГН 1958, 4–5). Tāpēc pazīme, ka vārdnīcu veido arī ārpuskorpusa daļas, nebūtu uzskatāma par būtisku jēdziena *vārdnīca* (arī *īpašvārdu vārdnīca*) definēšanā.

Ņemot vērā tikai formālo aspektu, vārdnīcu žanrā varētu ietilpināt ļoti plašu skaitu dažādu izdevumu. Piem., “Kuldīgas rajons. Dabas objektu nosaukumu vārdnīca”, “Valkas rajons. Dabas objektu nosaukumu vārdnīca”, “Zaubes pagasts. Vietas un vārdi”. Tradicionāli tie par vārdnīcām uzskatīti netiek. Tas daļēji saistāms ar valodas lietotāju izpratni par vārdnīcām (saturiskā aspektā) – vārdnīcas ir vai nu lingvistiskas, vai enciklopēdiskas. Šādi izdevumi īsti nav ne lingvistiskas vārdnīcas, ne arī enciklopēdijas. Par to galvenokārt liecina šķirkļu saturs:

Valdenburga – bij. Gustavsbergai piederoša pusmuiža. Atrodas pagasta A malā, Līčupes l. Krastā pirms Rijiņu strauta ietekas. Netālu no muižas, ceļa malā, kur tagad *Zaķīši* (v.s.), bijis neliels krodziņš.

Šī pusmuiža bija ar rūpniecisku novirzienu, jo te muižas laikos 18. gs. beigās un 19. gs. darbojās stikla kausētava ar 10 krāsnīm, kas ražojusi logu stiklus arī Pēterburgai [Lpag 663]. Smiltis ieguva tuvējā apkārtnē. Stikls kausēts lielā rijā ar piebūvi (vēlāk tajā bija ķieģeļceplis). Vēlāko Valdenburgas saimnieku pagastā saukājuši par *Stikla veci*. Tīrumos ap bijušo stikla ražotni vēl ilgi bijuši atrodami stikla pikuči.

Muižas dzīvojamā ēka bija no koka; ne tā, ne arī saimniecības ēkas nav saglabājušās. Uz muižas pamatiem uzcelta dzīvojamā māja *Smilškalni*.

Ortslexikon 674 Waldenburg, l. Valdenburga; E 41 “valdenburga”; A75 1926 Valdenburga; Mant. 42 Valdenburga; Pag. pad. 2005 Valdenburga, tagad Smilškalns, Smilškalni (ZP 2005, 127).

Iespējams, ka onomastisko vārdnīcu klasifikācijā atsevišķa vieta būtu jāparedz ģeogrāfiskajām vārdnīcām, kas vairākos aspektos atšķiras no lingvistiskām, lingvistiski enciklopēdiskām vārdnīcām vai enciklopēdijām, tomēr tik un tā būtu atzīstamas par vārdnīcām (pieņemot, ka uz tām attiecas tie paši principi – sistēmisks leksēmu kārtojums un sistēmisks apraksts).

Viena no būtiskākajām pazīmēm, ar ko ģeogrāfiskas vietvārdu vārdnīcas atšķiras no citiem īpašvārdu vārdnīcu tipiem, ir saistāma ar tajās atrodamo informāciju – ģeogrāfiskas

vārdnīcas sniedz informāciju nevis par nosaukumiem, bet par vietām. Arī klasiskās vietvārdu vārdnīcās, piem., LVV, reizēm tiek iekļauta informācija arī par vietu (tās atrašanos, dažkārt arī izmēriem, māju saimniekiem u.tml.), tomēr šī informācija nav primāra.

Vēl viens pārdomājams jautājums ir par to, kā interpretēt dažādiem atlantiem pievienotos vietvārdu sarakstus. Piem., “Lielajā pasaules atlantā” (LPA 2008) iekļauts plašs nosaukumu rādītājs. No vienas puses, tajā sniegta ģeogrāfiska informācija – resp., objekta koordinātas kartē. No otras, – katram nosaukumam dota oriģinālvalodas forma, ko varētu uzskatīt par lingvistisku informāciju.

Deitona [Dayton] ° USA (Nevada) 151 G-5 (LPA 2008, 275).

Kaltinētni [Kaltinēnai] ° LTU 45 E-3 (LPA 2008, 285).

Kamarona rags [Camarón, Cabo] ⊃ HND 155 C-5 (LPA 2008, 285).

Turklāt LPA rādītājs veidots abos virzienos. Viens ir latvisko nosaukumu rādītājs, kur svešvalodu nosaukumi atveidoti latviski, iekavās norādot oriģinālvalodas rakstību. Savukārt otra daļa ir oriģinālnosaukumu rādītājs, kurā vispirms dota oriģinālvalodas rakstība ar norādi uz rakstību latviešu valodā (nelatīnisku rakstību lietojošām valodām dota oficiālā transliterācija).

Blidö → Blide ● SWE 49 C-9 (LPA 2008, 389).

Bogorodskoe → Bogorodska ° RUS (Maskavas apgabals) 65 C-12 (LPA 2008, 398).

Brimstone Hill Fortress → Brimstonhila cietoksnis * KNA 175 B-2 (LPA 2008, 391).

Formālā aspektā “Lielajam pasaules atlantam” pievienoto vietvārdu rādītāju var uzskatīt par vārdnīcu. Saturiskā aspektā, iespējams, būtu svarīgi noskaidrot, kāda ir saraksta pamatfunkcija – sniegt informāciju par nosaukumu vai norādīt uz vietas atrašanos kartē, taču vienlaikus jāņem vērā, ka dažādu žanru pārklāšanās ir neizbēgama. Līdz ar to atkarībā no tā, kā tiek definēts jēdziens *vārdnīca*, šādu pielikumu varētu saukt gan par vietvārdu sarakstu, gan par lingvistisku (vai lingvistiski ģeogrāfisku) vietvārdu vārdnīcu, gan par gazetīru.

1.3. Funkcionālais aspekts

Kā minēts iepriekš, leksikogrāfijas funkciju teorijā tiek uzskatīts, ka vārdnīcas veidotas, lai apmierinātu noteiktas lietotāju vajadzības. No tā izriet, ka visiem teorētiskajiem un praktiskajiem apsvērumiem vārdnīcu veidošanā jābūt balstītiem lietotāju vajadzībās (Bergenholtz, Tarp 2003, 172). Sākot veidot vārdnīcu, leksikogrāfiem būtu jāizveido potenciālo lietotāju profils un jāapzina iespējamās situācijas, kurās šie lietotāji vārdnīcu izmantos. Ņemot vērā potenciālos lietotājus un vārdnīcu lietošanas situācijas, var sākt modelēt potenciālās lietotāju vajadzības. Balstoties uz šo informāciju, tiek noteiktas vārdnīcas funkcijas un mērķis (Bergenholtz, Tarp 2003, 173).

S. Tarps funkcionālā aspektā šķir četras vārdnīcu grupas:

1) vārdnīcas ar komunikatīvo funkciju (t.i., vārdnīcas, kas veidotas, lai palīdzētu rakstiskā vai mutiskā saziņā, tekstu tulkošanā, tekstu rediģēšanā);

2) vārdnīcas ar kognitīvo funkciju (t.i., vārdnīcas, kas veidotas zināšanu nodošanai);

3) vārdnīcas ar operatīvo funkciju (ti., vārdnīcas, kas veidotas, lai palīdzētu lietotājam veikt specifiskas darbības vai uzdevumus);

4) vārdnīcas ar interpretatīvo funkciju (t.i. vārdnīcas, kas veidotas, lai palīdzētu lietotājam saprast dažādas zīmes un simbolus) (Tarp 2018, 247).

Autors nav nosaucis piemērus vārdnīcām ar kognitīvo un operatīvo funkciju, taču, iespējams, ka, piem., īpašvārdu vārdnīcas, kurās sniegta informācija par onīmu etimoloģiju un izplatību, varētu pieskaitīt pie otrās grupas. Jāņem vērā, ka S. Tarpa nosauktās funkcijas var pārklāties. Līdz ar to uz īpašvārdu vārdnīcām noteiktās situācijās varētu attiecināt arī, piem., komunikatīvo funkciju (piem., gadījumos, kad vārdnīca sniedz informāciju par pareizu vietvārda vai personvārda izrunu).

S. Tarps min, ka galvenā vārdnīcas funkcija ir sniegt informāciju (Tarp 2018, 244), tomēr šāds formulējums nav precīzs – jebkura uzziņu materiāla (piem., kartes, atlanta, kataloga u.tml.) funkcija ir sniegt informāciju. S. Nilsens norāda – atšķirībā no citu veidu uzziņu literatūras darbiem vārdnīcām ir viena vai vairākas leksikogrāfiskās funkcijas. Leksikogrāfiskā funkcija izpaužas tādejādi, ka vārdnīca sniedz informāciju noteiktai lietotāju grupai noteiktā situācijā (piem., rakstot vai tulkojot tekstu). Turklāt vārdnīcā informācija atlasīta un atspoguļota tā, lai realizētu tās leksikogrāfisko funkciju vai funkcijas (Nielsen 2018, 80).

Kā uzsver P. van Sterkenburgs, viena no vārdnīcas funkcijām ir atspoguļot noteiktas valodas leksiku ar mērķi sniegt vārdnīcas lietotājam pēc iespējas pilnīgāku informāciju par vārdiem un vārdu savienojumiem (Sterkenburg 2003, 6) (īpašvārdu vārdnīcas sniedz informāciju ne tikai par vārdiem, bet arī par reālijām, ko vārds nosauc).

P. van Sterkenburgs norāda, ka funkcionālā aspektā vārdnīcas pēc formas neatšķiras – elektroniskajām vārdnīcām ir tādas pašas funkcijas kā drukātajām. Atšķiras tikai laiks, kas nepieciešams informācijas atrašanai – elektroniskā vārdnīcā informācija ir atrodama ātrāk (Sterkenburg 2003, 7).

Vispārīga tipa vārdnīcas neatkarīgi no to formas (drukātas vai elektroniskas) atspoguļo sociālās pārmaiņas un tiek izmantotas, lai ātri atrastu sistematizētu informāciju (Sterkenburg 2003, 6). Tomēr vārdnīcu var uztvert ne tikai kā uzziņu literatūras darbu, kurā meklēt informāciju. Vārdnīcu funkcionālā aspektā var uztvert arī kā valodas krātuvi (Sterkenburg 2003, 6). To var attiecināt ne tikai uz vispārīga tipa, bet arī uz onomastiskajām vārdnīcām.

Vārdnīca tiek izmantota ne tikai situācijās, kad valodas lietotājam trūkst zināšanu par kāda vārda nozīmi, bet arī kā kritērijs, argumentējot reģionālu, vēsturisku vai sociālu formu akceptēšanu vai noraidīšanu. Lai gan lielākā daļa mūsdienu vārdnīcu tiek sauktas par deskriptīvām, jebkurā vārdnīcā atspoguļojas arī preskriptīvisma elementi (piem., preksriptīvisms parādās jau šķirkļa vārdu atlasē) (Sterkenburg 2003, 7).

Tieši funkcionālais aspekts palīdz nošķirt tos darbus, kas vārdnīcas pazīmēm atbilst formālā un saturiskā aspektā, tomēr par vārdnīcām uzskatīti netiek. Piem., telefongrāmata robežojas ar vārdnīcu formālā un saturiskā aspektā, taču tās mērķis nav atspoguļot noteiktā runātāju kolektīvā pastāvošos īpašvārdus. Līdz ar to funkcionālā aspektā telefongrāmata nebūtu uzskatāma par vārdnīcu.

Saturiskā un formālā aspektā, piem., inversās vārdnīcas ir tuvākas sarakstiem (tām parasti nav labās puses struktūras), taču jāņem vērā, ka tās veidotas ar mērķi pētīt vārdu morfoloģisko struktūru. Šādas funkcijas nav sarakstam. Tāpēc šajā darbā V. Staltmanes darbam pievienotais uzvārdu saraksts un Alvīda Butkus (*Alvydas Butkus*) sagatavotā uzvārdu atgriezeniskā vārdnīca “Lietuvių pravardžių atvirkštinis žodynas” (LPAŽ) uzskatāmi par vārdnīcām.

Sarma Kļaviņa darbā “Latvijā izdotās latviešu valodas vārdnīcas” sadaļā par īpašvārdu pareizrakstības vārdnīcām minējusi arī norādījumus par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrakstību latviešu literārajā valodā (Kļaviņa 1995, 23–24). Šādos darbos parasti ir pievienoti dažādi īpašvārdu saraksti (skat., piem., NL 1961, 31–63; DNZS 2003, 360–417). Piem., noteikumos par somu īpašvārdu atveidi iekļauts ģeogrāfisko nosaukumu saraksts (DNZS 2003, 360–393), vīriešu priekšvārdu saraksts (DNZS 2003, 394–397), sievietes priekšvārdu saraksts (DNZS 2003, 398–403) un uzvārdu saraksts (DNZS 2003, 404–417). Vietvārdiem norādīta objekta kategoriālā piederība, pirmās deklinācijas uzvārdiem – sievietes dzimtes galotne:

Aaltonen	Ältonen s, -a (DNZS 2003, 404);
Birgitta	Birgita (DNZS 2003, 399);
Paalsmaa s	Pālsma (DNZS 2003, 380);
Parainen p, pg	Parainena (DNZS 2003, 381).

Īpašvārdu saraksti bieži tiek iekļauti arī tulkojošajās vārdnīcās. Šāds saraksts atrodams, piem., 1995. gadā izdotajā “Lietuviešu-latviešu vārdnīca” (LLV 1995, 598–612), kā arī 1977. gadā izdotajā “Latvių-lietuvų kalbų žodynas” (LLKŽ 1977, 731–758). Šajos darbos īpašvārdiem norādīta kategoriālā piederība un atveide mērķvalodā (lietuviešu valodas vārdnīcā īpašvārdiem dots arī akcentēšanas tips).

Plašā izpratnē arī šādus darbus varētu atzīt par vārdnīcām (tie atspoguļo noteiktā sabiedrībā pastāvošu leksikas daļu), tomēr tradicionāli tas netiek darīts. Arī šajā darbā atveides noteikumiem un tulkojošajām vārdnīcām pievienotie īpašvārdu saraksti nav uzskatīti par vārdnīcām, tomēr tulkojošajām vārdnīcām pievienotie saraksti tālāk darbā pieminēti atsevišķu detaļu ilustrēšanai.

Vārdnīca ne tikai sniedz informāciju, piem., par vārda nozīmi. Vienlaikus tā var funkcionēt arī kā reģionālu, sociālu vai vēsturisku valodas normu avots. Šo funkciju vārdnīcas gandrīz vienmēr saglabā arī tad, ja atlasītā leksika tiek aprakstīta deskriptīvā, nevis preskriptīvā aspektā.

Secinājumi

Par īpašvārdu vārdnīcām šajā disertācijā uzskatīti tie darbi, kas atbilst gan saturiskajam, gan formālajam, gan funkcionālajam kritērijam. Kā tas redzams no nodaļā minētajiem piemēriem, visi trīs aspekti vārdnīcās neatspoguļojas vienādi, resp., kāds no kritērijiem var būt parādīts izteiktāk, kamēr kāds cits – mazāk izteikti un konsekventi (piem., darbs atbilst vārdnīcai saturiskā un formālā aspektā, bet neatbilst vai tikai nosacīti atbilst funkcionālā aspektā).

Ņemot vērā visus trīs kritērijus, tiek piedāvāta šāda jēdziena *īpašvārdu vārdnīca* definīcija:

īpašvārdu vārdnīca – uzzīņu literatūras darbs, kura pamatvienība ir šķirklis un kurā sistēmiski (parasti pēc alfabēta) sakārtoti un sistēmiski aprakstīti īpašvārdi (un / vai to denotāti), sniedzot par īpašvārdiem (un / vai to denotātiem) lingvistisku, enciklopēdisku vai lingvistiski enciklopēdisku informāciju.

2. VĀRDNĪCU STRUKTŪRAS ASPEKTI

Drukātu vārdnīcu veido dažādi tekstu tipi ar dažādām funkcijām. Šie teksti veido vārdnīcas struktūras komponentus (Nielsen 2003, 273).

Dažādos avotos izpratne par to, kas ir vārdnīcas struktūra, atšķiras. Piem., H. Bergenholcs un S. Tarps min, ka vārdnīcas struktūru veido dažādu vārdnīcas komponentu savstarpējais saistījums (Bergenholtz, Tarp 1995, 188). "Dictionary of Lexicography" vārdnīcu struktūra definēta vienkārši kā vārdnīcas daļas, kas ietver kopējo vārdnīcas uzbūvi (jeb makrostruktūru) un atsevišķu tās daļu uzbūvi (jeb mikrostruktūru) (DL 2001, 132). Neviens cits aspekts vārdnīcu struktūras definīcijā nav minēts, lai gan vārdnīcā atsevišķi raksturoti arī citi aspekti (DL 2001, 132). B. Svensēns uzsver, ka vārdnīcas struktūru veido gan tās daļu izkārtojums, gan šo daļu savstarpējās attiecības (Svensén 2009, 77). Taču nevienā definīcijā nav skaidrots, kā vārdnīcas struktūra tiek realizēta, resp., kā izpaužas vārdnīcas daļu savstarpējais saistījums.

Jāņem vērā, ka vārdnīcas struktūru veido ne tikai attiecības starp vārdnīcas daļām, bet arī attiecības starp informāciju. Attiecības starp vārdnīcas daļām tiek realizētas, izmantojot noteiktu kārtojumu; attiecības starp informāciju parasti tiek parādītas, izmantojot noteiktus grafiskos līdzekļus.

Aprakstot vārdnīcas uzbūvi, dažādos pētījumos tiek minēti atšķirīgi struktūras aspekti. Turklāt atšķiras arī pats hiperonīms, kas tiek izmantots vārdnīcas struktūras aspektu nosaukšanai. Piem., leksikogrāfijas enciklopēdijā "Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography" (DIEL) tiek lietots apzīmējums *teksta struktūras (textual structures)* (DIEL 2013, 32), S. Tarps un H. Bergenholcs lietojuši apzīmējumu *vārdnīcas struktūras (dictionary structures)* (Bergenholtz, Tarp 1995, 6). Citi autori izmantojuši arī tādus apzīmējumus kā *strukturālie koncepti (structural concepts)* (Svensén 2009, 344) un *strukturālie līmeņi (structural levels)* (Karpinska 2012, 1; Karpinska 2015, V; VIL 2012, 68).

Atkarībā no tā, kādā aspektā vārdnīca tiek analizēta un kā tiek skaidrota vārdnīcas struktūra, varētu tikt lietoti visi minētie termini. Taču, ņemot vērā, ka šajā darbā vārdnīcas struktūra saprasta plašā nozīmē (t.i., ne tikai kā attiecības starp vārdnīcas komponentiem, bet arī kā attiecības starp informāciju), turpmāk lietots apzīmējums *struktūras aspekti*. Pieņemot plašāko vārdnīcas struktūras izpratni, nebūtu precīzs ne apzīmējums *teksta struktūras* (jo vārdnīcu struktūras koncepcijās tiek apskatīts ne tikai teksts, bet arī dažādi grafiski līdzekļi), ne apzīmējums *strukturālie līmeņi* (ne visi vārdnīcu struktūras aspekti ir hierarhiski, tādējādi tos nevarētu saukt par līmeņiem).

20. gs. 70. gados teorētiskajā leksikogrāfijā nostiprinājusies vārdnīcu struktūras koncepcija, kurā vārdnīcu struktūra tiek analizēta divos aspektos – mikrostruktūras aspektā un makrostruktūras aspektā (skat., piem., Hausmann 1977; Rey-Debove 1971). Bināra vārdnīcu struktūras koncepcija joprojām ir viena no tradicionālajām ne tikai latviešu, bet arī vairāku citu tautu (piem., lietuviešu, čehu, krievu) valodniecībā. Lai vārdnīcu struktūru aprakstītu precīzāk, vairākos darbos tiek izdalīti trīs struktūras aspekti: mikrostruktūra, makrostruktūra un megastruktūra jeb ietvara struktūra (skat., piem., Karpinska 2012; Karpinska 2015;

Melnikienē 2009). H. Berhenholts un S. Tarps izšķir sešus vārdnīcu struktūras aspektus: izkārtojuma struktūra, makrostruktūra, mikrostruktūra, ietvara struktūra, norāžu struktūra un piekļuves struktūra (Bergenholtz, Tarp 1995, 188). Savukārt B. Svensēns min septiņus vārdnīcu struktūras aspektus, papildus H. Berhenholta un S. Tarpa nosauktajiem izdalot arī adresēšanas jeb tēmas-rēmas struktūru. Vienā no jaunākajiem un nozīmīgākajiem pētījumiem par vārdnīcām – DIEL – analizēti šādi struktūras aspekti: makrostruktūra, piekļuves struktūra, mikrostruktūra, mediostruktūra, teksta arhitektūra, adresēšanas struktūra (DIEL 2013, 73–313).

2.1. Ietvara struktūra

Kā minēts iepriekš, teorētiskajā literatūrā ietvara struktūra parasti saukta par megastruktūru.

Pastāv vismaz divas megastruktūras izpratnes. Valērijs Berkovs (*Валерий Берков*) raksta, ka megastruktūru veido vārdnīcas daļu izkārtojums (Берков 2004, 15). Parasti megastruktūra sastāv no trim daļām: vārdnīcas ievaddaļas, korpusa un nobeiguma daļas (Берков 2004, 15). S. Nilsens, teorētiskā aspektā aplūkojot megastruktūru (viņa lietotajā terminoloģijā šis aspekts tiek saukts par makrostruktūru), raksta, ka atkarībā no komponentu skaita iespējams šķirt vienkāršo un komplekso megastruktūru. Vārdnīcai ir vienkārša megastruktūra tad, ja bez šķirkļu saraksta tajā iekļauta tikai viena ārpuskorpusa daļa, piem., ievads (Nielsen 1994, 77). Kompleksa megastruktūra ir tad, ja vārdnīcai ir divas vai vairāk ārpuskorpusa daļas (Nielsen 1994, 78). Ja visi kompleksas megastruktūras komponenti ievadā izskaidroti, šādu megastruktūru sauc par attīstītu (*fully developed macrostructure*). Ja kāds no megastruktūras komponentiem nav izskaidrots, šādu megastruktūru sauc par neattīstītu (*underdeveloped macrostructure*) (Nielsen 1994, 84–85).

Termins *megastruktūra* iekļauts arī R. Hartmaņa un G. Džeimsa veidotajā “Dictionary of Lexicography”, kur minēts, ka megastruktūru veido makrostruktūra kopā ar ārpuskorpusa struktūru (*outside matter*) (DL 2001, 93). Tātad saskaņā ar šo izpratni megastruktūru veido visas vārdnīcas uzbūve; megastruktūru sīkāk iespējams sadalīt makrostruktūrā un mikrostruktūrā.

B. Svensēns raksta, ka vārdnīcas megastruktūru veido vārdnīcas galveno komponentu izkārtojums un šo komponentu savstarpējās attiecības (Svensén 2009, 378). No šīs definīcijas izriet, ka megastruktūra neattiecas uz visiem vārdnīcas komponentiem, bet tikai uz svarīgākajiem. Tālāk autors komponentus, kas attiecas uz megastruktūru, klasificējis pēc to funkcijām, nepaskaidrojot, kuri no tiem uzskatāmi par galvenajiem (par vienīgo svarīgo komponentu uzskatīts šķirkļu saraksts) un kāpēc megastruktūru veido tieši svarīgākie vārdnīcas komponenti (nevis, piem., visi komponenti).

Par to, ka pirms vai pēc korpusa esošā informācija veido atsevišķu strukturālo daļu, jau 1989. gadā rakstījis F. J. Hausmanis un H. E. Vīgands (skat. Hausmann, Wiegand 1989, 329–331).

Tomēr praktiskai analīzei nav piemērota neviena no abām termina *megastruktūra* izpratnēm. B. Svensēna piedāvātajā interpretācijā nav precizēti komponenti, ko megastruktūra

ietver, savukārt, ņemot vērā V. Berkova piedāvāto izpratni, analizēt vārdnīcu megastruktūras aspektā nozīmētu analizēt **visu** vārdnīcu – tās mikrostruktūru, makrostruktūru un ārpus korpusa esošo informāciju –, tomēr praksē visbiežāk analīze ir lineāra un ar megastruktūras aspektu tiek saprastas tikai ārpus korpusa esošās daļas (skat., piem., Karpinska 2012, 147–158; Karpinska 2015, 139–149; Melnikienė 2009, 90–146; VIL 2012, 68–72. Par termina *megastruktūra* izpratni skat. arī Jērāne 2014). Saskaņā ar praksē sastopamo izpratni megastruktūra ir vārdnīcas ārpuskorpusa struktūra. Šī praktiskos pētījumos sastopamā pieeja, iespējams, ir ērtāka, jo ļauj koncentrēties tikai uz kādu noteiktu vārdnīcas daļu, plašāk neiztirzājot pārējās, tomēr tā nonāk pretrunā ar jēdziena *megastruktūra* izpratni. Ja minētais termins tiek skaidrots kā ‘visa izdevuma struktūra’, tad nebūtu korekti, runājot par megastruktūru, analizēt tikai ārpuskorpusa daļas.

Termins *megastruktūra* varētu būt noderīgs, ja tiek analizēta visa vārdnīca (tas atbilstu arī teorētiskajā literatūrā sastopamajai izpratnei). Ja tiek analizētas tikai pirms vai pēc šķirklju saraksta ievietotās daļas, atbilstošāki būtu termini *ārpuskorpusa struktūra* vai *ietvara struktūra*. Šajā darbā izvēlēts termins *ietvara struktūra*, jo *korpus* ir termins arī datorlingvistikā (tomēr, rakstot par ietvara struktūras komponentu klasifikāciju, šajā darbā izmantots arī termins *korpus*).

Ietvara struktūras komponentus klasificējot pēc atrašanās vietas, izmanto trīs jēdzienus – *front matter* (daļas, kas atrodas pirms šķirklju saraksta), *middle matter* (informācija, kas var būt ievietota šķirklju sarakstā, piem., attēli, diagrammas u. tml.) un *back matter* (daļas, kas atrodas pēc šķirklju saraksta) (DL 2001, 12, 60, 94; Hartmann 2001, 61; Hausmann, Wiegand 1989, 330–331). Domājot par angļu terminu latviskajiem ekvivalentiem, *front matter* varētu saukt par pirmskorpusa daļu, *back matter* – par pēckorpusa daļu, savukārt *middle matter* korpūsā ietvertu papildinformāciju.

D. Melnikiene min, ka, piem., R. Hartmanis, analizējot angļu valodas vārdnīcas, izšķir pat septiņas pirmskorpusa daļas (*title page, contents, preface, consultants, user's guide, abbreviations, grammar*) un astoņas pēckorpusa daļas (*names, weights, measures, symbols, conventions, quotations, proverbs, index*) (Melnikienė 2009, 93–94), taču šo daļu skaits un dalījums var ievērojami variēties.

Rakstot par lietuviešu valodas tulkojošajām vārdnīcām, D. Melnikiene šķir sešas pirmskorpusa daļas (titullapu, saturu, ievadu, informāciju par vārdnīcas uzbūvi, saīsinājumu sarakstu un leksikogrāfisko avotu sarakstu) un divas pēckorpusa daļas: fonētikas un gramatikas apraksts, papildinformācijas avoti (piem., toponīmu un svešvalodā biežāk lietoto saīsinājumu saraksti).

Atsevišķi autori, piem., F. Hausmanis un H. E. Vīgands min, ka *front matter* un *back matter* nav atsevišķas funkcionālas vārdnīcas daļas, bet drīzāk brīvs (t.i., stingri nenoteikts) funkcionālo tekstu kopums (Hausmann, Wiegand 1989, 330–331). Analizējot “Collins Dictionary of the English Language” (CED) ievaddaļu, autori izdala pat 18 šādus funkcionālos tekstus, piem., *nosaukums (title), izdevuma dati (imprint), vispārējais konsultants (General Consultant), speciālie konsultanti (Special Consultants)* u. c. (Hausmann, Wiegand 1989, 330).

R. Gauvss un Denijs Prinsloo (*Danie Prinsloo*) ietvara struktūras komponentus dalījuši integrētos un neintegrētos (Gouws, Prinsloo 2005, 59). Integrēti ietvara struktūras komponenti ir tādi, kas tieši saistīti ar informāciju šķirkļu sarakstā (piem., saīsinājumu saraksts, šķirkļos izmantoto terminu saraksts ar skaidrojumiem) (Gouws, Prinsloo 2005, 59). Neintegrēti ietvara struktūras komponenti ir tādi, kas nav tieši saistīti ar šķirkļos sniegto informāciju (piem., vārdnīcas beigās ievietota izdevniecības reklāma par citām tās izdotām vārdnīcām) (Gouws, Prinsloo 2005, 59).

B. Svensēns min, ka pamatotāka būtu ietvara struktūras komponentu klasifikācija pēc to funkcijām (Svensén 2009, 379). Šādā klasifikācijā autors izdala četras ietvara struktūras komponentu grupas:

a) ietvara struktūras komponenti, kas sniedz informāciju par objektvalodu vai objektvalodām (B. Svensēns lietojis terminu *object language*, kas, kā izriet no konteksta, nozīmē visas vārdnīcas makrostruktūrā izmantotās valodas);

b) ietvara struktūras komponenti, kam ir metafunkcija (tie sniedz informāciju par pašu vārdnīcu, piem., ievads);

c) ietvara struktūras komponenti, kas veido piekļuves struktūru (piem., indeksi);

d) ietvara struktūras komponenti, kam ir kāda cita funkcija (Svensen 2009, 379).

No lietotāja perspektīvas ietvara struktūras komponentos atrodamā informācija ir svarīgāka par pašu komponentu izkārtojumu (resp., svarīgāk ir nevis tas, kurā vietā vārdnīcā (pirms vai pēc šķirkļu saraksta) ievietots, piem., saīsinājumu saraksts; svarīgi ir tas, ka saīsinājumu saraksts vārdnīcā iekļauts), tāpēc praktiskai analīzei izmantota ietvara struktūras komponentu klasifikācija pēc to funkcijām. Jāņem vērā, ka atsevišķiem ietvara struktūras komponentiem var būt vairākas funkcijas (piem., pielikumā var tikt ietverti gan indeksi, gan informācija par objektvalodu), tāpēc tie minēti vairākās grupās.

B. Svensēna piedāvātā klasifikācija vairāk piemērota tulkojošajām vai mācību vārdnīcām. Vārdnīcās, kuru adresāts ir dzimtās valodas runātājs, informācija par objektvalodu vai objektvalodām parasti nav aktuāla, tāpēc arī praktiskajā analīzē šis punkts nav apskatīts.

Ietvara struktūra, kas atsevišķi ļauj analizēt pirms un pēc šķirkļu saraksta esošās daļas, ir svarīga tādēļ, ka vārdnīca uztverama kā vienots darbs, kuru veido ievads, galvenā daļa (jeb šķirkļu saraksts) un nobeigums. Vairākos pētījumos pat tiek uzsvērts, ka vārdnīca (nevis tikai šķirkļu saraksts) ir sava veida specifisks teksts (skat., piem., Hausmann, Wiegand 1989, 330). Analizēt tikai šķirkļu sarakstu un šķirkļus nozīmētu analizēt tikai daļu no vārdnīcas.

2.2. Vārdnīcu makrostruktūra

Jēdziens *makrostruktūra* vārdnīcu analīzē izmantots apmēram sešas desmitgades, tomēr vienotas izpratnes par to joprojām nav (Wiegand, Gouws 2013, 74).

F. J. Hausmanis norāda, ka vārdnīcu veido divas dimensijas. Viena no tām ir makrostruktūra – noteiktā secībā sakārtoti vārdi jeb šķirkļu saraksts, par kuriem vārdnīcā kaut kas tiek pateikts (Hausmann 1977, 3), otra dimensija – par katru lemmu sniegtā informācija jeb vārdnīcas šķirkļi (Hausmann 1977, 4), ko sauc par mikrostruktūru. Šāda terminu *makrostruktūra* un *mikrostruktūra* izpratne atrodama arī “Valodniecības pamatterminu

skaidrojošajā vārdnīcā” (VPSV 2007, 225, 233) un “Dictionary of Lexicography” (DL 2001, 91, 94).

Komentējot domu, ka makrostruktūra ir noteiktā secībā sakārtoti vārdi jeb šķirkļu saraksts, par kuriem vārdnīcā kaut kas tiek pateikts, H. E. Vīgands un R. Gauvss raksta, ka šāda makrostruktūras definīcija attiecināma tikai uz tā sauktajām klasiskajām skaidrojošajām vārdnīcām (Wiegand, Gouws 2013, 76). Paši autori tālāk skaidro, ka vārdnīca sniedz informāciju ne tikai par lemmu. Arī pati lemma bez kādiem citiem vārdnīcas skaidrojumiem sniedz noteiktu informāciju, piem., ka vārds, ko reprezentē lemma, eksistē, ka tas ir fiksēts vienā no tā formām, t.i., pamatformā. Lemma reizē ir arī valodas zīme, kas reprezentē noteiktu formu (Wiegand, Gouws 2013, 76).

Līdzīgi arī citā interpretācijā makrostruktūra tiek skaidrota kā izkārtojuma struktūra, kuras galvenie norādošie elementi (*guiding elements*) ir lemmas (Fuertes-Olivera 2018, 48).

R. Hartmanis makrostruktūru definē kā kopējo šķirkļu skaitu vārdnīcā (Hartmann 1983, 225). Tomēr šāda definīcija nav precīza. Tā drīzāk raksturo vārdnīcas apjomu. Kā atzīmē S. Nilsens, citētajā darbā jēdziens *makrostruktūra* arī lietots citādi, nekā definēts (Nielsen 1990, 50).

E. Jakaitiene un S. Nilsens ar terminu *makrostruktūra* saprot nevis tikai šķirkļu saraksta struktūru, bet visas vārdnīcas uzbūvi (Jakaitienē 2005, 33; Nielsen 1994, 76). Līdzīga izpratne atrodama arī atsevišķos pētījumos latviešu leksikogrāfijā (skat. piem., VIL 2012, 16). Vārdnīcas makrostruktūru jeb šķirkļu sarakstu ietekmē tādi faktori kā valodas tips un rakstības sistēma (Zgusta 1989, 297).

Atkarībā no izvēlētās interpretācijas makrostruktūras analīze var aptvert gan visu vārdnīcu, gan tikai tās daļu (resp., šķirkļu sarakstu). Atsevišķās makrostruktūras interpretācijās tiek iekļauta arī lemma, kas vairākos aspektos tiek skatīta arī kā mikrostruktūras daļa.

Lai vārdnīcu struktūru varētu analizēt detalizētāk, šajā darbā ar terminu *makrostruktūra* saprasta šķirkļu saraksta struktūra (nevis visas vārdnīcas struktūra). Analizējot vārdnīcu makrostruktūru, parasti tiek analizēti trīs aspekti:

- leksikas atlase;
- lemmu formas;
- lemmu kārtojums (Zubaitienē 2014, 16).

Šiem trim aspektiem pievērsta uzmanība arī darba praktiskajā daļā.

2.2.1. Lemma un sublemma vārdnīcas makrostruktūrā

Lemma ir viens no biežāk lietotajiem mūsdienu leksikogrāfijas terminiem (Jakaitienē 2005, 21). Tieši lemma ir tā vārdnīcas vienība, ko meklē lietotājs, kad izmanto vārdnīcu. Lemmas tiek uzskatītas arī par būtiskākajām vārdnīcas elementiem, jo tieši lemmas veido vārdnīcu. Lemma tiek uzskatīta arī par vienīgo būtisko šķirkļa daļu (Gouws 2003, 35).

Lemma

Latviešu valodniecībā terminu *lemma* plašāk lieto onomastikā, kur ar to saprot tādas īpašvārdus, kas nav saistīti ar konkrētu referentu, piem., personvārdus vārdadienu kalendārā.

Latviešu un arī citu valodu leksikogrāfijā terminu *lemma* bieži lieto kā sinonīmu terminam *šķirkļa vārds* (skat., piem., Bergenholtz, Tarp 1995; Crystal 2008; Melnikienė 2008).

Valodniecības terminu vārdnīcā “A Dictionary of Linguistics and Phonetics” lemma skaidrota kā “vienība, kas atrodas šķirkļa sākumā [..]; abstrakta visu attiecīgās vienības formu reprezentācija [..]” (Crystal 2008, 273). CODL lemma skaidrota kā šķirkļa galva (*the headword of an entry*) (CODL 2007, 220), sīkāk šo jēdzienu nedefinējot. Abos citētajos izdevumos par vienu no galvenajām lemmas pazīmēm uzskatīts tās novietojums.

“Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” termina *lemma* leksikogrāfiskā nozīme (‘šķirkļa vārds’) norādīta kā sekundāra. “Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” termins *šķirkļa vārds* skaidrots šādi: “Šķirkli skaidrotais vai tulkotais vārds (pamatvārds) vai vārds, ar kuru saistīts šķirkli dotais izziņas materiāls” (VPSV 2007, 385). Tomēr jāņem vērā, ka šķirkli var būt skaidrots ne tikai vārds, bet arī vārdu savienojums (kā, piem., frazeoloģismu vārdnīcās un bieži arī īpašvārdu vārdnīcās) vai morfēma (piem., piedēkļi “Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” un “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” (LLVV)), līdz ar to no datorlingvistikas aizgūtais termins *lemma* vārdnīcu analīzē vairākos gadījumos ir atbilstošāks nekā termins *šķirkļa vārds*. Uz šādu izpratni norādījuši arī vārdnīcas “Nordisk Leksikografisk Ordbok” (NLO) autori, skaidrojot, ka lemma ir “valodas zīmes izteiksmes aspekts, kas ievada vārdnīcas šķirkli” (NLO 1997, 172). Definīcijā lietotais apzīmējums *valodas zīme* tajā ļauj iekļaut arī, piem., morfēmas.

Par to, ka lemmas izpratne atšķiras pat vienas valodas pētījumos, liecina, piem., darbi lietuviešu leksikogrāfijā. Lietuviešu valodniecības terminu vārdnīcā “Kalbotyros terminų žodynas” jēdziens *lemma* nav iekļauts, savukārt šķirkļa vārds (*antraštinis žodis*) skaidrots kā “vārdu krājuma (vārdnīcas) pamatvārds, kas ievada vārdnīcas šķirkli”⁴ (KTŽ 1990, 20). Šis skaidrojums ir neprecīzs, pirmkārt, tāpēc, ka ir viegli pārprotams. No šīs definīcijas izriet, ka no visiem vārdnīcā (resp., šķirkļu sarakstā) esošajiem vārdiem pamatvārds (šķirkļa vārds) ir tikai viens. Precīzāks formulējums būtu šāds: vārdu krājuma (vārdnīcas) pamatvienība. Otrkārt, pašā “Kalbotyros terminų žodynas” šķirkļa vārda skaidrošanai izmantotais jēdziens *vardynas* attiecināts tikai uz onomastiku un kā jēdziena *vardynas* sinonīms norādīts *onomastika* (skat. KTŽ 1990, 224)⁵, lai gan viena no tā nozīmēm ir arī ‘sugasvārdu saraksts; vārdnīca’ (kā skaidrots “Kalbotyros terminų žodynas” ievadā, pēc šķirkļa vārda norādīti tā varianti un sinonīmi, pēc domuzīmes – attiecīgi atbilstmes krievu un angļu valodā (KTŽ 1990, 7)).

E. Jakaitiene rakstījusi, ka lemma ir metaleksikogrāfisks rādītājs – parasti tumšākām rakstzīmēm nodrukāta viena valodas sistēmas leksiskā vienība, par kuru vārdnīcā sniegta kāda informācija (Jakaitienė 2005, 21). Tomēr E. Jakaitiene nav sīkāk skaidrojusi, kāpēc viņa lemmu uzskata par rādītāju un ko tieši tā norāda.

Nedaudz atšķirīgi jēdzienu *lemma* skaidrojusi V. Zubaitiene. Viņa raksta, ka lemma (jeb šķirkļa vārds) ir “parasti tumšākiem burtiem dota viena valodas sistēmas leksiskās vienības [..] forma [..]” (Zubaitienė 2014, 18), nevis leksiskā vienība, kā to skaidrojusi E. Jakaitiene.

⁴ *antraštinis žodis* [..] – pagrindinis vardyno žodis, einantis žodyno straipsnio antrašte (KTŽ 1990, 20).

⁵ *vardynas* 1, onomastika – ономастика – onomastics

Tam tikra tiktinīju vardu visuma, pavyzdžiui, žemės vardynas, Europos gyvenamųjų vietų vardynas, Lietuvos gyventojų vardynas, vardyno kartoteka [..] (KTŽ 1990, 224).

Saskaņā ar šādu izpratni – ja šķirkli iekļautas vairākas viena vārda formas, tās uzskatāmas par lemmām.

L. Plaušinitīte raksta, ka lemma ir “vārdnīcas šķirkļa galvas elements (*antraštinis žodyno straipsnio elementas*), kas simbolizē noteiktu aprakstāmās valodas leksiskās sistēmas vienību, uz kuru attiecas vārdnīcas šķirkli sniegtā informācija” (Plaušinitytė 2010, 20).

R. Hartmaņa un G. Džeimsa veidotajā leksikogrāfijas vārdnīcā “Dictionary of Lexicography” skaidrots, ka lemma ir pozīcija, kurā atrodams vārdnīcas šķirklis (DL 2001, 83). Taču šāda definīcija arī nebūtu īsti precīza – lemma saistāma ne tikai ar pozīciju šķirkļu sarakstā, bet arī ar pašu šķirkli.

Dāņu pētniece Heidi Agerbo (*Heidi Agerbo*) skaidrojusi, ka lemma ir leksikogrāfiska vienība, ko izmanto datu atspoguļošanai un meklēšanai dažādos leksikogrāfiskos rīkos vai citu veidu digitālos rīkos, kuros iekļauti leksikogrāfiski dati (Agerbo 2019, 228). Šāda izpratne par lemmām ļauj atzīt arī dažādus citus elementus, kas var veidot šķirkļu sarakstu vai tikt tajā iekļauti (piem., shematiskas ilustrācijas žestu vārdnīcā).

Galvenās diskusijas par lemmas izpratni saistītas arī ar to, cik liela šķirkļa daļa uzskatāma par lemmu. Daļā avotu lemmas izpratne ir līdzīga kā “Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” un par lemmu uzskatīts vārds vai leksiska vienība, par kuru vārdnīcā sniegta kāda informācija. Šāda izpratne ir, piem., lietuviešu leksikogrāfijā (skat., piem., Jakaitienė 2005, 21).

Teorētiskajā literatūrā atrodams arī viedoklis, piem., par to, ka jēdziens *lemma* būtu paplašināms un par lemmu būtu uzskatāms viss, kas ir pirms pirmā nozīmes⁶ skaidrojuma (skat., piem., Zgusta 1971, 249–251), pieņemot, ka pirms tā būtu jābūt informācijai, ko lietotāji meklē visbiežāk. Savukārt informācija, ko lietotāji meklē retāk, būtu ievietojama šķirkļa beigās (Ilson 1988, 73).

Šāda lemmas izpratne ir pamats vēl vienai diskusijai – kādai informācijai būtu jāatrodas pirms nozīmes skaidrojuma un kādai – pēc tā (ne latviešu, ne lietuviešu valodniecībā nav pētījumu, kas parādītu, kāda veida informāciju lietotāji visbiežāk meklē vārdnīcās). Turklāt interpretācija, kurā lemmas robeža ir tieši pirmais nozīmes skaidrojums, ir neviennozīmīga. Teorētiski iespējams, ka leksiskās nozīmes skaidrojums šķirkli ir pēdējais vai tā nav vispār, piem., nedaudz pārveidots šķirklis *Ape* no *AZ* (*AZ* 2015, 57):

Ape (vietējā izrunā *Opa* vai *Ope*). Vietvārda pamatā ir vācu uzvārds *Hoppe* (kas cilmes ziņā saistāms ar mūsdienu vācu valodas sugasvārdu *Hopfen* ‘apiņi’): ordeņa mestrs Zigfrīds Landers fon Spānheims 1421. gadā muižu izlēņoja Gerhardam Hopem, kura pēcnācēji pārvaldīja šo reģionu daudzus gadus.

Šķirkli dota vārda izruna un sniegts etimoloģijas skaidrojums. Šādā gadījumā viss šķirkļa teksts būtu jāuzskata par lemmu. Turklāt jāņem vērā, ka noteikta informācija var būt dota arī pirms lemmas. Pieņemot, ka viena no lemmas funkcijām ir palīdzēt orientēties noteiktā leksikogrāfiskā rīkā vai uzziņu literatūras darbā, lemmai būtu jābūt pēc iespējas minimālai. Tai nevajadzētu mainīties atkarībā no informācijas novietojuma šķirkli.

⁶ Domāta leksiskā nozīme.

Lemma kā vārdnīcas struktūras daļa

Lemma ir vārdnīcas vienība, kas saistīta gan ar mikrostruktūru, gan makrostruktūru. Tomēr klasiskajā vārdnīcu struktūras koncepcijā lemma tiek uzskatīta par piederīgu pie makrostruktūras. Ar apzīmējumu *klasiskā vārdnīcu struktūras koncepcija* šeit domāta binārā vārdnīcu struktūras koncepcija, kas 20. gs. 70. gados izstrādāta franču leksikogrāfijā (skat. Rey-Debove 1971, 20–21) un no kuras vēlāk attīstījušās citas vārdnīcu struktūras koncepcijas.

Lýgaraistis [..].	
Lýgiabalé	⊖(1) plk., drp. Ignalinos r.
Lýgialaukis	[..].
Lýgiosios	[..]
Lýglaukiai	[..] (VŽ 2002, 206).

□ – makrostruktūra; ◻ – šķirklis; ⊖ – mikrostruktūra

1. attēls. Klasiskās vārdnīcu struktūras koncepcijas shēma (autores veidota). Tai par pamatu izmantots F. J. Haumaņa un E. H. Vīganda pētījumā publicētais modelis (Hausmann, Wiegand 1989, 329).⁷

Aplūkojot shēmu, varētu rasties jautājums, kurā vietā šādā shēmā atrastos tās lemmas, kas kārtotas ligzdā. Piem.,

Báلكis up. Vlķj; **Balkēlis** ež. Sug. Upēvardis siejamas su liet. *báلكti* ‘balksti, balti, balsti’ (Vanagas, 1981, 57); matyt, tokia pat galētu būti ir ežero vardo kilmė (LVŽ 2008, 333).

Lai gan *Balkēlis* formāli ir lemma (tātad pēc šī kritērija pieder makrostruktūrai), tomēr tā nepalīdz orientēties alfabētiskajā šķirkļu sarakstā, resp., funkcionē citādi nekā lemma *Báلكis*, kā dēļ, iespējams, būtu uzskatāma par tuvāku mikrostruktūrai. Turklāt, saistot lemmu ar mikrostruktūru, varētu sacīt, ka lemma vārdnīcas mikrostruktūrā funkcionē kā šķirkļa “virsraksts” jeb tēma, kas norāda, par ko būs šķirklis (Nielsen 1994, 122). Tātad, ņemot vērā lemmas funkcijas, to var uzskatīt gan par makrostruktūras, gan par mikrostruktūras daļu.

Šajā darbā par lemmu uzskatīta lingvistiska vienība (īpašvārds), kas veido vārdnīcas makrostruktūru.

Sublemma

Teorētiskajā literatūrā jēdziens *sublemma* skaidrots ievērojami dažādāk nekā jēdziens *lemma*. “Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” tas nav iekļauts, taču citos avotos skaidrots kā pozīcija, kurā atrodams subšķirklis. Tāpat arī – viena no polisēmiska vārda

⁷ Oriģinālā shēma no F. J. Haumaņa un E. H. Vīganda pētījuma šajā promocijas darbā nav ievietota autorietsību dēļ.

nozīmēm (DL 2001, 83). L. Plaušīnaitīte raksta, ka sublemmas ir “lemmas, kuras nolūkā parādīt etimoloģisko saistību ar lemmu (reizēm arī – lai taupītu vietu) vārdnīcā tiek dotas nevis kā patstāvīgas lemmas (t.i., jaunā rindā), bet tiek grupētas pie kādas citas lemmas, ko sauc par ievadlemmu vai pamatlemmu” (Plaušīnaitytė 2010, 21). Šāda izpratne atrodama arī citos lietuviešu leksikogrāfijas darbos (skat., piem., Melnikienė 2009; Zubaitienė 2014, 16). Vēl citā interpretācijā akcentēts nevis lemmu kārtojuma veids, bet to atspoguļojums un par sublemmu uzskatītas tās lemmas, kas atrodamas, tikai izmantojot galveno lemmu, un ir saīsinātas, lai neatkārtotu jau iepriekš minētu vārda daļu. Ja ligzdā dota pilna lemmas forma, šāda lemma tiek saukta par galveno lemmu (Gouws 2007, 58). Piem.:

DEINĀVIČIUS Kn 3; *-òvičas* Kn 2 (5) – žr. *Daināvičius* (LPŽ 1985, 480).

GIRDZIJĀUSKAS, *Girdzijaūskas* Grk (žm. vad. *Giřdžius*), Jsv, Kdn, Kn 2, Kr, Vrn 3; *-áuskis* Rs 2 (11). [..] (LPŽ 1985, 674).

Sublemmas citētajos piemēros ir *Deinòvičas* un *Girdzijāuskis*.

Jāņem vērā, ka ir arī tādas ligzdas, kurās visas lemmas alfabētiski būtu izkārtojamas starp vārdu, kas ievada ligzdu, un nākamo šķirkli. Turklāt arī pašas lemmas šķirkli kārtotas alfabētiski. (Gouws 2002, 135. Vairāk par šāda veida kārtojumu skat. apakšnodaļā 2.2.2.1. Kārtojums pēc formas). Lai atrastu nišās kārtotas lemmas, tās nebūtu jāmeklē pēc pamatlemmas. Līdz ar to saskaņā ar iepriekš minēto izpratni nišās kārtotas lemmas nebūtu uzskatāmas par sublemmām.

Ja par vienu no sublemmas pazīmēm pieņem tās saīsināšanu, LVV sublemmas būtu, piem., tie šķirkļa vārdi, kas no galvenās lemmas atšķiras tikai ar zilbes intonāciju. Vārdnīcā ir dots tikai to segments ar intonāciju:

Pabērze pļ Aizviķos U IV 18 k, ar *ēr* pļ Nītaurē (Lakšos netālu no Budzišiem mā) 1950 [..] (LVV 2003, 3).

LVV ievadā par subšķirkli saukts katra atsevišķā nosaukuma apraksts (LVV 2003, VIII), sīkāk šo jēdzienu nekomentējot. Saskaņā ar šādu izpratni zūd atšķirība starp jēdzieniem *šķirklis* un *subšķirklis*. Piem.:

Radio- māja z Vidsmuižā [..] 1953 [..], *Radio-tehnikas-* iela Rīgā [..] 1980 [..] (LVV 2013, 6).

Šī LVV ievadā minētā definīcija attiecināma tiklab uz nosaukuma *Radio māja* aprakstu, kā uz nosaukumu *Radiotehnikas iela*. Ja par kritēriju izvēlas nosaukuma apraksta veidu un sniegto informāciju, tad LVV visus šķirkļus varētu raksturot ar kādu vienu jēdzienu – *šķirklis* vai *subšķirklis*. Apraksta veids nemainās atkarībā no lemmas pozīcijas – gan lemmai, kas ievada šķirkli, gan tai pakārtotajām lemmām apraksta principi ir vienādi.

Vēl viena interpretācija varētu būt tāda, ka šķirkļa lemma reizē ir arī pirmā subšķirkļa sublemma, tātad ir bifunkcionāla – kā sublemma tā nosauc konkrēto vietvārdu, kā lemma – parāda, kāda leksiskā celma vietvārdi šajā šķirklī meklējami (vismaz formāli abas šīs funkcijas saglabājas pat tad, ja šķirkli ir tikai viens subšķirklis). Piem., LVV šķirklis *Rēntiņi*:

Rēntiņi mā Alsviķos 1972, *Rēntiņ-kalns* z Kalsnavā E I 14: *rentiņi* ‘die Brunnenhölzer (akas grodi)’ ME III 512, skat. arī s.v. *Rēntēļi* (LVV 2013, 209).

Saskaņā ar šo izpratni šķirkļa lemma ir *Rēntiņi*. Šķirklis *Rēntiņi* sastāv no diviem subšķirkļiem:

- 1) *Rēntiņi* mā Alsviķos 1972;
- 2) *Rēntiņ-kalns* z Kalsnavā E I 14.

Vispārīga tipa skaidrojošajās vārdnīcās bieži tiek izmantots princips – ja lemma ir viens vārds, tā vārdnīcā tiek iekļauta kā pamatlemma. Ja lemmu veido vairāki vārdi, tā tiek iekļauta kā sublemma citā šķirklī. Šāds princips daļēji tiek izmantots arī latviešu valodas vārdnīcās, attēlojot, piem., frazeoloģismus un stabilos vārdu savienojumus. Piem., “Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” frazeoloģismi ievietoti pie katra frazeoloģismu veidojošā patstāvīgā vārda (MLVV). Tikai daļēji šis princips tiek izmantots tāpēc, ka latviešu valodas vārdnīcās (piem., “Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā”) frazeoloģismi un stabilie vārdu savienojumi nav iekļauti ar mērķi izskaidrot to nozīmi (kaut arī to nozīme vārdnīcā skaidrota) un parādīt lietojumu, bet iekļauti kā ilustratīvais materiāls attiecīgajiem vārdiem. Varētu sacīt, ka frazeoloģismi un stabilās vārdkopas šādi tiek attēlotas kā mazāk patstāvīgas valodas vienības.

Interesanti, ka, piem., “Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” arī atsevišķi ilustratīvie piemēri, kas nav atzīmēti kā frazeoloģismi vai stabilie vārdu savienojumi, daļēji attēloti kā sublemmas un tiem pievienots skaidrojums. Piem.:

ābece [..] Mācību grāmata burtu un lasītprasmes apguvei. [..] *Morzes ābece* [..] – Morzes izstrādātais telegrāfa zīmju kopums, kur katrai rakstu zīmei atbilst noteikta punktu un svītru kombinācija. [..] (MLVV).

Tradicionālās skaidrojošajās vārdnīcās par sublemmām parasti ir mazāk gramatiskās un cita veida informācijas – tās netiek aprakstītas tik plaši kā lemmas (par to skat. arī Gouws 2003, 37; Murmulaitytė 2010). Tas gan nebūtu uzskatāms par noteicošo kritēriju lemmu un sublemmu šķīrumam, jo dažkārt arī lemmas aprakstītas ļoti īsi, piem., dodot norādi uz citu šķirklī:

ējīmas (2) → e i t i (DLKŽ_e).

Šajā gadījumā lietvārds *ējīmas* nav skaidrots, šķirklī dota norāde uz darbības vārda *eiti* šķirklī:

eīti, *eīna*, *ējo* [..]

ējėj||as, ~a dkt. (1).

ējīmas (2) (DLKŽ_e).

Kā redzams, lietvārda skaidrojums nav atrodams arī attiecīgajā darbības vārda šķirklī. Tomēr, salīdzinot abu šķirklju – *ējīmas* un *eīti* – struktūru, redzams, ka pirmajā gadījumā, kad *ējīmas* dots kā atsevišķs šķirklja vārds, tas saistīts ar ārējo piekļuves struktūru, resp., palīdz orientēties alfabētiskajā šķirklju kārtojumā. Otrajā gadījumā – iekļaujot attiecīgo leksēmu citā šķirklī kā sublemmu –, tā ārējās piekļuves struktūru neatspoguļo.

Līdzīgus piemērus varētu minēt arī no lietuviešu personvārdu cilmes vārdnīcas LVKŽ: **ĀLEKSAS** (1) – liet. trumpinys iš *Aleksándras*↑ (LVKŽ 2009, 46).

Bultiņa pie personvārda norāda, ka tas meklējams atsevišķā šķirklī. Šai gadījumā ligzdā esošais personvārds *Aleksándras* sniedz informāciju tikai par vārddarināšanas attieksmēm, bet par pašu personvārdu *Aleksandras* nekādas informācijas nav. Arī šajā gadījumā, kad forma *Āleksas* dota kā atsevišķs šķirklis, tā saistīta ar ārējo piekļuves struktūru (bet tas nenozīmē, ka šķirklī *Aleksándras* būtu nepieciešama norāde uz šķirklī *Āleksas*, ja vārdnīcas veidotāji to nav paredzējuši).

Neatkarīgi no tā, vai dota pilna lemmas forma vai tikai kāda lemmas daļa, ligzdā kārtotas leksēmas vienalga būtu meklējamas pēc ligzdas pamatvārda. No tā izriet, ka šķīrumu starp lemmām un sublemmām varētu saistīt arī ar to, kuram vārdnīcas struktūras aspektam – mikrostruktūrai vai makrostruktūrai – tās pieder. Galvenās lemmas vairāk attiecas uz makrostruktūru, kamēr sublemmas – uz mikrostruktūru.

Šī darba praktiskajā daļā izmantota tradicionālā sublemmas izpratne, par sublemmām uzskatot tās lemmas, kas grupētas pie kādas citas lemmas, neatkarīgi no tā, vai dota pilna sublemmas forma vai tikai kāda tās daļa. Ja šķirkļa sākumā treknrakstā izceltas vairākas lemmas, piem., **Ābels, Abels, Ābelis, 52** (LU I 2017, 103), pirmā uzskatīta par pamatlemmu (jo tā palīdz orientēties šķirkļu sarakstā), savukārt pārējās uzskatītas par sublemmām.

2.2.2. Lemmu kārtojuma principi

Šķirkļu sarakstā lemmas var tikt kārtotas dažādi. Pastāv divas galvenās leksikas kārtojuma pieejas – onomasioloģiskā un semasioloģiskā (Gouws 2003, 39). Onomasioloģiskā pieeja nozīmē leksikas kārtojumu tematiski (kā tas ir sistēmiskajās vārdnīcās), taču vispopulārākais ir semasioloģiskais princips – leksikas kārtojums alfabētiski. Lemmas iespējams kārtot arī tādā secībā, kādā vārdi sastopami noteiktā tekstā. Šāds princips ievērots, piem., antīko laiku un viduslaiku glosārijos – Homēra darbu glosārijā vārdi kārtoti tādā secībā, kādā tie minēti “Iliādā” un “Odisejā” (Zgusta 1989, 296).

Vārdnīcu makrostruktūru iespējams klasificēt pēc vairākiem kritērijiem. H. E. Vīgands un R. Gouws piedāvā trīs kritērijus: klasifikācija pēc makrostruktūras elementu izkārtojuma veida, pēc piekļuves struktūram un pēc makrostruktūras elementu piederības noteiktai leksikas grupai (Wiegand, Gouws 2013, 79).

Ņemot vērā elementu izkārtojumu, tiek šķirtas triju veidu makrostruktūras: 1) makrostruktūra, kurā tās elementu kārtoti pēc formas, 2) makrostruktūra, kurā elementu kārtojumu nenosaka forma, 3) makrostruktūra, kurā elementi tikai daļēji kārtoti pēc formas (Wiegand, Gouws 2013, 79).

Kārtojums pēc formas

Lemmu kārtojums pēc formas parasti nozīmē to kārtojumu alfabētiski. Līdzās alfabētiskam kārtojumam tiek izdalīts kārtojums ligzdās (skat., piem., Zubaitienē 2014, 16). Tomēr te rodas zināma pretruna, jo ligzdas attiecībā cita pret citu arī tiek kārtotas alfabētiski – pēc lemmas, kas tās ievada. Raksturojot šos divus lemmu kārtojuma veidus, varētu teikt, ka alfabētiskais ir vertikāls, savukārt kārtojums ligzdās – horizontāls (un alfabētiski var būt tie abi – arī lemmu kārtojums ligzdās). Tāpēc, runājot par alfabētisku kārtojumu, šeit lietots apzīmējums *lineārs kārtojums*, kas nozīmē lemmu kārtojumu vertikāli.

Lineārs kārtojums

Runājot par lineāru (alfabētisku) lemmu kārtojumu, tiek norādīts uz nepieciešamību šķirt divas jēdziena *alfabēts* izpratnes. Pirmā būtu attiecināma uz konkrētu valodu (piem.,

latviešu vai lietuviešu valodas alfabēts), savukārt otrā saistīta ar leksikas kārtojumu konkrētā vārdnīcā, kas var nebūt identisks ar attiecīgās valodas alfabētu. To sauc par piekļuves alfabētu (*access alphabet*) (Bergenholtz, Tarp 1995, 190). Piekļuves alfabētā var būt papildu burti no citu valodu alfabētiem, defises, domuzīmes, skaitļi, kā arī citas grafiskas zīmes.

Kārtojums ligzdās

Runājot par lemmu kārtojumu horizontāli, tiek minēti divi kārtojuma veidi – kārtojums ligzdās (*nesting*) un kārtojums nišās (*niching*) (Hausmann, Wiegand 1989, 336).

Kā raksta H. E. Vīgands, ligzda ir tāds šķirkļu veids, kurā vismaz viena lemma neiekļaujas lineārā šķirkļu sarakstā uzreiz pēc vārda, kas ligzdu ievada (Wiegand 1989, 391). Savukārt nišās – pretēji ligzdām – visas lemmas alfabētiski būtu izkārojamas starp vārdu, kas ievada ligzdu, un nākamo šķirkli. Turklāt arī pašas lemmas šķirklī kārtotas alfabētiski. (Gouws 2002, 135).

Ligzdās kārtoti šķirkļi veido zināmu novirzi no stingras lineāras makrostruktūras, kāda ir vertikāla alfabētiskā kārtojuma gadījumā. Lai vārdnīcā atrastu, piem., kādu no ligzdā kārtotiem vārdiem, būtu nepieciešams meklēt pēc tā šķirkļa vārda, kas ir ligzdas pamatvārds (Wiegand 1989, 390).

H. E. Vīgands min divus aspektus, kā kārtojums ligzdās veido novirzi no stingras lineāras makrostruktūras. Pirmais aspekts – ārējā novirze. Tas nozīmē, ka kāda no ligzdā esošajām lemmām neiekļaujas galvenajā šķirkļu sarakstā (Wiegand 1989, 391–392). Piem.:

Pamūša [..].

“Panaize” [..].

“Panakse” // “Panākse” // “Ponakse” // “Ponākse” // “Ponaksis” // “Ponakste” // “Ponākste”
u > 1. Ventā Kuldīgas un Saldus r., 27 km, Lup IV 24,25. Skat. s.v. *Puōnakse*.

Panameškes- [..].

Panaris [..] (LVV 2003, 114).

Vietvārda *Panakse* paralēlnosaukumi pašā ligzdā kārtoti alfabētiski, tomēr, ja *Ponakse*, *Ponākse*, *Ponaksis*, *Ponakste* un *Ponākste* būtu jāintegrē alfabētiskā šķirkļu sarakstā, tie neatrastos uzreiz pēc šķirkļa *Panakse*, bet būtu jāmeklē tālāk šķirkļu sarakstā. Leksikogrāfijas teorijā šāda veida leksikas kārtojums tiek saukts par pirmā līmeņa kārtojumu ligzdā (*first level of nesting*) (Gouws 2003, 41; Gouws 2007, 58).

Salīdzinājumam cits LVV šķirklis:

“Paderišu- purvs” [..].

“Padestendes-” [..].

Padēkle pļ Mētrienā (un *Padēkles-* grāvis, pļavā bijis daudz pīļu ligzdu) 1960, *Padēkļi* mā Zemītē 1973: *padēklis* 1. ‘untergelegtes Nestei’ ME III 16.

“Padēle” [..]

* **Padēls** [..].

“Padgerni” [..]. (LVV 2003, 16).

Šajā gadījumā vietvārdi *Padēkles grāvis* un *Padēkļi* tāpat kārtoti alfabētiski, tomēr atšķirībā no iepriekšējā piemēra alfabētiskā lineārā šķirkļu sarakstā to atrašanās vieta nemainītos – tie būtu uzreiz aiz *Padēkle*.

LVV ievadā vietvārda varianti vai paralēlnosaukumi (kas vārdnīcas tekstā ievietoti aiz apzīmējuma //) saukti par papildkomentāriem (LVV 2006, XI), nevis sublemmām, taču jāņem vērā, ka šādam vietvārdam ir gan sublemmas, gan komentāra funkcija. Attiecībā pret vietvārdu *Panakse* citi nosauktie (*Ponakse*, *Ponākse*, *Ponaksis*, *Ponakste*, *Ponākste*) funkcionē kā komentārs, tomēr katrs atsevišķi tie varētu tikt uzskatīti arī par sublemmām.

Kārtojums nišās izmantots arī tulkojošajām vārdnīcām pievienotajos īpašvārdu sarakstos. Piemērs no LLKŽ:

Lyduōkiai (2) *dsk. pc.* – Lidoķi

Lýduvėnai (1) *dsk. pc.* – Līduvēni

Lietuvà (3^a), **Lietuvōs Respublika** – Lietuva, Lietuvas Republika

Lýgumai (1) *dsk. pc.* – Līgumi

Likėnai (1) *dsk. p.* – Liķēni (LLKŽ 1977, 599).

Arī šajā gadījumā vietvārds *Lietuvōs Respublika* lineārā sarakstā atrastos starp vietvārdu *Lietuvà* un vietvārdu *Lýgumai* (resp., tā atrašanās vieta šķirkļu sarakstā nemainītos).

Līdzās ārējai novirzei H. E. Vīgands min arī iekšējo novirzi. Iekšējā novirze saistīta ar to, ka lemmas ligzdā atšķirībā no nišām nav kārtotas alfabētiski. Piem.:

Pales-kalns ka un †js (nodedzināta kara laikā) Mārcienā 1961, *Pales* z Rembatē E I 55 (†z Ņegumā cp 1953), *Palene* p! Alsviķi 1939, *Palenieki* mā Šķilbēnos 1976. Sal. liet. *Pāliu miškas* me bij. Šilavota pag LKil? Sal. arī liet. *pālios* (pl.) ‘izžuvuša ezera vieta (atliekas)’ Lietlv 342? Skat. arī s.v. “Pala”, “Palas-” (LVV 2003, 91).

Kārtojot pēc alfabēta, lemmu secībai šķirklī būtu jābūt šādi: *Palene* → *Palenieki* → *Pales*⁸. Leksikas kārtojums, kad lemmas ligzdā nav kārtotas alfabētiski, sauc par otrā līmeņa kārtojumu (*second level nesting*) (Gouws 2003, 41).

Ne H. E. Vīgands, ne R. Gouws, analizējot iekšējo novirzi, nav minējuši, kā šķirkļa struktūra tiek skaidrota citētajās vārdnīcās. Iespējams, ka lemmu kārtojumam tajās izmantots nevis alfabēts, bet citi formālie rādītāji. Šādu paskaidrojumu galvenais mērķis ir palīdzēt vārdnīcas lietotājam atrast vajadzīgo vārdu, kamēr alfabētiskam kārtojumam (neatkarīgi no tā, vai tas attiecas uz lemmu izkārtojumu ligzdā vai galveno šķirkļu sarakstu) sīkāki paskaidrojumi parasti nav nepieciešami.

Makrostruktūra, kurā elementu kārtojumu nenosaka forma

Šādā gadījumā tiek šķirtas divu veidu makrostruktūras: nejaušā makrostruktūra (*randomized macrostructure*) un sistēmiskā makrostruktūra (*system-related macrostructure*) (Wiegand, Gouws 2013, 90).

Nejaušā makrostruktūra

⁸ Apzīmējums → šeit nozīmē ‘*Palenieki* seko pēc *Palene*’.

Nejaušā makrostruktūra sastopama samērā reti. Šāda veida vārdnīcās nav nekādas elementu kārtojuma sistēmas – kārtojuma sistēma vārdnīcas lietotājam nav zināma. Pat gadījumā, ja leksikogrāfs vārdnīcā aprakstītos elementus tomēr kārtojis noteiktā sistēmā, kas zināma tikai viņam pašam (piem., elementi kārtoti pēc to cilmes), no lietotāja perspektīvas vārdnīcas makrostruktūra tik un tā ir nejauša (Wiegand, Gouws 2013, 90).

Atšķirībā no citu veidu makrostruktūrām nejaušās makrostruktūras elementi tiek saukti nevis par lemmām, bet par šķirkļa nosaukumiem (*article titles*), jo elementu kārtojums šādā gadījumā neietver nekādu meklēšanas sistēmu, pēc kuras šķirkļus būtu iespējams atrast, citiem vārdiem – šādā vārdnīcā nav piekļuves struktūras. Tādas vārdnīcas sauc par bezpiekļuves (*non-accessible*) vārdnīcām (Wiegand, Gouws 2013, 90).

Sistēmiskā makrostruktūra

Sistēmiskās makrostruktūras gadījumā lemmas tiek kārtotas pēc to piederības noteiktai leksiski semantiskai grupai (Wiegand, Gouws 2013, 91). Kā atzīst leksikogrāfijas teorētiķi, šo makrostruktūras veidu varētu saukt arī par daļēju kārtojumu pēc formas (Wiegand, Gouws 2013, 91). Lietuviešu leksikogrāfijā šādas sistēmiskas vārdnīcas ir, piem., Jona Paulauska (*Jonas Paulauskas*) “Sistēminis lietuvių kalbos frazeologijos žodynas” (SLKFŽ) un “Sistēminis lietuvių kalbos žodynas” (SLKŽ). Par sistēmiskām būtu uzskatāmas arī, piem., sarunu vārdnīcas.

Secinājumi

Iespējams, makrostruktūru klasifikācijā būtu lietderīgi izdalīt kādu leksikas kārtojuma veidu, kas apvieno vismaz divus no iepriekš minētajiem (piem., lineāru kārtojumu un kārtojumu ligzdās). Leksikogrāfiskā prakse liecina, ka leksikas kārtojuma principi vārdnīcās tiek dažādi kombinēti. Lai gan, piem., LVV ievadā teikts, ka vietvārdi kārtoti ligzdās (LVV 2003, VI), vārdnīcā atrodami arī tādi šķirkļi, kuros raksturots tikai viens vietvārds (skat., piem., *Paârte* (LVV 2003, 1), *Pa- bāku* (LVV 2003, 2), *Pabrirobi* (LVV 2003, 7)).

No vienas puses, arī viens vietvārds (ja citu tādas pašas saknes vietvārdu nav) var veidot ligzdu (atzīstot šādu interpretāciju, LVV visus vietvārdus varētu uzsatīt par tādiem, kas kārtoti ligzdās). No otras puses, pieņemot, ka viena no ligzdas (un nišas) galvenajām pazīmēm ir tieši lemmu grupēšana un ka ligzda ir tāda lemmu grupa, kur vismaz viena lemma neiekļaujas alfabētiskā šķirkļu kārtojumā, šķirkļi ar vienu vietvārdu nebūtu atzīstami par ligzdām. Iespējams, šķirkļus, kurus veido tikai viena lemma, varētu uzskatīt par potenciālajām ligzdām.

2.3. Vārdnīcu mikrostruktūra

Mikrostruktūra ir viens no vārdnīcu struktūras aspektiem. Vācu leksikogrāfs F. J. Hausmanis 20. gs. 70. gados rakstījis, ka vārdnīcu veido divas dimensijas – noteiktā secībā kārtoti vārdi jeb lemmas un par katru lemmu sniegtā informācija jeb vārdnīcas šķirkļi, ko F. J. Hausmanis sauc par mikrostruktūru (Hausmann 1977, 4).

Jaunākos darbos kā sinonīms šim terminam bieži tiek lietots termins *vārdnīcas mikrostruktūra* (skat., piem., Jakaitienė 2005, 36; VPSV 2007, 233), pieņemot, ka

mikrostruktūra un *vārdnīcas mikrostruktūra* nozīmē vienu un to pašu. Vienā no tradicionālajām un teorētiskajā literatūrā visplašāk sastopamajām interpretācijām mikrostruktūra tiek skaidrota kā vārdnīcas šķirkļa struktūra (skat., piem., Jakaitienē 2005, 36; VPSV 2007, 233; Atkins, Rundell 2008, 246; Melnikienē 2009, 207; Svensén 2009, 344; Škrabal 2016, 78). Tomēr pastāv arī vairākas citas šī termina izpratnes.

Runājot par citām termina *vārdnīcas mikrostruktūra* izpratnēm, būtu jāpievērš uzmanība arī terminam *šķirkļis*. Šķirkļis ir vārdnīcas teksta vienība, kuru veido skaidrotais vai tulkotais vārds, vārdu savienojums vai cita leksiska vienība (resp., lemma) un par šo leksisko vienību sniegtā informācija (VPSV 2007, 385). Tātad nosacīti var uzskatīt, ka šķirkļis sastāv no divām daļām – viena daļa ir lemma, savukārt otra – informācija par lemmu. S. Nilsens piedāvājis šķirkļa struktūras shēmu, kur šķirklim ir kreisās puses struktūra, kurā ietilpst lemma, un labās puses struktūra, kurā ietilpst informācija, kas seko lemmai (Nielsen 1994, 223).

Klasiskajā vārdnīcu struktūras koncepcijā tiek uzskatīts, ka lemma nepieder pie mikrostruktūras (skat. 1. attēlu). Tātad saskaņā ar klasisko koncepciju vārdnīcas mikrostruktūru definēt kā šķirkļa struktūru nebūtu pamatoti, jo mikrostruktūru veido nevis viss šķirkļis, bet tikai par lemmu sniegtā informācija. Ņemot vērā klasisko vārdnīcu struktūras koncepciju, vairākos darbos mikrostruktūra tiek definēta nevis kā šķirkļa struktūra, bet kā informācijas izkārtojuma struktūra vārdnīcas šķirkļī (Bergenholtz, Tarp 1995, 200; Heid 2013, 32; Nielsen 1994, 219).

Dažkārt gan šīs divas izpratnes (mikrostruktūra kā šķirkļa struktūra un mikrostruktūra kā informācijas izkārtojuma struktūra) netiek precīzi nošķirtas. Piem., E. Jakaitiene (2005) raksta, ka mikrostruktūra ir vārdnīcas šķirkļa struktūra, ko veido lemma un vairāki informācijas lauki (fonētiskās informācijas lauks, morfoloģiskās informācijas lauks utt.) (Jakaitienē 2005, 36). Tomēr tajā pašā laikā viņa citē britu leksikogrāfu Ričardu Hadsonu (*Richard Hudson*), atsaucoties uz R. Hadsona publikāciju “The Linguistic Foundations for Lexical Research and Dictionary Design” (1988). E. Jakaitiene raksta, ka R. Hadsons sniedzis “šādu astoņu mikrostruktūras daļu sarakstu:

- 1) **fonoloģiskā informācija:** vārda un tā variantu izruna;
- 2) **morfoloģiskā informācija:** vārda morfēmiskais sastāvs, neregulārie locīšanas gadījumi;
- 3) **sintaktiskā informācija:** vārda piederība vārdšķīrai un sintaktiskās struktūras, kurās vārds var tikt lietots;
- 4) **semantiskā informācija:** vārda nozīme un noteiktas semantiskās struktūras, kurās vārds ietilpst;
- 5) **kontekstuālā informācija:** vārda lietojuma iespējas un ierobežojumi;
- 6) **informācija par rakstību:** normatīvie un alternatīvie vārda rakstības veidi;
- 7) **etimoloģiskā informācija:** vārda cilme un vēsture;
- 8) **informācija par lietojumu:** lietojuma biežums un, ja nepieciešams, tabu gadījumi” (Jakaitienē 2005, 36).

Tomēr R. Hadsons savā publikācijā nav definējis jēdzienu *mikrostruktūra*. Šis jēdziens rakstā vispār nav pieminēts. R. Hadsons raksta, ka minētie astoņi punkti atspoguļo to informāciju, kura būtu iekļaujama visaptverošā leksikonā (Hudson 1988, 310). Turklāt apzīmējums *visaptverošs* attiecināts nevis uz leksikas atlasī, bet uz informāciju, kāda tiek sniegta par katru

šķirkļa vārdu. Tātad teorētiski kāds no punktiem var parādīties nevis šķirkli, bet kādā citā vietā vārdnīcā. Piem., slenga vārdnīcā punkts nr. 5 – kontekstuālā informācija – varētu parādīties vārdnīcas ievadā. Pat pieņemot E. Jakaitienes interpretāciju, ka visi astoņi punkti ir vārdnīcas mikrostrukturā daļas, jāņem vērā, ka lemmas šajā sarakstā nav. Tātad E. Jakaitienes piedāvātā mikrostrukturā definīcija un citāts no R. Hadsona darba ir zināmā pretrunā.

Ja vārdnīcas mikrostrukturā tiek definēta kā informācijas izkārtojuma struktūra šķirkli, visai pamatots ir secinājums, ka termins *mikrostrukturā* attiecināms tikai uz šķirkļa struktūru (pareizāk – daļu no šķirkļa), bet ne visas vārdnīcas struktūru (resp., nebūtu pareizi visas vārdnīcas mikrostrukturā identificēt ar šķirkļu struktūru) (Nielsen 1994, 221). Drīzāk būtu jāsaka, ka šķirkļu struktūra ir daļa no vārdnīcas struktūras. Saskaņā ar šo izpratni būtu jāņem vērā, ka termins *vārdnīcas mikrostrukturā* ir nekorekts, jo mikrostrukturā ir šķirklim. S. Nilesns pat uzsver – vārdnīcai mikrostrukturā nav (Nielsen 1994, 221).

F. J. Hausmanis un H. E. Vīgands, rakstot par mikrostrukturā, lieto apzīmējumu *šķirkļa mikrostrukturā*, nevis *vārdnīcas mikrostrukturā*, ar šķirkļa mikrostrukturā saprotot lineāri kārtotas informācijas kopumu, kas seko pēc šķirkļa vārda (Hausmann, Wiegand 1989, 340). Pamatojot šādas terminoloģijas lietojumu, autori skaidro, ka mikrostrukturā ir tikai viena no šķirkļa struktūrām (Hausmann, Wiegand 1989, 344). Šķirklim bez mikrostrukturā var būt arī, piem., izkārtojuma struktūra un adresēšanas struktūra (Hausmann, Wiegand 1989, 346; Wiegand 1989, 440–453).

Izpratnes par šķirkļa mikrostrukturā un vārdnīcas mikrostrukturā reizēm tiek jauktas. Iespējams, tāpēc atsevišķi autori, kas uz šiem leksikogrāfijas teorētiskiem atsaucas, pārņēmuši viņu piedāvāto termina *šķirkļa mikrostrukturā* skaidrojumu, bet ne pašu terminu un skaidrojumu attiecina uz vārdnīcas mikrostrukturā (skat., piem., Karpinska 2012, 76; Karpinska 2015, 69).

Mikrostrukturā interpretācija, ar šo strukturā aspektu saprotot tikai to informāciju, kas seko lemmā, ir diskutabla, jo noteikta informācija var būt dota arī pirms lemmas. Piem.:

*LAIMINTĀ (3^a) liet., trump. *Láimé*; priesagos *-inta* vedinys iš liet. *láimé* (LVKŽ 2009, 208).

? **Jaunelis** (Jounely), sal. la. *jauns*; **K Dundagā** 1582 Arb. 2; I K 0,2 (LPV 1990, 176).

1 **Šāltupis** (1) 1. Butrimonys, Strielčiū k., Vesiekienēs int. (LUEV 1963, 160).

X **Svinūka** ež. Vievis, Meitiškiū k. (LUEV 1963, 158).

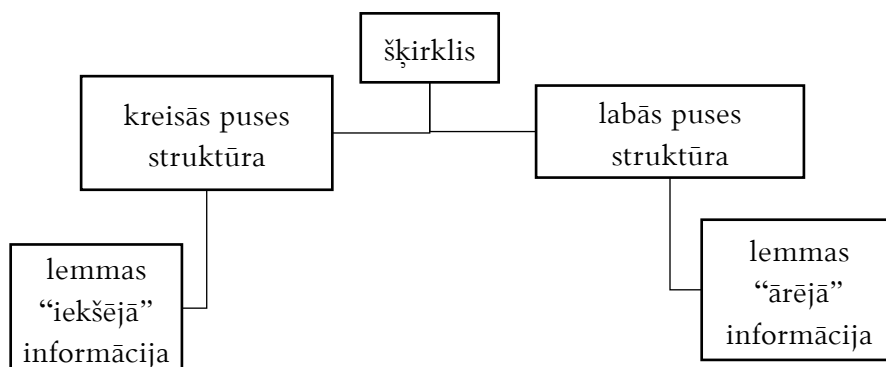
Viena iespēja būtu atzīt, ka informācija, kas atrodas pirms lemmas, formāli neiekļaujas vārdnīcas mikrostrukturā, tomēr šādu interpretāciju būtu grūti pamatot, jo svarīgi ir nevis tas, kur attiecīgais simbols ir novietots, bet tas, ka informācija, ko simbols ietver, attiecas uz lemmu. Piem., V. Staltmanes uzvārdu atgriezeniskajā vārdnīcā statistiskā informācija dota pirms lemmas. Nebūtu pamatoti uzskatīt, ka šī informācija neietilpst mikrostrukturā tikai tāpēc, ka tā novietota lemmā otrā pusē.

Definīcijas, kas mikrostrukturā skaidro kā izkārtojuma struktūru, galvenokārt akcentē vārdnīcas formālo, ne saturisko aspektu. Ja mikrostrukturā ir izkārtojuma struktūra, tad analizēt mikrostrukturā nozīmētu analizēt informācijas izkārtojumu, bet ne saturu. Šāda pieeja ir noderīga, ja tiek analizēta abstraktā mikrostrukturā – abstraktās mikrostrukturā mērķis ir norādīt, kāda veida informācija iekļaujama standarta jeb tipiskā vārdnīcas šķirkli (Nielsen 1994, 226–227). Analizējot konkrēto mikrostrukturā, primārā uzmanība galvenokārt

pievēršama informācijas saturam, nevis izkārtojumam. Tomēr jāņem vērā, ka abstraktā un konkrētā mikrostrukturā ir cieši saistīta – dažkārt informācijas vienību izkārtojums var ietekmēt satura uztveri. Piem., latviešu-igauņu vārdnīcā (IL) pārprotamas ir stilistiskās norādes aiz sekundāro nozīmju numura. Tās gribas attiecināt uz tulkojumu, kaut patiesībā tās attiecas uz kādu no lemmas nozīmēm.

čau! 1) *kõnekeelne* (sveiks!, sveiki!, labdien!, labrīt!, labvakar!) tere! 2) *kõnekeelne* (sveiks!, uz redzēšanos!, ardievu!, atā *kõnekeelne*, sveiki!, pagaidām *kõnekeelne*) head aega!, nāgemiseni!, hüvasti!, tšau!, jumalaga! (IL 2015, 128).

Iepriekš minētā S. Nilsena interpretācija, kurā viņš šķirklim izdala labās puses struktūru un kreisās puses struktūru (Nielsen 1994, 223), nav īsti piemērota visiem gadījumiem. Vairākās vārdnīcās šķirkli veido tikai lemma bez kādas citas semantiskas vai gramatiskas informācijas. Tādas visbiežāk ir pareizrakstības vārdnīcas. Pieņemot domu, ka lemma nepieder mikrostrukturai, būtu jāatzīst, ka šāda tipa vārdnīcas šķirkļiem nav mikrostrukturā – pēc lemmas nav iekļauta nekāda informācija. Tātad formāli šāda tipa vārdnīcas šķirkļiem nav labās puses struktūras. Tomēr jāņem vērā, ka lemma ietver informāciju arī pati par sevi. Piem., lemma liecina par to, kā attiecīgais šķirkļa vārds rakstāms, līdz ar to tā ietver abas iepriekšējā shēmā redzamās puses. Tas apliecina, ka arī šādās vārdnīcās mikrostrukturā tomēr ir. Viedokli var ilustrēt ar šādu shēmu (skat. 2. attēlu):

2. attēls. Šķirkļa struktūras shēma (autores veidota). Tās pamatā izmantota shēma no S. Nilsena pētījuma (Nielsen 1994, 223).⁹

Shēmā, līdzīgi kā iepriekš, šķirkļa struktūra attēlota kā bināra struktūra. Viena struktūras daļa attiecināma uz informāciju, ko par lemmu var izsecināt no pašas lemmas, savukārt otra struktūras daļa ir eksplīcītā informācija (piem., nozīmes skaidrojums). Līdz ar to tiek akcentēts nevis informācijas izkārtojums, bet attēlojuma veids.

Vēl viena iespēja būtu atzīt, ka lemma kā abstrakta leksiska vienība pieder makrostrukturai, bet lemmas konkrētajā realizācijā iekļautā informācija par šo lemmu pieder pie mikrostrukturā. Piem., gadījumā, kad vārdnīcas lietotājs lemmu sarakstu izmanto kā līdzekli, lai orientētos vārdnīcā (t.i., lai atrastu noteiktu šķirkli), lemma funkcionē kā abstrakta leksiska

⁹ Oriģinālā shēma no S. Nilsena pētījuma šajā promocijas darbā nav publicēta autortiesību dēļ.

vienība. Savukārt gadījumos, kad lietotājs lemmu izmanto kā informāciju par attiecīgā vārda rakstību, lemma funkcionē kā mikrostruktūras elements.

Ja mikrostruktūra tiek definēta kā informācijas izkārtojuma un savstarpējā saistījuma struktūra, tad būtu nepieciešams analizēt arī dažādas šķirklī lietotas tehniskas zīmes (piem., simbolus un pieturzīmes). Komponentus, no kā sastāv vārdnīcas mikrostruktūra, var dalīt divās grupās. Viena grupa ir satura elementi (*items*). Otra grupa – strukturālie indikatori (*structural indicators*). Satura elementi ir tie mikrostruktūras komponenti, kas sniedz informāciju par lemmu, piem., definīcija, vārdšķira, fonētiskā transkripcija, dažādas morfoloģiskās formas. Strukturālie indikatori ir tie mikrostruktūras komponenti, kas nesniedz informāciju par lemmu, bet kalpo kā norādes, piem., par to, kur meklējama noteikta informācija, vai palīdz identificēt satura elementus (Gouws, Prinsloo 2005, 116). Ir divu veidu strukturālie indikatori: tipogrāfiskie (*typographical*) un netipogrāfiskie (*non-typographical*). Tipogrāfiskie ir dažādi burtveidi (piem., treknraksts, slīpraksts, lielo, mazo burtu izmantojums u. tml.). Šādā veidā tiek marķēti satura elementi – piemēri parasti tiek doti slīprakstā u. tml. Netipogrāfiskie strukturālie indikatori ir dažādi simboli (Gouws, Prinsloo 2005, 116–117).

Nebūtu īsti precīzi apgalvot, ka strukturālie indikatori nesniedz informāciju par lemmu. Piem., citētajā šķirklī no LUEV vieninieks (1) pirms vietvārda norāda, ka fiksēti vairāki objekti ar šādu nosaukumu, turklāt dažādās vietās tie akcentēti dažādi. Strukturālie indikatori mikrostruktūras analīzē gandrīz nekad netiek apskatīti, lai gan arī tie ir saistīti ar informācijas izkārtojumu un attēlojumu vārdnīcas šķirklī. No šķirkļa struktūras viedokļa tie ir svarīgi tādēļ, ka palīdz nošķirt dažādus informācijas laukus. Ja strukturālie indikatori izvēlēti nepiemēroti, tas apgrūtina vārdnīcas izmantošanu. Piem.:

deguns [dɛgùns] v. *lietv.* [...] Piebāzt degunu sar. – ļoti tuvu pievirzīt galvu. [...] (MLVV).

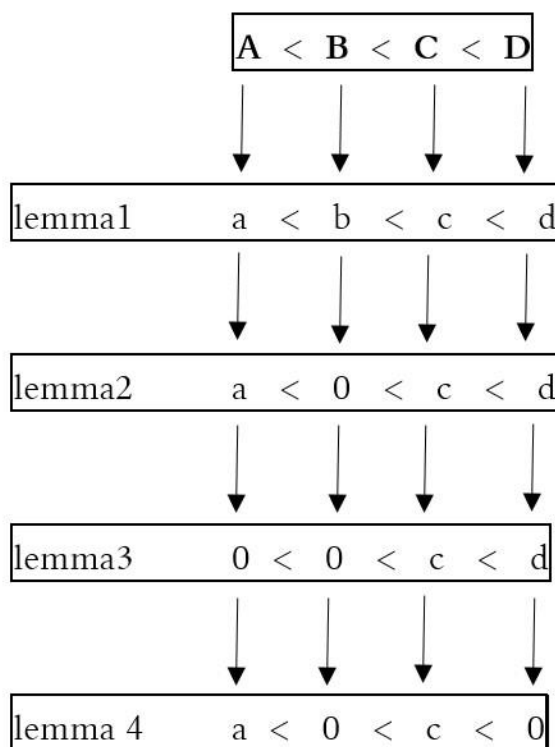
1. **īř** jng. žodžiāms ir sakiniāms jungti (Atējo brolis ir sesuo)
+ **beĩ** (artimoms šāvokoms jungti) (ALKŽ 2001, 150).

Pirmajā gadījumā šķirklī minētais piemērs (*piebāzt degunu*) grafiski saplūst ar stilistisko norādi (*sar.*). Otrajā gadījumā, skaidrojot šķirkļa vārdu, iekavās likts piemērs, savukārt pievienotajam sinonīmam (tas atzīmēts ar plus zīmi) iekavās likts lietojuma skaidrojums. Šāds informācijas pieraksta veids ir nesistēmisks. Definējot mikrostruktūru, būtu jāņem vērā, ka mikrostruktūra ir sistēmiska informācijas izkārtojuma struktūra, kurā svarīgs sistēmisks, konsekvents, nepārprotams informācijas attēlojums.

Saskaņā ar klasisko koncepciju, neatkarīgi no lemmas vārdšķiras vai kādām citām leksiskām, gramatiskām vai semantiskām kategorijām visu šķirkļu struktūras teorētiskais modelis vārdnīcā ir identisks. To veido noteiktas informācijas vienības¹⁰, kas seko cita citai

¹⁰ Tradicionāli, definējot vārdnīcas mikrostruktūru, tiek lietots apzīmējums *bloki* (Karpinska 2012, 100) vai jau minētais *informācijas lauki* (Hausmann, Wiegand 1989, 328), taču šajā gadījumā ne apzīmējums *informācijas lauks*, ne arī *bloks* nebūtu precīzi. Piem., sintaktiskās informācijas lauks apvieno vairākas norādes – vārdšķiru, transitivitāti, leksisko vai semantisko valenci (darbības vārdiem), pārvaldījumu (prievārdiem). Šajā definīcijā tiek

(skat. 3. attēlu). Piem., vārdšķira, skaitlis, nozīmes skaidrojums, sinonīmi, piemēri (shēmā šīs informācijas vienības apzīmētas ar lielajiem burtiem A, B, C, D). Ja šķirklī kāda no informācijas vienībām nerealizējas (t.i., konkrētajā gadījumā nav vajadzīga vai vienkārši netiek iekļauta), piem., nav dots sinonīms, tiek pieņemts, ka attiecīgajā pozīcijā ir nulles informācija (Hausmann, Wiegand 1989, 340–341). Abstraktās mikrostrukturās konkrēta realizācija shēmā attēlota ar mazajiem burtiem a, b, c, d .

3. attēls. Abstraktas lineāras mikrostrukturās shēma (autores veidota). Tai par pamatu izmantota shēma, kas publicēta F. J. Hausmaņa un H. E. Vīganda pētījumā (Hausmann, Wiegand 1989, 340).¹¹

Lai gan piedāvātās shēmas autori vārdnīcas mikrostrukturā definē kā informācijas izkārtējuma struktūru, šāda definīcija līdz galam neatspoguļo teorijas būtību. Izkārtējuma struktūra ir tikai viens no būtiskajiem aspektiem. Otrs būtiskais aspekts ir tāds, ka visu šķirkļu struktūra teorētiski ir izomorfa. Atšķiras tikai teorētiskās struktūras praktiskā realizācija. Tātad saskaņā ar šo teoriju vārdnīcas mikrostrukturā ir abstrakta, universāla informācijas izkārtējuma struktūra vārdnīcas šķirklī.

Viens no klasiskās koncepcijas trūkumiem saistīts ar to, ka netiek skaidrots, kā abstraktās mikrostrukturās (pieņemot, ka tā ir universāla) shēmā attēlot netipiskos šķirkļus (tādus, kuros sniegta kāda papildinformācija, kas lielākajā daļā citu šķirkļu nav būtiska). Piem., LVV pirmajā

akcentēts nevis viss attiecīgās informācijas lauks, bet konkrētas tā sadaļas, tāpēc lietots apzīmējums *informācijas vienība*.

¹¹ Oriģinālais F. J. Hausmaņa un H. E. Vīganda pētījumā publicētais attēls šajā promocijas darbā nav iekļauts autortiesību dēļ.

sējumā ir trīs šķirklī, kuriem pievienotas zemsvītras piezīmes ar kādiem papildu komentāriem (LVV 2003, 24, 79, 345). Teorētiski shēmā var iekļaut arī to informāciju, kas parādās netipiskos šķirklī, bet tādā gadījumā rastos situācija, ka shēma būtu ļoti komplicēta, turklāt daļa tajā attēlotās informācijas vairumā šķirklī netiktu realizēta.

Ja vārdnīcu analizē tiek izmantota klasiskā mikrostrukturā izpratne, iespējams, tomēr var runāt arī par terminu *vārdnīcas mikrostrukturā*, kas tādējādi vienādojams ar terminu *mikrostrukturā*.

Jaunāka vārdnīcu mikrostrukturā koncepcija, ko skaidrojis F. J. Hausmanis un H. E. Vīgands, akcentē pretēju viedokli – abstraktajai mikrostrukturā jābūt dažādai. Šķirklī nav veidojami pēc vienas un tās pašas shēmas. Saskaņā ar jaunāku koncepciju tiek uzskatīts, ka mikrostrukturā atkarīga no lemmas. Resp., ir vairāki lemmu tipi. Daļēji šie tipi var sakrist ar vārdšķirām (piem., ir darbības vārdu lemmas, īpašības vārdu lemmas utt.), bet ne pilnībā. Atsevišķi būtu izdalāmas, piem., vairākvārdu lemmas (tas attiecas uz frazeoloģiskiem, nedalāmiem vārdu savienojumiem u. tml.). Katrs lemmu tips vārdnīcā būtu jāapraksta atšķirīgi. Tātad vārdnīcā, kurā ir n lemmu tipi, ir arī n mikrostrukturā (Hausmann, Wiegand 1989, 344). Te gan rodas zināmas problēmas – ja mikrostrukturā ir atkarīga no lemmu tipiem, tad šie lemmu tipi vārdnīcas ievadā būtu diezgan skaidri jādefinē. Tas daļēji tiek darīts, piem., vārdnīcas ievadā sniedzot skaidrojumus par to, kāda veida informācija dota atsevišķu vārdšķiru vārdiem, tomēr šī informācija ne vienmēr palīdz izprast lemmu skaidrošanas modeļus.

Atzīstot F. J. Hausmaņa un H. E. Vīganda koncepciju, terminu *mikrostrukturā* varētu definēt kā informācijas izkārtojuma struktūru vārdnīcas šķirklī, ko atkarībā no lemmas tipa veido noteiktas informācijas vienības.

Šajā nodaļā ievietotajos attēlos redzams, ka, definējot mikrostrukturā, tiek ņemtas vērā tikai tipiskās vārdnīcas, kurās šķirklī veido viena lemma un par šo lemmu sniegtā informācija. No 1. un 2. attēla izriet, ka runa ir par vienas lemmas aprakstu, taču vārdnīcās ar ligzdu sistēmu vienā šķirklī iekļautas vairākas lemmas. Iespējams, precīzāk būtu mikrostrukturā skaidrot kā vienas lemmas aprakstu. Tādējādi vārdnīcas ligzda būtu uzskatāma par šķirklī ar vairākām mikrostrukturām.

Analizējot šķirklī struktūru teorētiskā aspektā, dažkārt tiek runāts arī par teksta arhitektūru (*textual architecture*) (skat., piem., Wiegand, Beer 2013). Teksta arhitektūra ir nehierarhiska iespīestas vārdnīcas teksta struktūra. Tā nosaka noteikta teksta izkārtojumu un atrašanās vietu vārdnīcā (Wiegand, Beer 2013, 253). Parasti šādā aspektā tiek apskatīta vārdnīcas šķirklī struktūra. Lai gan teorētiski teksta arhitektūra ir plašāks jēdziens nekā šķirklī struktūra, šajā darbā tas netiek analizēts. Teksta arhitektūru lietderīgi apskatīt atsevišķi gadījumā, ja nav analizēta šķirklī mikrostrukturā – gan abstraktā, gan konkrētā mikrostrukturā vienlaikus ataino arī vārdnīcas teksta arhitektūru.

Secinājumi

Termins *mikrostrukturā* nav interpretējams viennozīmīgi, tomēr visas interpretācijas saistītas arī ar to, kā tiek skaidroti pārējie vārdnīcu strukturā aspekti – ja tiek pieņemts, ka mikrostrukturā ir šķirklī struktūra (kurā tātad ietilpst arī lemma), varētu rasties problēma, kā nošķirt, ko apskatīt mikrostrukturā un ko – makrostrukturā kontekstā. Piem., vai jautājums par lemmu formu izvēli (kuros gadījumos lemma tiks dota daudzskaitlī, kuros – vienskaitlī)

attiecas uz mikrostruktūru vai uz makrostruktūru. Ir neloģiski lemmas aprakstīt makrostruktūras kontekstā (ar makrostruktūru saprotot šķirkļu sarakstu), vienlaikus uzskatot, ka lemma pieder pie mikrostruktūras, tāpēc teorētiskai un praktiskai vārdnīcu analīzei piemērotākas ir interpretācijas, kurās skaidrots, ka lemma mikrostruktūrā neietilpst.

Savukārt tās interpretācijas, kuras mikrostruktūru skaidro kā informācijas izkārtojuma struktūru, ne vienmēr līdz galam palīdz atspoguļot vārdnīcas būtību. Kā iepriekš minēts, struktūra ir tikai viens no vārdnīcas aspektiem. Otrs, kuru šīs definīcijas neatspoguļo, ir saturiskais aspekts. Šķirklis ir formas un satura vienība.

Šī darba praktiskajā daļā izmantota tā mikrostruktūras izpratne, kurā mikrostruktūra skaidrota kā vienas lemmas apraksts. Turklāt par piederīgu mikrostruktūrai uzskatīta gan informācija, kas atrodas pirms lemmas, gan informācija, kas iekļauta pēc tās.

2.3.1. Konkrētā un abstraktā mikrostruktūra

Pēc mikrostruktūras komponentu realizācijas veida iespējams šķirt divu veidu mikrostruktūras: konkrēto un abstrakto.

Konkrētā mikrostruktūra

Konkrētā mikrostruktūra ir tā, kas tiek realizēta katrā konkrētā vārdnīcas šķirklī, sastāv no noteiktām informācijas vienībām un veido tā saukto šķirkļa labās puses struktūru (Nielsen 1994, 226–227).

Abstraktā mikrostruktūra

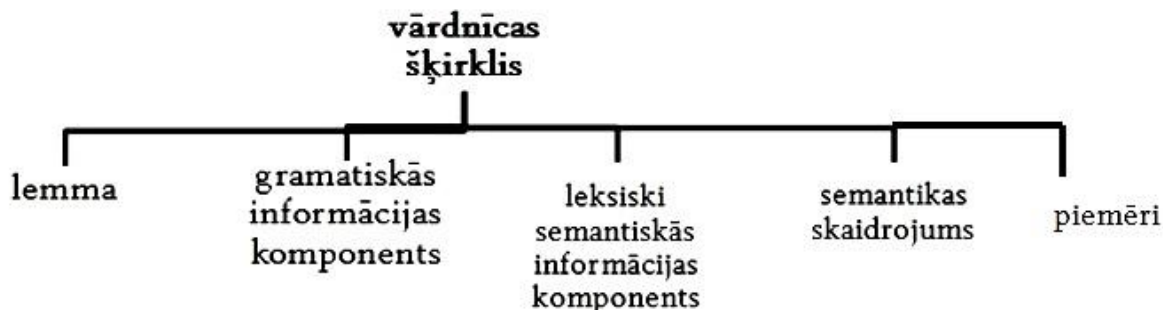
Abstrakto mikrostruktūru veido nevis konkrētas informācijas vienības, bet abstrakti komponenti, kas norāda uz informācijas klasēm (Nielsen 1994, 226–227). Teorētiski par abstrakto mikrostruktūru iespējams runāt tāpēc, ka vārdnīcas teksts ir standartizēts teksts. Ar standartizāciju domāti divi aspekti: pirmkārt, formālais aspekts. Tas nozīmē, ka viena darba ietvaros noteikta informācija ir attēlota noteiktā veidā, piem., vīriešu dzimte apzīmēta ar saīsinājumu *v.* Uz formālo aspektu attiecas arī informācijas izkārtojums – viena darba ietvaros tam jābūt konsekventam (piem., dzimtes norāde vienmēr ir pirms skaitļa norādes) (WLWF 2010, 149). Otrs ir saturiskais aspekts – viena tipa šķirkļos tiek norādīta viena un tā pati informācija. Piem., vietvārdu vārdnīcā katram objektam norādīta kategoriālā piederība un lokalizācija.

Abstraktajai un konkrētajai mikrostruktūrai ir atšķirīgi mērķi. Abstraktās mikrostruktūras mērķis ir norādīt, kāda veida informācija iekļaujama standarta jeb tipiskā vārdnīcas šķirklī (Nielsen 1994, 226–227). Atšķirību starp konkrēto un abstrakto mikrostruktūru varētu ilustrēt ar šādu piemēru no “Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas”:

Āzija *s. īpašv.* Lielākā pasaules daļa, kas kopā ar Eiropu veido Eirāzijas kontinentu (MLVV).

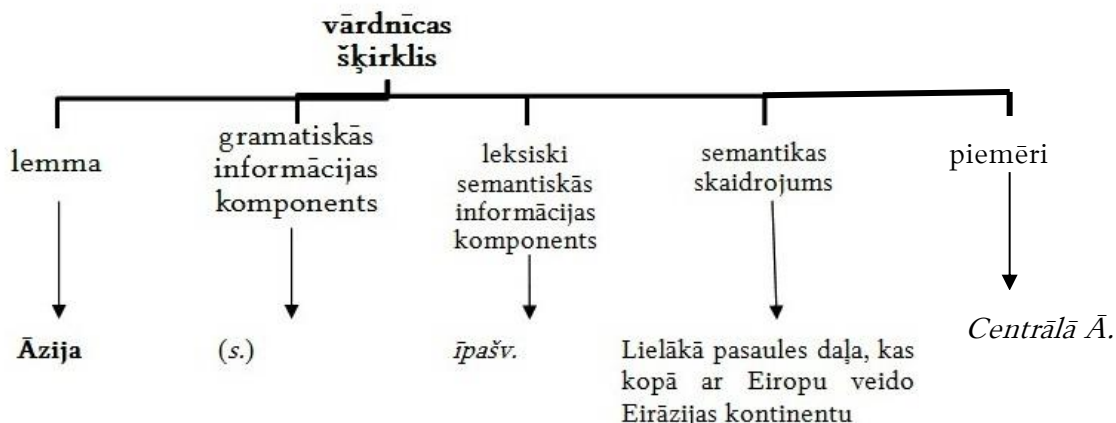
Šķirkli veido lemma (*Āzija*), gramatiskās informācijas komponents (*sieviešu dzimte*), kas šai gadījumā ir dzimtes norāde, leksiski semantiskās informācijas komponents (*īpašvārds*), kas norāda, ka attiecīgais vārds ir īpašvārds, leksiski gramatiskās informācijas komponents (*lietvārds*) un [enciklopēdiskās] semantikas skaidrojums.

Shematiski minētā šķirkļa struktūru varētu attēlot šādi (skat. 4. attēlu):

4. attēls. Šķirkļa *Āzija* abstraktā shēma¹² (shēma autores veidota).

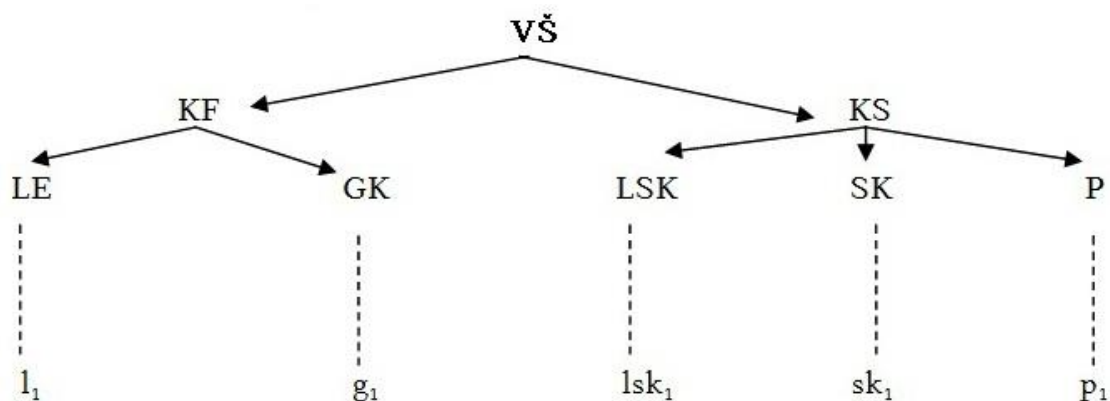
Abstrakto struktūras shēmu papildinot ar piemēriem, “Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas” šķirkli *Āzija* varētu attēlot šādi (skat. 5. attēlu):

5. attēls. Šķirkļa *Āzija* abstraktā shēma ar piemēriem (shēma autores veidota).

Leksikogrāfijas pētījumos šķirkļa struktūra parasti tiek attēlota vēl abstraktāk (skat. 6. attēlu):

¹² Visās šajā apakšnodaļā ievietotajās shēmās parādās arī lemma, kas neietilpst mikrostruktūrā, tāpēc gadījumos, kad tiek attēlots viss šķirklis, nevis tikai šķirklim sekojošā informācija, lietots termins *abstraktā šķirkļa struktūra* (pretēji teorētiskajā literatūrā sastopamajam terminam *abstraktā mikrostruktūra*).

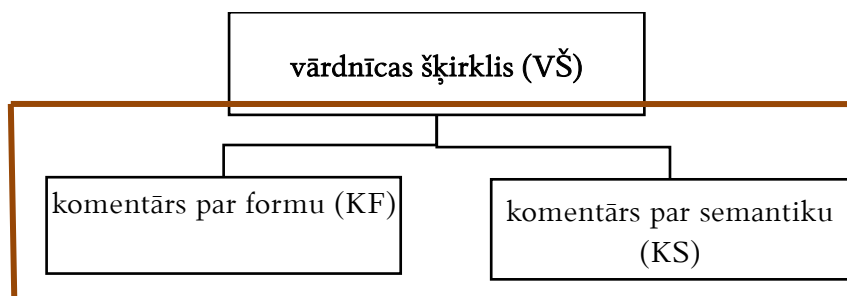

6. attēls. Šķirkļa *Āzija* abstraktā shēma ar informācijas vienībām (autores veidota).

6. attēlā KF nozīmē ‘komentārs par formu’ un KS – ‘komentārs par semantiku’. Komentārs par formu ietver lemmu un gramatiskās informācijas komponentu (GK). Komentārs par semantiku ietver leksiski semantisko komponentu (LSK), semantisko komponentu (SK) un piemērus (P). Indeksi, kas pierakstīti ar mazajiem burtiem, nozīmē attiecīgo komponentu konkrēto realizāciju, resp., to, ko var lasīt vārdnīcas šķirklī.

Kā raksta S. Nilsens, mikrostruktūru iespējams sadalīt substrukturās, ko veido dažādi mikrostruktūras komponenti. Viena no galvenajām šādām substrukturām ir bāzes struktūra. Tā sastāv no divām daļām. Vienu daļu veido komentārs par formu. Šajā daļā ietilpst lemma, fonētiskā informācija, morfoloģiskā informācija (piem., norādes par vārda locīšanu). Otra daļa ir komentārs par semantiku. To veido semantikas skaidrojums un piemēri (Nielsen 1994, 230).

Grafiski bāzes struktūru var attēlot šādi (skat. 7. attēlu):

7. attēls. Bāzes struktūra (shēma autores veidota).

Struktūras modeli, kur bāzes struktūrā ir tikai divi komentāri, sauc par vienkāršo mikrostruktūru. Taču iespējami arī gadījumi, kad bāzes struktūrā ir vairāk par diviem komentāriem. To sauc par paplašināto mikrostruktūru.

Piem.:

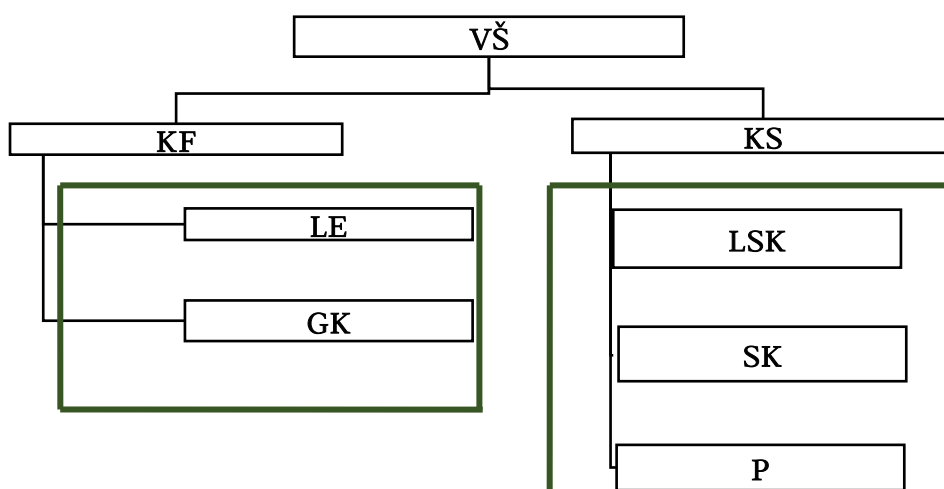
*LÁIMIS (1) liet.; galūnēs vedinys iš liet. *láimé*; vertinys iš lot. vardo *Felix*, žr. *Fēliksas* (LVKŽ 2009, 208).

Paplašinātā mikrostruktūra rodas tad, ja kāds komponents novietots pirms komentāra par formu, pēc komentāra par semantiku vai ievietots pa vidu starp komentāru par formu un

komentāru par semantiku. Šajā gadījumā zvaigznīte formāli atrodas pirms komentāra par formu un liecina, ka personvārds nav fiksēts vēstures avotos un nav no uzvārdiem vai vietvārdiem rekonstruēts sens personvārds (LVKŽ 2009, 36).

Nākamais substrukturā līmenis ir kodola struktūra (*core structure*). Katram šķirklim, kam pamatā ir vienkāršā mikrostrukturā, ir divas kodola struktūras: kreisās puses struktūra un labās puses struktūra. Šo struktūru mērķis ir aprakstīt abus bāzes struktūras komponentus (resp., komentāru par formu un komentāru par semantiku). Grafiski to varētu attēlot šādi (skat. 8. attēlu):

Āzija s. īpašv. Lielākā pasaules daļa, kas kopā ar Eiropu veido Eirāzijas kontinentu. *Centrālā Ā.* (MLVV).

8. attēls. Šķirklā *Āzija* kodola struktūras shēma (autores veidota).

Abstraktās mikrostrukturā modeļi ietver trīs tipus. Šie tipi raksturo to, kā tiek realizēta bāzes struktūra un kodola struktūra. Pirmais tips ir t.s. obligātā mikrostrukturā. Resp., tas ir pamatmodelis, kas ietver tikai tos komponentus, kas kopīgi visiem šķirklīm (Hausmann, Wiegand 1989, 346). Vispārīga tipa vārdnīcās šāds visiem šķirklīm kopīgs komponents varētu būt, piem., vārdšķiras norāde (ar nosacījumu, ka vārdnīcā kā šķirklī nav doti vārdu savienojumi). Obligātā mikrostrukturā tiek noteikta pēc strukturāli vienkāršākajiem vārdnīcas šķirklīm. Piem., *VŽ*, neņemot vērā norāžu šķirklus, par strukturāli vienkāršākajiem varētu uzskatīt šāda tipa šķirklus:

Pāakmenis (1) k. Šilalēs r. (*VŽ* 2002, 254).

Pāalksniai (1) k. Kelmēs r. (*VŽ* 2002, 254).

Abos citētajos šķirklīs par vietvārdiem norādītā informācija (akcentēšanas tips, objekta kategoriālā piederība un lokalizācija), kas ir gandrīz visos šķirklīs (izņēmums ir norāžu šķirklī, kā arī šķirklī, kuros lemma sastāv no vairākiem vārdiem).

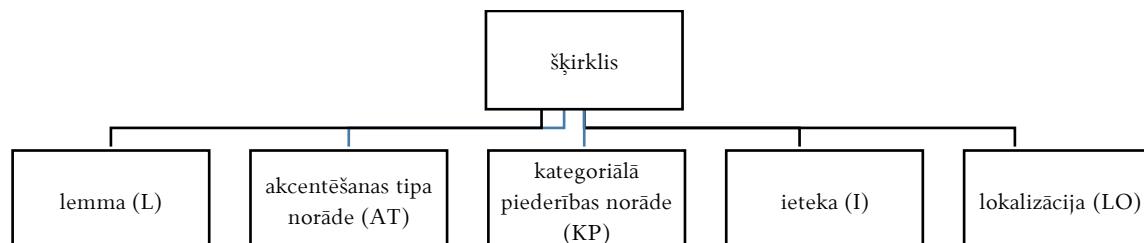
Otrais mikrostrukturā tips ir daļēji obligātā mikrostrukturā – tā ietver obligātajā mikrostrukturā esošos komponentus un tādus komponentus, kas iespējami tikai daļai lemmu. Piem., ne visām lemmām (domājot par vispārīga tipa vārdnīcām) iespējams norādīt antonīmu.

Daļēji obligāto mikrostruktūru parasti min, runājot par noteikta tipa lemmām. Piem., VŽ upēm norādīta sīkāka lokalizācija, minot to ietekas.

Šūkups (1) up., Akmenos kr., Kretingos r. (VŽ 2002, 375).

Šūnija (1) up., Jūros kr., Šilalēs ir Tauragēs r. (VŽ 2002, 375).

Šajos gadījumos abstraktā mikrostruktūra būtu šāda (skat. 9. attēlu):

9. attēls. Vārdnīcas “Vietovardžiu žodynas” (2002) šķirkļu daļēji obligātās mikrostruktūras shēma (autore veidota).

Trešais tips ir pilnīgā mikrostruktūra, kurā būtu jāparādās visiem komponentiem, kādi izmantoti šķirkļos (Hausmann, Wiegand 1989, 346–349).

2.3.2. Hierarhiskā un lineārā mikrostruktūra

Pēc šķirkļa struktūras shematiska attēlojuma veida tiek šķirta hierarhiskā un lineārā mikrostruktūra. Gan hierarhiskā, gan lineārā mikrostruktūra var būt vai nu konkrēta, vai abstrakta.

Kā skaidrots teorētiskajā literatūrā, hierarhiskā mikrostruktūra ir izkārtotuma struktūra, kurā šķirkli iekļautās informācijas vienības kārtotas vai nu augošā, vai dilstošā secībā pēc to funkcijām (resp., sākot ar funkcionāli svarīgāko vai vismazāk svarīgo) (Nielsen 1994, 227). Tomēr šāds skaidrojums nav precīzs, jo hierarhiskās šķirkļa struktūras shēmas ataino nevis funkcionāli svarīgākos šķirkļa elementus, kuriem pakārtoti mazāk svarīgie, bet drīzāk parāda informācijas tematisko dalījumu (resp., kāda informācija attiecas uz komentāru par formu un kāda informācija attiecas uz komentāru par semantiku) un parasti arī informācijas secību. Nav universālu kritēriju, pēc kā noteikt, kuri šķirkļa elementi ir svarīgāki un kuri – mazāk svarīgi. Tā kā vārdnīca ir uzzīņu literatūras darbs, šķirkli iekļautās informācijas svarīgumu nosaka vārdnīcas lietotāja vajadzības konkrētā situācijā, piem., atsevišķās situācijās lietotājam svarīgi noskaidrot vārda nozīmi. Citā gadījumā svarīgs ir nevis nozīmes skaidrojums, bet gramatiskā informācija. Precīzāks hierarhiskās mikrostruktūras skaidrojums varētu būt šāds: hierarhiskā mikrostruktūra ir strukturālo koku veidā attēlota informācija vārdnīcas šķirkli (turklāt šis hierarhiskais attēlojums ietver arī lemmu). Hierarhiskā mikrostruktūra redzama 7. un 8. attēlā.

Lineārajā mikrostruktūrā tiek attēlota mikrostruktūras komponentu secība. Shematiski lineāro mikrostruktūru S. Nilsens attēlojis šādi: $x < y$, kas nozīmē ‘x atrodas pirms y’ (Nielsen 1994, 227). Konkrētā mikrostruktūra lineāri attēlojama šādi:

Rūbiškė < (1) < k. < Klaipėdos r. (VŽ 2002, 318).

S. Nilsena izmantotais simbols < ir pārāk daudznozīmīgs – tas var nozīmēt, piem., ‘radies no’ vai ‘ietek upē’ (vārdnīcas šķirkļos, kuros minētas upju pietekas), tāpēc praktiskiem pētījumiem būtu lietderīgāk izvēlēties citu simbolu (piem., →).

Darba praktiskajā daļā izmantota mikrostruktūras klasifikācija pēc komponentu realizācijas veida. Tas darīts, pirmkārt, tāpēc, ka gan abstraktā, gan konkrētā mikrostruktūra ataino arī informācijas izkārtojumu. Otrkārt, tāpēc, ka, apskatot vārdnīcas praktiskā aspektā, šķirklī iekļautā informācija un tās realizācija ir būtiskāka par tās shematisku attēlojumu. Shematiskā attēlojuma analīze vairāk piemērota teorētiskai mikrostruktūras analīzei.

2.4. Izkārtojuma struktūra

Izkārtojuma struktūra attiecas uz to, kā vārdnīcā izkārtota lingvistiskā un enciklopēdiskā informācija (Bergenholtz, Tarp 1995, 188). Citā interpretācijā izkārtojuma struktūra attiecināta ne tikai uz lingvistiskās un enciklopēdiskās informācijas vietu vārdnīcā, bet uz jebkādas informācijas izkārtojumu un vietu vārdnīcā (Gouws 2018; Gouws, Prinsloo 2005, 58; Tarp 2008, 109).

Kā norāda S. Tarps, šajā gadījumā runa ir nevis par pozīciju attieksmēm, bet par satura attieksmēm (Tarp 2008, 109). Izkārtojuma struktūra raksturo attieksmes starp informāciju (turklāt svarīgi ņemt vērā, ka šīs attieksmes atšķirībā no citiem struktūras aspektiem ne vienmēr redzamas leksikogrāfiskā apraksta, t.i., formālā, līmenī, resp., ne vienmēr par informācijas saistību liecina vārdnīcas norādes; nekādu norāžu var arī nebūt). S. Tarps izšķir deviņus informācijas attieksmju veidus (skat. Tarp 1999, 122; Tarp 2008, 108). Viens no tiem ir, piem., šāds: visi satura elementi iekļauti šķirklī A. Šķirklis B ir tukšs. Visa informācija, kas attiecas uz B, atrodama šķirklī A (Tarp 1999, 122; Tarp 2008, 108). Šīs attieksmes var attiecināt ne tikai uz šķirklīem, bet arī uz citiem vārdnīcas komponentiem.

Izkārtojuma struktūru var ilustrēt ar piemēru no AZ:

JĒKABPILS – pilsēta Latvijas dienvidaustrumu daļā, abpus Daugavai, Jēkabpils novada centrs. Pilsētas tiesības kopš 1670. g. Senāk bijušās divas pilsētas: Daugavas labajā krastā *Krustpils* – senākā daļa, kas vēsturiskajos avotos minēta jau 1237. g., un *Jēkabpils* Daugavas kreisajā krastā; abas daļas 1962. g. apvienotas vienā pilsētā. *Krustpils* (vācu *Kreutzburg, Kreuzburg*) nosaukums liecina, ka pils ir uzcelta nozīmīgu ceļu krustpunktā. Nosaukums *Krustpils* veidots (tulkojot vācisko *Kreuzburg*) no latviešu *krusts* resp. *ceļu krustojums* un *pils*. *Jēkabpils* (vācu *Jakobstadt*) ir viens no nedaudzajiem Latvijas pilsētu vārdiem, kam ir antroponīmiska cilme, – tas darināts no Kurzemes hercoga vārda *Jēkabs* (vācu *Jakob*) apvienojumā ar sugasvārdu *pils* (1670. g. hercogs Jēkabs pilsētai piešķīra Magdeburgas tiesības) (AZ 2015, 116).

KRUSTPILS, skat. **JĒKABPILS** (AZ 2015, 132).

Šajā gadījumā šķirklī *Jēkabpils* (tas atbilst S. Tarpa minētajam šķirklim A) atrodama informācija gan par oikonīmu *Jēkabpils*, gan par oikonīmu *Krustpils*. Norādes šķirklis *Krustpils* šajā gadījumā atbilst S. Tarpa minētajam šķirklim B.

Izkārtojuma struktūra parasti tiek apskatīta kontekstā ar vārdnīcas funkcijām un formātu – t. i., vai vārdnīca ir drukāta vai elektroniska (Tarp 2008, 123). Piem., trīs vienkāršoti šķirkļi no izdomātas tulkojošas latviešu-lietuviešu vārdnīcas:

incis *sar.* kačiukas, katytė

mincis *sar.* kačiukas, katytė

minka *sar.* kačiukas, katytė

Visi trīs šķirkļi atbilst S. Tarpa minētajiem A šķirkļiem. Vārdnīcā, kas paredzēta lietuviešu valodas runātājiem un kuras funkcija ir palīdzēt uztvert latviešu valodas tekstu, šādi trīs atsevišķi šķirkļi ir pieļaujami un pat vēlami. Ja vārdnīcas funkcija būtu nevis teksta uztvere, bet latviešu valodas teksta radišana vai valodas mācīšanās, tad šķirkļos būtu jāiekļauj norādes, kas parāda, ka minētie jēdzieni ir sinonīmi.

Tāpat, piem., leksikalizējušās lietvārdu formas, kā *laulība* ('vīrieša un sievietes savienība, kas veido ģimeni') un *laulības* ('reliģiska ceremonija'), mācību vārdnīcās būtu iekļaujamas kā divi atsevišķi šķirkļi, savukārt skaidrojošās vārdnīcās, kas galvenokārt paredzētas dzimtas valodas lietotājiem, šādas formas varētu būt apvienotas vienā šķirklī.

2.5. Norāžu struktūra

Norāžu struktūra (*cross-reference structure*) ir to vārdnīcas elementu struktūra, kas vārdnīcas lietotājam palīdz atrast papildu informāciju (NLO 1997, 134; Burkhanov 1998, 54–55). Ar norāžu palīdzību tiek parādīta saistība starp dažādām vārdnīcas struktūras vienībām (Tarp 1999, 114). Tā kā norāžu struktūra atšķirībā, piem., no makrostruktūras, nenosaka vārdnīcas vienību izkārtojumu, vairākos pētījumos tā netiek uzskatīta par atsevišķu struktūras aspektu (skat., piem., Nielsen 2003, 272).

Atsevišķos avotos šis aspekts saukts nevis par struktūru, bet par sistēmu, resp., – norāžu sistēma (skat., piem., Rey-Debove 1989, 936). Dažos avotos norāžu struktūra tiek saukta arī par mediodstruktūru (skat., piem., Gouws, Prinsloo 1998; Nielsen 2003; Schaefer 1995; Wiegand 1996; WLWF 2010, 192). Tomēr šis termins ir problemātisks, jo, kā jau minēts, ar to dažkārt tiek saprasta arī šķirkļu saraksta struktūra (skat. Nielsen 1994, 117), resp., tas, ko atsevišķās vārdnīcu struktūras koncepcijās sauc par makrostruktūru.

Šaurākā izpratnē norāžu struktūra attiecas tikai uz to informāciju, kas atrodama konkrētās vārdnīcas ietvaros (skat. NLO 1997, 134; Burkhanov 1998, 54–55). Plašākā izpratnē norāžu struktūrā iekļaujas arī tās norādes, kas ved ārpus vārdnīcas, resp., uz kādu citu avotu (skat. Lauridsen 1998, 76). Kā to norāda arī leksikogrāfijas teorētiķi, praktiskā un teorētiskā aspektā nav pamatota iemesla, kādēļ vārdnīcas iekšējās norādes būtu uzskatāmas par vienu struktūras aspektu, savukārt ārējās – par citu. Norāžu funkcijas nemainās atkarībā no tā, vai norāde ved uz citu vietu vārdnīcā vai uz avotu ārpus vārdnīcas (Nielsen 2003, 271).

Norāžu struktūra papildina izkārtojuma struktūru. Taču norāžu struktūra un izkārtojuma struktūra atšķiras ar to, ka izkārtojuma struktūrā saistība starp informāciju var arī netikt formāli parādīta – piem., šķirkli A varētu nebūt nekādu norāžu uz šķirkli B. To, ka informācija ir savstarpēji saistīta, iespējams secināt, balstoties uz savām zināšanām. Ar norāžu struktūras palīdzību vārdnīcas lietotājam nepārprotami tiek parādīts, ka kāda informācija, kas vārdnīcā

atrodas dažādās vietās, ir saistīta. Izkārtojuma struktūrā tiek uzsvērtas satura attieksmes, savukārt norāžu struktūrā svarīgs ir tieši formālais aspekts, resp., parādīt, ka kāda informācija ir savstarpēji saistīta. Analizējot norāžu struktūru, tiek pētīts, kā informācijas saistījums formāli tiek realizēts.

Praktiskā vārdnīcu analīzē norāžu struktūra un izkārtojuma struktūra būtu apskatāma kopā – nav jēgas runāt par vārdnīcas vienību formālo saistījumu, neapskatot arī satura attieksmes, jo tieši satura attieksmes ir pamatā formālajam saistījumam. Šī iemesla dēļ darba praktiskajā daļā izkārtojuma struktūra apskatīta vienā nodaļā ar norāžu struktūru.

Norāžu uzbūve

Pastāv vairākas interpretācijas par to, no cik un kādām daļām sastāv norāde. Saskaņā ar vienu no tām norādi veido divi elementi: norādes punkts (*cross-reference point*) un norādes adrese (*cross-reference address*) (Svensén 2009, 388). Norādes punkts ir tā vieta, no kuras lietotājs tiek virzīts uz citu vietu vārdnīcā, resp., norādes adresi. Piem.:

SASMAKA,	skat.	VALDEMĀRPILS (AZ 2015, 205).
norādes punkts		norādes adrese

Šajā interpretācijā netiek pievērsta uzmanība norādes simbolam. Norāžu struktūras izpratne, kurā netiek ņemts vērā, ka norādes punktu un norādes adresi formāli saista noteikts simbols, robežojas ar izkārtojuma struktūru.

Saskaņā ar citu interpretāciju norāde ietver četrus elementus: norādes simbolu (*Verweissymbol*), norādes adresi (*Verweiszzielrepräsentant*), norādes saturu (*Verweisangabe*) un saistījuma attieksmes (*Verweisrelation*) (Blumenthal, Lemnitzer, Storrer 1988, 358). Izmantojot jau citēto piemēru no AZ, to var ilustrēt šādi:

	norādes saturs	
SASMAKA,	skat.	VALDEMĀRPILS (AZ 2015, 205).
	norādes simbols	norādes adrese

saistījuma attieksmes

Šajā interpretācijā ņemts vērā ne tikai formālais, bet arī saturiskais aspekts. Norādes adrese un norādes simbols ir formālie norādes elementi. Atsevišķos darbos norādes simbols tiek saukts arī par norādes indikatoru (skat., piem., Tarp 1999, 129) vai norādes marķētāju (skat., piem., Svensén 2009, 391). Norādes saturs ir tā nozīme, ko ietver norādes simbols. Piem., citētajā šķirklī norādes simbols *skat.* nozīmē ‘skatīt’. Lemma kopā ar norādes adresi veido saistījuma attieksmes.

H. E. Vīgands šķir divu veidu aspektus, kādos lietojamas norādes. Pirmais aspekts attiecināms uz vārdnīcas saturu. Saturiskā aspektā norādes nepieciešamas, lai parādītu informācijas saistību. Otrs aspekts attiecināms uz vārdnīcas formu. Šajā aspektā norādes saistāmas ar vārdnīcas struktūru, resp., to, kā dažādi elementi vārdnīcā izkārtoti (Wiegand

1996). Norādes ir līdzeklis, kas dod iespēju informāciju vārdnīcā kārtot noteiktā veidā. Tas nozīmē, ka, piem., visiem saistītajiem jēdzieniem nav jāparādās vienā šķirklī – uz tiem var dot norādes. Jāņem vērā, ka saturiskais un formālais aspekts ir savā starpā saistīti – norādes nav jēgas dot, ja informācija nav savstarpēji saistīta vai norādes šķirklī nav atrodama kāda papildinformācija.

Norāžu klasifikācija

Pastāv vairāki norāžu klasifikācijas veidi. Pēc norādes adreses tiek šķirtas četru veidu norādes – pirmkārt, šķirklja iekšējās norādes (tās visbiežāk izmanto garos šķirkljos), otrkārt, norādes uz citiem šķirkljiem, treškārt, norādes, kas ved no šķirklju saraksta uz kādu citu vārdnīcas daļu (piem., uz pielikumu), un, ceturtkārt, norādes, kas ved ārpus vārdnīcas, resp., uz kādu literatūras avotu (Bergenholtz, Tarp 1995, 16; Tarp 1999, 116).

Piem., fragmentā no LVV (skat. 10. attēlu) norādes uz citiem šķirkljiem veidotas, izmantojot norāžu indikatorus *skat. s.v.*; *skat. arī s.v.* Norādes uz citu vārdnīcas daļu ietver literatūras avotu sāsinājumi (*Indr. hron.*; *Lhež*; *SKES*; *U V*; *Dambe 1990*; *ME*). Divnieks pie vietvārda formas *Palas-* ir norāde, kas ved uz avotu ārpus vārdnīcas (resp., uz parindē norādīto avotu).

“**Paķūksne**”, skat. s.v. “Paķiukste”.

“**Pala**” u Livonijā (tag. Igaunijas teritorijā) [“ad (fluvium) Palam” ‘pie (upes) Palas’]] *Indr. hron.* 89, 95, 193 u.c. Sal. *Palā* u Lietuvā (Pakroja un Pluņģes r., daku *pala* ‘purvs’, trāk. *Palae*, lat. *palus* 1. ‘stāvošs ūdens, purvs, mūklājs’; 2. ‘ezers, upe’ u.c. *Lhež* 241 pēc V.Šmida, H.Krāes, I.Duridanova u.c. atziņām.) Skat. arī s.v. “Palas-”². Tiesa, Igaunijas hidronīmam iespējama arī somugriska cilme, sal. s. un ig. *pala* ‘gabals’, ig. dial. *palama* ‘apgriezta (sienu)’ *SKES* II 473 u.c. vārdi ar *pal-*.

[*Palabi*]: “Pallabbi” z 1811. g. r. l. Laucesā *U V* 291 (Pa·labiški †z, ap 1960, “Palabiški” ap un pgl Daugavpils r. Kalkūnes c *Dambe* 1990, 115): *palabs* ‘ziemlich gut’ *ME* III 53??

² Skat. arī: *Dambe* V. Saknes *bal(i)-*, *pal(i)-* (skaņu mijā) ar slapjas vietas nozīmi vietvārdos.// Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam. 1873–1973. – R., “Zinātne”, 125.–150. lpp.

10. attēls. Šķirklji *Paķūksne*, *Pala* un [*Palabi*] “Latvijas vietvārdu vārdnīcā” (LVV 2003, 79).

B. Svensēns pēc adreses norādes daļa šķirklja iekšējās norādēs (*entry-internal cross-reference*) un šķirklja ārējās norādēs (*entry-external cross-reference*). Iekšējās norādes ir tādas, kas ved uz citu vietu tajā pašā šķirklī; ārējās – tādas, kas ved uz citu vietu šķirklju saraksta robežās (Svensén 2009, 388). Tāpat pēc adreses norādes var dalīt komponenta iekšējās (*component-internal cross-reference*) un komponenta ārējās norādēs (*component-external cross-reference*). Komponenta iekšējās norādes ved uz citu vietu tajā pašā vārdnīcas komponentā (piem., šķirklju sarakstā). Komponenta ārējās norādes ved uz citu vietu vārdnīcā ārpus attiecīgā komponenta (piem., no pielikuma uz sāsinājumu sarakstu) (Svensén 2009,

388). Trešā iespēja klasifikācijai pēc adreses: vārdnīcas iekšējās norādes (*dictionary-internal cross-reference*) un vārdnīcas ārējās norādes (*dictionary-external cross-reference*). Vārdnīcas iekšējās norādes ved uz citu vietu vārdnīcas ietvaros; ārējās norādes ved uz citu avotu (Svensén 2009, 388–389).

Pēc virziena norādes klasificē vienvirziena ($A \rightarrow B$) un divvirzienu ($A \rightarrow B, B \rightarrow A$) norādēs (Svensén 2009, 389).

Atkarībā no tā, vai norādes simbols ir tiešs vai netiešs, norādes var būt implicītas vai eksplicītas (Tarp 1999, 129). Eksplicītas norādes ir tādas, kurās ar noteiktu simbolu (piem., bultiņu) vai noteiktu vārdu (piem., *skatīt*) tiek skaidri norādīts, ka meklēšana turpināma citā vietā vārdnīcā. Implicīto norāžu gadījumā uz papildinformāciju var tikt norādīts, piem., izmantojot dažādus burtraksta veidus (Tarp 1999, 129).

S. Nilsens šķir divus norāžu veidus: norādes, kas saistītas ar vārdnīcas lietošanu, un norādes, kas saistītas ar vārdnīcas funkcijām. Norādes, kas saistītas ar vārdnīcas lietošanu, visbiežāk tiek iekļautas norādījumos par to, kā orientēties vārdnīcā (Nielsen 2003, 274). Piem., LVŽ ievadā dota norāde no viena paragrāfa uz citu:

“5.1.15. Kai vietovardis turi kelis bendrakilmius variantus, jie išdėstomi pagal bendrąjį lizdo sudarymo tvarką (žr. 5.1.10.) [..]” (LVŽ 2008, XXXVI).

[5.1.1.5. Ja vietvārdam ir vairāki kopīgas cilmes varianti, tie kārtoti saskaņā ar vispārīgo ligzdas uzbūvi (skat. 5.1.10.)]

Norādes, kas saistītas ar vārdnīcas funkcijām, nosakāmas atkarībā no vārdnīcas mērķa. Tulkojošajās vārdnīcās ar funkcijām saistītas norādes ir tādas, kas palīdz lietotājam saprast tekstu, piem., norādot uz attiecīgā jēdziena sinonīmiem (Nielsen 2003, 276).

Šādas klasifikācijas trūkums – ne visas norādes var klasificēt kā tādas, kas saistītas ar vārdnīcas lietošanu vai funkcijām. Norādes bieži tiek lietotas arī tāpēc, lai taupītu vietu, un to primārā funkcija nav saistīta ar vārdnīcas mērķiem (par to skat, piem., Svensén 2009, 389), piem.:

Papene la Bejā skv. Skat. s.v. “Papa” (LVV 2003, 131).

Pīrmalnieks pļ Alsviķos 1939 (“Pīrmalnieki” vs VZD 2000, sal. *Pīrmaļnieki* js Karvā Apsviķu cp 1961 [ar *-al-* mā Alsviķos 1972]). Skat. s.v. *Pīrmais-??* (LVV 2003, 73).

Šajā gadījumā dota norāde uz cita šķirkļa etimoloģijas daļu. Tādējādi viena un tā pati etimoloģija nav jāraksta katrā attiecīgajā šķirklī.

Vārdnīcā ar alfabētisku šķirkļu kārtojumu vārdi tiek strukturēti bez konteksta (resp., mehāniski). Norādes ir viens no veidiem, kā parādīt attiecīgo vārdu kontekstā ar citiem vārdiem (piem., tā sinonīmiem) (Gouws, Prinsloo 1998, 21).

2.6. Piekļuves struktūra

Par piekļuves struktūru (*access structure*) kā vienu no vārdnīcas struktūras aspektiem pirmo reizi rakstījis F. J. Hausmanis un H. E. Wīgands (Hausmann, Wiegand 1989, 329). Piekļuves struktūra ir norāžu un indikatoru struktūra, kas palīdz vārdnīcas lietotājam atrast

vajadzīgo informāciju. Tiek šķirtas divu veidu piekļuves struktūras – ārējā un iekšējā (Bergenzoltz, Tarp 1995, 16).

Iekšējās piekļuves struktūra (*inner access structure*) ir norāžu struktūra, kas palīdz orientēties šķirkļī (Bergenzoltz, Tarp 1995, 16). To veido, piem., dažādi grafiskie līdzekļi (lemma visbiežāk attēlota treknrakstā, savukārt piemēri – slīprakstā u.tml.). Varētu teikt, ka iekšējā piekļuves struktūra atsevišķos gadījumos pēc savām funkcijām daļēji pārklājas ar norāžu struktūru, jo arī iekšējā piekļuves struktūra palīdz orientēties šķirkļī. Viena no galvenajām šo struktūras aspektu atšķirībām varētu būt tāda, ka norāžu struktūra vairāk izmantojama vietas taupīšanai un teksta īsināšanai. Otra atšķirība – iekšējās piekļuves struktūras funkcija galvenokārt ir parādīt, kā kaut ko atrast, savukārt norāžu struktūras funkcija ir parādīt, kur var kaut ko atrast.

Ārējo piekļuves struktūru (*outer access structure*, arī *external access structure*) veido rādītāji un norādes, kas palīdz atrast vajadzīgo šķirkli (aizved līdz šķirklim) (Bergenzoltz, Tarp 1995, 16). Tipisku ārējās piekļuves struktūru vispārīga tipa vārdnīcās veido šķirkļu kārtojums (DL 2001, 3). Turklāt šķirkļu kārtojums nosaka piekļuves struktūru – piem., ja šķirkļi kārtoti alfabētiski, meklēšana vārdnīcā notiek vertikāli, sākot no lappuses augšas (Gouws 2018, 48).

Ja vārdnīcā ir tikai viens meklēšanas kritērijs (piem., šķirkļus iespējams meklēt tikai pēc alfabēta), šādu vārdnīcu sauc par monopieejamu (*monoaccessible*) (Hausmann, Wiegand 1989, 338). Tomēr lielākajā daļā vārdnīcu ir iekļauti tā sauktie norādošie elementi (*guiding elements*). Piem., vairāksējumu vārdnīcās norādošais elements ir jau uz sējuma muguriņas vai vāka esošā informācija par to, kādus šķirkļus konkrētais sējums ietver. Šādi norādošie elementi ir arī tā sauktais mainīgais lappuses nosaukums (Hausmann, Wiegand 1989, 338).

Vārdnīcas, kurās ir dažādi indeksi, tiek sauktas par polipieejamām (*polyaccessible*). Šādās vārdnīcās atrast vajadzīgo šķirkli iespējams, ne tikai ņemot vērā alfabētisko kārtojumu, bet arī citus meklēšanas paņēmienus (Hausmann, Wiegand 1989, 339). Piem., darbā LECP beigās dots ezeru alfabētiskais rādītājs, kurā iekļauti arī nosaukumu varianti (toskait kļūdainie). Katram ezeram norādīta lokalizācija, kas tādējādi to palīdz atrast šķirkļu sarakstā (jo šķirkļu saraksts LECP kārtots pa novadiem). Vietvārdu indekss pievienots arī KKT. Tajā katram vietvārdam norādīta lappuse, kurā tas pieminēts.

Runājot par papildu indeksiem, jāņem vērā, ka vārdnīcās var būt arī tādi indeksi, kas nav saistīti ar šķirkļu sarakstu. Piem., pareizrakstības vārdnīcām kā pielikumi pievienoti ģeogrāfisko nosaukumu saraksti. Šādi saraksti vārdnīcu nepadara par polipieejamu, ja vietvārdi nav integrēti galvenajā šķirkļu sarakstā, bet doti tikai kā papildu materiāls.

Tāpat rodas jautājums, kā pēc šāda kritērija klasificēt sistēmiskās vārdnīcas – vai tās ir monopieejamas vai polipieejamas. Ja tajās nepieciešams atrast kādu konkrētu vārdu, to visbiežāk iespējams izdarīt tikai pēc vārdnīcas beigās pievienotā indeksa. Piem., Sinonīmu vārdnīcas (SV) šķirkļis *vientiesis*:

vientiesis – naivulis, lētticis, nelga; *sar.* – naivišķis, antiņš, Dieva dots (laists) cilvēciņš; *vienk.* – stubausis, putlūriņš (SV 2002, 455).

Vārds *antiņš* nav atrodams šķirkļu sarakstā kā sinonīmu rindas dominante. Vienīgā iespēja to sameklēt ir pēc beigās pievienotā rādītāja. Lai gan ievadā sinonīmu rindas uzbūve

un leksikas kārtojuma principi ir paskaidroti (līdz ar to nevarētu teikt, ka vārdnīcā nav nekādas piekļuves struktūras), tas vienalga negarantē, ka konkrētās leksēmas meklējumi galvenajā šķirkļu sarakstā būs veiksmīgi, jo sinonīmi rindās kārtoti nevis pēc kādām formālām pazīmēm (kas ir vairāk vai mazāk objektīvas), bet pēc semantikas. Nav iespējams panākt, ka lietotājs meklējamā vārda semantiku interpretēs tāpat kā vārdnīcas veidotājs. Līdzīgi arī Z. Zinkeviča darbā “Lietuvių asmenvardžiai” (LA) – lai vārdnīcā atrastu kādu personvārdu, lietotājam jāzina tā cilme. Arī šajā gadījumā beigās pievienoto indeksu, iespējams, varētu uzskatīt par meklēšanas pamatavotu.

Līdz ar to varētu teikt, ka šāda tipa vārdnīcās galvenais meklēšanas kritērijs ir tieši vārdu rādītājs un, iespējams, arī šādas vārdnīcas, vismaz no praktiskā viedokļa raugoties, drīzāk ir monopieejamas, kaut teorētiski tomēr ietver papildu meklēšanas indeksus.

Dažkārt šāda tipa vārdnīcas tiek sauktas nevis par polipieejamām, bet par vārdnīcām ar divdaļīgu makrostruktūru (skat., piem., Zubaitienė 2014, 163). Te gan varētu diskutēt, vai indekss ir makrostruktūras (šaurākajā izpratnē) vai tomēr ārpuskorpusa daļa.

Varētu teikt, ka piekļuves struktūras funkcijas daļēji pārklājas ar makrostruktūras (jeb šķirkļu izkārtojuma struktūras) funkcijām – arī viena no makrostruktūras funkcijām ir nodrošināt iespēju atrast vajadzīgos šķirkļus. H. E. Vīgands izteicis domu, ka termins *makrostruktūra* būtu aizstājams ar terminu *piekļuves struktūra* (*Zugriffsstruktur*) (Wiegand 1988, 56). Tomēr šajā pētījumā tie uzskatīti par diviem atsevišķiem struktūras aspektiem, jo makrostruktūrā neietilpst indeksi un dažādas tehniskas norādes, kas palīdz nokļūt līdz vajadzīgajai informācijai.

2.7. Tēmas–rēmas struktūra

Teksta elementam (piem., vārdam, vārda daļai, apzīmējumam, simbolam) vārdnīcas šķirklī var būt divas funkcijas: vai nu tas ir apgalvojums (ļoti plašā izpratnē) par kādu citu teksta elementu, resp., sniedz par to kādu informāciju, vai arī tas pats ir apgalvojuma objekts (Svensén 2009, 79–80). To varētu iلسutrēt ar šādu ļoti vienkāršotu piemēru no izdomātas tulkojošas lietuviešu–latviešu vārdnīcas:

žodynas – vārdnīca

TĒMA ← RĒMA

ADRESE ← INDIKĀCIJA

Šajā piemērā teksta elements *vārdnīca* ir apgalvojums par teksta elementu *žodynas* ‘vārdnīca’. Tomēr, nosakot tēmu un rēmu, būtu jāņem vērā, ar kādu mērķi vārdnīca tiek lietota. Piem., ja šāda lietuviešu–latviešu vārdnīca tiktu izmantota teksta uztveršanai (šādam mērķim to visdrīzāk izmantotu latviešu valodas runātāji), tad teksta elements *vārdnīca* kļūtu par tēmu, jo latviešu valodas runātājam *vārdnīca* ir zināmā informācija, savukārt *žodynas* – jaunā informācija.

Elements, kas atbilst rēmai, tiek saukts par indikāciju (*indication*), savukārt elements, kas atbilst tēmai – par adresi (*address*) (Svensén 2009, 80). Šo struktūras aspektu veido tēmas

un rēmas izkārtojums un savstarpējās attiecības. Atsevišķos pētījumos (piem., DIEL) tēmas–rēmas struktūra saukta arī par adresēšanas struktūru.

Secinājumi

Šie struktūras aspekti rada vairākus jautājumus. Pirmkārt, vai visi minētie būtu uzskatāmi par vārdnīcu struktūras aspektiem. Izpratne par to atkarīga no tā, kā tiek skaidrota vārdnīcas struktūra. Pieņemot nodaļas sākumā minēto S. Tarpa un H. Bergenholca izpratni (t. i., ka vārdnīcas struktūru veido vārdnīcas komponentu savstarpējais saistījums), par struktūras aspektiem būtu uzskatāma norāžu struktūra, kas tiešā veidā saista dažādus vārdnīcas komponentus, un tēmas–rēmas struktūra. Saskaņā ar šo izpratni daļēji par vārdnīcas struktūras aspektu būtu uzskatāma informācijas izkārtojuma struktūra – kā jau minēts, izkārtojuma struktūrā saistība starp dažādiem vārdnīcas komponentiem var arī netikt formāli parādīta. Piem., ietvara struktūras funkcija nav atspoguļot noteiktas informācijas saistību. Tātad, pēc S. Tarpa un H. Bergenholca izpratnes, ietvara struktūra nav vārdnīcas struktūras aspekts; tāpat arī makrostruktūra (jeb šķirkļu saraksta struktūra) un mikrostruktūra, kas drīzāk raksturo vārdnīcas komponentu izkārtojumu, nevis to saistību. Iespējams, saskaņā ar šo izpratni dažus no vārdnīcu struktūras aspektiem (piem., adresēšanas struktūru) precīzāk būtu saukt nevis par struktūras aspektiem, bet par funkciju, kas piemīt noteiktiem vārdnīcas elementiem.

Saskaņā ar “Dictionary of Lexicography” atrodamo struktūras izpratni vārdnīcas struktūru veido tikai ietvara struktūra, makrostruktūra un mikrostruktūra (tās veido kopējo vārdnīcas uzbūvi). Pārējo struktūras aspektu vieta šajā izpratnē nav īsti skaidra.

B. Svensēna piedāvātā struktūras izpratne (t. i., ka vārdnīcas struktūru veido gan tās daļu izkārtojums, gan to savstarpējā saistība) rada problēmas tādēļ, ka apskatītie vārdnīcu struktūras aspekti ne vienmēr attiecas uz tās daļām. Piem., tēmas–rēmas struktūra var izteikt attiecības starp lemmu un skaidrojumu, tomēr lemma pati par sevi prasti netiek uzskatīta par vārdnīcas struktūras daļu (par struktūras daļu parasti tiek uzskatīts šķirkļu saraksts, kurā lemma ietilpst). Tāpat arī lemmas skaidrojums pats par sevi parasti netiek uzskatīts par vārdnīcas struktūras daļu. Līdz ar to precīzāks struktūras skaidrojums varētu būt šāds – vārdnīcas struktūru veido tās daļu un komponentu izkārtojums un savstarpējās attiecības. Ar komponentiem šeit saprastas vārdnīcas teksta vienības, kas var veidot vārdnīcas daļas (piem., atsevišķas lemmas, kas kopā veido šķirkļu sarakstu; skaidrojums par lemmu, kas kopā ar citu semantisku vai gramatisku informāciju veido mikrostruktūru).

Visus nosauktos aspektus var dalīt divās grupās – funkcionālie aspekti un strukturālie aspekti. Mikrostruktūra, makrostruktūra un ietvara struktūra jeb megastruktūra ir strukturālie aspekti. Katrs strukturālais aspekts ietver noteiktus vārdnīcas komponentus (ārpus korpusa esošās daļas, šķirkļus, šķirkļu sarakstu). Savukārt norāžu struktūra, piekļuves struktūra, izkārtojuma struktūra un adresēšanas struktūra ir funkcionālie aspekti, kas palīdz meklēt un saprast noteiktu informāciju, bet vieni paši nav vārdnīcas struktūras komponenti (pieņemot, ka mazākais vārdnīcas struktūras komponents ir lemma). Līdz ar to arī nodaļas sākumā minētā struktūras definīcija (t. i., ka vārdnīcas struktūra ir hierarhiska sistēma) attiecināma tikai uz daļu apskatīto struktūras aspektu – resp., hierarhiski ir tikai formālie struktūras aspekti. Piem., izkārtojuma struktūra nav hierarhiska. Uz to norāda arī leksikogrāfijas teorētiķi (skat. Wiegand, Beer, Gouws 2013, 55).

Šķirt funkcionālos un strukturālos aspektus nepieciešams arī tāpēc, ka atsevišķi vārdnīcas komponenti varētu tikt analizēti vairākos aspektos. Piem., satura rādītājs, no vienas puses, pieder ietvara struktūrai (jo atrodas pirms vai pēc šķirkļu saraksta), no otras – piekļuves struktūrai, jo palīdz atrast vajadzīgo vietu vārdnīcā. Taču katrā gadījumā tas tiktu analizēts atšķirīgi. Ja satura rādītāju analizē ietvara struktūras kontekstā, tad tas tiktu apskatīts kā viens no vārdnīcas uzbūves elementiem. Savukārt aprakstot piekļuves struktūru, svarīgi akcentēt tā funkcijas.

Struktūras aspektu izvēle daļēji atkarīga no tā, kādā aspektā vārdnīca tiek analizēta un cik plaši tiek interpretēts katrs struktūras aspekts. Jāņem vērā, ka vārdnīcas struktūru nosaka tās funkcijas, līdz ar to praktiskā analizē strukturālos un funkcionālos aspektus ne vienmēr var strikti nodalīt, tomēr katrā gadījumā kāds no aspektiem (strukturālais vai funkcionālais) ir primārs. Piem., ja analizē galvenā uzmanība tiek pievērsta vārdnīcas uzbūvei formālā aspektā, tad atsevišķi izdalīt izkārtojuma struktūru nebūtu vajadzīgs. Atkarībā no tā, cik plaši tiek interpretēta, piem., vārdnīcas mikrostruktūra (vai mikrostruktūra ietver tikai šķirkļa formālo aspektu, vai tiek ņemts vērā arī šķirkļa saturs), tajā var iekļaut arī tēmas–rēmas struktūru.

Kā to norādījuši arī citi pētnieki – ja struktūra tiek definēta kā elementu savstarpējās attiecības, tad vārdnīcu analizē var izveidot lielu skaitu struktūras aspektu, jo būtībā starp jebkura tipa datiem vārdnīcā var definēt noteiktas attiecības (Tarp 2008, 102). Tāpēc vārdnīcu analizē vispirms būtu svarīgi izvirzīt kritērijus, pēc kuriem struktūras aspekti tiek nošķirti (piem., vārdnīcas funkcijas) un ar kādu mērķi vārdnīca tiek aprakstīta.

3. LATVIEŠU UN LIETUVIEŠU ONOMASTISKĀS LEKSIKOGRĀFIJAS DARBI

Lai radītu priekšstatu par onomastiskās leksikogrāfijas attīstību Latvijā un Lietuvā, šajā nodaļā sniegts pārskats par pieejamajiem īpašvārdu sarakstiem, latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcām, kā arī citiem darbiem, kas atrodas uz vārdnīcu žanra robežas.

3.1. Pārskats par latviešu īpašvārdu vārdnīcām

Pirmās vārdnīcas, kurās līdzās citiem valodas materiāliem iekļauti arī vietvārdi un personvārdi, ir mācītāju Georga Mancelļa (*Georgius Mancelius*), Johana Langija (*Johannes Langius*), Jakoba Langes (*Jacob Lange*) un Gotharda Frīdriha Stendera (*Gotthard Friedrich Stender*) sastādītās vāciski latviskās un latviski vāciskās vārdnīcas.

3.1.1. Vietvārdu vārdnīcas

G. Mancelis latviešu leksikogrāfijā ieviesa tradīciju uzņemt vārdnīcā vietu nosaukumus. Viņa sastādītajā vāciski latviskajā vārdnīcā “Lettus” (1638) toponīmikai veltītas divas nodaļas. Vienā atzīmēti Latvijas upju vārdi, otrā alfabētiski doti 43 Vidzemes un 41 Kurzemes un Zemgales pilsētu, piļu un muižu nosaukums vācu un latviešu valodā.

17.–18. gs. vēl nav vietvārdu vārdnīcu mūsdienu izpratnē, ir atsevišķi vietvārdu saraksti, kurus var uzskatīt par mūsdienu vietvārdu vārdnīcu pirmsākumiem (Goba 1997, 110). 1872. gadā Maskavā izdota pirmā latviešu autoru sastādītā vārdnīca – Krievu-latviešu-vācu vārdnīca. Vārdnīcā ievietoti divi pielikumi:

1) īpašvārdu saraksts – “Vārdi uz ģeogrāfijas (īpaši Latvijas), vēstures un mitoloģijas, kristības vārdi un lielāko muižu nosaukumi Latviešu zemē”;

2) īpašvārdu rakstības varianti (Goba 1997, 111).

Tas ir pirmais latviešu autoru mēģinājums vārdnīcā atsevišķā nodaļā līdzās sugas vārdiem iekļaut arī īpašvārdus. Īpašvārdu (personvārdu un vietvārdu) saraksti pielikumā doti arī Karla Kristiana Ulmaņa (*Carl Christian Ulmann*) vārdnīcai “Lettisches Wörterbuch 1: Lettisch-deutsches Wörterbuch” (LW) (skat. LW 1972, 797–813).

Domas par Latvijas vietvārdu vākšanas un pētīšanas nepieciešamību, kā arī praktiski mēģinājumi vākt kādas teritorijas vietu nosaukumus atspoguļojas vairāku latviešu autoru (Kārļa Kasparsona, Anša Lerha-Puškaiša u. c.) rakstos un vietvārdu sarakstos, kas publicēti Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas rakstu krājumos (sākot ar 1876. gadu). Vēlāk šie vietvārdi iekļauti J. Endzelīna vietvārdu vārdnīcās (Goba 1997, 111).

Pirmo latviešu toponīmu vākumu – “Latvijas vietu vārdi” – publicējis J. Endzelīns. Darbs iznācis divās daļās: 1922. gadā – “Vidzemes vārdi”, 1925. gadā – “Kurzemes un Latgales vārdi”. Vietvārdi (lielākoties oikonīmi un hidronīmi) tajā kārtoti pēc apriņķiem, savukārt katra apriņķa vietvārdi – pa pagastiem:

Valkas apriņķis.

adulienas pag.; iedzīv. – *ad(u)lieniesī* (arī: *adulniešī*)². K.

âbeļas, brândkalns, čolpas, grīvas, kâidagi, kaîpi, kâlviši (“kalvītes”), klâskalni (“klaskalni”), kozâri, *krimis, kûrsieši, kûokiņi, lèimaņi, pèļņi* (senāk: *pizeles*, “pisuļi”), *silagusti, silieši, skrobas, stabijas, stâmēri, tûorītis, vèveŗi, vicupji, zèltakalns, žagatas; jaun-aduliēna*.

apšalas, bīrznieki, druviņas, jûosti, aûgst-kalniņi (izr.: *aûskalniņi*), *kalnzemnieki, kèrlâni, ķûodeŗi, lâci, raganīte, râvijas, rûobeţ-kalns, sèlieši, skuoliņa, sveķi, sveķukruogs, truleikas, vilcēni; veç-aduliēna*.

baluoŗi, briŗēŗi, ceplis, dūnītis, dzilnâni, grūzīši, jaûnzemji (izr.: *jauzumi*), *kâncēns, lâunakalns, liēnekalns, pâuri, pûrviņi, pûogas, pûodziņas, sīkuļi, slavītes, snèveliņi, mazās troškas; trošku* (senāk: *apšu*) muiŗa.

ēŗers: *uķis*. – kalni: *lied(e)skalni, silakalns* (LatVV 1922, 65).

Vietvârdi doti galvenokârt literârās valodas formâ. J. Endzelīns min, ka bûtu bijis vēlams visus vietvârdus dot vietējās izloksnes formâ, tomēr šis princips nav īstenots, jo rakstu valoda pârâk daudz ietekmējusi izloksnes, turklât vietvârdus snieguŗi galvenokârt jaunâkās paaudzes teicēji, kas vietējās izloksnes vairs labi nepârzina (LatVV 1922, 4). Vietvârdu vâkŗanai tika organizētas publiskas sēdes, uz kurâm tika lūgts ierasties konkrēta apgabala vietvârdu zinâtâjus. Tâpat presē tika publicēts aicinâjums iesūtīt vietu vârdus, tomēr, kâ “Latvijas vietu vârdu” ievadâ skaidro J. Endzelīns, neviena no abâm metodēm nebija veiksmīga, tâpēc autors aptaujâjis pa vienam kareivim no katra pagasta. Darbâ izmantoti arī pagastu mâju saraksti (LatVV 1922, 3).

Tâpat toponīmus un antroponīmus krâjumâ “Latvijas vietu vârdi un latvieŗu pavârdi” (LVVLP) apkopojis Juris Plâķis. 1936. gadâ iznâkusi darba pirmâ daļa – “Kurzemes vârdi” (LVVLP₁), 1939. gadâ otrâ daļa – “Zemgales vârdi” (LVVLP₂). Manuskriptam bijusi arī treŗšâ daļa, bet tâ pazudusi. Ir bijuŗi mēģinâjumi to atrast. Vârdnīcâ iekļauti arī uzvârdi un iesaukas, tomēr vietvârdu ir vairâk, tâpēc tâ pieskaitâma vietvârdu vârdnīcâm. Katra apriņķa onīmi LVVLP kârtoti pa pagastiem, savukârt katra pagasta onīmi – pa onīmu klasēm.

Talsu apriņķis.

Aizupe(s) pagasts (*savien.*) – iedzīv. *aīzputnîeki*.

A. *aīzupe – aīzupnîeki*.

B. *dziŗas – dzirenîeki*.

C. *varīēba – varīēbnîeki*.

1. mâjas:

A. *aīzupnîeki:*

a) laūsenîeki: ârņi, biķi, briŗņķi, jaûzemji, kalniņi, ķīlekŗi, mûrnîeki, puņki, stuķâti, vaņģi, zīles; b) meŗgals: gaīļi, leļi, mîerkaīni, nūovadnîeki (senâk briŗu muŗza), veņteŗi, zari;

c) atīni, bērtuļi, bîedrības, jaûkumi, ķibji, ķīŗpji, lâci, līpsti, ļūoļas, meŗķaūļi, pūķi, rēdzēni, ruņpâti, sēļas, sili, slūķi, treņpes, treņci, udadzī, vilķi, zaļumi, zēŗari, zîemeļi.

B. *dzirenîeki:*

Brūveļi, ciŗpenŗeki, cŗekuri, eglŗites, ezernŗeki, iŗntas, kŗrumi, kraŗzas, lasŗtes, lejsŗeta, mucenŗeki, paŗmparas, puŗlkas, ratnŗeki, reŗņŗi, repŗji, rŗubeŗnŗeki, skudrŗites, straŗtnŗeki, tuŗi, vŗecdziŗas jeb dziŗu kaŗpu mŗajas.

C. varŗebnŗeki:

cimmermaŗi, garŗozas, gŗodiŗi, kalnŗjŗni, [kŗrlsrŗijas – agrŗkŗ nabagu mŗaja], knapŗsas, koŗndrŗati, krumeŗi, ķŗlŗpi, maŗtiķi, muŗŗarŗaji, pŗvili, plŗuocŗi, pŗiedes, puŗti, pupiķi, skrŗodeŗi, skujas, spŗiķi, straŗtiķi, stŗiŗiŗi, sudrabiŗi, vaŗenŗeki, vŗecumi, vepŗi, zaķi.

2. muŗŗas: aŗzupe(s muŗŗa), laŗka m., meŗa m., trŗenca m., vŗederiŗu m. [aŗzupŗ]; dziŗu m., [meŗa muicha]; [garoas], jaŗnvvarŗeba, varŗeba(s m.).

3. skŗoŗas: aŗzupes skŗoŗa, dziŗu sk. [..] (LVVLP₁ 1936, 173).

Autors vietvŗardus vŗacis, aptaujŗjot meŗsargus. Bez paŗa savŗktajiem ģeogrŗfiskajiem nosaukumiem J. Plŗķis savŗ darbŗ iekŗļavis arŗ daŗadu pagastu skolŗnu Folkloras krŗatuvei atsŗtŗtos vietvŗardus, kŗ arŗ tos Augusta Bŗlenŗteina (*August Johann Gottfried Bielenstein*) savŗktos vietvŗardus, kas vŗel 30. gadu beigŗas pagastos bijuŗi zinŗami. Atseviŗķi uzvŗardi (galvenokŗrt pagastos, kur to pierakstŗts maz) izrakstŗti no pagastu revŗiziju sarakstiem (LVVLP₁ 1936, 4).

LVVLP no “Latvijas vietu vŗardiem” atŗķiras, pirmkŗrt, ar to, ka vietvŗardi pŗrsvarŗ fikseti izloknes formŗ, jo, kŗ atzŗst darba sastŗdŗtŗjs, “vispusŗga vŗertŗba vietu vŗardiem var bŗt tikai tad, ja tie uzrakstŗti vietŗjŗs izloksnŗs” (LVVLP₁ 1936, 5). Otrkŗrt, LVVLP atŗķirŗbŗ no “Latvijas vietu vŗardiem” doti daudzi mikrotoponŗmi, piem., dŗķu, pŗlavu, ganŗbu, akmeŗu, izcirtumu, bedru, likumu nosaukumi.

Laimute Balode norŗdŗjusi, ka abi minŗtie darbi vŗel nav uzskatŗmi par klasiskŗm vietvŗardu vŗardnŗcŗm, bet drŗzŗk par onomastiskŗ materiŗla apkopojumu (Balode 2009, 17), tomŗr viedoklis par LVVLP un “Latvijas vietu vŗardu” piederŗbu vŗardnŗcu ŗanram bŗtu pŗrskatŗms. Par vietvŗardiem sniegta fonŗtiska informŗcija (norŗdŗta intonŗcija, atzŗmŗets platais e), tŗpat pŗc kŗrtojuma zinŗama vietvŗardu lokalizŗcija pa pagastiem. Viens no bŗtiskŗkajiem aspektiem, kŗdŗļ, iespŗjams, atseviŗķi autori “Latvijas vietu vŗardus” un LVVLP neuzskata par vŗardnŗcu, varŗtu bŗt saistŗms ar faktu, ka “Latvijas vietu vŗardos” ne visiem objektiem norŗdŗta to kategorŗlŗ piederŗba, abos darbos nav nekŗdu norŗŗu par vietvŗardu cilmi un darinŗšanu. Tomŗr ŗemot vŗerŗ leksikas kŗrtojuma veidu (tas ir sistŗmisks) un par vietvŗardiem sniegto informŗciju, “Latvijas vietu vŗardus” un LVVLP var uzskatŗt par vŗardnŗcŗm.

LVVLP norŗdŗta ne vien fonŗtiskŗ informŗcija, vietvŗardu lokalizŗcija, bet arŗ to kategorŗlŗ piederŗba, lŗdz ar to arŗ LVVLP, pŗc darba autores domŗm, atzŗstama par sistŗmisku vietvŗardu vŗardnŗcu (pats J. Plŗķis to nav saucis par vŗardnŗcu).

Lai gan “Latvijas vietu vŗardiem” un LVVLP formŗli nav labŗs puses struktŗras (tŗtad “Latvijas vietu vŗardi” un LVVLP pilnŗbŗ neatbilst visiem promocijas darba ievadŗ izvirŗtŗjiem kritŗrijiem), ŗajŗ pŗtŗjumŗ abi darbi izmantoti kŗ pamatavoti, jo par vietvŗardiem ir norŗdŗta kŗda informŗcija (kaut gan formŗli tŗ ne vienmŗr ir lemmai labŗjŗ pusŗ).

Viena Latvijas reŗģiona – Latgales – vietvŗardiem veltŗts V. J. Zepa darbs “The Placenames of Latgola. A Dictionary of East Latvian Toponyms” (PL). Tajŗ Latgales vietvŗardi apkopoti vietŗjŗ izrunŗ. Tie vŗakti no kartŗm, publikŗcijŗm, arŗŗivu materiŗliem, kŗ arŗ

aptauļājot trimdā dzīvojošos Latgales iedzīvotājus. Autors savācis 20 tūkstošus Latgales vietvārdu, kuriem kopā ir 65 tūkstoši variantu (PL 1984, VII). Daļa Latgales vietvārdu iekļauti arī ELvv, tomēr PL atšķirībā no ELvv uzņemti arī no vēsturiskiem avotiem ekscerpēti vietvārdi. Šķirkļu labā puse ir angļu valodā. Vietvārdiem norādīta kategoriālā piederība, lokalizācija un avots, no kura par to iegūtas ziņas (PL 1984, IX):

ezèrkļis, meadow (former lake), Kolups, Reķēna 157 (PL 1984, 129).

Gailumišķi, ppl., Bēržgaļš, pers. (PL 1984, 135).

1956. gadā iznācis J. Endzelīna sastādītās vārdnīcas ELvv pirmais sējums (otrais – 1961. gadā). Par paraugu vārdnīcai J. Endzelīns izmantojis 1922. gadā Berlīnē izdoto Jurģa Ģerūļa “Senprūšu vietvārdu vārdnīcu” (“Die altpreussischen Ortsnamen”, 1922), kur vietvārdi kārtoti alfabētiski ligzdu sistēmā, aiz katra vietvārda norādot kategoriālo piederību, atrašanās vietu un avotu, no kura vietvārds iegūts. Šķirkļos norādīti radniecīgie latviešu un lietuviešu vietvārdi un senprūšu, lietuviešu vai latviešu sugas vārds, no kura minētie vietvārdi varētu būt radušies.

1255 **Tapiow** PU I, 227; 1258 *Tapiom* SU 27; 1290 *Thapio* PU II, 348; 1299 *Tapiaw* PU II, 449 jetzt Tapiau, lit. *Tepliavà* Dusburg cap. 112 nennt als preußischen Namen des Orts *Surgurbi*, doch liegth Tapiau durchaus im preußischen Gebiet und auch sprachlich gehört *Tapiow* zu pr. *Tape-lawke* + Suff. *-ij-* + *-av-*. Nicht uz erklären vermag ich lit. *Tepliavà*, was das *I* anbetrifft (Gerullis 1922, 181).

ELvv aptver vietvārdus no burta A līdz burtam O. Kārtojums ligzdās ir viena no būtiskākajām pazīmēm, kas ELvv atšķir no iepriekš izdotajiem darbiem (Sabaliauskas 1957, 399; Sabaļausks 1957, 154). Kā jau minēts, gan “Latvijas vietu vārdos”, gan LVVLP leksikas kārtojumā izmantots ģeogrāfiskais princips. Šāds princips valodnieciskiem pētījumiem ir neērts. Piem., lai atrastu kādas noteiktas saknes vietvārdu, nepieciešams pārskatīt visu pagastu vietvārdus (Sabaliauskas 1957, 399; Sabaļausks 1958, 154).

ELvv iekļauti Latvijas Zinātņu akadēmijas Latviešu valodas institūta vietvārdu kartotēkā apkopotie vietu nosaukumi. Daļa no tiem iegūta, ekscerpējot visus iepriekš izdotos vietvārdu krājumus, savukārt daļa ir ekspedīciju vākumi (Goba 1997, 119). ELvv nav sniegti visi Latvijas vietu nosaukumi. Ievadvārdos skaidrots, ka atlasīti tikai vecākie vietvārdi, kas varētu būt svarīgāki valodnieciskos pētījumos (ELvv 1956, IV). Praktiski tas nozīmē, ka ELvv nav iekļauti jaunsaimniecību nosaukumi, taču mikrotoponīmi pārsvarā ir no 20. gs. vākumiem. J. Endzelīns paguva uzrakstīt manuskriptu līdz vārdam *spēks*.

Nozīmīgs darbs, kurā apkopoti Latvijas toponīmi (apdzīvotu vietu, muižu nosaukumi), ir arī “Baltisches historisches Ortslexicon” otrā daļa (1990). Tā kā šī leksikona labās puses struktūra ir vācu valodā, tas promocijas darbā nav izmantots par pamatavotu.

Turpinājums ELvv ir “Latvijas vietvārdu vārdnīca” (LVV), kuras pirmais sējums iznācis 2003. gadā. Tomēr jāņem vērā, ka starp ELvv un LVV ir vairākas atšķirības. LVV par pamatu izmantots ievērojami papildināts un rediģēts J. Endzelīna atstātais manuskripts (LVV

2003, III). Atšķiras arī vārdnīcas mērķis un adresāts – LVV paredzēta ne tikai tiem, kam vietvārdi interesē salīdzināmi vēsturiskās valodniecības aspektā, bet jebkuram interesentam, tādēļ LVV iekļauts vairāk dažādas, tostarp ar valodniecību nesaistītas, papildinformācijas (piem., ģeogrāfiska vai vēsturiska informācija) (LVV 2003, IV).

Pagasti mā (// *Brazīlija*, †pagasta nams; celts laikā, kad daudzi baptisti braukuši uz Brazīliju) Drustos 1971 [...] (LVV 2003, 37).

“**Pīlika**” pka Krāslavā (// “Krāslavas-” pilskalns // “Adamovas-” pilskalns // “Pilis-” kolns, pie Krāslavas pils. R. robežas, Daugavas l. krastā; rel. augst. apm. 40 m; pka izpostīts 1960. g., būvējot Rīgas–Krāslavas šoseju, tagad tur ierīkots skatu laukums) Kovaļevska 1997, 97 (LVV 2006, 42).

Līdz 2022. gada rudenim iznākuši pieci LVV sējumi (līdz šķirklim *Sēža-*). LVV ir pirmā onomastiskā pilna tipa baltu valodu vārdnīca. Tomēr to nevar uzskatīt par etimoloģisku vārdnīcu – šķirkļa beigās tiek doti tikai etimoloģiski komentāri par tiešo vietvārda etimonu – latviešu vai citu valodu leksēmu. Tikai atsevišķos gadījumos sastopami plašāki vārda cilmes komentāri (Balode 2009, 18). Sal., cilmes skaidrojumu, piem., šķirkļos *Rūja*, *Rūksis* un *Rūkulis* (LVV 2013, 447).

Rūksis [..]: *rūksis* ‘wer brummt (kas rūc)’ ME III 569? Sal. arī s.v. *Rūce*, *Rūkulis*, *Rūkums* (LVV 2013, 447).

Rūkulis [..]: *rūkulis* ‘ein kleines Ferkel (ein Grunzerchen) (mazs sivēns – rukšķētājs)’. Sal. s.v. “Ruckull”, *Rūce*, *Rūksis*, *Rūkums* (LVV 2013, 447).

Rūja [..] *Rūja* u iztek no *Ruhja jār*v (Igaunijā) un laikam ir somiskas cilmes, kā spriež Būga Tiž. I 12, 379, pieminēdams upi Руря (Krievijas ZR); formas ar *-ū-* varbūt (?) ir jāsaista ar vārdu *rūja* [‘die Brunst (riests)’ ME III 568]. – J.E. Sal. Liet. vv *Rujā* u Pluņģes r.; A. Vanags (vokālisma dēļ) šaubās par šī hidronīma saistījumu ar Latv. vv. ar *Rūj-*, pievienojoties uzskatam, ka pēdējo cilme ir somugriska Lhež 283. [...] (LVV 2013, 447).

Viens no jaunākajiem latviešu leksikogrāfijas darbiem, kurā aprakstīti vietvārdi, ir L. Balodes un O. Buša sagatavotā vietvārdu cilmes īsā vārdnīca “No Abavas līdz Zilupei” (2015). Tajā skaidrota vairāk nekā 100 vietvārdu etimoloģija – “visu Latvijas pilsētu, kā arī dažu lielāko vai cita iemesla dēļ plašāk pazīstamo ciemu nosaukumi” (AZ 2015, 8), atsevišķu kalnu, upju un citu ģeogrāfisko objektu nosaukumi (piem., potamonīmi *Abava*, *Daugava*, *Lielupe*, limnonīmi *Burtnieks*, *Liepājas ezers*, *Rāznas ezers*, *Usmas ezers*), horonīms *Latvija*, pelagonīms *Baltijas jūra* un piecu kultūrvēsturisko novadu nosaukumi (AZ 2015, 8).

No iepriekš izdotajām vārdnīcām AZ atšķiras ar to, ka tā ir populārzinātniska, tāpēc nav dota specifiska valodnieciska informācija un nav atspoguļotas visas etimoloģizācijas detaļas (AZ 2015, 8–9). Vārdnīcas ievadā autori skaidro, ka tās galvenais adresāts ir “dažāda vecuma un dažādas nodarbošanās interesenti, kas vēlas papildināt savas zināšanas par Latvijas vietvārdiem” (AZ 2015, 8).

2022. gadā iznācis Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras izdevums “Latvijas ezeri Civillikuma pielikumos. Ģeogrāfiska vietvārdu vārdnīca”. Vārdnīcā apkopoti 417 ezeri un mākslīgās ūdenskrātuves. Vārdnīcas pamatavots ir Civillikuma I un II pielikums (LECP 2022,

10). Tās šķirkļi kārtoti alfabētiski pa novadiem. Ezeriem norādīti varianti un iespēju robežās arī izlokšnes formas. Tāpat ezeriem norādīta atrašanās vieta (pagasts), tuvumā esošo ciemu vai māju vārdi, kā arī cita veida informācija (piem., salu skaits ezerā, ezera platība, ietekošās un iztekošās ūdensteces) (LECP 2022, 10):

*Audēju ezers*¹, *Ezerkalnu ezers* – Sventes pag., 6 km DR no Sventes, 2,5 km RZR no *Sventes ezera*, uz R no *Audējiem* (vs.); ZR krastā bijušas *Ezerkalnu* mājas. Pl. 1,8 ha.

VVC 2020 Audēju ezers; LŪ II 7 Ezerkalnu ez.; Lpag II 455 Audēju ezers; S50 Audēju ezers; Sar. 2008 Audēju ezers; Eksped. 1996 Audēju ezers (LECP 2022, 19).

Tā kā viens no LECP pamatmērķiem ir lingvistisks, resp., “parādīt nosaukumu labojumu pamatotību” (LECP 2022, 6), nevis, piem., norādīt lokalizāciju dažādās kartēs, LECP izvēlēts par šī promocijas darba pamatavotu.

3.1.2. Personvārdu vārdnīcas

Vecākie personvārdi atrodami Ernesta Bleses monogrāfijā “Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas” (LPVUS) – darbam kā papildinājums ir pievienota personvārdu vārdnīca (skat. LPVUS 1929, 155–338).

Kā norāda pats autors, vārdnīcā uzņemti “vārdi un uzvārdi, kas sastopami dažādos vāciešu rakstītos Rīgas un Vidzemes dokumentos un dokumentu krājumos” (LPVUS 1929, 155), kā arī “visi prof. Arbusova darbā “Ein Verzeichnis der bäuerlichen Abgaben im Stift Kurland 1582/83” sastopamie zemnieku kārtas locekļiem piederīgie antroponīmiskie materiāli” (LPVUS 1929, 277), tāpat arī visi Leonīda Arbusova (*Leonid Hans Nikolaus Arbusow*) darbā “Anschlag der aus dem Leibgeding etc.” esošie latviešu uzvārdu un vietvārdu materiāli, kā arī analogiski materiāli no Frīdriha Klopmaņa (*Friedrich Siegmund von Klopmann*), L. Arbusova un arhivāra Eduarda fon Firksa (*Eduard Ludwig Nicolaus von Fircks*) muižu vēstures apkopojuma “Kurländische Güter-Chroniken” (LPVUS 1929, 277).

E. Bleses un Vilis Pētersons sagatavojis “Uzvārdu pareizrakstības vārdnīcu”. Vārdnīcas sagatavošanu ierosinājusi “nepieciešamība izsniegt jaunās Latvijas pasēs saskaņā ar instrukciju par pareizo uzvārdu rakstību” (UPV 1927, V). 1927. gada 1. martā Valsts prezidents Jānis Čakste izsludinājis “Likumu par vārdu un uzvārdu rakstību dokumentos”. Uz šī likuma pamata ir izstrādāta “Instrukcija par vārdu un uzvārdu rakstīšanu Latvijas pasēs”, kas noteica uzvārdu lietošanu atbilstoši vienotām latviešu valodas pareizrakstības prasībām.

Pamatodams “Uzvārdu pareizrakstības vārdnīcas” nepieciešamību, E. Blese raksta, ka instrukcijā uzņemto uzvārdu paraugu ir par maz, lai tie pilnībā varētu atainot uzvārdu rakstību, turklāt instrukcijā minēti arī daži kļūdaini uzvārdu varianti (UPV 1927, V). Vārdnīcā apkopoti uzvārdi no Rīgas dzimtsarakstu nodaļas materiāliem visā tās pastāvēšanas laikā. Izmantoti arī skolnieku un skolas darbinieku saraksti, avīzēs sastopamie uzvārdi (UPV 1927, VI). Vārdnīcā pirmām kārtām atlasīti tie uzvārdi, kuru rakstība var sagādāt grūtības (UPV 1927, VI). Piem., pareiza vīriešu dzimtes uzvārda forma saskaņā ar minēto instrukciju ir *Lūsīs*, nevis *Lūse* vai *Lūss*, kā ticis lietots iepriekš (UPV 1927, 57); *Biļūns*, nevis *Biļunas* (UPV 1927, 11), *Boks*,

nevis *Bock* vai *Bokk*, *Bolūdis*, nevis *Bolužs* (UPV 1927, 13). E. Blese īpaši uzsver, ka “visi vārdnīcā minētie uzvārdi tiešām ņemti no dzīves un ir lietošanā sastopami” (UPV 1927, VI).

Latviešu onomastiskajā leksikogrāfijā minama arī Klāva Siliņa “Latviešu personvārdu vārdnīca” (LPV). K. Siliņš pēc izglītības bijis nevis valodnieks, bet grāmatvedis, kas visu mūžu veltījis personvārdu apkopošanai. LPV izdota pēc viņa nāves. Vārdnīcas redaktors bija onomasts O. Bušs. Pats K. Siliņš ievadā norāda, ka LPV ir pirmais mēģinājums apkopot latviešu personvārdus (galvenokārt priekšvārdus) un sniegt informāciju par to cilmi un izplatību (LP 1990, 8). Vārdnīca “atspoguļo iespējami visus reģistrētos personvārdus. Tajā ievietots ap 8000 vārdu, no kuriem lielāko daļu vairs nelieto” (LPV 1990, 8).

LPV īpanēja ar to, ka tajā norādīta arī personvārdu izplatība: autors ne tikai reģistrējis visus personvārdus, ko latvieši dažādos laika posmos lietojuši, bet arī noskaidrojis, kad, kur un cik bieži katrs vārds lietots (Bušs 1987, 174). Latviešu personvārdu hronoloģijā K. Siliņš šķir piecus posmus. Par katru no tiem sniegts statistiskais materiāls, uzrādot personvārdu lietošanas biežumu un izplatību Latvijas novados. Kā atzinis O. Bušs, ar šo statistikas daļu K. Siliņa veikums ir unikāls starp dažādu tautu personvārdu apkopojumiem un pētījumiem (Bušs 1987, 174).

Viena no jaunākajām personvārdu vārdnīcām latviešu leksikogrāfijā ir demogrāfa I. Meža sagatavotā “Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos” trijās daļās: “Latgale” (LU I 2017), “Kurzeme. Zemgale. Sēlija” (LU II₁ 2019 un LU II₂ 2019) un “Vidzeme” (LU III₁ 2022 un LU III₂ 2022). Pirmajā daļā (šķirkļu sarakstā) apkopoti aptuveni 4000 uzvārdu (LU I 2017, 10), otrajā – aptuveni 9500 (LU II 2019, 367), trešajā – arī aptuveni 9500 (LU III₁, 8). Tie izrakstīti no 1935. gada tautas saitišanas ģimeņu lapām. Izrakstīti uzvārdi, kas bijuši sastopami vairāk nekā vienu reizi (LU I 2017, 10). Katram uzvārdam norādīts, cik cilvēku ar šādu uzvārdu reģistrēti 1935. gada tautas skaitīšanas lapās, kā arī dots uzvārda izplatības apraksts. Pēc izplatības raksturojuma vairākos šķirkļos dotas piezīmes par uzvārda fiksējumiem senākajos vēstures avotos (LU I 2017, 11).

Latviešu leksikogrāfijā atšķirībā no lietuviešu leksikogrāfijas nav atsevišķas atgriezeniskas īpašvārdu vārdnīcas, tomēr atgriezeniska uzvārdu vārdnīca kā pielikums ievietota V. Staltmanes monogrāfijā “Латышская антропонимия. Фамилии” (1981). Formas ziņā tas ir saraksts, taču jāņem vērā, ka šajā gadījumā nozīme ir tieši leksikas kārtojuma veidam, kas dod iespēju lingvistiskiem pētījumiem.

3.1.3. Citi darbi

Šajā apakšnodaļā apskatīti darbi, kas vai nu formas, vai satura aspektā atrodas uz vārdnīcu žanra robežas. Jāņem vērā, ka šādu darbu ir ļoti daudz (piem., dažādu novadpētnieku sagatavotie pagastu vietvārdu saraksti), tāpēc šajā nodaļā nav apskatīti visi. Tāpat šajā nodaļā nav uzskaitītas tās sugasvārdu vārdnīcas, kurās šķirkļu sarakstā atrodami arī atsevišķi īpašvārdi (piem., Konstantīna Karuļa “Latviešu etimoloģijas vārdnīca”).

Vēl pirms E. Bleses darba LPVUS – 1917. gadā – izdota neliela Dāvja Brūkša brošūra “Kristāmie vārdi jeb priekšvārdi ar attiecīgiem paskaidrojumiem sakopoti pēc vairākiem

kalendāriem”. 1935. gadā iznākusi Valdmiera Ragusalas brošūra “Mūsu kristībvārdi, to nozīme un izcelšanās”, taču zinātniskas vērtības šiem abiem izdevumiem nav.

Formas aspektā drīzāk par sarakstu uzskatāms Edvarda Paegles sagatavotais izdevums “Latviski uzvārdi”. Tajā autors apkopojis uzvārdus no K. Mīlenbaha un J. Endzelīna “Latviešu valodas vārdnīcas”, LVVLP, “Latvijas vietu vārdiem” un LPVUS. Par uzvārdiem nav sniegta nekāda informācija:

Ābele

Ābolājs

Āboliens

Aculauks

Acuraugs (Paegle 1940, 11).

1984. gadā sešās burtnīcās iznākuši “Latvijas PSR ūdenstilpju nosaukumi”. Ievadā autori šo darbu saukuši par izziņu (LŪdenstilp.₁ 1984, 2). Tajā apkopoti P. Stučkas LVU ģeogrāfijas zinātniskās pētniecības sektora Latvijas PSR fiziogēogrāfisko nosaukumu kartotēkā esošie ezeru, dzirnavezeru ūdenskrātuvju, dīķu un citu ūdenstilpju nosaukumi. Izdevuma mērķis – “veicināt vienotas sistēmas izveidošanu republikas fiziogēogrāfisko nosaukumu lietošanā un rakstībā latviešu un krievu valodā” (LŪdenstilp.₁ 1984, 2).

Kā skaidrots izdevuma ievadā, katrai ģeogrāfiskajai reālijai fiksēti visi tai zināmie nosaukumi vai to varianti. Aiz pamatnosaukuma (pamatnosaukumi izdevumā pasvītroti) dota tā krieviskās atveides forma, aiz tās – “visu reālijai reģistrēto toponīmu uzskaitē” [domāti paralēlnosaukumi – SB] (LŪdenstilp.₁ 1984, 3). Objektam norādīta atrašanās vieta, kā arī tiem, kas lielāki par hektāru, pievienots cipars, kas norāda objekta numuru kartē (LŪdenstilp.₁ 1984, 4):

Aklais ez. (оз. Аклайс), Stulbiņš – Talsu raj. Laucienes c. p., 1 ha. I 257 (LŪdenstilp.₁ 1984, 11).

Aklais Palsis (оз. Аклайс-Палсис), Aklais ez. – Madonas raj. Liezēres c. p., < 1ha (LŪdenstilp.₁ 1984, 11).

Turpinājums izdevumam “Latvijas PSR ūdenstilpju nosaukumi” ir 1986. gadā četrās burtnīcās iznākušie “Latvijas PSR ūdensteču nosaukumi”, kurā apkopoti 2200 upju, upīšu, strautu, urgu, valku, kanālu un grāvju nosaukumi. Arī šim darbam izmantota iepriekš minētā fiziogēogrāfisko nosaukumu kartotēka. Arī objektu apraksts ir ļoti līdzīgs – pamatnosaukums ir pasvītrots, dota tā krieviskās atveides forma, kā arī objekta paralēlnosaukumi latviešu valodā. Toponīma raksturojums ietver arī informāciju par to, kur ūdenstece ietek, pa kuriem rajoniem tek, no kurienes iztek, informāciju par pietekām, kā arī ūdenstece garumu, ja tas zināms. Ar cipariem beigās norādīts objekta numurs ūdensteču izvietojuma kartoshēmā (LŪdenstec.₁ 1986, 3–4):

Brasla (р. Брсла) – Gaujas l. piet. Cēsu, Limbažu un Rīgas raj., 70 km gara. Piet: Mazupīte, Nabe, Jugla, Panūta (l.), Iesala, Jencelis, Divupe, Līčupīte, Strautene, Silēnu u. (kr.). II 1507 (LŪdenstec.₁ 1986, 32).

Bruzile (р. Брузиле), Bruziļa, Brūzupe, augštecē – Sauļupe – Ezeres l. piet. Saldus raj., 27 km gara. II 544 (LŪdenstec.₁ 1986, 33).

1993. gadā izdots “Latvijas PSR ūdensteču nosaukumu” pārstrādāts un papildināts izdevums – “Latvijas Upes. Nosaukumi un ģeogrāfiskais izvietojums”. Tajā atrodami vairāk nekā 2400 ūdensteču nosaukumi. Darbā nav minēti visi vienai ūdenstecei zināmi nosaukumu varianti, bet tikai būtiski atšķirīgie (LatUpes 1993, 4). Arī šajā izdevumā galvenā uzmanība pievērsta hidronīmu lokalizācijai. Daļa no ūdenstecēm atzīmēta pievienotajā kartoshēmā.

Lai gan visi trīs izdevumi no valodas viedokļa būtu uzskatāmi par normatīviem, tajos par hidronīmiem nav sniegta nekāda lingvistiska papildinformācija. Galvenā šķirkļos iekļautā informācija saistīta ar to lokalizāciju. Šis aspekts visus trīs izdevumus drīzāk tuvina gazetīriem. Nenoliedzot, ka tos kādā aspektā varētu uzskatīt arī par vārdnīcām, šajā promocijas darbā tie nav analizēti kā pamatavoti.

Par vārdnīcu tikai daļēji atzīstams Vallijas Dambes darbs “Latvijas apdzīvoto vietu un to iedzīvotāju nosaukumi”. Autore šo darbu ievadā saukusi par sarakstu (Dambe 1990, 3). Darbs veidots tabulas formā. Tajā ir trīs ailītes: vietas nosaukums, iedzīvotāju nosaukums un atrašanās vieta:

Vietas nosaukums	Iedzīvotāju nosaukums	Atrašanās vieta
1	2	3

A

*Abarūni (<i>rakstos</i> Oborūni, abarūnieši (abaronieši) = Abaroni [uo]) <i>ap</i>		Daugavpils r Maļinovas c
Abava (<i>senāk</i> Abavas muiža) <i>ap</i>	abavnieki	Tukuma r Lestenes c
Abavas (<i>senāk</i> Abavas muiža) <i>ap</i>	abavnieki	Talsu r
Ābeļi <i>ap</i>	ābelieši	Jēkabpils r Ābeļu c

Fragments no darba “Latvijas apdzīvoto vietu un to iedzīvotāju nosaukumi” (Dambe 1990, 7).

Formas aspektā V. Dambes darbs uzskatāms drīzāk par sarakstu (tam nav vārdnīcas šķirkļiem raksturīgā teksta saistījuma. Par to sīkāk skat. nodaļā “Īpašvārdu vārdnīca: jēdziena robežas”), tomēr saturiski tas varētu tikt uzskatīts par vārdnīcu.

Līdzīgi – tabulas formā – veidots arī, piem., Latvijas Ģeogrāfiskās informācijas aģentūras izdevums “Interesantie un savādie vietvārdi Latvijas kartē” (LĢIAvv).

Vietvārds	Objekta veids	Piezīmes	Pagasts, novads	Bij. administratīvais rajons

Vārnu pārceltuve	viensēta un bij. pārceltuve pār Ventu		Zaņas pag.	Saldus raj.
Vārnu purvs	purvs	5 purvi dažādos pagastos		
Vānukrogs	pilsētas daļa		Jūrmala	Jūrmala
Vārnupe	upe	6 upes dažādos pagastos		

Fragments no darba “Interesantie un savādie vietvārdi Latvijas kartē” (LĢIAvv 2020, 7).

Pirmo reizi tas izdots 2016. gadā, atkārtoti – 2020. gadā. Darba veidotāji ievadā uzsvēruši, ka tas nav zinātnisks pētījums (LĢIAvv 2020, 3). Kaut arī gan saturiskā, gan formas un funkcionālā aspektā šim darbam ir vārdnīcas iezīmes, tas nav analizēts kā pētījuma pamatavots.

Latviešu valodā vairākas reizes izdots darbs “Vārdu noslēpumi”, kurā mēģināts skaidrot personvārdu leksisko nozīmi (skat., piem., VNa, VNb, VNC):

LITA. Ar savu daiļumu, sievišķību vilina, mulsina un apdullina. Bieži ir mīkla, ko nevar īsti atminēt ne partneris, ne apkārtējie. Liktenis izvirza Litu priekšplānā. Tāpēc ap viņu ir gan burzma, gan sajūsma, gan intrigas. Tomēr pat visnegantākā skaidrība Litu nespēj salauzt. Mērķtiecība, iekšējais stiprums pārvar šķēršļus. Litas iedaba un raksturs ir pārāk stabils, lai pārveidotos vai lūztu (VNb 2002, 97).

Formas ziņā šie atbilst vārdnīcām, tomēr jāņem vērā, ka saskaņā ar vienu no onomastikas teorijām vienas un tās pašas onīmu grupas (apakšgrupas) ietvaros homonīmu ir tieši tik daudz, cik ir vienādi nosauktu referentu (Bušs 2004, 18). Tātad katram homonīmam ir sava nozīme. No tā izriet, ka nav iespējams vienu skaidrojumu attiecināt uz visiem homonīmiem, kā tas darīts VNa, VNb un VNC.

2008. gadā iznācis Dzintras Kalniņas sastādīts izdevums “Vārda noslēpums. Kāpēc tevi tā sauc...” (VNd). Tajā apkopoti personvārdi, katram norādīts datums, kurā personvārds atrodams kalendārā; norādīta vārdu cilme.

Austra – 5. marts

Cēlies no latviešu *austra* – ausma (VNd 2008, 20).

Daina – 23. oktobris

Cēlies no latviešu *daina* (VNd 2008, 27).

Norberts – 27. novembris

Cēlies no senaugšvācu *nord* – ziemeļi + *beraht* slavens (VNd 2008, 174).

Izdevumā nekur nav minēti tā sagatavošanā izmantotie avoti – resp., no kurienes iegūti cilmes skaidrojumi. Tas avotu neesamības dēļ tas nav uzskatāms par korektu un uzticamu izdevumu.

Latviešu valodā izdoti vairāki darbi, kuros iekļauti vietvārdu saraksti vai nelielas vietvārdu vārdnīciņas, piem., Veltas Rūķes-Draviņas monogrāfija par Kauguru vietvārdiem “Place names in Kauguri Country, Latvia” (Rūķe-Draviņa 1971). Monogrāfijā iekļauts toponīmu alfabētiskais rādītājs (Rūķe-Draviņa 1971, 42–57) un mikrotoponīmu rādītājs (Rūķe-Draviņa 1971, 58–103). Vietvārdi alfabētiskajā rādītārā pierakstīti literārā formā,

iekavās dodot izrunu izloksnē. Tālāk dots sāsinājums, pēc kura toponīmu var atrast mikrotoponīmu rādītājā:

Abriņa [*abrīna*] K 30a (=meadow), K 50a (=meadow) (Rūķe-Draviņa 1971, 42).

Ābeļu Kalniņš [*ābeļu kaālnīc*] M 20a (=hillock) (Rūķe-Draviņa 1971, 43).

Lejasciema novada vietvārdi apkopoti 1940. gadā izdotajā D. Zemzares darbā “Valodas liecības par Lejasciema novadu” (Zemzare 1940). Darbu nosacīti veido divas daļas: īpašvārdu (gan personvārdu, gan vietvārdu) vārdnīca un Lejasciema izloksnes apraksts. Vārdnīcā iekļautas iesaukas un Lejasciema vecie uzvārdi. Tā ir pirmā vārdnīca, kurā salīdzināšanai doti vienādi un līdzīgi skanoši vietvārdi no citiem Latvijas novadiem (Goba 1997, 116), piem.:

aūgstais kōlls – Čipatos, Grabažos, Magaziņā [..]. Sal. m.v. *aūgstais kalns* Lizumā Lvv I 79; *aūgstkalniņi* Sinoles Mālmuižā I 83 (Zemzare 1940, 33).

Informācija šķirkli un darbam pievienotais literatūras saraksts liecina, ka savāktos vietvārdus autore salīdzinājusi arī ar “Latvijas vietu vārdiem” un citiem materiāliem.

Līdzīgi izdevumi veltīti arī citu reģionu vietvārdiem, piem., Krāslavai (1997), Madonai (1999), Sēlpils pagastam (2003) u. c.

Rīgas ielu nosaukumi apkopoti triju sējumu izdevumā “Rīgas ielas” (2001, 2008, 2009). Darba veidotāji to sauķi par enciklopēdiju, kas arī atbilst darba specifikai – šķirkļos par ielām ietverta galvenokārt enciklopēdiska informācija (piem., ielas atrašanās vieta, dati par to, kad ielai piešķirts nosaukums, ēkas un iestādes tajā u. c.).

3.2. Pārskats par lietuviešu īpašvārdu vārdnīcām

Arī lietuviešu leksikogrāfijā neliels skaits īpašvārdu iekļauti jau pirmajās tulkojošajās vārdnīcās, piem., Frīdriha Vilhelma Haka (*Friedrich Wilhelm Haack*) sagatavotajā lietuviešu-vācu un vācu-lietuviešu vārdnīcā “Vocabularium” (1730) iekļauti 60 īpašvārdi (Zubaitienē 2014, 39).

3.2.1. Vietvārdu vārdnīcas

Pirmās nelielās lietuviešu vietvārdu vārdnīcas izdotas 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā. Kā vienas no svarīgākajām minamas Ivana Sproģa (arī Jānis Sproģis, *Иванъ Спрогисъ*) sastādītā vārdnīca “Географический словарь древней Жомойтской земли XVI столетия” (la. “Senās Žemaitijas zemes 16. gs. ģeogrāfiska vārdnīca”, SŽŽVŽ), kas izdota Viļņā 1888. gadā, tāpat arī Viļa Kalvaiša (*Wilius Kalwaitis*) “Lietuwiszku Wardų Klētele” (LWK), kas iznākusi 1910. gadā.

LWK ir divas daļas – “Lietuwiszki ir Lietuvių wardai nuo senowės iki szių dienų” (la. “Lietuviski un lietuviešu (īpaš)vārdi no senatnes līdz mūsu dienām”) un “Wisokie wardai wien isz prusiszkos Lietuwos” (la. “Visādi (īpaš)vārdi tikai no prūšu Lietuvas”) (LWK 1910, VIII). Abas daļas sīkāk dalītas nodaļās. Līdzās antroponīmiem, mitonīmiem un oikonīmiem,

kas veido visu pirmo daļu un pirmās divas nodaļas no otrās daļas, otrajā daļā iekļauti arī dzīvnieku un putnu, kukaiņu, koku, krūmu un augu nosaukumi (ar tulkojumiem vācu valodā), tādi kā *Awins – der Hammel* (LWK 1910, 72), *Liepa, lépa – die Linde* (LWK 1910, 77).

Par vienu no pirmajām onomastiskajām vārdnīcām lietuviešu leksikogrāfijā daļēji būtu uzskatāma arī Mata Slančauska (*Matas Slančiauskas*) “Lietuviški vardai”. Vārdnīca saglabājusies tikai manuskriptā un plašākai sabiedrībai nav zināma. Pats autors šai vārdnīcai nav devis nekādu nosaukumu. “Lietuviški vardai” ir pirmās daļas nosaukums. Manuskriptā datums nav norādīts, tomēr ir viedoklis, ka vārdnīca varētu būt sagatavota 1911.–1915. gadā. Tajā līdzās etnonīmiem un radniecības nosaukumiem iekļauti arī ciemu nosaukumi un uzvārdi (plašāk par šo vārdnīcu skat. Švambarytė-Valužienė 2014). Tā kā vārdnīca pieejama tikai manuskriptā, turpmāk darbā tā netiks analizēta.

Par pirmo nopietno lietuviešu īpašvārdu vārdnīcu uzskatāms 1963. gadā izdots darbs “Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas” (LUEV). Tas ir pirmais pilnais lietuviešu hidronīmu apkopojums. Vārdnīcā iekļauti 7000 upju un apmēram 3000 ezeru nosaukumu. Doti arī atsevišķi plašāk zināmi ārpus Lietuvas esošie lietuviskie nosaukumi (LUEV 1963, V). Piem., *Advernis, Agnyté, Akelé, Aklinūkas* (LUEV 1963, 219). Vārdnīca veidota, izmantojot Lietuviešu valodas un literatūras institūtā (*Lietuvių kalbos ir literatūros institutas*) esošās vietvārdu kartotēkas (LUEV 1963, V). Tas ir normatīvs izdevums, paredzēta praktiskai lietošanai (LUEV 1963, VI).

1981. gadā izdota A. Vanaga sastādītā lietuviešu hidronīmu etimoloģijas vārdnīca “Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas” (LHEŽ). Šim darbam par pamatu izmantota LUEV, taču LHEŽ uzņemti arī vēlāk (t.i., pēc LUEV iznākšanas) pierakstītie hidronīmi, kā arī atsevišķi fakti precizēti (LHEŽ 1981, 5). Vārdnīcas veidošanā A. Vanags balstījies arī uz savu disertāciju, ko izdevis grāmatā “Lietuvos TSR hidronimų daryba” (1970). LHEŽ ir pirmā tāda tipa vārdnīca baltu valodniecībā. Lai gan arī pirms tam hidronīmiem ir veltīti vairāki pētījumi, daudziem lietuviešu hidronīmiem etimoloģija tajos nav skaidrota vai arī sniegtas vairākas savstarpēji pretrunīgas etimoloģijas. Kā norāda vārdnīcas autors, daudziem hidronīmiem LHEŽ etimoloģija skaidrota pirmo reizi (LHEŽ 1981, 6).

A. Vanags sagatavojis arī darbu “Lietuvos miestų vardai”. Tam ir divi izdevumi (1996, 2004). “Lietuvos miestų vardai” apskatīti 165 Lietuvas pilsētu nosaukumi – nosaukumu veidošanās, darināšana un cilme (LMV 2004, 7). Darbs sagatavots publicēšanai un izdots pēc autora nāves. “Lietuvos miestų vardai” no citām vārdnīcām atšķiras ar to, ka šķirkļa teksts ir mazāk standartizēts, no formas viedokļa vārdnīcām netipisks – pirmkārt, vietvārdi aprakstīti pilnos teikumos, gandrīz neizmantojot saīsinājumus, otrkārt, darbā “Lietuvos miestų vardai” lietots vārdnīcām netipisks izteiksmes stils.

Akmēnē (2). Īkurta XVI a. Pradžioje. 1511 m. Minimas Akmenės dvaras. Žygmanto Augusto leidimu, 1531 pradėtas statyti Akmenės miestelis. 1792 m. Jis gavo Magdeburgo teises ir herbą (3 : 13). Miestelis yra prie Dabikinės upės, tačiau mintis, kad *Akmėnė* ligi XII a. vadinosi *Dābikine* (5 : 73), kaip matome, yra netikslī, nes Dabikinės dvaras įsikūręs už 4 km nuo Akmenės (6 : IV 419).

Vietovardžiu su šaknimi *akmen-* Lietuvoje šimtai: *Akmena*, *Akmėniai*, *Akmenynai*, *Akmenynė*, *Akmenytė* ir kt., netgi *Akmuo*. Neabejotina, kad dauguma šių vietų vardų yra kilę iš bendrinio žodžio *akmuo* (*akmeiš*). Tik nedidelė jų dalis gali būti susidarę iš vandenvardžių. Ar prie jų priklauso ir miestelio vardas *Akmėnė*, neaišku. Kiek šiauriau nuo Akmenės teka upelis, vardu *Akmėnupis*, bet negalima nustatyti, ar jis susijęs su miestu, ar su netoliese esančio kaimo vardu *Akmėnė* (9 : 240). Jeigu šis upės vardas iš tiesų yra autentiškas, tuomet miesto vardo hidroniminė kilmė būtų aiški. Suprantama, upės vardas yra kilęs iš bendrinio žodžio *akmuo* (LMV 2004, 16).

Vārdnīca paredzēta plašam lasītāju lokam, tādēļ ir vairāk populārzinātniska.

Plānots, ka viens no apjomīgākajiem līdz šim izdotajiem onomastiskās leksikogrāfijas darbiem būs Lietuvas vietvārdu vārdnīca “Lietuvas vietovardžiu žodynas” (LVŽ). Līdz 2022. gadam iznākuši četri tās sējumi: pirmais (A–B) 2008. gadā, otrs (C–F) – 2015. gadā, trešais (G–H) – 2018. gadā, ceturtais (I–J) – 2022. gadā, taču kopā vārdnīcu varētu veidot desmit sējumi (Sabaliauskas 2012, 66). LVŽ doti normēti vietvārdu varianti, norādīta vietvārdu izplatība, skaidrota cilme, kur iespējams, dotas arī objektu norādes (LVŽ 2008, XXXII–LIV):

Ežerēlis k., mstl. Kn. Iš durpyno vardo *Ežerēlis* Kn (žr.) – *Ežeraĩ*; dar žr. Vanagas, 1996b, 71 (LVŽ 2015, 504).

Lietuviešu vietvārdu vārdnīcai LVŽ par paraugu izmantota LVV.

Bez LVŽ lietuviešu leksikogrāfijā ir arī vairākas praktiskam lietojumam paredzētas vietvārdu vārdnīcas, piem., “Vietovardžiu žodynas” (VŽ) un vietvārdu akcentēšanas vārdnīca VKŽ. Par to, ka tās paredzētas lielākoties praktiskam lietojumam, liecina jau šķirkļa uzbūve. Piem., abās vārdnīcās akcents norādīts ne tikai pamatformām, bet arī atsevišķām locījumu formām, ievadā to pamatojot ar faktu, ka ne visi lietuviešu valodas lietotāji apguvuši akcentoloģiju (VKŽ 1994, 6):

Ablinga, *-ōs, ģ Āblinga, ties Āblinga, -ojē* (3^b) k., Klaipėdos r. (VKŽ 1994, 9).

Ablinga (3^b) *Ablingōs, Āblingai, ģ Āblinga, ties Āblinga, Ablingojē* (VŽ 2002, 11).

VKŽ iekļauti Lietuvas pilsētu, lielāko ciemu, upju, ezeru, purvu, kalnu un mežu nosaukumi. Tāpat uzņemti arī kaimiņvalstu nosaukumi, kas saistīti ar Lietuvas vēsturi (piem., to teritoriju nosaukumi, kurās kādreiz dzīvojuši lietuvieši) (VKŽ 1994, 5). VKŽ atrodami, piem., tādi Latvijas vietvārdi kā *Aknysta* (lat. *Aknīste*) (VKŽ 1994, 10), *Alūkstā* (lat. *Ilūkste*) (VKŽ 1994, 13), *Ciskodas* (lat. *Ciskādi*) (VKŽ 1994, 35).

VŽ tapusi no izdevumā “Kalbos praktikos patarimai” trešā laidiena, kuram A. Vanags bija sagatavojis vietvārdu pielikumu. VŽ iekļauti 12 tūkstoši vietvārdu – oikonīmi, hidronīmi, helonīmi, drimonīmi, oronīmi (VŽ 2002, 5).

VŽ izmantota par pamatu 2007. gadā publicētajai elektroniskajai Lietuvas vietvārdu vārdnīcai ar tādu pašu nosaukumu – “Vietovardžiu žodynas” (VŽ_e). Salīdzinot ar drukāto versiju, VŽ_e izlabotas korektūras kļūdas un ņemti vērā jaunākie ieteikumi vietvārdu normēšanā (VŽ_e).

Apjomīgs vietvārdiem veltīts darbs ir arī lietuviski izdotā piecu sējumu vārdnīca “Pasaulio vietovardžiai” (PV). To veido šādas daļas: “Europa” (2006), “Amerika” (2008),

“Afrika, Antarktīda, Australija, Okeānija” (2010), “Azija: Afganistāna–Jungtinie Arābi Emyrāti” (2012), “Azija: Kambodža–Vietnāma” (2014). Vārdnīcas mērķis ir normēt un vienādot pasaules vietvārdu rakstību (PV 2006, 7). Nav konkretizēts, kādi vietvārdi izdevumam atlasīti. Minēts tikai, ka par pamatu izmantots pasaules atlanta “The Times Comprehensive Atlas of the World” desmitais izdevums (2001) (PV 2006, 7). Par šķirkļa vārdiem izvēlētas vietvārdu lietuviskās formas (adaptētas, tulkotas vai tradicionālas), pēc lietuviskās formas iekavās dota oriģinālvalodas forma; ja nepieciešams, norādīti arī oriģinālās formas sinonīmi:

Jābekē (*/J* Jabbeke), Beļģija (PV 2006, 174)

Jābuka (*J* Jabuka/ Jabuka), Serbija, Juodkalnija (PV 2006, 174).

Verdēnas (*V* Verdun), ŠR Prancūzija (PV 2006, 466).

Eksonīmiem veltīta vārdnīca ir 2002. gadā izdotā “Lietuviški tradicionālie vietovardžiai” (LTV). Darba veidotāji paši to saukuši par sarakstu. Šo darbu veido desmit vietvārdu saraksti: Gudijas (Baltkrievijas), Karaļauču (Kaļeņingradas), Latvijas un Polijas vietvārdu saraksti. Katrs no šiem sarakstiem dots arī atgriezeniski (Karaļauču vietvārdu saraksts dalīts sīkāk divos atsevišķos sarakstos). Vietvārdi galvenokārt ņemti no Antana Saļa (*Antanas Salys*) kopotajos rakstos atrodamajiem sarakstiem, kā arī no citu autoru darbiem (tajā skaitā – vārdnīcām) (LTV 2002, 6). Konkrēts darbā iekļauto vietvārdu skaits nav nosaukts. Tā kā šajā vārdnīcā šķirkļu saraksta pamatu neveido Lietuvas un Latvijas vietvārdi, turpmāk darbā tā nav izmantota par pamatavotu, tomēr atsevišķi šīs vārdnīcas aspekti darbā apskatīti.

2020. gadā publicēts Daļas Kiseļūnaites (*Dalia Kiseliūnaitė*) sagatavotais darbs “Klaipēdos krašto toponimai. Istorinis ir etimologinis registras”. Tajā apkopoti vēsturiskā Klaipēdas apgabala vietvārdi – ezeru, upju un kanālu nosaukumi, kā arī apdzīvoto vietu nosaukumi. Darba mērķis – “inventarizēt visus identificētos avotos minētos vietvārdus un sniegt to valodniecisko analīzi”. Šo analīzi veido vietvārdu fiksējumu vēsture, rakstības un izrunas formu varianti, etimoloģiskas piezīmes un sasaistījums ar mūsdienu vietvārdu. Ja iespējams, dota arī vietvārda normatīvā forma (KKT 2020, 3).

3.2.2. Personvārdu vārdnīcas

20. gs. beigu svarīgākais darbs onomastikā ir autoru kolektīva sastādītā divu sējumu lietuviešu uzvārdu vārdnīca “Lietuvių pavardžių žodynas” (LPŽ). Vārdnīcā apkopoti apmēram 50 tūkstoši šķirkļa vārdu (Sabaliauskas 2012, 63). Kā minēts vārdnīcas ievadā, šis darbs reizē ir arī pirmais sistēmiskais šāda apjoma lietuviešu uzvārdu pētījums (LPŽ 1985, 6). Tajā norādīta uzvārdu izplatība, informācija par to, cik bieži uzvārds sastopams, kā arī sniegta uzvārdu etimoloģija (LPŽ 1985, 6).

Internetā pieejama arī elektroniska lietuviešu uzvārdu vārdnīca “Lietuvių pavardžių žodynas” (LPŽ_e). Lai gan tās nosaukumā ir vārds *žodynas* ‘vārdnīca’, ievadā minētais darbs saukts nevis par vārdnīcu, bet par datubāzi (LPŽ_e). Tās pamatā ir LPŽ, papildinot elektronisko versiju ar vairākiem jauniem uzvārdiem, kas nav iekļauti LPŽ.

Lietuviešu personvārdiem veltīts vēl viens darbs – Kazimiera Kuzaviņa (*Kazimieras Kuzavinis*) un Bronja Savukīna (*Bronys Savukynas*) sastādītā vārdnīca “Lietuvių vardų kilmės

žodynas” (LVKŽ), kurai ir vairāki izdevumi (1987, 1994, 2003, 2005, 2007, 2009). Tajā apkopoti lietuviešu priekšvārdi. Izdevumā skadrota apmēram 4000 sieviešu un vīriešu dzimtes priekšvārdu cilme. Pirmajam izdevumam par pamatu izmantota vārdnīca *Lietuvių vardu etimologinis žodynas*, kas 1971. gadā publicēta izdevumā “Vardai ir žodžiai”. Kā norāda A. Sabaļausks, LVKŽ domāts plašai sabiedrībai (Sabaliauskas 2012, 65). Vārdnīca nozīmīga ar to, ka tajā iekļauti vairāki priekšvārdi, kuru cilme skaidrota pirmo reizi (Sabaliauskas 2012, 66).

No LVKŽ un Z. Zinkeviča darba LA atlasīti vārdi 2014. gadā izdotam darbam “Rinkis vardą lietuvišką: lietuviškų vardu žodynėlis” (RVL). Šķirkļu sarakstu RVL veido baltiskas cilmes priekšvārdi. Tiem pievienotas norādes par cilmi. Kā vienā no recenzijām norādījusi Daiva Sinkevičūte (*Daiva Sinkevičiūtė*), šis nav zinātnisks darbs, bet grāmata, kas paredzēta plašam lasītāju lokam (Sinkevičiūtė 2016, 332).

Lietuviešu leksikogrāfijā ir arī divas iesauku vārdnīcas – A. Butkus sastādītās “Lietuvių pravardės” (LP) un LPAŽ. LP veido divas daļas: monogrāfija, kurā analizētas iesaukas, un vārdnīca. Vārdnīcu veido apmēram 22500 antroponīmu (LP 1995, 7). Šķirkļos iekļautā pamatinformācija ir iesauku motivācijas skaidrojums un norādes, kur iesaukas pierakstītas:

Dešrīnė *f.* daro dešras ir veža jas į turgų Plč (LP 1995, 198).

Kagoras mėgsta vyną “Kagorą” Sk (LP 1995, 244).

Iesauka *Dešrīnė* dota sievietei, kas gatavo desas un ved tās uz tirgu. Iesauka pierakstīta Pelaičos Pluņģes rajonā. Par *Kagoru* sauc vīrieti, kuram patīk vīns “Kagors”. Iesauka pierakstīta Skaistgīrē, Jonišķu rajonā.

LP paredzēts onomasioloģiskiem un semasioloģiskiem šīs īpašvārdu daļas pētījumiem (LPAŽ 2009, 5). Iesauku struktūras pētīšanai sastādīta atgriezeniskā vārdnīca – LPAŽ. Atšķirībā no vārdnīcas “Lietuvių pravardės”, LPAŽ norādītas tikai vietas, kurās iesaukas pierakstītas:

Adomkā *Pun*

Dziòmka *Lel*

Iesauka *Adomkā* pierakstīta Puņā Alītas rajonā; iesauka *Dziòmka* pierakstīta Leļūnos Utenas rajonā.

Abās šajās iesauku vārdnīcās labās puses struktūrā nav gandrīz nekādas lingvistiskās informācijas – LPAŽ tādas nav vispār, savukārt LP lingvistiskā informācija iekļauta atsevišķos šķirkļos. Piem., reizēm šķirkļos skaidrota tā vārda nozīme, kas ir iesaukas pamatā:

Cukērka (‘saldainis’) [..] (LP 1995, 189).

Mizèrija (‘skurdas’) [..] (LP 1995, 313).

Sieviešu iesaukām iekavās reizēm norādīta sievietes uzvārda izskaņa:

Cvekiùkė *f.* (-ytė) [..] (LP 1995, 189).

Miliùtė *f.* (-aitė) [..] (LP 1995, 312).

Lai gan LP lingvistiskās informācijas ir maz, tā izvēlēta par pētījuma pamatavotu. Savukārt LPAŽ par pamatavotu izvēlēta leksikas kārtojuma dēļ – viens no iemesliem šādam kārtojumam ir tieši lingvistiskie pētījumi.

3.2.3. Citi darbi

Līdzīgi kā latviešu valodā, arī lietuviešu valodā publicēti dažādi īpašvārdu saraksti. Piem., E. Volters kopā ar Filipu Fortunatovu (*Филипп Фёдорович Фортунатов*) sagatavojis Suvalku guberņas apdzīvoto vietu sarakstu “Списки населенных мест Сувалкской губернии, как материал для историко-этнографической географии края”. Tajā vietvārdi kārtoti pa apgabaliem. Katram vietvārdam norādīts, kā to izrunā vietējie iedzīvotāji, kādas ūdenstilpes (upes, ezera, purva, diķa) tuvumā vieta atrodas, iedzīvotāju (resp., ģimeņu) skaits un sadalījums pēc etniskās piederības, sniegta informācija par ģimenēs lietotajām valodām, kā arī lasīt un rakstīt prasmi, reliģisko piederību un to vai iedzīvotāji ir vietējie vai ienācēji. Saraksts veidots kā tabula un formas ziņā atgādina tautas skaitīšanas anketu.

Periodiskā izdevuma “Dirva-Žinyas” 1904. gada numurā publicēts Joza Tuma-Vaižganta (*Juozas Tumas-Vaižgantas*) apkopots Kauņas guberņas vietvārdu saraksts (KGVS), kurā vietvārdi (oikonīmi, hidronīmi, helonīmi) kārtoti pēc guberņas draudzēm.

Tikai daļēji par īpašvārdu vārdnīcu būtu uzskatāma Mildas Norkaitienes (*Milda Norkaitienė*) sagatavotā katoikonīmu vārdnīca “Vietovardinių asmenų pavadinimų (katoikonimų) žodynas” (VAPŽ). Katoikonīmi ir no vietvārdiem atvasināti vārdi, kas apzīmē attiecīgās vietas vai teritorijas iedzīvotājus. Īpašvārdiska varētu būt tikai katoikonīmu *pluralia tantum* nozīme (par to skat. Coseriu 1989, 231), tomēr vārdnīcā katoikonīmi kārtoti ligzdās, kuras ievada vietvārdi (lai gan galvenais šī leksikogrāfiskā darba objekts ir nevis vietvārdi, bet iedzīvotāju nosaukumi). Skaidrojot vairākas problēmas, VAPŽ pieminēta pētījuma praktiskajā daļā.

Runājot par personvārdu vārdnīcām, būtu minamas arī pseidonīmu vārdnīcas. Lietuviešu leksikogrāfijā tādas ir vairākas: Vaclova Biržiškas (*Vaclovas Biržiška*) “Lietuviškieji slapyvardžiai ir slapyraidės” (1943), Jona Mačuļa (*Jonas Mačiulis*) sastādītā “Lietuviškieji slapyvardžiai” (LS) un pseidonīmu skaidrojošo vārdnīcu “Lietuviškųjų slapyvardžių aiškinamasis žodynas” (LSAŽ).

LSAŽ galveno šķirkļu sarakstu veido autori (minēts katra autora vārds, uzvārds un dzīves dati). Sniegta informācija par autoru darbības sfēru vai nodarbošanos. Tālāk šķirklī alfabētiski kārtoti katra autora psiedonīmi, sniedzot informāciju par to, kādos izdevumos attiecīgais pseidonīms lietots, un norādot sīkāku pseidonīma kategoriālo piederību (piem., akronīms¹³ u.tml.).

Lingis Antanas (1869–1900), gydytojas, literatas, knygnešių rėmėjas

A.; A.V.; Velioniškis A.; Veliuoniszkis A.; **Veliuoniškis A.**; Veluoniszkis A.

Veliuoniškis A. (A.V.; Velioniškis A.; Veliuoniszkis A.; Veluoniszkis A.): Kas kaltas?

1894: Vert.: Потапенко, И. Н. Namų sūdas 1908; In Liet.ūkin.kalend... 1893;

Lsv.mnt. (Čik.) 1913; Ūkn. 1892; Vrp. 1891–1895 – geonimas (oikonimas):

nuo Jurbarko r. *Veliunos* mstl. pavadinimo (LSAŽ 2011, 293).

Iekavās norādītas citas pseidonīma formas un saīsinājumi.

¹³ Akronīms – no vārdkopas (vārdkopstermina, vārdkopnosaukuma) vārdu vai salikteņa komponentu sākumburtiem darināts īsinājums, ko izrunā kā vārdu (Termini.gov.lv).

LSAŽ nav skaidroti visi šķirkļi sniegtie pseidonīmi. Nav skaidroti autora iniciāļi, no vārda vai uzvārda veidoti apokonīmi¹⁴ (piem., *Bern. Braz.* – Bernardas Brazdžionis) un dažādi citu tipu onīmi (LSAŽ 2011, 16–17).

Kaut arī pseidonīmu kategoriālā piederība uzskatāma par lingvistisku informāciju, pamatinformācija LSAŽ šķirkļos ir enciklopēdiska (tā raksturo denotātu), tāpēc šis darbs analizēts nav analizēts pētījumā.

1992. gadā Lietuvas Nacionālās bibliotēkas (*Lietuvos nacionalinė biblioteka*) Bibliogrāfijas un grāmatu zinātnes centrā (*Bibliografijos ir knygotyros centros*) tika sākts darbs pie pseidonīmu datubāzes un sagatavots piecu sējumu izdevums “Lietuvišķieji slapyvardžiai. Medžiaga lietuvišķiju slapyvardžiu sąvadui”, kas ir pamatā LS (Bartašienė 2005, 224).

LS minēti 8190 autori un 30950 pseidonīmi, ar kuriem autori parakstījušies no lietuviešu rakstniecības sākuma līdz 1990. gadam (LS I 2004, VI). Pseidonīmi apkopoti no preses izdevumiem lietuviešu valodā (gan Lietuvā, gan citās valstīs). Tāpat vārdnīcā iekļauti arī tie pseidonīmi, ar kuriem lietuviešu politikas un kultūras darbinieki parakstījušies cittautu presē, kā arī pseidonīmi, ar kuriem lietuviešu autori parakstījuši savus citās valodās izdotos darbus (LS I 2004, VI). LS veido divi sējumi. Pirmajā sējumā dots alfabētisks autoru saraksts, katram autoram minot vārdu, uzvārdu, dzīves datus, nodarbošanos (piem., *žurnālists, skolotājs, dzejnieks, publicists*) un pseidonīmus:

Abramavičius (Abramowicz) Vladas (1909–1956),

bibliografas, vertējas, kult. istorikas.

Gegužinis Algirdas (LS I 2004, 2).

Adamonis Tadas (1906–), Argentinos liet. visuom.

veikējas.

Grupė draugu; Kreunietis; Kriaunietis T.;

Kriaunietis Tadas; Rimbutas; Rokiškėnas;

T.A-nis; Tadas; Ten buvęs (LS I 2004, 3).

Otrajā sējumā alfabētiskā kārtojumā sniegti pseidonīmi un informācija par personu, kas attiecīgos pseidonīmus izmantojusi, kā arī informācija par izdevumu, kurā pseidonīms izmantots, un informācija par avotu, no kura iegūtas ziņas par pseidonīmu (LS II 2004, VI):

Ekonomistas – Cesevičius Domas

Period.: L-vis 1926

DC 1998 9 (LS II 2004, 235).

Eks-katalikas – Černiauskas Anzelmas

LYA LKP DS slapyv. kart. (LS II 2004, 235).

Abu LS sējumu šķirkļos netiek sniegta lingvistika informācija, tāpēc šī vārdnīca darbā nav izmantota kā pamatavots, bet pieminēta tikai atsevišķu leksikogrāfisku problēmu ilustrēšanai.

¹⁴ Apokonīms – īpašvārds, ko iegūst, atmetot vārda un uzvārda sākumu vai beigas.

Onomastiskajā leksikogrāfijā nozīmīgs ir arī Z. Zinkeviča darbs LA. Skaidrojot materiāla atlasī LA, autors raksta, ka darbā iekļauti lietuviskas cilmes personvārdi (uzvārdi, priekšvārdi, iesaukas) un tie personvārdi, kuros saglabājušies lietuviešu valodas elementi. Nav uzņemti neskaidras cilmes personvārdi (t.i., tādi, kuru cilmes izskaidrošanai pagaidām trūkst informācijas) (LA 2008, 13). Tomēr konkrēts darbā iekļauto šķirklju vai personvārdu skaits nav nosaukts. Darbam par pamatu izmantoti Z. Zinkeviča iepriekšējie pētījumi, kā arī B. Savukīna un A. Vanaga pētījumi.

Pats autors ievadā šo darbu par vārdnīcu nav saucis. Struktūras aspektā tas drīzāk būtu uzskatāms par monogrāfiju, kurā personvārdu analīzei izmantota leksikogrāfiskā metode. Lai gan darbs LA nav tipiska īpašvārdu vārdnīca, promocijas darbā atsevišķi tā struktūras aspekti analizēti.

Lietuvā izdoti arī vairāki Viļņas ielu nosaukumiem veltīti darbi, piem., Antana Rimvīda Čaplinska (*Antanas Rimvydas Čaplinskas*) “Vilniaus gatvės: istorija, vardynas, žemėlapiai” (2001). Darbā ielas kārotas pa mikrorajoniem. Tām norādīti agrākie nosaukumi un robežas. Par ielu nosaukumiem sniegta galvenokārt enciklopēdiska informācija (piem., minēti cilvēki, kuru vārdos ielas nosauktas), tāpēc promocijas darbā šis izdevums nav analizēts kā pamatavots.

Viens no darbiem, kas, apskatot lietuviešu personvārdu vārdnīcas, tradicionāli netiek minēts, ir “Vardai: nuo A iki Ž” (2004). Tajā skaidrota vīriešu un sievietes priekšvārdu cilme, taču darbs nav zinātnisks – skaidrojumi vairākās vietās ir nepilnīgi vai apšaubāmi (nav dotas arī atsauces uz agrākiem pētījumiem). Piem.:

ALANTA – *liet. iš* upėvardžio (Vardai 2004, 165).

ALUONA – *liet. iš* upėvardžio (Vardai 2004, 167).

ALENA – *trump iš* Magdalena (Vardai 2004, 166).

Pirmajos divos piemēros nav konkretizēts, no kāda potamonīma priekšvārdi radušies. Trešajā piemērā nav norādīts, ka priekšvārds *Alena* varētu būt arī lietuviskots priekšvārda *Elena* variants (sal. LVKŽ 1987, 66; LVKŽ 2003, 46; LVKŽ 2005, 46; LVKŽ 2007, 46). Ievadā šis darbs nav saukts par vārdnīcu, taču formas ziņā to varētu atzīt par vārdnīcu. Uz to, ka šis darbs nebūtu apskatāms kā zinātnisks izdevums, norādījusi arī Vitalija Maciejauskiene (*Vitalija Maciejauskienė*) (Maciejauskienė 2004, 91–92).

Mazās Lietuvas vietvārdiem veltīts Viļus Pēteraiša (*Vilius Pėteraitis*) darbs “Mažoji Lietuva ir Tvanksta” (1992). Darba mērķis ir izanalizēt senos Mazās Lietuvas hidronīmus (MLT 1992, 23). Tam ir vairākas daļas. Viena no tām – “Mazās Lietuvas un Tvankstas hidronīmu etimoloģiskā vārdnīca” (“Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vandenvardžių etimologinis žodynas”).

Bernupė Tilžē, Bernaičiai dv. (vok. Bernupe). – Iš liet. *bėrnas* “vaikinas, ūkio samdinys”, plg. *Berna-ūpis* (Kėd., Gyvėvės int.). – FROE 19, VAN ETI 62 (MLT 1992, 74).

Bernupe ir hidronīms Tilzītē, Bernaiču muižā. Vietvārds fiksēts profesora Georga Froilaha darbā “Potamonīmi Austrumprūsijā” (*Flussnamen in Ostpreussen*, 1930) un A. Vanaga LHEŽ. Tā pamatā ir liet. *bėrnas* ‘puisis, kalps saimniecībā’.

Vītauts Vitkauskas (*Vytautas Vitkauskas*) norādījis uz vairākiem šīs vārdnīcas trūkumiem, piem., ne vienmēr minēts, kurš vietvārds ir autentisks (fiksēts avotos) un kurš – rekonstruēts, tāpat šaubīga ir šķirkļos iekļautā papildu informācija (skat. Vitkauskas 1994, 131–132).

2010. gadā izdots darbs “Trakų didžiųjų ežerų vardynas”. Tajā apkopota informācija par pieciem ezeriem – Akmenas, Galves, Lukas, Skaistas un Tatārišķu ezeru – un vietvārdiem, kas saistīti ar šiem ezeriem (salām, seklumiem, krastiem utt.). Līdzīgi kā Z. Zinkeviča LA, arī šis darbs drīzāk būtu uzskatāms nevis par vārdnīcu, bet par pētījumu, kurā izmantota leksikogrāfiskā metode.

Tāpat kā latviski, arī lietuviski izdoti vairāki pētījumi, kuros īpašvārdu saraksti iekļauti kā papildmateriāls, piem., 1979. gada izdevums “Civilinės apeigos”, kurā iekļauti 4000 īpašvārdu, Jona Paļoņa (*Jonas Palionis*) darbs “XVII a. antrosios pusės Punios parapijos asmenvardžiai ir vietovardžiai” (2003) un šī darba turpinājums “XVII a. pabaigos – XVIII a. pirmosios pusės Punios parapijos asmenvardžiai ir vietovardžiai” (2008), Z. Zinkeviča “Lietuvių antropomimika: Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje”.

Secinājumi

Nosacīti var uzskatīt, ka latviešu valodniecībā zinātnisko īpašvārdu vārdnīcu izdošana sākusies ātrāk (pirmā vietvārdu vārdnīca iznākusi 1922. gadā) un līdz mūsdienām ir izdots vairāk vietvārdu vārdnīcas sējumu nekā lietuviešu valodā, tomēr mūsdienās īpašvārdu vārdnīcu tradīcija ir plašāka lietuviešu valodniecībā, kur dažādu īpašvārdu vārdnīcu ir vairāk.

Gan latviešu, gan lietuviešu leksikogrāfijā ir vārdnīcas, kas apraksta dažādas onīmu klases. Vārdnīcu pārskats liecina, ka valodniekus galvenokārt interesē antroponīmi un ģeogrāfiskie nosaukumi. Pagaidām ne latviešu, ne lietuviešu leksikogrāfijā atsevišķs darbs nav veltīts, piem., zoonīmiem vai ergonīmiem. Joprojām tiek izdotas gan latviešu, gan lietuviešu vietvārdu vārdnīcas.

Minamas arī dažas atšķirības: lietuviešu leksikogrāfijā ir vietvārdu akcentēšanas vārdnīca – tādas nav Latvijas vietvārdiem (Latvijas vietvārdiem intonācija un atsevišķās vietās arī uzsvars rādīts LVV un ELvv). Tāpat lietuviešu leksikogrāfijā ir iesauku vārdnīca. Latviešu iesaukas iekļautas īpašvārdu vārdnīcās tikai kā papildmateriāls (skat. LVVLP₁ un LVVLP₂). Latviešu leksikogrāfijā nav uzvārdu vārdnīcas.

Viens no lietuviešu onomastiskās leksikogrāfijas uzdevumiem ir onīmu normēšana. Latviešu onomastiskajā leksikogrāfijā šāda tendence parādās (skat., piem., “Uzvārdu pareizrakstības vārdnīcu”), tomēr tā nav primāra.

4. LATVIEŠU UN LIETUVIEŠU ĪPAŠVĀRDU VĀRDNĪCU STRUKTŪRAS ASPEKTI

Darba praktiskajā daļā uzmanība pievērsta tikai strukturālajiem aspektiem – ietvara struktūrai, makrostruktūrai un mikrostruktūrai. Līdzās strukturālajiem aspektiem praktiskajā daļā analizēta arī norāžu struktūra. Tas darīts, pirmkārt, tāpēc, ka ar norādēm formāli tiek parādīta dažādu vārdnīcas daļu savstarpējā saistība, līdz ar to struktūras analīzē šis aspekts ir būtisks. Otrkārt, norādes nevar analizēt tikai kā mikrostruktūras, makrostruktūras vai ietvara struktūras sastāvdaļu, jo tās vienlaikus var attiekties uz vairākiem struktūras aspektiem (piem., šķirklī ievietota norāde uz pielikumu vienlaikus attiecināma gan uz mikrostruktūru, gan uz ietvara struktūru).

4.1. Ietvara struktūra

Par ietvara struktūru var runāt visu analīzei izvēlēto latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcu gadījumā. Lai gan nekur nav stingri noteikts, kādai informācijai būtu jāparādās pirms vai pēc šķirklju saraksta un cik plašai tai vajadzētu būt, tomēr ietvara struktūras uzbūvē ir vairākas līdzīgas iezīmes.

4.1.1. Ietvara struktūras komponenti ar metafunkciju

Galvenie ietvara struktūras komponenti, kam ir metafunkcija, ir ievads un paskaidrojumi, kā orientēties vārdnīcā.

4.1.1.1. Titullapa

No praktiskās analīzes viedokļa līdz šim vismazāk uzmanības pievērsts vārdnīcu titullapām. Vērtējot tajās norādīto informāciju, arī titullapas iekļaujamas pie tiem ietvara struktūras komponentiem, kam ir metafunkcija.

Kā raksta D. Melnikiene, titullapa ir savdabīgas durvis uz vārdnīcu, kas tās lietotājam sniedz noderīgu informāciju (Melnikienē 2009, 93). Pirmkārt, tās ir ziņas par vārdnīcas autoriem. Piem., EL_{vv}, LPV, AZ, LU I un LU II, LU III, LHEŽ, LP, LVKŽ, LPAŽ autors norādīts jau uz pirmā vāka, savukārt LUEV, VKŽ, VŽ, RVL, “Uzvārdu pareizrakstības vārdnīcā”, LVV un LVŽ otrajā sējumā tie nosaukti titullapā vai titullapas otrā pusē (LVŽ pirmajā sējumā autori nosaukti priekšvārdā. Tāpat darīts arī LPŽ). Tāpat titullapa kā vārdnīcas komponents ir svarīga tādēļ, ka tajā parasti tiek nosaukts vārdnīcas apjoms (Melnikienē 2009, 93). Tomēr, kā liecina analizējamie darbi, īpašvārdu vārdnīcu titullapās šāda informācija gandrīz neparādās: EL_{vv}, LVŽ, VŽ, VKŽ, LUEV, LHEŽ, AZ, LU I, LU II un LU III, LVKŽ, LPŽ titullapā nekādu norāžu par apjomu nav. Savukārt LVV titullapā lasāms, ka attiecīgajos sējumos “apkopota informācija par visiem LU Latviešu valodas institūta vietvārdu kartotēkā iekļautajiem Latvijas vietvārdiem” (LVV 2010).

Latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcu titullapās galvenokārt norādīta bibliogrāfiska informācija: nosaukums, izdevējs, izdošanas gads. Netieša norāde uz apjomu ir atsevišķās vārdnīcās (piem., AZ, LU I un LU II) titullapā norādītā informācija par vārdnīcas lappušu skaitu.

Analizējot titullapu, uzmanība pievēršama abām tās pusēm. ELvv un LVV viena titullapas puse ir ļoti līdzīga – minēts vārdnīcas nosaukums, izdevējs, izdošanas vieta, gads un informācija par to, kādi šķirkļi konkrētajā izdevumā atrodami (piem., ELvv pirmajā daļā – no A līdz J, LVV 2003. gadā izdotajā sējumā – no *Paaglis* līdz *Piķu-*).

Vairāk atšķirību ir otrā pusē. Piem., ELvv nosaukts tikai atbildīgais redaktors un redakcijas kolēģija (šī informācija minēta gan latviešu, gan krievu valodā) un vārdnīcas nosaukums krievu valodā. Informācija par redaktoriem un redakcijas kolēģiju atrodama arī LVV sējumu titullapā, tomēr atšķirībā no ELvv varētu teikt, ka LVV titullapas otra puse reizē ir arī vārdnīcas anotācija – tajā atrodama īsa informācija par pašu vārdnīcu (“šis sējums ir trešais no izdevuma, kas nosacīti turpina J. Endzelīna sastādīto vārdnīcu “Latvijas PSR vietvārdi” [...] (LVV 2010)) un tajā iekļauto informāciju: “Katram “Latvijas vietvārdu vārdnīcā” iekļautajam vietvārdam norādīta lokalizācija (parasti pagasts) un attiecīgā ģeogrāfiskā objekta kategoriālā piederība. Bieži vien sniegta informācija par vietvārda izrunu izloksnē un cita ar konkrēto vietvārdu saistīta informācija. Vietvārdiem parasti dots cilmes komentārs.” (LVV 2010). VŽ un RVL līdzīga satura teksts iekļauts pēdējā lappusē.

Lai gan izdevuma dati tiek uzskatīti par funkcionālu tekstu, nevis vārdnīcas daļu (tos kā atsevišķu daļu nenosauc ne D. Melnikiene, ne R. Hartmanis), iespējams, titullapas otru pusi būtu iespējams skatīt arī kā patstāvīgu strukturālu elementu, pieņemot, ka šajā daļā iekļautā informācija nav vienots funkcionāls teksts, bet sastāv no atsevišķiem tekstiem, un katram no tiem ir savas funkcijas.

Savdabīgs vārdnīcu titullapā atrodams kvalitātes rādītājs ir arī recenzents (Melnikienē 2009, 94). ELvv titullapā tas nav norādīts, savukārt LVV 2003., 2010 un 2006. gada izdevumā norādīta informācija tikai par tās finansiālo atbalstītāju: “Grāmata sagatavota Valsts pētījumu programmas “Letonika: pētījumi par vēsturi, valodu un kultūru” ietvaros un izdota ar Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība)” finansiālu atbalstu (LVV 2010). Recenzenti minēti 2013. gadā iznākušajā sējumā (LVV 2013). Iepriekšējos sējumos uz recenzentiem norādīts ar tekstu “Par vērtīgiem aizrādījumiem, labojumiem un precizējumiem manuskripta gatavošanas gaitā pateicība pienākas *Dr. habil. philol.* Aleksandram Vanagam (Viļņa), *Dr. habil. philol.* Antoņinai Reķēnai (Liepāja)” (LVV 2010), nesaucot viņus tieši par recenzentiem.

Informācija par recenzentiem iekļauta arī citu vārdnīcu titullapās (galvenokārt to otrā pusē): VKŽ, LVKŽ, LPAŽ, LPV, AZ, LU I un LU II.

Analizētie darbi liecina, ka latviešu un lietuviešu onomastiskajā leksikogrāfijā titullapā tiek iekļauta galvenokārt bibliogrāfiska informācija, kas var būt papildināta ar cita veida informāciju (piem., īsu anotāciju, informāciju par recenzentiem).

4.1.1.2. Ievads

D. Melnikiene, atsaucoties uz franču autoru Andrē Kolino (*Andrē Collinot*) un Frans nas Mazj eras (*Francine Maziere*) monogrāfiju “Un pr t   parler: le dictionnaire”, raksta, ka vērtību nākamo paaudžu acīs saglabā tikai tās vārdnīcas, kurām bijis vairāku desmitu lappušu plašs ievads (Melnikien  2009a, 6). Leksikogr fiskos pētījumos par vārdnīcu lietojumu gan secināts, ka lietotāji pla sus ievadus parasti nelasa (skat., piem., Landau 2001, 148, Veisbergs 1998, 155).

D. Melnikiene nosaukusi četras galvenās vārdnīcas ievada (t.i., priek sv rda) funkcijas:

a) sniegt informāciju par galvenajiem izdevuma parametriem (adres tu, aprakstītās leksikas slāni, vārdnīcas apjomu);

b) iepazīstināt ar vārdnīcas projektu, sniedzot informāciju par iepriekšējiem izdevumiem un paskaidrojot galvenās jaunā izdevuma iezīmes;

c) nosaukt projekta dalībniekus un izteikt pateicību pārējiem, kas tajā piedalījušies;

d) mudināt vārdnīcas lietotāju uzmanīgi iepazīties ar citās vārdnīcas ievadda  s atrodamo informāciju, kas varētu atvieglot vārdnīcas izmanto šanu (Melnikien  2009a, 9).

Andrejs Veisbergs savukārt norāda, ka cilvēkus galvenokārt interesē divi aspekti: pirmkārt, vārdnīcas apjoms un, otrkārt, tas, cik tā ir jauna. Őo informāciju var redzēt anotācijā, titullapās vai pat uz vāka, tāpēc, viņš ievadda  m nosaucis tikai divas funkcijas: 1) izskaidrot nesaprotamo (piem., apzīmējumus, saīsinājumus) un 2) loģiski izklāstīt vārdnīcas uzbūvi (Veisbergs 1998, 155–156).

Piemēru analīze liecina, ka reizēm atseviški netiek izdalīta sadaļa “Ievads” vai arī tā tiek saukta citādi, piem., “Priek sv rds” (liet. “Pratarm ”), tāpēc šajā apakšnodaļā ar jēdzienu *ievads* saprasta nevis vārdnīcas daļa ar šādu nosaukumu, bet tā vārdnīcas daļa, kas atrodas pirms Őķirk ļu saraksta un sniedz informāciju a) par vārdnīcas m r ki un adres tu; b) izdevuma apjomu ( ķirk ļu, sējumu skaitu); c) vārdnīcas uzbūvi; d) Őķirk ļa uzbūvi; e) citu papildinformāciju par izdevumu.

4.1.1.2.1. Vārdnīcas m r kis un adresāts

Gan latviešu, gan lietuviešu onomastiskajā leksikogrāfijā ir vārdnīcas, kurās vārdnīcas m r kis vai adresāts (dažkārt tie abi) nav minēts. Piem., LTV priek sv rd  nav minēts ne vārdnīcas adresāts, ne m r kis, ne arī galvenās iezīmes, ar ko tā atšķiras no citiem līdzīgiem izdevumiem. Vārdnīcas adresāts nav nosaukts arī LVVLP.

Interesanti, ka vārdnīcas adresāts tieši nav nosaukts arī ELvv (lai gan no sniegtās informācijas to varētu izsecināt). Daudz konkrētāka informācija par to parādās LVV priek sv rdos: “[..] ELvv galvenais adresāts – salīdzināmi vēsturiskās valodniecības speciālisti [..]” (LVV 2010, IV).

Piemēru analīze rāda, ka onomastisko vārdnīcu adres ti var būt ļoti dažādi – ELvv domāta valodniekiem, savukārt, VŐ paredzēta plašam lietotāju lokam. Tās m r kauditorija ir “literārās valodas lietotāji – Őurn listi [..], tāpat redaktori, skolotāji, pašvaldību dabinieki, dažādu tūrisma shēmu, karšu un tūrisma izdevumu autori un izdevēji, ceļu tehniķi, kas

izgatavo norādes, un visi citi, kuri saskaras ar vietvārdu lietošanu” (VŽ 2002, 7). Ļoti līdzīgi vārdnīcas mērķis formulēts arī VKŽ (VKŽ 1994, 7) un VAPŽ (VAPŽ 2011, IX). Plašai auditorijai – “dažāda vecuma un dažādas nodarbošanās interesentiem–, kas vēlas papildināt savas zināšanas par Latvijas vietvārdiem” (AZ 2015, 8) – paredzēta arī AZ. Vārdnīcas veidotāji vienlaikus arī izsaka cerību, ka “šai izdevumā sev ko noderīgu atradīs arī valodniecības un ģeogāfijas profesionāļi” (AZ 2015, 9). Plašai auditorijai paredzēta arī LVKŽ (LVKŽ 2009, 6) “Plašākam interesentu lokam” (LVV 2003, IV) paredzēta arī LVV. Gan valodniekiem, gan citu profesiju pārstāvjiem, kuru ikdienu saistīta ar valodu, paredzēta LVŽ. Galvenokārt iestādēm un amatpersonām paredzēta “Uzvārdu pareizrakstības vārdnīca”, tomēr vārdnīcas veidotāji cer, ka tā noderēs arī valodniekiem (UPV 1927, VI). RVL ievaddaļā minēts, ka tā paredzēta vecākiem (RVL 2014, 7). Šīs vārdnīcas pēdējā lappusē, kur norādīta bibliogrāfiskā informācija, īsajā anotācijā adresāts formulēts nedaudz plašāk: “Izdevums paredzēts plašai sabiedrībai” (RVL 2014).

Onomastisko vārdnīcu mērķi saistīti ar dažādu veidu valodas lietojumu – praktiskiem mērķiem paredzētas, piem., “Latvijas vietu vārdi” (šī darba mērķis ir “dot interesentiem pareizi izrunājamus un rakstu valodā vienādi lietājamus vietu nosaukumus” (LVVLP₁ 1936, 2)), LVVLP (viens no tās mērķiem ir apkopot Latvijas vietvārdus (LVVLP₁ 1936, 4)), “Uzvārdu pareizrakstības vārdnīca” (tās mērķis ir sniegt pareizas uzvārdu formas, kas varētu noderēt, izsniedzot jaunās Latvijas pases), AZ, LVKŽ (to galvenais mērķis ir sniegt informāciju par onīmu cilmi), VŽ (tās mērķis ir sniegt informāciju par vietvārdu pareizrakstību un pareizrunu) un VKŽ (tās mērķis ir palīdzēt izvairīties no kļūdām un nekonekvencēm (VKŽ 1994, 6). RVL mērķis ir palīdzēt vecākiem izvēlēties bērniem lietuviskus vārdus (RVL 2014, 7).

Daļēji zinātniskiem pētījumiem un daļēji praktiskiem aspektiem paredzēta LUEV – tās mērķis ir “a) alfabētiski sniegt visus esošajos avotos šobrīd zināmos Lietuvas PSR upju un ezeru vārdus; b) dot svarīgākās esošo hidronīmu formas, atlasīt no tām precīzākās un plašāk lietojamās un dot tās atbilstoši literārās lietuviešu valodas normām; c) izcelt atšķirības hidronīmu formu akcentēšanā dažādās republikas vietās; d) norādīt pēc iespējas precīzāku šo hidronīmu lokalizāciju”. (LUEV 1963, VI). Paši vārdnīcas veidotāji raksta, ka vārdnīca vairāk paredzēta praktiskiem jautājumiem, tomēr vienlaikus arī norāda, ka, balstoties šīs vārdnīcas materiālā, būs iespējams veikt arī plašākus etimoloģiskus pētījumus. (LUEV 1963, VI).

LPŽ mērķis ir padarīt personvārdus pieejamus sabiedrībai, tostarp lietuviešu un citu tautu valodniekiem, kā arī veicināt onomastikas attīstību (LPŽ 1985, 12). Tātad varētu teikt, ka arī LPŽ ir paredzēta gan praktiskiem, gan zinātniskiem mērķiem. Līdzīgi Aina Blinkena formulējusi arī K. Siliņa sagatavotās LPV mērķus (LPV 1990, 6). No tā izriet, ka vārdnīcas adresāts ir gan valodnieki, gan jebkurš cits valodas lietotājs.

LVV mērķis ir “sniegt ziņas par visiem Latvijas vietvārdiem” (LVV 2003, IV). Vārdnīcā iekļautā informācija paredzēta gan zinātniskiem pētījumiem, gan ar valodniecību tieši nesaistītiem jautājumiem.

Saskaņā ar vārdnīcas ievadā norādīto daļēji zinātniskiem un daļēji praktiskiem mērķiem paredzēta arī VPAŽ. Tās pamatmērķis ir “parādīt, kā tiek saukti vai paši sevi sauc konkrētu vietu iedzīvotāji, kurš no nosaukma variantiem ir autentisks un pieņemams viena vai cita

reģiona iedzīvotājiem, kuri varianti ir vēlami un kuri nevēlami (neatbilstoši valodas gramatiskajai un leksiskajai sistēmai)” (VPAŽ 2011, IX).

Galvenokārt zinātniskiem pētījumiem paredzēta ELvv, LHEŽ (viens no vārdnīcas mērķiem ir veicināt pētījumus onomastikā (LHEŽ 1981, 6)), LPAŽ (šīs vārdnīca paredzēta morfoloģiskiem pētījumiem (LPAŽ 2009, 5) un LVŽ. Šīs vārdnīcas mērķis ir “sniegt visus dzīvajā valodā zināmos vietvārdus, skaidrot to cilmi, radīt iespēju vietvārdus pētīt un lietot” (LVŽ 2008, VIII). Kā norādījis Aleksandrs Vanags, LVŽ īpaši nozīmīga ir tieši lituānistikas, baltistikas un vispār indeoiropeistikas pētījumiem (LVŽ 2008, XII). Turpat arī minēts, ka vārdnīca ir nozīmīga, arī risinot dažādus praktiskus ar valodu saistītus jautājumus (LVŽ 2008, XII).

4.1.1.2.2. Vārdnīcas apjoms

No Latvijas vietvārdu vārdnīcām ne ELvv, ne LVV, ne arī “Latvijas vietu vārdos” un LVVLP nav norādīts precīzs šķirkļu skaits. Šīs informācijas trūkst arī vairākās citās vārdnīcās, piem., LHEŽ, LVŽ, VKŽ, VAPŽ, AZ, RVL un KKT. Precīzs apjoms norādīts VŽ (VŽ 2002, 5).

Daļā vārdnīcu tiek norādīts nevis šķirkļu skaits, bet iekļauto nosaukumu skaits. Tas var būt gan precīzs, gan aptuvenš. Piem., LUEV iekļauti apmēram 7000 ezeru un apmēram 3000 ezeru nosaukumu (LUEV 1963, V). LTV nav minēts precīzs šķirkļu skaits nevienā no vietvārdu sarakstiem, bet ievadā ir lasāms:

“Neilgame Latvijos tradicioniņ vietovardžiu šaraše daugiausia su Lietuva besiribojančiu rajonu (ypač kur lietuviu kolonijos kuresi nuo XVII a.) vietu vardai.” (LTV 2002, 6).

[Negarajā Latvijas tradicionālo vietvārdu sarakstā galvenokārt ir nosaukumi tiem rajoniem, kas robežojas ar Lietuvu (īpaši to vietu nosaukumi, kur no 17. gs. veidojās lietuvišu kolonijas.)

Precīzi apjoms nosaukts LPAŽ – vārdnīcā iekļautas 14 605 iesaukas (LPAŽ 2009, 5). Tāpat precīzs darbā iekļauto nosaukumu skaits minēts LECP (LECP 2022, 10).

Iespējams, ka īpašvārdu (īpaši vietvārdu) vārdnīcu gadījumā precīza šķirkļu skaita nenorādīšana nav jāuzskata par trūkumu. Vispārīga tipa skaidrojošajās vārdnīcās leksika parasti tiek atlasīta pēc lietojuma biežuma. Līdz ar to šādās vārdnīcās informācija par šķirkļu skaitu daļēji ļauj noprast, kādās situācijās to izmantot. Savukārt vietvārdu vārdnīcās lemmas parasti tiek atlasītas nevis pēc lietojuma biežuma, bet pēc citiem kritērijiem. Piem., VŽ upes atlasītas pēc garuma, ezeri – pēc platības u.tml.; AZ lemmas atlasītas pēc kategoriālās piederības (resp., visas Latvijas pilsētas). Līdz ar to īpašvārdu vārdnīcu gadījumā atlases kritēriju skaidrojums ir būtiskāks nekā informācija par šķirkļu skaitu. Būtiski arī ņemt vērā, ka, sākot veidot daudzskējumu vārdnīcu, kopējais šķirkļu skaits parasti nav zināms.

4.1.1.2.3. Informācija par vārdnīcas uzbūvi

Latviešu un lietuviešu leksikogrāfijā informācija par vārdnīcas uzbūvi tiek atspoguļota dažādi. Piem., LVV ievadā iekļauta nodaļa “Vārdnīcas struktūra”, kurā skaidrots lemmu kārtojums gan šķirkļu sarakstā, gan šķirkļos. Interesanti, ka nodaļas beigās akcentēta informācija par vietvārdu cilmi: “Šķirkļa beigās dots cilmes komentārs, kura galvenais uzdevums ir atklāt (ja tas iespējams) vietvārda (-u) veidošanās tiešo avotu – latviešu valodas vai kādas citas valodas apelatīvu vai onīmu” (LVV 2003, VII–VIII). Iespējams, šī informācija labāk iederētos šķirkļa aprakstā, jo cilmes skaidrojums attiecas uz šķirkļa struktūru, nevis vārdnīcas struktūru. Turklāt, kā skaidrots tālāk, cilmes komentārs nav obligāta šķirkļa daļa LVV, līdz ar to informāciju par cilmes komentāriem varētu ievietot tur, kur skaidroti citas šķirkļa fakultatīvās daļas.

LUEV ievadā izdalīta atsevišķa apakšnodaļa “Hidronimū pateikimo tvarka” (“Hidronīmu pasniegšanas principi”) (LUEV 1961, XIII). Tajā sniegta informācija ne vien par šķirkļu kārtojumu, kā norādīts virsrakstā, bet arī par šķirkļos atrodamo informāciju (16., 17.) un hidronīmu pieraksta veidu (3., 5.):

16. Prie didesnių upių ir ežerų vardų paprastai nurodoma tik stambesnė artimiausioji gyvenamoji vieta [..].

17. Prie upelių ir ežerėlių nurodomas dar ir artimesnės apylinkės ar miestėlio vardas, o taip pat ir kaimas, vienasėdis [..] (LUEV 1961, XVI).

[16. Pie lielāko upju un ezeru vārdiem parasti norādīta tikai lielākā tuvākā apdzīvotā vieta.

17. Pie upītēm un ezeriņiem norādīts vēl arī tuvākā apvidus vai pilsētiņas vārds, tāpat arī ciems, viensēta.]

3. Antrasis sudėtinių hidronimų žodis rašomas mažąja raide, jei juo eina tiesioginė prasme vartojamas fiziografinis terminas.

5. Tarmiškoji hidronimo forma vardyne pateikiama kursyvu supaprastinta fonetine transkripcija (LUEV 1961, XIII).

[3. Salikto hidronīmu otrais vārds rakstīts ar mazo burtu, ja tas ir tiešā nozīmē lietots fiziogrāfiskais termins.

5. Hidronīma forma izloksnē vārdnīcā dota kursīvā vienkāršotā fonētiskajā transkripcijā.]

Līdzīgi arī K. Siliņa LPV ievaddaļā iekļauta nodaļa “Vārdnīcas struktūra”, kur sniegta informācija par šķirkļu kārtojumu, tomēr vienlaikus minētas arī detaļas, kas attiecas uz šķirkļa struktūru, piem.: “Aiz vārdiem, kuru dzimte nav droši nosakāma, tā norādīta ar burtiem v. (vīriešu) vai s. (sieviešu) [..]” (LPV 1990, 24).

Vairākās latviešu un lietuviešu onomastiskajās vārdnīcās (piem., AZ, VŽ, LPAŽ, ELVV, RVL) netiek izdalīta atsevišķa apakšnodaļa, kurā skaidrota vārdnīcas uzbūve. Informācija par vārdnīcas uzbūvi parādās kādā citā vietā ievadā. Šādi darīts, piem., AZ (AZ 2015, 9). Arī LPAŽ ievadā minēts, ka iesaukas kārtotas atgriezeniski (LPAŽ 2009, 5), tomēr vispār nav pieminēta starp ievadu un vārdnīcu ievietotā nodaļa “A semasiologic classification of Lithuanian

nicknames” (“Lietuviešu iesauku semasioloģiskā klasifikācija”). Līdzīgi arī RVL šķirkļu kārtojums vienā teikumā raksturots ievaddaļā (vārdnīcā šai daļai nav nekāda nosaukuma):

Vardai surašyti pagal abėcėle (RVL 2014, 8).

[Vārdi sarakstīti pēc alfabēta.]

ELvv informācija par šķirkļu kārtojumu sniegta divās vietās: redakcijas priekšvārdos (ELvv 1956, III) un autora priekšvārdos (ELvv 1956, X). Abās sadaļās minēts, ka šķirkļi izkārtoti alfabētiski.

LU I ievaddaļa (to veido četri populārzinātniski raksti par Latgales uzvārdiem) ir vizuāli nepārskatāms. Nav nodaļas, kas būtu veltīta tam, lai atsevišķi izskaidrotu vārdnīcas veidošanas principus un uzbūvi (pārskatot vārdnīcas satura rādītāju, rodas iespaids, ka šādas informācijas vārdnīcā vispār nav). Tā vietā informācija par vārdnīcas uzbūvi haotiski parādās dažādās vietās ievaddaļā – skaidrojums par to, kādi uzvārdi apvienoti vienā šķirklī, kā šķirkļi kārtoti un kā norādīta statistiskā informācija, atrodams pirmajā no populārzinātniskajiem rakstiem (LU I 2017, 10–11), tāpat arī skaidrojums par vārdnīcas apjomu un tās veidošanā izmantotajiem avotiem (LU I 2017, 7–8). Skaidrojums par precizētajām uzvārdu formām atrodams ceturtajā rakstā (LU I 2017, 54). Būtu ieteicams visu vārdnīcas lietošanai būtisko informāciju apkopot atsevišķā nodaļā, tādējādi darbu ar vārdnīcu padarot ātrāku un efektīvāku.

Dažkārt, skaidrojot vārdnīcas uzbūvi, izmantoti neprecīzi piemēri Piem., LVŽ ievadā, skaidrojot vārdnīcas uzbūvi, teikts:

Lizdai išdėstomi pagal pirmųjų vietovardžių abėcėlę neatsižvelgiant į balsų ilgumo bei trumpumo (a, ą; i, y; u, ū, ū), platumo bei siaurumo (e, ę, ė) skirtumus ir vietą lietuvių kalbos abėcėlėje .. (LVŽ 2008, XXXII).

[Ligzdas kārtotas alfabētiski pēc pirmā vietvārda, neņemot vērā patskaņu garumu vai īsumu (a, ą; i, y; u, ū, ū), platumu vai šaurumu (e, ę, ė), kā arī vietu lietuviešu valodas alfabētā.]

Šī principa ilustrēšanai dots piemērs:

Álksna...

Alksnénai...

Alksnénu miškas...

Aĩksniai...

Alksniākiemio miškas...

Alksnibalės kàlnas...

Alksnynàitė...

Aĩksnio kèlmo salùkė...

Alksnišk-ia-kelis...

Alksnytàičiai...

Aĩksniupio Tiltas...

Alkų ēžeras...

Alkúl-upis...

Alkúné...

Alkupéni... (LVŽ 2008, XXXII).

Kārtojuma principu ilustrē tikai pasvītrotie piemēri. Pirmie pieci šķirkļi no citētā šķirkļu saraksta neatspoguļo garo / īso un plato / šauro patskaņu kārtošanas principus. Veiksmīgāki piemēri šī principa ilustrēšanai izvēlēti LPŽ ievadā:

Kévà, Kevalàitis, Kévalas, Kēveža, Késas, Kēsas, Kesiúnas (LPŽ 1985, 34).

Vairākās vārdnīcās redzams, ka ievadā nosauktie piemēri šķirkļu sarakstā nav iekļauti. Piem., skaidrojot avotos fiksēto uzvārdu precizēšanu, LU I minēti šādi piemēri: *Pīgoznis [Pīguoznis], Plociņš [Pluociņš], Piliniks [Piliniks]* (LU I 2017, 54). Tomēr šķirkļa *Pīgoznis* vārdnīcā nav. Vārdnīcas ievadā skaidrojot, ka “lielai daļai latgalisko uzvārdu fiksēta latgaliskā un literārās valodas forma”, minēti piemēri *Znūteņš* un *Znotiņš, Zeiļa* un *Zeilis, Miurnīks* un *Mūrnieks, Malnačs* un *Melnacis, Dorziniks* un *Dārznieks* (LU I 2017, 10). Tomēr šķirkļu sarakstā ir šķirklis *Miurenīks* (LU I 2017, 196). Tajā kā sublemma iekļauta *Mūrnieks*, bet forma *Miurnīks* vispār nav minēta.

Līdzīgas neprecizitātes atrodamas arī lietuviešu uzvārdu vārdnīcā LPŽ. Piem., skaidrojot šķirkļu kārtojumu, ievadā minēts piemērs *Kévà* (LPŽ 1985, 34), tomēr šķirkļu sarakstā tas nav iekļauts. Cits turpat nosauktais piemērs – *Kēveža* (LPŽ 1985, 34) – šķirkļu sarakstā dots ar atšķirīgu intonāciju: *Kevéža* (LPŽ 1985, 981).

V. Pētersona sagatavotās “Uzvārdu pareizrakstības vārdnīcas” ievadā lasāms: “Atsevišķi jāpiezīmē, ka uzvārdi ar galotni *-us* (tā saucamie u-celmu lietas vārdi), piem., *Ceibus, Cerus, Kažus, Zvažus* siev. k. formā rakstāmi tāpat” (UPV 1927, X). Uzvārda *Ceibus* “Uzvārdu pareizrakstības vārdnīcas” šķirkļu sarakstā nav.

Elektroniskajās vārdnīcās LPŽe un VŽe, skaidrojot to uzbūvi, pieminētas atšķirības no drukātās versijas (attiecīgi – LPŽ un VŽ). Šādas atšķirības pieminētas, skaidrojot arī LPAŽ uzbūvi (tās pamatā ir LP).

Vairāksējumu vārdnīcas uzbūve un šķirkļa uzbūve parasti skaidrota pirmajā sējumā. Turpmākajos sējumos iekļautā informācija dažādās vārdnīcās atšķiras. Piem., LVV pirmajā sējumā iekļautie vārdnīcas un šķirkļa struktūras skaidrojumi publicēti arī visos nākamajos sējumos. Savukārt LVŽ otrajā sējumā skaidroti tikai labojumi un papildinājumi (LVŽ 2014, XI–XIII; trešajā un ceturtajā LVŽ sējumā labojumu un papildinājumu sadaļas nav). Šāda pieeja ļauj taupīt vietu (īpaši gadījumos, kad vārdnīcas uzbūves skaidrojums ir izvērsts), tomēr praktiskā aspektā turpmāko sējumu izmantošana var sagādāt grūtības.

Secinājumi

Piemēru analīze liecina, ka ar vārdnīcas struktūru praksē lielākoties tiek saprasta šķirkļu saraksta struktūra un šķirkļa struktūra. Pārējās vārdnīcas daļas (piem., ievads, titullapa), skaidrojot struktūru, netiek pieminētas.

4.1.1.2.4. Informācija par šķirkļa uzbūvi

Kā min S. Nilsens, skaidrojot šķirkļa uzbūvi, šķirama triju tipu informācija: pirmkārt, lietotājs tiek informēts par to, kāda informācija iekļauta vārdnīcas šķirkļos. Otrkārt, lietotājam tiek paskaidrots, kā informācija šķirkļos izkārtota. Treškārt, šajā sadaļā iekļaujami

paskaidrojumi par to, kā šķirkļos ietvertā informācija saistīta ar pārējo vārdnīcā atrodamo informāciju (Nielsen 1994, 95).

Visdetalizētāk šķirkļa uzbūve aprakstīta LVV, LVŽ, LVKŽ, LUEV un LPV, kur šķirkļu aprakstam veltītas atsevišķas apakšnodaļas vārdnīcu ievadā, turklāt raksturota katra sadaļa šķirklī. Šajās vārdnīcās šķirkļa uzbūves skaidrojums veidots tā, ka tas atspoguļo arī informācijas izkārtojumu šķirkļos – šķirkļos iekļautā informācija skaidrota tādā secībā, kādā tā sniegta šķirkļos.

Vairākās citās vārdnīcās šādas atsevišķas apakšnodaļas nav un šķirkļa uzbūve īsi skaidrota kādā citā vietā, parasti ievadā. Tā darīts, piem., “Latvijas vietu vārdos”, VKŽ, VŽ, RVL un LPAŽ. Arī VŽ šķirklī iekļautā informācija skaidrota secīgi, nosaucot visus šķirkļa komponentus tādā secībā, kādā tie iekļauti šķirkļos. Vietvārdu akcentēšanas vārdnīcā VKŽ paskaidroti tikai svarīgākie šķirkļa struktūras aspekti (kā norādītas akcentējuma grupas, kā atspoguļotas vietvārdu paralēlformas). Visus citus aspektus vārdnīcas veidotāji uzskatījuši par saprotamiem arī bez sīkākām skaidrojumiem: *Visi kiti faktai, tikimēs, bus suprantami ir be kokio ypatingo paaiškinimo* [..] (VKŽ 1994, 7) [“Ceram, ka visi citi fakti būs saprotami arī bez īpaša skaidrojuma”].

Pretstatā vārdnīcām, kurās šķirkļa struktūra skaidrota ļoti konkrēti, “Uzvārdu pareizrakstības vārdnīcā” atsevišķi šķirkļu struktūras aspekti skaidroti aptuveni, piem.: “Daudziem vārdiem apzīmēts vienskaitļa ģenitīvs, un pēc viņa varēs viegli darināt ģenitīvu arī tiem vārdiem, kur tas nebūtu atzīmēts” (UPV 1927, X). Ievadā nav precizēts, kuriem vārdiem ģenitīvs norādīts.

LPŽ ievadā iekļauta apakšnodaļa “Žodyno sandara” (“Vārdnīcas uzbūve”). Tajā galvenokārt skaidrota tikai šķirkļa uzbūve (šķirkļu saraksta uzbūve minēta, skaidrojot kārtojuma principus garo patskaņu gadījumā). Citi aspekti (piem., lemmu atlase) skaidroti apakšnodaļās “Žodyno pobūdis” (“Vārdnīcas veids”) un “Pavardžių šaltiniai” (“Uzvārdu avoti”). Līdzīgi arī lietuviešu iesauku vārdnīcā LP nodaļā “Žodyno sandara” skaidrota gan šķirkļu saraksta, gan šķirkļa uzbūve.

Kā minēts iepriekš, LU I informācija par šķirkļa uzbūvi atrodama ievaddaļā ievietotajos rakstos. Nedaudz veiksmīgāk šī problēma atrisināta LU II₁ un LU II₂, kur pirms sadaļas “Saīsinājumi un apzīmējumi” iekļauta neliela vienu rindkopu gara sadaļa “Šķirkļa raksturojums” (LU II₁ 2019, 101; LU II₂ 2019, 4).

Līdzīgi kā informācija par šķirkļu saraksta uzbūvi, arī informācija par šķirkļa uzbūvi ELvv parādās gan redakcijas priekšvārdos (ELvv 1956, III), gan autora priekšvārdos (ELvv 1956, X–IX), tikai autora priekšvārdos šķirkļa uzbūve skaidrota krietni detalizētāk, tomēr, skaidrojot gan vārdnīcas, gan šķirkļa uzbūvi, atsevišķas detaļas nav pieminētas – minēts, ka vietvārdi kārtoti ligzdu sistēmā pēc alfabēta ar norādēm par atrašanās vietu un avotu, no kura vietvārds ņemts (ELvv 1956, III), bet nav informācijas, piem., par to, pēc kādiem principiem kārtoti vietvārdi pašās ligzdās.

Šķirkļu struktūra nav skaidrota arī LHEŽ ievadā. Šajā vārdnīcā šķirkļu struktūra nav tik sarežģīta kā, piem., ELvv vai LVV, līdz ar to paskaidrojumu trūkums ievērojami neapgrūtina vārdnīcas izmantošanu, tomēr atsevišķām detaļām skaidrojums būtu noderīgs, piem., kurš

vietvārds izvēlēts par šķirkļa pamatlemmu tajos gadījumos, kad vienā šķirklī iekļauti vairāki vienas cilmes vietvārdi:

Daūg-upis up. Akm., up. Krš., up. Mžk. ir kt., iš viso 5, Daug-upys up. Ar., up. Bb., Daug-upé up. Žd., Daug-upalis up. Krt., Dauguva up. Ukm. [..] (LHEŽ 1981, 81).

Šķirklī minēti pieci vietvārdi, taču ievadā nav paskaidrots, kā tie šādos gadījumos šķirklī kārtoti un pēc kāda principa izvēlēta pamatlemma.

Dažkārt vārdnīcas specifika nosaka to, ka detalizēti skaidrot šķirkļa struktūru nav nepieciešams. Piem., AZ apakšvirsraksts ir “Vietvārdu cilmes īsā vārdnīca”. Šajā gadījumā jau apakšvirsrakstā tiek norādīts, kāda informācija šķirkļos iekļauta. Salīdzinājumam, piem., LHEŽ nav populārzinātniska; tajā sīkāk skaidrots, kā veidoti hidronīmu etimoloģijas skaidrojumi (LHEŽ 1981, 6).

Mazāka uzmanība latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcās tiek pievērsta skaidrojumiem, kā šķirkļos ietvertā informācija saistīta ar pārējo vārdnīcā atrodamo informāciju (piem., LVV skaidrojot šķirkļa struktūru, iekļauta norāde uz darbā lietoto avotu sarakstu, LVŽ šķirkļa struktūras skaidrojumā iekļauta atsauce uz objektu norāžu sarakstu). Citās vārdnīcās šādas norādes uz papildinformāciju netiek izmantotas. Jāņem vērā, ka daļa no vārdnīcās iekļautās papildinformācijas nav tieši saistīta ar šķirkļu struktūru (piem., VŽ ievietotais valstu un to galvaspilsētu saraksts), tāpēc tai arī nebūtu jāparādās šķirkļa uzbūves skaidrojumā.

Secinājumi

Informācija par šķirkļa uzbūvi iekļauta gandrīz visās vārdnīcās (šķirkļa uzbūve nav skaidrota tikai divās no analizētajām vārdnīcām – AZ un LHEŽ), tomēr atšķiras tās pasniegšanas veids (tai veltīta atsevišķa sadaļa vai tā iekļauta kādā citā sadaļā vārdnīcas ievadā) un detalizācija – vārdnīcās ar sarežģītu šķirkļa struktūru tā skaidrota detalizētāk.

4.1.1.2.5. Cita papildinformācija

Līdzīgi kā titullapā, arī ievadā var tikt iekļautas dažādas pateicības, kas nedaudz ilustrē vārdnīcas tapšanu. Piem., AZ autori pasakās par “ražīgu sadarbību Latvijas vietvārdu cilmes izpētē un nesavtīgu dalīšanos ar radošām idejām” (AZ 2015, 9), “par lietpratīgām norādēm uz autoru nepamanītiem valodas vēstures faktiem un nepieciešamību vēl papildināt dažus vietvārdu cilmes skaidrojumus” (AZ 2015, 10). LVKŽ autori pasakās “Lietuviešu valodas institūta vadībai, ka tā ļāva pārskatīt priekšvārdu, uzvārdu un vietvārdu krājumus, kā arī visiem, kas palīdzējuši ar konsultācijām.” (LVKŽ 2009, 9). Šādas pateicības iekļautas arī citās vārdnīcās – “Latvijas vietu vārdos”, “Uzvārdu pareizrakstības vārdnīcā”, LHEŽ, LPŽ, VPAŽ, LVŽ.

Senāk izdotās vārdnīcās mēģināts veidot atgriezenisko saiti ar potenciālo vārdnīcas lietotāju, aicinot viņu vārdnīcas veidotājiem sūtīt “kritiskas norādes, precizējumus un papildinājumus” (LUEV 1963, VI). Šāds aicinājums atrodams, piem., LUEV, LPŽ (bet nav saglabāts LPŽe). No jaunākām vārdnīcām uz nepilnībām un kļūdām aicināts norādīt LVŽ.

RVL beigās (pēc šķirkļu saraksta un satura rādītāja) ievietota lappuse piezīmēm.

4.1.1.3. Saīsinājumu saraksts

Ir iespējams šķirt vismaz četrus tipus saīsinājumu: a) standarta saīsinājumi (ar to domāti tādi saīsinājumi, kas tiek lietoti lielākajā daļā vārdnīcu un lielākajai daļai lietotāju parasti ir saprotami bez paskaidrojumiem, piem., *vsk.* ‘vienskaitlis’, *siev.* ‘sieviešu dzimte’), b) terminoloģiskie saīsinājumi – t.i., saīsinājumi, kas raksturo jomu vai nozari, kurā attiecīgā lemma tiek izmantota, piem., *ekon.* ‘ekonomika’, *med.* ‘medicīna’, c) ģeogrāfiskie saīsinājumi, kas norāda uz vietu, kurā lemma tiek lietota (īpašvārdu vārdnīcu gadījumā – uz attiecīgā īpašvārda lokalizāciju), d) bibliogrāfiskie saīsinājumi – tie parasti attiecas uz vārdnīcas veidošanā izmantoto literatūru un avotiem (Nielsen 1994, 97).

Apzīmējums *standarta saīsinājumi* S. Nilsena piedāvātajā klasifikācijā ir nekonkrēts (piem., saīsinājums *vsk.* valodniecības speciālistiem paredzētā vārdnīcā būtu uzskatāms par standarta saīsinājumu, jo tas visiem ir zināms, savukārt skolēniem paredzētā mācību vārdnīcā tas nebūtu standarta). Tāpat īpašvārdu vārdnīcās netiek lietoti terminoloģiskie saīsinājumi (S. Nilsena izpratnē). Šajā promocijas darbā S. Nilsena saīsinājumu klasifikācija mainīta, piedāvājot šādas saīsinājumu grupas: a) vārdnīcas šķirkļos izmantotie saīsinājumi (ar tiem saprotot, piem., onīma kategoriālās piederības apzīmējumus, lokalizācijas norāžu saīsinājumus u.tml.), b) apzīmējumi (ar tiem saprotot dažādas vārdnīcā lietotas zīmes, piem., ?, *, †, //).

4.1.1.3.1. Saīsinājumi

Vārdnīcu šķirkļos tiek izmantoti gan vispārzināmi (tradicionāli) saīsinājumi, gan saīsinājumi, kas ieviesti tikai attiecīgās vārdnīcas vajadzībām.

Daļa tradicionālo saīsinājumu (piem., *km* ‘kilometri’) vārdnīcām pievienotajos sarakstos atšifrēti netiek, tomēr tradicionālo saīsinājumu gadījumā īsti konsekventa pieeja saīsinājumu skaidrošanā nepastāv. Piem., *AZ* saīsinājumu sarakstā skaidrots saīsinājums *gs.* ‘gadsimts’ (*AZ* 2015, 266), bet nav skaidrots *km* ‘kilometrs’; *LVV* pirmajā sējumā saīsinājums *km* nav skaidrots (kaut gan sējuma tekstā ir lietots), turpretī nākamajos sējumos tas saīsinājumu sarakstā iekļauts un paskaidrots. Iespējams, tas skaidrojams ar to, ka nepastāv viennozīmīga izpratne par to, kas ir vispārzināmi saīsinājumi.

Viens un tas pats saīsinājums reizēm var tikt lietots dažādās nozīmēs. Piem., *LVV* saīsinājumu *kr.* nozīmē gan ‘kreisais’, gan ‘krievu’. Tā nozīme katrā gadījumā izsecināma tikai no konteksta:

“**Radionovka**” sc. Dricēnos Lģia 2011 (kr. “Rodionovka” mu Спис. Zeps 423): kr. pv. *Родион* vai uzv. *Родионов* (*LVV* 2013, 6).

Raganu- kalns [...] ka Viļakā (izr.: roganu-; Kiras u kr. krastā [...]) 1962 (*LVV* 2013, 14).

Saīsinājums *p* *LVV* 2003. gada sējumā lietots gan kā norāde par vietvārda apzīmētā ģeogrāfiskā objekta kategoriālo piederību (resp. ‘pilsēta’; pilsētas apzīmēšanai šajā sējumā lietots arī saīsinājums *pils.*), gan kā norāde par avotu, kur tas nozīmē nekonkretizētus papildmateriālus. Šī saīsinājuma funkcija katrā gadījumā nosakāma tikai pēc tā vietas onīma aprakstā – ja tas ir uzreiz pēc vietvārda, tad saīsinājums nozīmē kategoriālo piederību; ja tas ievietots vietvārda apraksta beigās pirms etimoloģijas (t.i., avota norādes vietā), tad šis

saīsinājums uztverams kā avota norāde. Jaunākajos LVV sējumā saīsinājums *p* lietots tikai kā avota norāde, pilsētu apzīmējot ar saīsinājumu *pils*. (LVV 2013, XLI).

LVV parādās arī tendence vienu un to pašu objektu vai domu saīsināt divējādi. Bez jau minētā pilsētas saīsinājuma, kas LVV pirmajā sējumā ir vai nu *p*, vai *pils*, šajā pašā sējumā divējādi saīsināta arī forma *somu* – *so*. un *s*. (LVV 2003, XXVII). Turpmākajos sējumos šajā gadījumā izmantots tikai saīsinājums *s*. (skat., piem., LVV 2017, XLVI).

Tāpat LVV 2003. gada sējumā lietots divējāds saīsinājums daudzskaitļa apzīmēšanai – gan *disk*. ‘dauzskaitlis’, gan *pl*. (*pluralis*) ‘dauzskaitlis’ (LVV 2003, XXV–XXVI), kamēr, piem., vienskaitlis apzīmēts tikai ar *sg*. – *singularis* (‘vienskaitlis’) (LVV 2003, XXVII).

Visos LVV sējumos izmantots arī saīsinājums *n* ‘vairs nav’. Šis saīsinājums lietots līdzīgā nozīmē kā krustiņš (†). Saīsinājumu sarakstā tie skaidroti vienādi un atšķirība to lietojumā nav paskaidrota, tomēr no šķirkļu teksta secināms, ka saīsinājums *n* lietots gadījumos, kad kādā avotā nav fiksēts attiecīgais vietvārds, savukārt krustiņš liecina, ka vairs nepastāv objekts, ko vietvārds nosauc:

[..] “Palta” †z Vārvē B E II 154 (“Palte (tagad Jônare)”) 1858. g. r. l. U IV 294, n 1963), “Under-palta” pļ Jaunpagastā B U IV 188 (= Kuņder-pālt Virbos [skat. *Paļte* †pļ]?) (LVV 2003, 101).

Reizēm vārdnīcās nav atšifrēti ne tikai vispārzināmi, bet arī specifiski saīsinājumi. Piem., Lietuviešu uzvārdu vārdnīcā LPŽ nav atšifrēts vietas saīsinājums *TLŽ* (šī nepilnība nav pamanīta arī vārdnīcas elektroniskajā versijā LPŽe). LVV 2003. gada sējuma saīsinājumu sarakstā nav iekļauti visi attiecīgajā sējumā lietotie saīsinājumi – saīsinājumu sarakstā neparādās, piem., saīsinājumi kā *sta* ‘stacija’. LVV 2003. gada sējumā viens no jau minētajiem latīņu valodas saīsinājumiem – *pl*. – skaidrots latviski, kamēr cits (*sg.*) – latīniski.

Šādas nekonsekvences LVV, iespējams, var skaidrot, pirmkārt, ar to, ka sējuma veidošanā piedalījušies daudzi autori, kas laika gaitā mainījušies. Otrkārt, nekonsekvences, iespējams, radušās, vēloties saglabāt J. Endzelīna iesākto tekstu. Iespējams, nozīme bijusi arī lielajai laika atstarpei starp vārdnīcas pirmajiem diviem sējumiem (ELvv) un to turpinājumu.

Interesanti, ka LPV saīsinājums *kl*, kas norāda uz personvārda fiksējumu kalendārā, atšifrēts gan saīsinājumu sarakstā, gan avotu un literatūras sarakstā:

kl. – kalendārs (LPV 1990, 36).

kl. – Kalendāri, kas izdoti no 1767. līdz 1980. gadam (LPV 1990, 344).

Vārdnīcas veidotāji šādi rīkojušies arī ar saīsinājumu *F*. Viens atšifrējums dots saīsinājumu sarakstā, otrs – avotu un literatūras sarakstā:

F. – fonds (LPV 1990, 36).

F. – Fircks E. Neue Kurländische Güter-Chroniken. Mitau, 1900. – 705 S. (LPV 1990, 344).

? **Dumpiaten** → *Dumpis* (?); **K** Cērē 1469 F.; I 0,2 (LPV 1990, 103).

He(i)nke v. → *Heinrihs* KP 64; **K** Pūrē 1407 F.; I RKZ 0,9 (LPV 1990, 150).

? **Lapse** v., la. *lapsa*; **Z** Dursupē 1607 F.; II 03 (LPV 1990, 208).

Vilkins → *Vilks* (?); sal. sn. pr. pv. *Wilke* Tr. 117; Pūrē 1407 F.; 0,2 (LPV 1990, 327).

Liekas, ka visos piemēros tas lietots vienā funkcijā – kā atsauce uz avotu. Iespējams, ka, līdzīgi kā ar saīsinājumu *kl*, arī šis ir atšifrēts divās vietās, bet nozīmē vienu un to pašu.

KKT literatūras un karšu saīsinājumi apkopoti un atšifrēti darba beigās sadaļā “Literatūra ir šaltiniai”, tomēr atsevišķi no tiem atšifrēti un skaidroti arī darba ievaddaļā, piem., saīsinājums *Klržem. (Klaipėdos rajono savivaldybės žemėlapis)* atšifrēts sadaļā “Kartografiniai šaltiniai” (KKT 2020, 15).

LPŽ elektroniskajā versijā LPŽe visi šķirkļos lietotie saīsinājumi ir saglabāti, savukārt VŽ elektroniskajā versijā VŽe saīsinājumu vietā lietoti pilni vārdi. Kā norāda atsevišķi pētnieki, saīsinājumu lietošana elektroniskās vārdnīcās nav pamatota. Kaut arī saīsinājumus tajās iespējams izlabot automātiski, daudzās vārdnīcās tas joprojām netiek darīts (skat, piem., Burke 1998).

4.1.1.3.2. Apzīmējumi

Vārdnīcās ar vienkāršu šķirkļa struktūru (piem., VŽ,) apzīmējumi reizēm netiek lietoti.

Latviešu un lietuviešu onomastiskajā leksikogrāfijā redzams, ka apzīmējumu vieta vārdnīcas ārpuskorpusa daļās bieži nav īsti skaidra. Apzīmējumi (īpaši gadījumos, kad to nav daudz) tiek skaidroti ievadā. Tā darīts, piem., RVL un KKT.

LVKŽ šķirkļa aprakstā paragrāfos Nr. 20 un 21 (LVKŽ 2009, 36) iekļauta informācija, kas labāk iederētos saīsinājumu sarakstā. Paragrāfā Nr. 20 skaidrots, kādos gadījumos lietota zvaigznīte (*), savukārt paragrāfā Nr. 21 skaidrots, kādos gadījumos lietota bultiņa (↑). Neviens no šiem simboliem atsevišķā sarakstā nav iekļauts (LVKŽ apzīmējumu saraksta nav, ir tikai saīsinājumu saraksts). Ja vārdnīcas lietotājs nav izlasījis ievadu, rodas iespaids, ka šie simboli vispār nav skaidroti. Līdzīgi arī LUEV krustiņa (x) lietojums skaidrots nevis saīsinājumu sarakstā, bet pirmajā apakšnodaļā ievadā (LUEV 1963, XIII). Saīsinājumu sarakstā tas iekļauts tikai vārdnīcas ievaddaļā krievu valodā (LUEV 1963, IX) un vācu valodā (LUEV 1963, XII). Tur, kur dots saīsinājumu atšifrējums lietuviski (LUEV 1963, XVIII), šī saīsinājuma vairs nav. Līdzīgi arī VKŽ divas paralēlas svītras (II) saīsinājumu sarakstā nav iekļautas, bet ir skaidrotas vārdnīcas ievadā (tās lietotas gadījumos, kad vienam vietvādam ir vairākas fomas) (VKŽ 1994, 6). LU I ievaddaļā skaidrots kvadrātiekvu izmtojums šķirkli (LU I 2017, 54). Šo informāciju labāk būtu likt saīsinājumu un apzīmējumu sarakstā. Iespējams, apzīmējumi netiek uztverti kā būtisks šķirkļa struktūras komponents, līdz ar to tiem netiek paredzēta atsevišķa sadaļa.

Vārdnīcās redzama tendence apzīmējumus skaidrot divreiz. Piem., VAPŽ krustiņa (x) lietojums skaidrots gan vārdnīcas ievadā, gan saīsinājumu sarakstā. Ievadā minēts:

Su slaviškomis priesagomis padaryti vediniai pažymėti ženklū x. Jie pateikiami po visų darybinių vieno ar kito lizdo katoikonimų variantų su nuoroda į vartotinus lietuviškuosius atitikmenis (VAPŽ 2011, XXV).

[Ar slāviskām izskaņām darināti atvasinājumi marķēti ar apzīmējumu x. Tie doti pēc visiem vienas vai otras ligzdas katoikonīmu variantiem ar norādi uz ieteicamajām lietuviskajām atbilstmēm.]

Savukārt saīsinājumu sarakstā tikai minēts, ka ar šādu apzīmējumu marķēts katoikonīms lietuviešu literārajā valodā nav iesakāms (*nevertotinas bendrinēje kalboje*) (VAPŽ 2011, XXXVI).

Līdzīgi reizēm darīts arī ar dažiem šķirkļos lietotiem saīsinājumiem. Piem., LVKŽ, skaidrojot šķirkļa struktūru, teikts, ka pirms personvārda minēts saīsinājums *sen. var.* nozīmē, ka vārds tādā formā bijis izplatīts senāk (LVKŽ 2009, 33), lai gan abi saīsinājumi (*sen.* un *var.*) skaidroti arī saīsinājumu sarakstā (LVKŽ 2009, 38). Iespējams, šāda dubulta skaidrojuma iemesls ir tas, ka saīsinājums *sen. var.* funkcionāli tiek uztverts kā viens saīsinājums, nevis divi dažādi.

LVV pirmajā sējumā dubulti skaidroti šķirklī iekļautie gadskaitļi. Šķirkļa uzbūves skaidrojumā teikts: “Ja kā avots minēts tikai gadskaitlis, vietvārds kopā ar iespējamo papildinformāciju attiecīgajā gadā pierakstīts vietvārdu vākšanas ekspedīcijā” (LVV 2003, X). Šī informācija parādās arī “Darbā lietoto saīsinājumu paskaidrojumos”:

1957 (vai cits gadskaitlis)	– 1957. gada vai cita gada toponīmiskās ekspedīcijas materiāli
1973a, 1973b (vai cits gadskaitlis)	– divu dažādu 1973. gada vai cita gada toponīmisko ekspedīciju materiāli (LVV 2003, XXV).

Turpmākajos sējumos gadskaitļi ar citētajiem skaidrojumiem iekļauti nevis saīsinājumu sarakstā, bet avotu un literatūras sarakstā (skat. LVV 2006, XVII; LVV 2010, XVIII; LVV 2013, XXVIII).

LVV dubulti – gan ģeogrāfiskā objekta aprakstā, gan saīsinājumu sarakstā – paskaidrots arī krustiņš (†). Ģeogrāfiskā objekta aprakstā teikts: “Krusts † pirms ģeogrāfiskā objekta kategoriālās piederības apzīmējuma norāda, ka šis objekts vairs dabā nepastāv” (LVV 2003, IX). Savukārt saīsinājumu sarakstā pie tā norādīts – “vairs neeksistējošs” (LVV 2003, XXVII). LVV dubulti (abās minētajās sadaļās) skaidrots arī saīsinājums *p – dažādi papildinājumi* (LVV 2003, XXI).

Tāpat arī LPV jautājuma zīmes (?) lietojums skaidrots divās vietās ievaddaļā: viens no gadījumiem, kad izmantota jautājuma zīme, minēts nodaļā “Vārdnīcas struktūra”: “Pirms senajiem variantiem, par kuriem nav noskaidrojams, vai tie bijuši personvārdi vai iesaukas, likta jautājumzīme [...] (LPV 1990, 24). Otrs gadījums skaidrots tās pašas nodaļas apakšnodaļā “Šķirkļa uzbūve”: “Aiz skaidrojumiem, kas vārdnīcas autoram nav šķituši droši, likta jautājumzīme (?), aiz stipri apšaubāmiem skaidrojumiem – divas jautājumzīmes (??)” (LPV 1990, 25). LPV saīsinājumu sarakstā jautājuma zīme nav iekļauta.

Secinājumi

Piemēru analīze liecina, ka viens un tas pats saīsinājums vārdnīcās var tikt lietots vairākās funkcijās. Tāpat latviešu un lietuviešu onomastiskajās vārdnīcās redzams, ka vārdnīcu veidotājiem ne vienmēr ir skaidrs, kurā vārdnīcas sadaļā atšifrēt saīsinājumus.

Gan latviešu, gan lietuviešu drukātajās vārdnīcās galvenā saīsinājumu funkcija ir vietas taupīšana. LPŽe, kurā saīsinājumi saglabāti, liecina, ka, iespējams, saīsinājumi lietuviešu

leksikogrāfijā joprojām tiek uztverti kā tradicionāla un nepieciešama šķirkļa daļa pat elektroniskajās vārdnīcās.

4.1.2. Piekļuves struktūru veidojošie ietvara struktūras komponenti

Lietotājs, kas konkrēto vārdnīcu pārziņa, atsevišķus piekļuves struktūras komponentus var neņemt vērā, tomēr lietotājs, kas vārdnīcu nepārziņa, vajadzīgās informācijas atrašanai visdrīzāk izmantos visus piedāvātos piekļuves struktūras komponentus.

Viens no galvenajiem vārdnīcas komponentiem, kas veido piekļuves struktūru, ir satura rādītājs. Latviešu un lietuviešu onomastiskajā leksikogrāfijā ir gan tādas vārdnīcas, kurās satura rādītājs iekļauts, gan tādas, kurās tā nav.

Satura rādītāji iekļauti, piem., lietuviešu vietvārdu vārdnīcās LVŽ, LUEV un lietuviešu personvārdu vārdnīcās LVKŽ un LPŽ. No latviešu vārdnīcām satura rādītājs iekļauts “Uzvārdu pareizrakstības vārdnīcā”, K. Siliņa LPV un AZ. LVKŽ, LUEV, LVŽ, kā arī LPV satura rādītājā parādītas visas vārdnīcas daļas – arī šķirkļu saraksts (piem., LVŽ pirmajā sējumā atzīmējot, kur sākas šķirkļi ar burtu A un kur sākas šķirkļi ar burtu B). LPŽ satura rādītājā atzīmētas tikai tās vārdnīcas daļas, kas atrodas pirms šķirkļu saraksta. Tātad to precīzāk būtu saukt par ievaddaļas (nevis visas vārdnīcas) satura rādītāju.

Satura rādītāja nav, piem., LHEŽ, ELvv un LVV. Tāpat satura rādītāja nav vārdnīcās, kas ir publicētas kā pētījuma daļa (piem., A. Butkus LP un V. Staltmanes atgriezeniskā uzvārdu vārdnīca). Satura rādītājs nav tik būtisks vārdnīcās, kurās papildinformācijas ir maz (piem., ELvv), vai vārdnīcās, kuras pēc apjoma ir nelielas (piem., VKŽ un AZ), tomēr, ja ārpuskorpusa daļu ir daudz (kā, piem., analizētajos LVV sējumos), satura rādītājs ir būtisks, īpaši gadījumos, kad informācija sniegta divās valodās (piem., LVV ceturtajā sējumā (2013) priekšvārds tulkots angļu valodā).

Satura rādītāja nav arī lietuviešu vietvārdu vārdnīcā VŽ. Līdz ar to vārdnīcas lietotājam netiek sniegts pilnīgs priekšstats par tajā atrodamo informāciju – VŽ beigās pievienots saraksts ar pasaules valstu un galvaspilsētu nosaukumiem (VŽ 2002, 449–462). Atsaucē uz šo sarakstu iekļauta vārdnīcas ievadā (VŽ 2002, 5), tātad potenciālais vārdnīcas lietotājs par vārdnīcā esošajām daļām tiek informēts, tomēr satura rādītājs šo informāciju parādītu pārskatāmāk un ātrāk. Ņemot vērā, ka VŽ galvenokārt iekļauti tieši Lietuvas vietvārdi, potenciālais vārdnīcas lietotājs tajā nemeklēs citu valstu toponīmus.

LU II satura rādītājs ir neprecīzs – abās šīs vārdnīcas daļās – LU II₁ un LU II₂ – satura rādītājā nav iekļauta sadaļa “Šķirkļa raksturojums”. Iespējams, tā darīts, jo šķirkļa raksturojums ir ļoti īss (tas sastāv no četriem teikumiem) un vārdnīcas veidotāji to nav uzskatījuši par būtisku, tomēr šķirkļa raksturojums atvieglo vārdnīcas izmantošanu, tādēļ to būtu vērts atzīmēt satura rādītājā. LU II īpatnēja ar to, ka tās pirmajā daļā (LU II₁) dots satura rādītājs arī otrajai daļai, un otrādi.

Piekļuves struktūru veido arī mainīgie lappušu nosaukumi. Tajos tiek norādīts, piem., burts, ar kuru sākas lappusē esošie šķirkļi (kā, piem., LHEŽ), vai tā šķirkļa nosaukums, kas attiecīgajā lappusē aprakstīts (tā darīts, piem., AZ). Tomēr mainīgajiem lappuses nosaukumiem ir dažādas variācijas. Piem., LP, VŽ un LPV norādīts pirmais un pēdējais šķirkļis atvērumā,

LVŽ un LPe norādīts pirmais un pēdējais šķirklis lappusē, LPŽ norādīts gan burts, gan pirmais un pēdējais šķirklis lappusē.

4.1.3. Ietvara struktūras komponenti ar citu funkciju

Vārdnīcu praktiska analīze rāda, ka līdzās ietvara struktūras komponentiem, kam ir metafunkcija, un komponentiem, kas veido piekļuves struktūru, vārdnīcās tiek izmantoti arī citi (piem., attēli). Tie var būt gan iekļauti šķirkļu sarakstā, gan atrasties kādā citā vārdnīcas daļā.

4.1.3.1. Iekļauti šķirkļu sarakstā

Latviešu un lietuviešu onomastiskajās vārdnīcās princips ietvara struktūras komponentus (piem., attēlus) iekļaut šķirkļu sarakstā gandrīz netiek izmantots. No darbā izmantotajiem pamatavotiem šķirkļu saraksts ar šādu informāciju papildināts vietvārdu cilmes īsajā vārdnīcā AZ. Tajā pirms katra šķirkļa ievietota karte, kurā atzīmēta attiecīgā vietvārda lokalizācija. Tāpat pilsētu šķirkļos sākumā ievietots pilsētas ģerbonis. Katra šķirkļa tekstu papildina fotogrāfijas.

PL ievietots bagātīgs karšu materiālu, kas sniegts gan ievadā, gan korpusa daļā (gandrīz visām kartēm norādīts mērogs, kas gan, kā atzīstas pats autors, pēdējā brīdī veiktu pārmaiņu dēļ ir nepareizs). Piem., vienā no ievaddaļas kartēm – “Phonetic coverage” (PL 1984, XXI) – autors, apkopojot no informantiem savāktos datus, vizuāli attēlojis, par kuriem pagastiem iegūts visvairāk informācijas, par kuriem – maz vai gandrīz nemaz. Tāpat kartē tiek norādīts, ka daļa informācijas nav pilnīgi uzticama. Korpusa daļā ievietotajām kartēm ir vairāk ilustratīvs raksturs – tās sniedz informāciju par konkrētas vietas lokalizāciju.

Salīdzinājumam, piem., somu vietvārdu vārdnīca “Suomalainen paikannimikirja” (SP), kuras korpusā ievietotas ne tikai kartes, bet arī ģerboņi, dažādu vietu un personu attēli, taču tie tāpat – drīzāk sniedz ekstralingvistisku informāciju un reizē padara vārdnīcu vizuāli pievilcīgāku. Līdzīgi veidota arī Igaunijas vietvārdu vārdnīca “Eesti kohanimeraamat” (EK). Turklāt EK bez kartēm un fotogrāfijām pievienoti arī shematiski zīmējumi ar atsevišķu vietvārdu (skat., piem., *Hiiumaa*, *Jõgeva*, *Jõhvi*) attēlojumu zīmju valodā.

4.1.3.2. Nav iekļauti šķirkļu sarakstā

Divi galvenie ietvara struktūras komponenti, kas atrodas ārpus šķirkļu saraksta, ir dažādi rādītāji un pielikumi.

4.1.3.2.1. Rādītāji

Rādītāju funkcija ir norādīt, kur vārdnīcā meklējama dažāda informācija. Rādītāji visvairāk nepieciešami vārdnīcās, kurām ir nejaušā vai sistēmiskā makrostruktūra

(Bergenholtz, Tarp 1995, 182). Atkarībā no vārdnīcā iekļautās leksikas un funkcijām vārdnīcai var būt viens vai vairāki rādītāji.

Prakse rāda, ka vārdnīcās tiek iekļauti arī tādi rādītāji, kas nav tieši saistīti ar informāciju šķirkļu sarakstā. Piem., viena no AZ ietvara struktūras daļām ir personu rādītājs (AZ 2015, 281–291), tomēr tajā nav sniegtas norādes, kur attiecīgās personas pieminētas, tikai norādīti to dzīves dati un sniegta īsa informācija (tāpēc šis rādītājs nav apskatīts, analizējot piekļuves struktūru, bet iekļauts tieši šajā sadaļā):

Alunāns Juris (1832–1864) – latviešu dzejnieks, valodnieks, publicists.

Alvre Pauls Johanness (*Paul Johannes Alvre*, 1937–2008) – igauņu valodnieks (AZ 2015, 281).

Personvārdu saraksts AZ nepalīdz vārdnīcā atrast noteiktu informāciju, bet funkcionē kā paskaidrojošais rādītājs (t. i., sniedz papildinformāciju par vārdnīcā minētajām personām). Līdzīgi funkcionē arī AZ pievienotais terminu saraksts:

Ablatīvs – locījums, kas izsaka virzību prom no kaut kā, piemēram, somugru valodās.

Adjektīvs – īpašības vārds.

Etnonīms – tautas, cilts vai citas etniskas kopības nosaukums (AZ 2015, 264).

Abi šie saraksti varētu tikt uzskatīti arī par nelielām vārdnīcām, kas palīdz labāk saprast AZ šķirkļos iekļauto informāciju.

Ar šķirkļu sarakstu tieši nesaistīti ir abi VŽ ievietotie rādītāji – “Valstu un galvaspilsētu nosaukumi (“Valstybių ir sostinių pavadinimai”) un “Galvaspilsētu un valstu nosaukumi” (“Sostinių ir valstybių pavadinimai”) (VŽ 2002, 449–462). Uz šiem rādītājiem nenorāda informācija šķirkļu sarakstā. Funkcionālā aspektā tos varētu interpretēt arī kā pielikumus.

LUEV pēc šķirkļu saraksta pievienots galveno lokalizācijas punktu saraksts (“Pagrindinių lokalizacijos punktų sąrašas”). Tajā pilsētām un ciemiem norādīts rajons:

Pagrindinis lokalizacijos punktas	Rajonas
Adūtiškis	Švenčionių
Akmėnė	Mažeikių
Alantà (t. Aluntà)	Molėtų

Galveno lokalizācijas punktu saraksts LUEV (LUEV 1963, 209).

Arī uz šo rādītāju šķirkļu sarakstā nekādu norāžu nav, un tas drīzāk funkcionē kā pielikums (LUEV ir atsevišķa sadaļa “Pielikums”, tomēr tieši šis rādītājs ir pirms pielikuma).

AZ iekļauti dažādi statistikas dati – kopējais iedzīvotāju skaits laukos un pilsētās, republikas pilsētu iedzīvotāju skaita izmaiņas, kultūrvēsturisko novadu lielāko pilsētu iedzīvotāju skaita izmaiņas un pilsētu iedzīvotāju skaita izmaiņas (AZ 2015, 292–303). Šī informācija nav saistīta ar vārdnīcas pamatinformāciju (urbanonīmu etimoloģiju). Tā ietver ekstralingvistiskus faktus par vārdnīcā minētajām pilsētām. Šādu uzbūvi balsta vārdnīcas mērķauditorija – tā paredzēta plašam lasītāju lokam, ne tikai valodniekiem. AZ uzbūve liecina, ka ietvara struktūru var veidot arī ar vārdnīcu nesaistīta informācija.

4.1.3.2.2. Pielikumi

Pielikums ir vārdnīcas komponents, kas parasti iekļauts pēc šķirkļu saraksta un sniedz papildinformāciju par vārdnīcā iekļauto materiālu. Izpratne par to, kas būtu uzskatāms par papildinformāciju, atkarīga no vārdnīcas un auditorijas, kurai tā paredzēta (Bergenholtz, Tarp 1995, 184). Piem., tulkojošajās vārdnīcās pielikumus bieži veido informācija par mērķvalodas gramatiku (skat., piem., LSL 2008, 487–555). Īpašvārdu vārdnīcās šāda informācija parasti netiek iekļauta.

Ja par pielikuma galveno funkciju atzīstama papildinformācijas sniegšana, tad par pielikumiem atzīstami abi iepriekš minētie AZ rādītāji – personu rādītājs un terminu rādītājs –, kaut gan pašā darbā tie par pielikumiem nav saukti.

Piem., LUEV sadaļā “Pielikums” (“Priedas”) dots saraksts “Lietuviski upju un ezeru nosaukumi aiz Lietuvas PSR robežām” (“Lietuviški upių ir ežerų vardai už Lietuvos TSR ribų”) (LUEV 1963, 217). Formas, satura un arī funkcionālā aspektā to varētu uzskatīt par atsevišķu vārdnīcu:

Bèbrupė rš., *Berupė* rš. *Ragainė*, Bambės k. (LUEV 1963, 219).

Bredunė rš. *Saltupėnai*, Bredunų k. (LUEV 1963, 219).

Ja tas nebūtu nosaukts par pielikumu, to varētu interpretēt arī kā rādītāju – šo divu komponentu (pielikumu un rādītāju) šķīrums ietvara struktūras aspektā ir nosacīts.

Viena no problēmām, kas saistīta ar pielikumiem, – ne vienmēr tie parādās satura rādītājā. Piem., vārdnīcas LTV ievadā, skaidrojot šķirkļa struktūru, minēts, ka vietvārdiem norādīta akcentēšanas grupa un ka akcentēšana locījumu formām redzama pirmajā pielikumā:

2. Antraštiniai (tradiciniai) vietovardžiai sukirčiuoti, nurodyta jų kirčiuotė (kitų linksnų kirčiavimą pagal kirčiuotes žr. 1. priede [..]) (LTV 2002, 8).

[2. (Tradicionālajiem) šķirļa vārdiem saliktas akcentēšanas zīmes, norādīta to akcentēšanas grupa (citu locījumu akcentēšanu pēc akcentējuma grupām skat. 1. pielikumā)].

Tomēr satura rādītājā pielikums nav iekļauts, līdz ar to nav saprotams, kur to meklēt.

Precīzi un pārskatāmi pielikumi (uzvārdu izplatības kartes, saraksts ar Latgalē nelielā skaitā konstatētajiem uzvārdiem un saraksts ar vēsturiski izplatītākajiem uzvārdiem Latgales pagastos) atspoguļoti LU I – tie nosaukti satura rādītājā un labi ilustrē šķirkļos sniegto informāciju. Kartēs attēlotā informācija paskaidrota arī vārdnīcas ievadā (LU I 2017, 15).

Funkcionālā aspektā par pielikumu varētu uzskatīt arī, piem., AZ priekšlapā un pēcclapā ievietoto karti ar pilsētu ģerboņiem.

4.1.3.2.3. Citi komponenti

LUEV pēdējā lapā ievietota reklāma par Lietuviešu valodas un literatūras institūta izdevumu *Lietuvių kalbotyros klausimai*. Nevienā citā no analizētajām vārdnīcām reklāmas nav ievietotas.

Vēl viens vārdnīcu ietvara struktūras komponents, kas reizēm tiek pievienots pēc šķirkļu saraksta, ir kļūdu labojums. Tāds iekļauts, piem., LVVLP (“Izlabojumi”), LUEV, ELvv. Reizēm tas tiek ielīmēts vārdnīcas beigās kā atsevišķa lapa (tā darīts, piem., ELvv pirmajā sējumā). “Uzvārdu pareizrakstības vārdnīcā” kļūdu labojums (“Pārlabojumi un papildinājumi”) dots pirms šķirkļu saraksta.

Nobeigums

S. Nilsens ieteicis visus vārdnīcas komponentus dalīt divās grupās – tādos, kas saistīti ar lietotāju (*user-related*), un tādos, kas saistīti ar vārdnīcas funkcijām (*function-related*). Pie pirmajiem pieder, piem., instrukcijas par vārdnīcas lietošanu, un šie komponenti paredzēti, lai atvieglotu vārdnīcas lietotājam tās izmantošanu. Savukārt otri saistīti ar informācijas meklēšanu vārdnīcā. Pie tiem pieder, piem., šķirkļu saraksts (Nielsen 2006, 7).

Varētu pieņemt, ka ārpuskorpusa daļas pieskaitāmas pie pirmās grupas, tātad nosacīti tām varētu izvirzīt kopējas funkcijas neatkarīgi no tā, cik ārpuskorpusa daļu ir un kā tās izvietotas (t.i, pirms vai pēc korpusa).

Pieņemot šādu interpretāciju, būtu atsevišķi jāapskata tie vārdnīcas komponenti, kas nav integrēti vārdnīcas korpusā, bet sniegti kā papildmateriāls – šķirkļos nav nekādu norāžu (apzīmējumu vai saīsinājumu), kas attiecīgās daļas piesaistītu korpusam. Piem., LVŽ neintegrēta ir ievada apakšnodaļa par vietvārdu pētījumu pieredzi. VŽ – beigās pievienotais valstu un galvaspilsētu nosaukumu saraksts. Līdz ar to nevarētu teikt, ka minētās daļas atvieglo vārdnīcas lietošanu.

Iespējams, strukturālā aspektā varētu runāt par funkcionālam un nefunkcionālām vārdnīcas daļām. Pie funkcionālām tādā gadījumā būtu pieskaitāmas tās, kas saistītas ar lietotāju (saīsinājumu un apzīmējumu saraksti, instrukcijas par vārdnīcas lietošanu), un tās, kas saistītas ar informācijas meklēšanu. Savukārt pie nefunkcionālām – vārdnīcas korpusā neintegrētās daļas. Tas, ka kāda vārdnīcas daļa strukturāla skatījumā atzīstama par nefunkcionālu, nenozīmē, ka saturiskā aspektā tā ir lieka.

Secinājumi

Avotu analīze rāda, ka, iespējams, nav lietderīgi katrai ārpuskorpusa daļai izdalīt atsevišķas funkcijas, jo daļu skaits, dalījums un apjoms atkarībā no vārdnīcas variējas. Piem., atsevišķām vārdnīcām ir gan priekšvārdi, gan ievads (kā LVŽ), citām savukārt vai nu tikai priekšvārdi, vai ievads. Nav tik būtiski, vai šķirkļa struktūra skaidrota priekšvārdos vai ievadā. Svarīgi, lai šāda informācija vārdnīcā vispār būtu iekļauta un izskaidrota lietotājam saprotami.

Iespējams, lietderīgāk būtu runāt par ārpuskorpusa struktūras kā vienotas daļas funkcijām (nedalot, kādas funkcijas attiektos uz pirmskorpusa daļu un kādas – uz pēckorpusa daļu, jo to novietojums nav stingri noteikts). Varētu sacīt, ka primārā ārpuskorpusa daļu funkcija ir sniegt informāciju par vārdnīcu un atvieglot tās lietošanu.

Ietvara struktūras komponenti, kas nav iekļauti šķirkļu sarakstā un kam nav metafunkcija, bieži vien ir pilnīgi autonomi. Tie vārdnīcu papildina, bet nav ar to tieši saistīti (šie komponenti vārdnīcā nav obligāti).

4.2. Latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcu makrostruktūra

Aprakstot latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcu makrostruktūru, galvenā uzmanība pievērsta trim jautājumiem: leksikas kārtojuma principiem, lemmu un sublemmu šķīrumam un lemmu formu un variantu izvēlei.

4.2.1. Lemmu atlase

Lemmu atlases principi saistīti ar vārdnīcas tipu – tēzaura tipa vārdnīcās lemmas iekļauj ar ļoti minimālu atlasi, savukārt tajās vārdnīcās, kas nav iecerētas kā tēzauri, vienmēr ir konkrēti, dažkārt specifiski lemmu atlases kritēriji.

Vienīgā no latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcām, kas iecerēta kā tēzauris, “vienlaikus lieliski apzinoties reāla tēzaura principiālo neiespējamību” (LVV 2013, III), ir LVV. Tas nozīmē, ka LVV iekļauta informācija par visiem tiem Latvijas vietvārdiem (gan vēsturiskajiem, gan mūsdienu), kas vārdnīcas sastādītājiem bijuši zināmi manuskripta pabeigšanas brīdī.

Citās vārdnīcās īpašvārdu atlasei bijuši vairāki kritēriji. Piem., ELVv iekļauti “tikai vecākie un īpaši valodniecībai svarīgākie vārdi” (ELVv 1956, IV). Kā to norādījusi arī Dz. Hirša, šāds princips nespēj pilnībā īstenot vārdnīcas pamatuzdevumus: 1) būt noderīgai “valodas struktūras pamatu – gramatiskās uzbūves un vārdu krājuma – attīstības pētīšanai un līdz ar to valodas iekšējās attīstības likumu atklāšanai”, 2) ļaut “spriest par nodarbošanās veidiem, darba rīku attīstību, par vietām, kur norisinājušies tautas dzīvē svarīgi notikumi”, 3) ļaut “secināt par dabas pārveidojumiem vai pārveidošanos, salīdzinot ar mūsu dienām” (ELVv 1956, IV) (Hirša 2004).

Arī Lietuvas vietvārdu vārdnīca LVŽ nav tēzauris – tajā nav iekļauti vēsturiskie vietvārdi. Tas pamatots ar faktu, ka savāktā kartotēka aptver tikai nelielu daļu vēsturisko vietvārdu (LVŽ 2008, XX). Tātad (nosacīti) LVŽ lemmu atlases kritērijs ir vietvārdu fiksēšanas laiks.

LVŽ pēc pirmā sējuma iznākšanas lemmu atlases principi nedaudz mainīti – jēdziena *vietvārds* izpratne paplašināta. Vārdnīcas otrajā sējumā iekļauti arī akmeņu un koku nosaukumi, ēku nosaukumi, laipu un tiltu nosaukumi. Tas darīts, lai šie vietvārdi “netrūdētu arhīvā un netiktu aizmirsti” (LVŽ 2014, VII). Šādu pieeju kritizējis J. Paļonis, norādot, ka paplašināta jēdziena *vietvārds* izpratne nebūtu pareiza, turklāt tas rada ar vārdnīcas lietošanu saistītas problēmas (Palionis 2016, 182).

Leksikogrāfiskā prakse rāda, ka lemmu atlases principi dažkārt tiek nedaudz mainīti arī citās vārdnīcās, kas iznākušas vairākos sējumos ilgā laika posmā. Nelielas izmaiņas lemmu atlasē ir arī LVV. Piem., respektējot J. Endzelīna līdzgaitnieces V. Dambes ieceres, sējumos, kas iekļauj burta P sākumu, uzņemti arī kolhozu, padomju saimniecību, padomju laika ielu nosaukumi (Balode 2009, 18). Citos sējumos šis princips nav saglabāts. Savukārt 20 sējumu “Lietuviešu valodas vārdnīcā” (“Lietuvių kalbos žodynas”), kas iznākusi no 1924. līdz 2002. gadam, pirmajos sējumos iekļauti arī īpašvārdi, bet vēlāk (no 1930. gada) vārdnīcas veidotāji no šī principa atteikušies.

Arī LPŽ par lemmu atlasas kitēriju izvēlēts laiks – vārdnīcā iekļauti tikai mūsdienu lietuviešu uzvārdi (LPŽ 1985, 13). Šāds atlasas princips izvēlēts, jo nekur nav apkopoti visi personvārdi vēsturiskajos dokumentos; nav apkopoti arī visi mūsdienu priekšvārdi (LPŽ 1985, 12), kas būtu nepieciešams tēzaura tipa vārdnīcai. Līdzās mūsdienu uzvārdiem vārdnīcā iekļauti arī daži agrāku desmitgažu uzvārdi (tāpēc vārdnīca nav saukta par “Mūsdienu uzvārdu vārdnīcu”) (LPŽ 1985, 13).

Otrs svarīgs lemmu atlasas kritērijs LPŽ saistīts ar jēdziena *lietuviešu uzvārdi* izpratni. Vārdnīcā iekļauti ne tikai lietuviskas cilmes uzvārdi, bet arī cittautiešu uzvārdi, kas laika gaitā lietuviskojušies, uzvārdi, kuriem pamatā ir kristīgie vārdi, uzvārdi, kuru sakne ir lietuviska, bet piedēkļi – aizgūti no citām (visbiežāk – slāvu) valodām. Vārdnīcā ievietoti arī tādi lietuviešu uzvārdi, kuriem gan sakne, gan piedēkļi cilmes aspektā nav lietuviski (piem., *Petrāvičius*). Kā skaidro vārdnīcas veidotāji, vārdnīcā iekļauti visi lietuviešu tautības cilvēku uzvārdi, kā arī tādi lietuviskas un baltiskas cilmes uzvārdi, kuri vārdnīcas sagatavošanas laikā bijuši citu tautību Lietuvas iedzīvotājiem. Izņēmums ir tādi uzvārdi, kas nav kļuvuši par lietuviešu uzvārdu sistēmas daļu (piem., tādu cittautiešu uzvārdi, kas Lietuvā apmetušies nesen (LPŽ 1985, 14–15).

LPŽ izmantotie atlasas principi saglabāti arī tās elektroniskajā versijā, tomēr tajā šķirkļu saraksts ir papildināts – LPŽe atrodami vairāki uzvārdi, kuri drukātajā izdevumā nav iekļauti. LPŽe pēc šādiem uzvārdiem dots saīsinājums *nj.* (jauns, LPŽ neiekļauts uzvārds):

CARUNKUS (*nj.*) (LPŽe).

KOILAVIČIUS (*nj.*) (LPŽe).

ZAUERHAGENAS (*nj.*) (LPŽe).

Kādi ir šo jauno uzvārdu atlasas principi un avoti, LPŽe ievadā nav paskaidrots.

VŽ lemmu atlasē izmantotas denotātu formālās pazīmes – objekti atlasīti pēc to platības, garuma u.tml. Piem., vārdnīcā iekļauti tie meži, ezeri un purvi, kuru platība nav mazāka par 100 ha, upes – ne īsākas par 10 km.

Netieši noprotams, ka līdzīgs princips lemmu atlasē izmantots arī vietvārdu akcentēšanas vārdnīcā VKŽ. Resp., tajā iekļauti tikai (nosacīti) lielu un nozīmīgu objektu nosaukumi – pilsētu, lielāko ciemu, upju, ezeru, purvu, kalnu un mežu nosaukumi (VKŽ 1994, 5). Precīzāki atlasas kitēriji vārdnīcas ievadā nav norādīti.

AZ galvenais lemmu atlasas princips ir kategoriālā piederība – kā minēts iepriekš, vārdnīcā iekļauti visu Latvijas pilsētu nosaukumi. Taču, atlasot citus vietvārdus, līdzās šim izmantots līdzīgs princips kā VŽ un VKŽ – vārdnīcā iekļauti arī pazīstamākie kalnu, upju, ezeru un citu ģeogrāfisko objektu nosaukumi.

Līdzīgi veidota arī A. Vanaga “Lietuvos miestų vardai” – arī tajā galvenais lemmu atlasas kritērijs ir objektu kategoriālā piederība, tomēr darba ievadā skaidrots, ka jēdziens *pilsēta* nav viennozīmīgs (Lietuvā ir daudz apdzīvotu vietu, kuras pēc lieluma ir pārākas par atsevišķām mazām pilsētiņām), tāpēc pilsētu atlasē izvēlēti trīs kritēriji: administratīvais, vēsturiskais un urbānais (LMV 2004, 14).

Objektu kategoriālā piederība bijis galvenais lemmu atlasas kritērijs arī A. Vanaga sagatavotajā LUEV. No ievadā sniegtās informācijas noprotams, ka vārdnīcā iekļauti visi hidronīmi, kas tobrīd bijuši fiksēti Lietuviešu valodas un literatūras institūta kartotēkā, taču

vārdnīcā nav dotas visas vietvārdu formas (nav dotas, piem., senajos rakstos un vēsturiskos dokumentos minētās formas) (LUEV 1963, VI). Tātad lemmu atlasē kritērijs ir bijis arī lemmu fiksēšanas laiks un avots. Tā kā LUEV bijusi par pamatu hidronīmu etimoloģiskajai vārdnīcai LHEŽ, lemmu atlasē kritēriji LHEŽ ir tādi paši (sīkāk nav paskaidrota vienīgi to hidronīmu atlase, kas kartotēkā iekļauti pēc LUEV iznākšanas).

“Latvijas vietu vārdos” vietvārdu atlasē kritēriji nav precīzi izskaidroti, tomēr no ievadā sniegtās informācijas iespējams izsecināt, ka arī šajā darbā vietvārdi galvenokārt atlasīti pēc kategoriālās piederības (resp., “Latvijas vietu vārdos” iekļauti galvenokārt mājvārdi).

Arī uzvārdu vārdnīcās par vienu no galvenajiem lemmu atlasē kritērijiem varētu uzskatīt īpašvārdu kategoriālo piederību (resp., tajās iekļauti tikai tie personvārdi, kas ir uzvārdi). Reizē ar šo kritēriju LU I un LU II lemmu atlasē izmantoti kvantitatīvie rādītāji un daļēji arī etniskais aspekts. Vārdnīcā apkopoti tie uzvārdi, kuriem attiecīgajos pagastos ir vismaz pieci īpašnieki (reizēm šis minimums samazināts). Reti sastopamie uzvārdi nosaukti pielikumā. Darbā nav iekļauti krievu, ebreju, vāciešu un citu ieceļojušu iedzīvotāju grupu uzvārdi. Nav iekļauti arī luterticīgo vai pareizticīgo latviešu ieceļotāju uzvārdi (LU I 2017, 10).

Gan LU I, gan LPŽ atrodami arī dubultuzvārdi, piem., Evorts-Bunders (LU I 2017, 113), Gedroic-Jurago (LU I 2017, 118), Kaļva-Leontons (LU I 2017, 178), Juknā-Juknēvičius (LPŽ 1985, 853), Žilvītis-Žūkas (LPŽ 1989, 135).

Lemmu atlasē etniskais aspekts bijis svarīgs arī RVL un V. Staltmanes monogrāfijai pievienotajā uzvārdu atgriezeniskajā vārdnīcā. V. Staltmanes vārdnīcā iekļauti tikai latviešu uzvārdi. (Сталтмане 1981, 39). RVL atlasīti lietuviskas, latviskas un prūsiskas cilmes priekšvārdi (RVL 2014, 7). D. Sinkevičūte savā recenzijā norādījusi, ka atsevišķu personvārdu lietuviskā cilme ir problemātiska un LA, kas izmantots par vienu no RVL avotiem, šajā aspektā ir vairāki trūkumi un iespējamās neprecizitātes. D. Sinkevičūte tāpat raksta, ka divcelmu personvārdu atlasei izvēlētie kritēriji RVL nav sistēmiski. Piem., no LA atlasīti tikai skaistākie vārdi, savukārt neparastāki personvārdi vai tādi, kas raisa nepatīkamas asociācijas, nav atlasīti (Sinkevičiūtē 2016, 331). Tā kā vārdnīcā atlasīti ne tikai lietuviskas, bet arī latviskas un prūsiskas cilmes priekšvārdi (uz to ievadā norādījušas arī vārdnīcas veidotājas), iespējams, RVL nosaukumā precīzāks būtu nevis jēdziens *lietuvisks*, bet *baltisks* (Sinkevičiūtē 2016, 332).

“Uzvārdu pareizrakstības vārdnīcā” iekļauti uzvārdi no Rīgas dzimtsarakstu nodaļas materiāliem, tomēr, atlasot uzvārdus, galvenā uzmanība pievērsta tiem, kuru rakstība varētu sagādāt grūtības: veci vai vairs nelietojami uzvārdi, vai tikai izloksnēs lietojami uzvārdi (tas nozīmē, ka mazākā mērā uzņemti tie uzvārdi, kuru rakstība problēmas nesagādā) (UPV 1927, VI). Līdzīgi kā VKŽ, arī “Uzvārdu pareizrakstības vārdnīcā” leksikas atlase vērsta uz to, lai valodas lietotājiem palīdzētu izvairīties no kļūdām īpašvārdu lietojumā.

K. Kuzaviņa un B. Savukīna LVKŽ lemmu atlasē izmantota preskriptīva pieeja: ņemot vērā to, ka vārdnīca ir populārzinātniska un paredzēta plašam lasītāju lokam, tajā iekļauti tikai dažādos ieteicamo vārdu sarakstos iekļautie priekšvārdi (reizē ar tiem iekļauti arī daži jauni priekšvārdi, kas parādījušies publicistikā un kļuvuši par priekšvārdu krājuma daļu). Tas nozīmē, ka vārdnīcā nav iekļauti, piem., tādi priekšvārdi, kas radušies kā drukas kļūdas dokumentos vai kalendāros (LVKŽ 2009, 6).

A. Butkus iesauku vārdnīcā LP par lemmu atlasē kritēriju izmantota īpašvārdu kategoriālā piederība, bet reizē ar to arī denotātu vecums – vārdnīcā iekļautas tikai pieaugušu cilvēku (lielākoties 40–70 gadus vecu) iesaukas. Līdzās šiem kritērijiem, līdzīgi kā LU I un LU II, izmantots arī etniskais kritērijs – vārdnīcā nav iekļautas cittautiešu iesaukas (LP 1995, 7–8).

K. Siliņa LPV pamatā ir autora paša savāktā personvārdu kartotēka. Ievadā minēts, ka “kartotēkā sakārtots vairāk nekā pusmiljona vienību, to skaitā apmēram 10 000 atsevišķu personvārdu” (LPV 1990, 8). Vārdnīcā visi 10 000 personvārdu nav iekļauti, taču personvārdu avotus un atlasē principus autors sīkāk nav skaidrojis. Uz personvārdu avotiem un atlasē publikācijā par LPV norādījis O. Bušs, kas bija arī vārdnīcas zinātniskais redaktors: personvārdi karotēkā apkopoti no baznīcu grāmatām, dzimtsarakstu biroja un skolu arhīviem; vārdnīcā iekļauti iespējami visi reāli lietotie latviešu personvārdi (Bušs 1987, 173–174).

O. Bušs vārdnīcas priekšvārdos īsi skaidrojis arī lemmu atlasē, nosaucot tās personvārdu grupas, kas bijušas manuskriptā, bet vārdnīcā tomēr nav iekļautas. Piem., vārdnīcā nav iekļauti latviešu personvārdu sistēmai neraksturīgi personvārdi (piem., *Džamils, Sauļuks, Valeriks*), personvārdi, kas manuskriptā atzīmēti kā čigānu vārdi (piem., *Gigars, Rada, Soila*), kā arī jaunizdomāti vai aizgūti personvārdi (piem., *Adonija, Dilarde, Vinegreta*) (LPV 1990, 33–34). Tātad arī LPV vismaz daļēji izmantots etniskais aspekts.

Personvārdu kategoriālā piederība LPV norādīta tikai atsevišķiem personvārdiem. Piem., norādīts, ka *Auseklis* ir “rakstnieka Krogzemju Mikus pseid.” [pseidonīms] (LPV 1990, 75). Šķirkļos iekļautā norāde par vārda pirmo fiksējumu kalendārā liecina, ka tas ir priekšvārds, tomēr lielai daļai LPV iekļauto personvārdu nav ne informācijas par fiksējumu kalendārā, ne kategoriālās piederības norāžu, tāpēc analizēt lemmu atlasē šādā aspektā ir problemātiski.

Visās vietvārdu vārdnīcās par sava veida atlasē kritēriju uzskatāma arī vietvārdu lokalizācija – tajās visās iekļauti noteikta reģiona (kā, piem., KKT) vai noteiktas valsts vietvārdi (kā, piem., ELvv, LVV, AZ, LHEŽ, LVŽ, VŽ).

Dažās vārdnīcās (piem., VAPŽ, LVVLP) par lemmu atlasē principiem informācija nav sniegta.

No ievadā sniegtās informācijas noprotams, ka LVVLP konkrētu atlasē kritēriju nav bijis – autors iekļāvis tos vietvārdus, kurus viņam nosaukuši teicēji (galvenokārt mežsargi) vai kas bija pieejami iepriekš publicētos avotos (LVVLP₁, 2). LVVLP interesanta ar to, ka lemmas marķētes atkarībā no to avota, resp., tie vietvārdi, kas ņemti no A. Bīlenšteina materiāliem, LVVLP iespiesti fraktūrā (LVVLP 1936₁, 6).

Secinājumi

Kā liecina vārdnīcu analīze, vienīgā vārdnīca latviešu un lietuviešu onomastiskajā leksikogrāfijā, kur lemmu atlasē principi izvēlēti atbilstoši tēzaura tipa vārdnīcai, ir LVV (tātad LVV varētu uzskatīt par vienīgo vārdnīcu, kurā nav izmantoti lemmu atlasē kritēriji. Vienīgais nosacītais kritērijs šajā gadījumā ir – vai vietvārds vārdnīcas sagatavošanas laikā bijis zināms tās veidotājiem). Latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcās parasti tiek izmantoti vairāki lemmu atlasē kritēriji, tos dažādi kombinējot, piem., onīmu kategoriālā piederība un etniskais kritērijs reizē ar kvantitatīvajiem rādītājiem (kā, piem., LU I un LU II) vai kategoriālā piederība reizē ar lemmu fiksēšanas laiku un avotu (kā, piem., LUEV). Personvārdu vārdnīcās

lemmu atlasē tiek ņemts vērā arī preskriptīvais aspekts (piem., “Uzvārdu pareizrakstības vārdnīcā” un LVKŽ), kas nav raksturīgs vietvārdu vārdnīcām (preskriptīvais aspekts parādās arī vietvārdu vārdnīcās, piem., norādot uz pareizu vietvārdu akcentēšanu, tomēr vietvārdu vārdnīcās tas netiek izmantots par pamatu lemmu atlasei).

4.2.2. Lemmu un sublemmu šķīrums

Lemmu un sublemmu šķīruma principi ir svarīgi, gan veidojot vārdnīcu, gan to lietojot. Vārdnīcu veidotājiem tie ir svarīgi, lai precīzi izveidotu vārdnīcas šķirkļu sarakstu (resp., makrostruktūru) un katrā šķirklī iekļauto informāciju (resp., izveidotu vārdnīcas mikrostruktūru). Vārdnīcas lietotājam lemmu un sublemmu šķīruma principi un veidi ir svarīgi, lai vārdnīcā varētu orientēties un atrast vajadzīgo informāciju.

Izvēloties lemmu formas vispārīga tipa vārdnīcās, parasti tiek ņemti vērā divi principi:

1) tiek izvēlēta tā forma, kas vismazāk atkarīga no konteksta (t.s. nominatīvā forma, piem., latviešu un lietuviešu valodā lietvārdiem lemmas pamatforma ir vienskaitļa nominatīvs);

2) tiek izvēlēta “morfoloģiski minimālā” forma (piem., latviešu un lietuviešu valodā īpašības vārdu lemmas pamatforma ir īpašības pamata pakāpē, nevis pārākajā vai vispārākajā pakāpē).

Sublemmas (lemmas, kas grupētas pēc galvenās lemmas) no galvenās lemmas praksē tiek nošķirtas dažādi gan formas, gan leksikogrāfiskā aspektā. Viens no vienkāršākajiem lemmu un sublemmu nošķiršanas veidiem formālā aspektā saistīts ar to grafisko attēlojumu vārdnīcās: lemmas iespiestas trekniem burtiem vai lielajiem burtiem, sublemmas – parastiem vai mazāka izmēra burtiem:

Ruslīs pļ Rubā (zema purva pļ) 1958, ***Ruslene*** pļ Rendā 1962 (“Ruflene” U IV 147) [..] (LVV 2013, 422).

Leksikogrāfiskā aspektā lemmu un sublemmu šķīrumam pamatā ir dažādi lingvistiski un ekstralingvistiski aspekti (tiek šķirti literārās valodas un izlokšņu varianti, oficiālie un neoficiālie varianti, pamatformas un atvasinātas formas).

Literārās valodas un dialektu pretstatījums

Izvēloties šķirkļa pamatlemmu, gan latviešu, gan lietuviešu īpašvārdu vārdnīcas reizēm tiek izmantots literārās valodas un dialektu pretstatījums – par šķirkļa pamatlemmu tiek izvēlēts literārās valodas variants. Ja vietvārdam vai personvārdam ir arī izlokšņu varianti, tie šķirklī var būt iekļauti kā papildkomentārs (piem., LU I un LU II) vai atspoguļoti kā sublemmas. Šāds princips izmantots, piem., AZ, LHEŽ, LPŽ. Tomēr gan personvārdu, gan vietvārdu vārdnīcās liela nozīme tiek pievērsta arī dialektu variantiem – vairākās vārdnīcās par pamatlemmu izvēlēti vienlaikus gan literārās valodas, gan dialektu varanti (šādi darīts, piem., LPŽ (ar tiem uzvārdiem, kuru oficiālais variants ir izlokšņ), kā arī LVV).

LVV dialektālie varianti nošķirti no literārās valodas variantiem, rakstot tos stāviem burtiem. LPV, tāpat arī LPŽ un LPAŽ, šķirkļu sarakstā iekļauti gan literārās valodas, gan

dialektu varianti, tos nemarķējot (t.i., nenorādot, kurš variants pieder literārajai valodai un kurš – dialektiem). LPV par šķirkļa pamatlemmām izvēlēti personvārdi “mūsdienu rakstībā, izņemot dažus gadījumus, kad personvārdi, kas fiksēti tikai senos rakstu avotos, doti tieši tādā rakstībā, kāda bijusi šajos avotos [...]” (LPV 1990, 24). LPV ir gan šķirkļis *Pēter/s, -is* (LPV 1990, 261), gan *Pīters* (LPV 1990, 262). *Pēteris* ir literārās valodas variants, savukārt *Pīters* – izlokšņu variants.

Arī iesauku vārdnīcā LP dialektālie lemmu varianti iekļauti šķirkļu sarakstā (tas darīts tādā gadījumā, ja dialektālais pārveidojums ir motivējis iesauku; cita veida dialektālie varianti vārdnīcā nav norādīti). Dialektālie varianti LP nav īpaši marķēti, taču LP uz tiem netieši norāda motivācijas skaidrojums:

Alŷvos Vuņzdis taip taria žodžius *alyvos vamzdis* Žgč (LP 1995, 143).

V. Maciejauskiene recenzijā par LP minējusi, ka, iespējams, būtu bijis vērtīgi līdzās literārās valodas variantiem iekļaut arī iesauku izlokšņu variantus, kas būtu noderīgi attiecīgo izlokšņu piemēri (Maciejauskienē 1999, 237).

V. Maciejauskiene arī minējusi – lai gan iesaukas ir neoficiāli, šaurā teritorijā (visbiežāk – ciemā) lietoti personvārdi, tās normēšanas aspektā būtu jāpielīdzina uzvārdiem. Piem., uzvārdi uzskatāmi par juridisku faktu, tāpēc oficiāli pastāv gan no literārās valodas viedokļa pareizi uzvārdu varianti, gan dialektāli varianti. Ja iesaukas ir neoficiālas, rodas jautājums, kāpēc nepieciešams tās normēt (Maciejauskienē 1999, 236–237).

Lemmu variantu izvēli nosaka arī vārdnīcas mērķis – piem., LVŽ veidota kā normatīva vārdnīca, līdz ar to vietvārdi tajā doti literārajā valodā, savukārt LVV lemmas dotas gan literārajā valodā (*Ragana*), gan vietējā izloksnē (*Ragoviki*), gan literārajā valodā ar norādi par izrunu izloksnē:

Ragana [kas?] Aglonā (izr.: rogonā) p (LVV 2013, 10).

Pamatforma un citas formas

Latviešu vietvārdu vārdnīcās ELVv un LVV šķirkļu pamatlemmu izvēlēta pēc gramatiskā principa – šķirkļa pamatlemma ir vietvārds vienskaitļa nominatīvā (tā šajā gadījumā uzskatīta par pamatfomu). Lemmas citas formas ELVv un LVV iekļautas kā sublemmas:

Pirts mā Cīravā († mu saimniecības ēka) 1973 [...] (LVV 2006, 75).

Piekaļne ga Izlavltā (un *Grèizā- piekaļne* birzs, arī ka, izr.: grèizuo- p'ikal'n'e) 1962 [...] (LVV 2006, 142).

Piemale me Mētrienā (meža strēmele) 1960 [...] (LVV 2006, 147).

Vienskaitļa nominatīva forma LVV var būt arī mākslīgi konstruēta, ja vietvārdu materiālā tās nav. Tādā gadījumā forma dota kvadrātiekvās, piem: [**Paliena**:], [**Paļka**:] (LVV 2003, 93), [**Paļmata**:] (LVV 2003, 95). LVV šķirkļu sarakstā rekonstruētās formas pierakstītas ne tikai kvadrātiekvās, bet arī liekot tām priekšā zvaigznīti: **Paps* (LVV 2003, 134) **Paraudzes* (LVV 2003, 136). Turpmākajos sējumos izmantots tikai rakstījums kvadrātiekvās.

Kā norāda vārdnīcas veidotāji, biežāk par šķirkļa pamatlemmu tomēr izvēlēta reālā forma, piem., vienskaitļa ģenitīvs (LVV 2003, VII): *Paloja- kalns*, *Pālža- kalns* (LVV 2003, 106), *Pamātes- ežers* (LVV 2003, 109).

Lietuvas vietvārdu vārdnīcā LVŽ vietvārdi dalīti pirmatnīgos un atvasinātos. Pirmatnīgie vietvārdi sīkāk dalīti lietvārdu (gan sugasvārdu, gan īpašvārdu) cilmes un īpašības vārdu cilmes vietvārdos (Maciejauskienė 2002, 107). Tomēr, kā norāda vārdnīcas veidotāji, šo principu nav bijis iespējams ievērot konsekventi (piem., ar priedēkļiem vai prievārdiem darināti atvasinājumi doti atsevišķos šķirķļos) (Maciejauskienė 2002, 110–111).

Oficiālie un neoficiālie varianti

Lietuviešu valodas īpašvārdu vārdnīcās reizēm tiek šķirti oficiālie un neoficiālie īpašvārda varianti. Piem., VAPŽ tas darīts, izmantojot divas vertikālas svītras (aiz svītrām doti neoficiālie vietvārda varianti):

Šarlā || **Šarlatānas** (→ *šarlatanas* ‘valkata; girtuoklis) girtuoklis Pnv (LP 1995, 399).

Laūko Sodà (4) || *Laūksodis* (1) mstl. Telšių r. [..] (VAPŽ 2011, 131).

Oficiālie un neoficiālie varianti šķirti arī LVŽ (oficiāli lietojamam vietvārdam pievienota norāde *of.*):

[..] **Antanáuka** || **Antanavà** *of.* || **Antanuvkà** k. Luok [..] (LVŽ 2008, 115).

Antatiškés *of.*, **Antātiškés** || *Burneīkos* [..] (LVŽ 2008, 120).

VŽ par variantiem uzskatīti tie, kas nav kļūdaini (VŽ 2002, 6). Varianti likti kvadrātiekaivās:

Sódžių ēžeras [Zeliònkos ēžeras] Zarasų r. (VŽ 2002, 345).

Svislòcius (1) [Svislòcè (1)] mst. Gardino sr., Baltarusija, brus. *Svislac̣*; [..] (VŽ 2002, 359).

Vārdnīcā redzams, ka kvadrātiekaivu funkcija ir nedaudz plašāka – atsevišķos gadījumos tajās norādīts uz senāku vietvārda variantu:

Krāslava (1) [sen. *Kròsluva*] mst., Latvija, lat. *Krāslava* (VŽ 2002, 177).

Pareizie un kļūdainie varianti šķirti arī “Uzvārdu pareizrakstības vārdnīcā” (kvadrātiekaivās likti kļūdainie: vāciskie varianti (ar to domājot šo variantu lietojumu latviešu valodā, vācu valodā tie nav kļūdaini), arī nepareizie latgaliešu varianti):

Feders [Fedder] (UPV 1927, 28)

Felds [Feldt] (UPV 1927, 28).

Parādnieks [Parādnīks un Paradņīks] (UPV 1927, 68).

“Uzvārdu pareizrakstības vārdnīcā” izmantotas arī apaļās iekavas – tajās norādītas uzvārda paralēlformas (tomēr nav paskaidrots, kas uzskatīts par paralēlformām):

Ķirķis (Kirke) (UPV 1927, 50).

Ļoļa (Lolje) (UPV 1927, 57).

LU I un LU II šķirtas avotos atrodamās uzvārdu formas un precizētās formas:

Čivčišs [Čiučišs] [..] (LU I 2017, 98).

Kaziniks [Kazinīks], **Kazinieks** [..] (LU I 2017, 146).

“Ja doto variantu vidū nav .. izloksnēm raksturīgais uzvārda variants, kvadrātiekaivās dots paskaidrojums [..]” (LU I 2017, 54).

Lācis [latg. **Luocs**, rakstos arī: **Lōcs**, **Locs**], **Lacis** [..] (LU I 2017, 171).

Lāčaunieks [latg. **Luočaunīks**], **Lačavnieks**, **Ločaunieks**, **Ločevnieks** [..] (LU I 2017, 171).

Nedaudzos LU I šķirķļos izmantotas arī apaļās iekavas:

Bižāns, Bizāns (Bizeļevs) [..] (LU I 2017, 78).

Duplinskis (arī **Dublinskis**) [..] (LU I 2017, 110).

Leons (agrāk **Mežaleons**) [..] (LU I 2017, 173).

Acīmredzot informācija iekavās jāuztver kā papildkomentārs (iespējams, tā parādās pētītajos avotos, lai gan vārdnīcā tas nav sīkāk skaidrots).

Citi lemmu un sublemmu šķiruma principi

Līdzās jau minētajiem principiem lemmu un sublemmu nošķiršanā tiek lietoti arī citi (šie principi tiek arī dažādi kombinēti). Piem., LP kā sublemmas iekļautas viena un tā paša cilvēka dažādas iesaukas vai iesauku varianti. Vārdnīcas ievadā skaidrots, ka sublemmu marķēšanai izmantotas divas vertikālas svītras (||):

Motkýtis || **Adomu Motkýtis** [..] (LP 1995, 316).

Nazývasiam || **Naživásia** [..] (LP 1995, 321).

Taču analīze liecina, ka LP iesauku varianti pierakstīti arī citādi:

Bařtis [..]; **Barštýs** [..] (LP 1995, 163).

Bēbras (ir **Bèbras**) (LP 1995, 166).

Brātas pert. *brat* Zp (|| Bràt || **Brāčas**), Žsl (LP 1995, 179).

LP ievaddaļā trūkst skaidrojuma, kādas iesaukas uzskatītas par variantiem – iespējams, autors par variantiem nav uzskatījis, piem., tās iesaukas, kas atšķiras tikai ar intonāciju. Ievadā nav paskaidrots un no piemēriem nav arī īsti saprotams, vai apzīmējums || izsaka to pašu, ko iekavas šādos gadījumos: Iesauka X (un [iesauka Y]), kā citētajā šķirklī *Bēbras*.

Vairāki īpašvārda varianti kā sublemmas iekļauti arī LVŽ: normatīvie varianti, kopīgas vai atšķirīgas cilmes varianti (kopīgas cilmes varianti iespiesti trekninātiem burtiem, atšķirīgas – parastiem) (LVŽ 2008, XXXVI–XXXVII) (varianti atdalīti ar divām vertikālām svītrām):

Aknystēlē || **Aknystēlēs** of. || **Aknystēliai** k. Lel (LVŽ 2008, 48).

Andriónišķio girià || **Andriónišķio miškas** mš. And [..] (LVŽ 2008, 95).

Baltaduōnio kálnas || **Markalýné** ar. Kvr [..] (LVŽ 2008, 341).

LU I ievadā par lemmu kārtojumu teikts: “[..] pēc iespējas apvienotas viena uzvārda dažādas versijas – piem., *Circens* ir bijis pierakstīts arī kā *Cērcins*, *Circenis*, *Cērcinis*, *Circans* utt. (LU I 2017, 10), (pašā LU I gan nav ne šķirklā *Circens*, ne arī šķirklū ar pārējiem šī uzvārda variantiem. Iespējams, tie avotos nav konstatēti pietiekami bieži). Taču ievadā nav paskaidrots, pēc kāda principa šādas lemmu formas šķirklī kārtotas. Sal. lemmu kārtojumu šādos šķirkljos: **Balodis, 128**. Visā Latvijā ļoti izplatīts uzvārds. Latgalē literārā formā bija sastopams tikai Atašienes pagastā (31), kas robežojas ar Vidzemi, kā arī Rikavā un Daugavpilī. Citur Latgalē dominē *Bolūžs* (LU I 2017, 68).

Bolužs, Boluds, Bolūds [..] (LU I 2017, 82).

Ceplis, Cepļa, Cepļuks [..] (LU I 2017, 93).

Cimiņš, Cīmiņš, Tīmeņš, Ciemiņš, Cīmeņš [..] (LU I 2017, 94).

Skaidrojot lemmu apvienojumu vienā šķirklī, LU I ievadā teikts: “Par izšķirošo argumentu, apvienojot vairākus viena uzvārda variantus vai līdzīgus uzvārdus, tika izmantots to izplatības princips. Ja vienā pagastā vai tuvējos pagastos bija sastopamas abas uzvārda versijas, tas tika

uzskatīts par vienu uzvārdu, savukārt, ja līdzīgi uzvārdi bija sastopami citā Latgales apvidū, tad tie tika uzskatīti par atsevišķiem uzvārdiem” (LU I 2017, 10). Ņemot vērā šo skaidrojumu, varētu pamatot, kāpēc variants *Balodis* aprakstīts atsevišķā šķirklī, nevis apvienots ar izlokšņu variantiem (*Bolužs*, *Boluds*, *Bolūds*), tomēr, pirmkārt, nav īsti skaidrs, kāpēc vārdnīcā nav varianta *Bolūžs*, ja teikts, ka Latgalē tas dominē. Otrkārt, nav skaidrs, pēc kāda principa kārtoti izlokšņu varianti šķirklī, treškārt, nav skaidrs, kāds princips izmantots, ja vienā šķirklī ir gan literārās valodas variants, gan izlokšņu variants. Piem., šķirklī *Ceplis* par pamatlemmu izvēlēts literārās valodas variants, savukārt šķirklī *Cimiņš* – izlokšnes variants. Šis aspekts ir izskaidrots tikai trešā sējuma pirmajā daļā: par šķirklī galvu izvēlēta viena – izplatītākā – uzvārda versija (LU III₁, 8).

Lai lietotājam vārdnīca būtu vieglāk izmantojama, gadījumos, kad literārās valodas variants ir atsevišķā šķirklī, un izlokšnes variants – atsevišķā, pie literārā varianta varētu pievienot norādi, piem.:

Balodis, 128 [..]. Skat. *Bolužs*.

Ja šķirklī ir tikai izlokšnes varianti, tos var kārtot, piem., pēc alfabēta:

Boluds, Bolūds, Bolužs.

Ja šķirklī apvienoti gan literārās valodas, gan izlokšņu varianti, iespējams, tos varētu marķēt, piem.:

Ciemīņš, Cīmeņš Cimiņš, Cīmiņš, Tīmeņš.

Lemmu kārtojums īsi paskaidrots izdevuma otrajā daļā: “Ja šķirklī doti vairāki uzvārda varianti, tie sakārtoti pēc lietojuma biežuma, piem., Bārs, Bāris, Bāre, Baris” (LU II₁ 2019, 101).

Sublemmu saīsināšana

Viens no lemmu un sublemmu nošķiršanas paņēmieniem ir sublemmu saīsināšana. Apakšnodaļā 2.2.1. “Lemma un sublemma vārdnīcas mikrostrukturā” jau minēts, ka, piem., LVV tiek izmantots princips vietvārdus saīsināt (piem., ja tie atšķiras tikai ar zilbes intonāciju). Šajā vārdnīcā izmantots arī princips saīsināt subšķirklī (nevis galvenajā šķirklī) esošus vietvārdus. Tā darīts tad, ja viens no salikteņa vai vārdkopas komponentiem ir identisks iepriekšējā subšķirklī vietvārdam. Identiskais komponents mēdz būt aizstāts ar garu svītru (–) (LVV 2006, IX). Piem., šķirklī *Piecas- ābeles* subšķirklī *Piēc-asis* fragments:

[..] *Piec-mārku- lāma* jaunaudze Pēterniekos (Dalbes c Ķempjos z) 1959, — sils †me Milzkalnē 1977 (“ ” me U V 506), *Piecpadsmītā- maija-* birzs aleja Jaunvālē (senāk, Brenguļu c, no pagastnama līdz Jaunvāles slolai) 1977 [..] (LVV 2006, 135).

Iespējams, šādos gadījumos varētu runāt par otrās pakāpes sublemmu. Tomēr jāatzīst, ka R. Gauvsa piedāvātā termina *sublemma* interpretācija (par sublemmu uzskatāma lemma, kas saīsināta) vairāk attiecināma uz tulkojošajām un skaidrojošajām vārdnīcām. Apskatot īpašvārdu vārdnīcas, būtu jāņem vērā ne tikai lemmas attēlojuma forma, bet arī funkcija un vieta vārdnīcas struktūrā. Piem., LVV ievadā minēts – “ja šķirklī ir daudz vietvārdu, tie, kas veido lielākas grupas (pēc morfoloģiskā dalījuma), rakstīti atsevišķās rindkopās” (LVV 2003, VII) (tāds pats princips izmantots arī ELVv). Šajā gadījumā varētu sacīt, ka vārdnīcā ir divu līmeņu makrostrukturā. Piem., LVV šķirklī *Padaņbe* ir šādas lemmu grupas (minēta katras grupas

pamatlemma): *Padaĩbes-*, *Padaĩbes*, *Prũš-padaĩbis*, *Padaĩbji*, *Padaĩbu-*, *Padaĩbene* (LVV 2003, 12). Sublemma tikai norāda uz kādu plašāku šķirkli iekļautu vietvārdu grupu, līdz ar to funkcionē kā līdzeklis teksta izkārtošanai.

Lemmu saĩsināšana izmantota arī LPV. Šajā vārdnĩcā kā lemma atseviškos gadījumos izceltas viena un tā paša personvārda morfoloģiskas formas. Piem., *Lēn/a*, *-e* (LPV 1990, 211), *Vent/s*, *-is* (LPV 1990, 321). Leksikogrāfiskā aspektā tās varētu uzskatīt arī par divām lemmām, no kurām viena ir saĩsināta: attiecĩgi *Lēna*, *Lēne* un *Vents*, *Ventis*.

Ja citētos piemērus atzĩst par vienu lemmu, deklināciju variantus šādos gadījumos precĩzāk būtu analizēt kā morfoloģisko informāciju šķirkli, tomēr vismaz daļēji tie būtu apskatāmi, arī runājot par šķirkļu sarakstu. LPV vairākos gadījumos norādĩtas nevis kāda personvārda galotnes, bet paplašĩntās izskaņas: piem., *Joh/ims*, *-ums* (LPV 1990, 182), *Ješ/uks*, *-kĩna* (LPV 1990, 179), *Jēk/abiņš*, *-aupĩtis* (LPV 1990, 177).

ĩpatnēji, ka LPV reizēm šķirkļu sarakstā kā atseviškas lemmas atrodami abi varianti (piem., dots šķirklis *Lēne* ar norādi *skat. Lēna* (LPV 1990, 211)), savukārt reizēm otrs variants kā atsevišks šķirļa vārds neparādās. Piem., šķirklis *Matild/a*, *-e* (LPV 1990, 234). Šķirkļu sarakstā lemmas *Matilde* nav. No piemēriem noprotams, ka abi varianti atseviški parādās tad, ja tie alfabētā nav blakus. Piem.,

Lĩb/a, **-e** [..].

Libarts [..].

Libe [..].

Lĩbe s., skat. *Lĩba* (LPV 1990, 213–214).

Šāda vairāku variantu apvienošana vienā šķirkli būtu uzskatāma par leksikas kārtojumu ligzdā, tomēr nav īsti skaidrs, kāpēc tādā gadījumā vienā šķirkli nav apvienoti citi personvārdi, kuriem ir kopĩga izcelsme, piem., *Jei/cis*, *-kus*, *Jēk/a*, *-as*, *Jēkabs*, *Jēkaubs*, *Jek/e*, *-els* – tiem visiem pamatā ir personvārds *Jākobs*. Iespējams, vārdnĩcas veidotāji domājuši par potenciālajiem vārdnĩcas lietotājiem – lineāri kārtotas lemmas ir vieglāk atrodamas nekā lemmas, kas kārtotas ligzdās.

Iespējams, neprecizĩtātes lemmu variantu izvēlē vismaz daļēji varētu saistīt ar faktu, ka vārdnĩcas sastādĩtājs K. Siliņš nebija valodnieks un ne visur ievērojis konsekvenci.

Lĩdzĩgs lemmu saĩsināšanas princĩps izmantots arī “Uzvārdu pareizrakstĩbas vārdnĩcā”. Tajā daļai šķirkļu norādĩta arī sieviešu dzimtes beigu forma vai daļa no sieviešu dzimtes formas: **Gerbers** [..] siev. k. *-ere* (UPV 1927, 30).

Gobzemis [..] siev. k. *-zeme* (UPV 1927, 31).

Šis lemmas saĩsināšanas princĩps nav izmantots visos šķirkļos. Bieži dota pilna sieviešu dzimtes forma:

Gārnis [..] siev. k. *Gārne* (UPV 1927, 30).

Ilvess [..] siev. k. *Ilvesa* (UPV 1927, 35).

“Uzvārdu pareizrakstĩbas vārdnĩcā” izmantots arī ģpatnējs dažādas informācijai apvienojums:

Gudžus, ģen. un siev. k. *-us* (UPV 1927, 33).

Jaunsudrabiņš, ģen. un siev. k. *-ĩņa* (UPV 1927, 37).

Šādos gadījumos saīsinātā forma vienlaikus ir gan saīsināta sublemma, gan morfoloģiskā informācija par pamatlemmu (vīriešu dzimtes formu).

Nulles sublemmas

Gan vispārīgajās, gan speciālajās vārdnīcās šķirkļi bieži tiek veidoti tā, ka sublemma tajos netiek nosaukta. Piem., LVV “subšķirkļis var sākties bez vietvārda, t.i., uzreiz ar ģeogrāfiskā objekta kategorialās piederības norādi, ja vietvārds ir pilnībā identisks iepriekšējā subšķirkļī (vai pēdējā ar vietvārdu sāktajā no iepriekšējiem šķirkļiem) aprakstītajam” (LVV 2003, IX).

Pelēcis la Dzērbenē skv. k, †mu Jāsmuižā E II 166 [..] (LVV 2003, 266).

Pārsils me Cesvainē 1968, me Dzelzavā 1979, me Grašos skv. [..] (LVV 2003, 227).

Šāds princips izmantots arī LHEŽ un LVŽ:

Āpusinas up. Grk., up. Vdk. [..] (LHEŽ 1981, 46).

Apkastīnē dr. Kltņ; l. Žbl; mš. Sd; pv. Up [..] (LVŽ 2008, 152).

Te jāsaprot, ka viens vietvārds ir viena topoobjekta nosaukums, nevis homonīmisku vietvārdu summa. Respektīvi, *Pārsils* Cesvainē, *Pārsils* Dzelzavā un *Pārsils* Grašos ir trīs vietvārdi, nevis viens, tikai pie diviem pēdējiem objektiem šis vietvārds nav minēts.

Formāli tāds pats princips izmantots arī šķirkļos AZ, tikai šajā vārdnīcā tas pierakstīts nedaudz atšķirīgi:

LIEPĀJA – lielākā Kurzemes pilsēta, trešā lielākā pilsēta Latvijā, neaizsalstoša osta Baltijas jūras piekrastē (AZ 2015, 144).

OGRE [..] – viena no Latvijas straujākajām upēm (188 km gara, Daugavas labā krasta pieteka) un pilsēta šīs upes krastos pie ietekas Daugavā [..] (AZ 2015, 166).

Šajā gadījumā izmantota enciklopēdiska definīcija, kura vienlaikus raksturo divus objektus, tikai pirms otrā objekta (“pilsēta šīs upes krastos pie ietekas Daugavā” un “neaizsalstoša osta Baltijas jūras piekrastē”) vietvārds nav minēts. Gan upi, gan pilsētu AZ nosauc arī, piem., vietvārds *Ilūkste*, tomēr šajā gadījumā par nulles sublemmu runāt nevar, jo skaidrojums ir formulēts citādi:

ILŪKSTE – pilsēta Sēlijā, Latvijas dienvidaustrumu daļā pie tāda paša nosaukuma upes [..] (AZ 2015, 111).

Šādi formulēts skaidrojums raksturo tikai pilsētu.

AZ izmantotais princips vienā enciklopēdiskā definīcijā raksturot divus objektus palīdz izvairīties no atkārtošanās un tādējādi – arī taupīt vietu, tomēr pats pieraksta veids atsevišķos gadījumos varētu radīt pārpratumus. Piem., šķirkļī *Liepāja* pārprotama varētu būt šī skaidrojuma daļa: “lielākā Kurzemes pilsēta, trešā lielākā pilsēta Latvijā”. Šajā gadījumā grafiski netiek parādīts, vai runa ir par vienu pilsētu, kura ir gan lielākā pilsēta Kurzemē, gan trešā lielākā Latvijā, vai par divām dažādām pilsētām. Viens no risinājumiem varētu būt objektu skaidrojumus atdalīt ar semikolu:

LIEPĀJA – lielākā Kurzemes pilsēta, trešā lielākā pilsēta Latvijā; neaizsalstoša osta Baltijas jūras piekrastē.

Uz nulles sublemmu var norādīt arī pieturzīmes vai citas grafiskas zīmes. Piem., LVV tajos gadījumos, kad “vietvārds ir pilnībā identisks iepriekš minētajam darbā reģistrētajam,

taču zināms tikai no rakstu avotiem, rakstītas tikai pēdiņas, vietvārdu neatkārtojot: [“ ”] [..]” (LVV 2006, IV). Piem., jau minētais šķirklis:

[..] *Piec-mārku- lāma* jaunaudze Pēterniekos (Dalbes c. Ķempjos z) 1959, – – sils ģme Milzkalnē 1977 (“ ” me U V 506), *Piecpadsmītā- maija-* birzs aleja Jaunvālē (senāk, Brenguļu c, no pagastnama līdz Jaunvāles slolai) 1977 [..] (LVV 2003, 135).

Šai gadījumā gan jāzina, ka iepriekšējais vietvārds ir *Piec-mārku-* sils (kā redzams, šķirkli visa tā forma nav dota).

Lai izvairītos no vietvārda atkārtošanas, īpašvārdu vārdnīcās tiek izmantota vispārīga tipa vārdnīcās raksturīgā numerācija (vispārīga tipa vārdnīcās tiek numurētas polisēmisku vārdu nozīmes, savukārt vietvārdu vārdnīcās – objekti, ko nosauc vietvārds). Šāds princips raksturīgs galvenokārt lietuviešu vietvārdu vārdnīcām:

Radžiūnai (1) 1. k. Alytaus r.; 2. k. Kupiškio r. (VŽ 2002, 305).

Agarīnis (2) ež. 1. Dusetos, Bileišiū k. 2. Ignalina 3. Tverečiaus, Didžiasalio k. (LUEV 1963, 1)

Amāliai, *-iū, ī Amaliūs* (2) 1. k., gel. st., Kauno r. 2. k. Šiauliū r. (VKŽ 1994, 13).

Vairākās vietvārdu vārdnīcās izmantots princips neminēt visus vietvārdus, ja tie ir vienādi. Piem., LHEŽ atsevišķos šķirkļos norādītas tikai dažas vienādi nosauktas vietas, minot kopējo attiecīgo vietvārdu skaitu:

Agluonā up. Akm., up. Brž., up. Gr. ir kt., iš viso 7 [..] (LHEŽ 1981, 36).

Alkā up. Dr., up. Prnv., up. Vn. [..], *Alk-upis* ež. Btg., up. Dr. ir kt., iš viso 12 [..] (LHEŽ 1981, 39).

Upe ar nosaukumu *Agluonā* reģistrēta septiņas reizes, to skaitā Akmenē, Biržos un Gaurē. Vietvārds ar nosaukumu *Alkūpis* reģistrēts 12 reizes, to skaitā *Alkūpis* ir ezers Betīgalā un upe Darbēnos. Līdzīgs princips izmantots arī ELvv:

[..] *avuotleja* pļ Aizputē p, Rūjienā p u. c. (ELvv 1956, 59).

Pļava ar nosaukumu *Avotleja* reģistrēta Aizputē, Rūjienā un citās vietās. LVV šis princips nav pārņemts.

Secinājumi

Leksikogrāfijas teorētiķi min, ka galveno lemmu un sublemmu nošķīrumam pamatā būtu jābūt vienam, nevis vairākiem kritērijiem (Gouws 2007, 67–68). Tomēr prakse rāda, ka šo principu konsekventi ievērot ir grūti. Pat tad, ja vārdnīcas ievadā minēts viens kritērijs sublemmu nošķīšanai, tam ir dažādas papildu atrunas. Par to liecina, piem., LVŽ, kur par sublemmām uzskatīti trīs dažādu veidu varianti.

Vārdnīca primāri būtu jāuztver nevis kā lingvistisku, bet kā praktisku instrumentu. Līdz ar to leksēmas pamatā vajadzētu kārtot nevis pēc lingvistiskiem principiem, bet ņemot vērā lietotāja vajadzības un prasmes lietot vārdnīcu (Gouws 2007, 55). Mūsdienu vārdnīcās ligzdu un nišu sistēma (un līdz ar to – šķīrums starp lemmām un sublemmām) bieži vien tiek izmantota tāpēc, ka tā ir tradīcija, nevis tāpēc, ka šāds kārtojums atvieglotu vārdnīcas lietošanu (Gouws 2007, 56). Kā to rāda arī piemēru analīze, ne tikai leksikogrāfijas teorētiķiem, bet arī vārdnīcu veidotājiem ne vienmēr ir skaidrs priekšstats par lemmas un sublemmas atšķirībām. Iespējams, šķīrumu starp lemmām un sublemmām nevajadzētu absolutizēt, pieņemot kādu vienu interpretāciju. Varētu teikt, ka šis šķīrums lielā mērā atkarīgs no ikvienas konkrētas vārdnīcas un tās struktūras.

4.2.3. Lemmu un sublemmu kārtojums

Latviešu un lietuviešu leksikogrāfijā visplašāk tiek izmantots lemmu un sublemmu kārtojums pēc formas, tomēr reizē ar šo principu tiek izmantoti arī citi principi.

4.2.3.1. Kārtojums pēc formas

Viens no populārākajiem lemmu kārtojuma veidiem pēc formas ir lemmu kārtojums pēc alfabēta, taču plašos šķirkļos lemmas tiek kārtotas arī pēc citiem formāliem principiem, piem., vietvārdi var tikt kārtoti pēc to atrašanās vietas.

4.2.3.1.1. Kārtojums pēc alfabēta

Lai gan alfabēts jau pats par sevi ir noteiktā secībā sakārtotu zīmju kopums, tas tik un tā leksikogrāfijā rada zināmas problēmas. Piem., čehu leksikogrāfijā alfabētiska kārtojuma gadījumā kā atsevišķas grafēmas tiek šķirti $c : \check{c} : r : \check{r} : s : \check{s} : z : \check{z}$, bet $e : \check{e}$ secība netiek diferencēta (Zgusta 1989, 297). Līdzīga pieeja redzama arī latviešu un lietuviešu vārdnīcās. Piem., VAPŽ lemmu kārtojumā tiek šķirtas grafēmas $c : \check{c}$ un $z : \check{z}$, bet šāds šķīrums neparādās patskaņu $a, \grave{a}; e, \acute{e}; \grave{e}, \acute{e}; i, \acute{i}, \grave{y}$ un u, \bar{u}, \grave{u} kārtojumā. Tas pats sakāms arī par VŽ un citām lietuviešu valodas vārdnīcām.

Latviešu vārdnīcās garie patskaņi alfabētiskā kārtojumā lielākoties netiek šķirti (skat., piem., LPV). Viens no izņēmumiem ir “Latvijas vietu vārdi”, LVVLP, kā arī LVV, kurā, balstoties uz J. Endzelīna iesākto principu ELvv, šāds šķīrums ievērots – garie patskaņi seko pēc īsajiem.

ELvv ievadā minēts, ka šķirkļi kārtoti alfabētiski (ELvv 1956, III), turklāt garie patskaņi kārtoti pēc īsajiem (šāda tradīcija pārņemta no Kārļa Mīlenbaha un J. Endzelīna sagatavotās “Latviešu valodas vārdnīcas”), taču sīkāk kārtojuma principi nav paskaidroti. No mūsdienu viedokļa tas varētu radīt problēmas, jo ELvv izmantots tā sauktais J. Endzelīna alfabēts, kura divas galvenās atšķirības minētas turpmāko sējumu ievadā: divskanis ie seko pēc i un divskanis uo – pēc \bar{u} (LVV 2003, VI). Šāds lemmu kārtojuma princips izmantots arī “Uzvārdu pareizrakstības vārdnīcā” (turklāt “Uzvārdu pareizrakstības vārdnīcā” lemmu kārtojumā, tāpat kā ELvv un LVV, šķirti īsie un garie patskaņi).

Tomēr lemmu kārtojumā atrodamas atkāpes no minētajiem principiem. Piem., lemmu fragments no ELvv pirmā sējuma¹⁵:

gurlanku–pļava [..];

guōrlis (ar *-uor-* < *-ur-*?) z Apriķos U IV 11 (*guorļi* E II 7) : *gurlis* ME?

“gurns” [..];

..

gūzis [..];

gūža [..];

¹⁵ ELvv izmantota ligzdu sistēma. Piemērs sadaļā par lineāru kārtojumu minēts tāpēc, ka analizēta nevis ligzdas uzbūve, bet ligzdu savstarpējais kārtojums, kas šajā gadījumā ir lineārs.

guôba [..];

..

guôra²-dīķis [..]

guôrlis [..] (ar *-uor-* < *-ur-*?) z Apriķos U IV 11 (*guorļi* E II 7) : *gurls* ME? (ELvv 1956, 339–343).

Redzams, ka citētajā fragmentā divas reizes atkārtojas vietvārds *Guôrlis*. Ievērojot minētos J. Endzelīna alfabēta principus, tam vajadzētu būt tikai vienā vietā – pēc šķirkļa *Guôra²-dīķis*. Acīmredzot lemma divās vietās parādās neskaidrā pārveidojuma *-uor-* < *-ur-* dēļ.

LVŽ kārtojuma principi līdzīgos gadījumos ir paskaidroti (skat. LVŽ 2008, XXXII–XXXVII). Piem., LVŽ gadījumos, kad vietvārdi sakrīt, vispirms dota tā ligzda, kas sākas ar vietvārdu, kuram nav variantu (LVŽ 2008, XXXIII).

Pret šādu lemmu kārtojumu pēc formas LVŽ vienā no recenzijām iebildis J. Paļonis. Viņš ierosina – ja viens un tas pats nosaukums ir vairākiem objektiem, vispirms norādīt lielāko objektu (pilsētu, ciemu, muižu, ezeru) nosaukumus, savukārt pēc tiem – mikroobjektu (lauku, purvu, pļavu u. c.) nosaukumus. Viņš norāda, ka izskatās svdabīgi, piem., par ligzdas pamatvārdu izvēlēts maz zināms toponīms *Dáugai* (viensēta), pēc kura iekļauts daudz plašāk lietotais *Daūgai* (dzelzceļa stacija, ciems, pilsēta) (Palionis 2016, 185).

Lemmu kārtojumā reizēm redzamas arī tehniskas nepilnības, kas, visticamāk, radušās nejauši. Piem., lemmu kārtojuma principi nav ievēroti konsekventi. Vairāki šādi piemēri atrodami E. Paegles darbā “Latviski uzvārdi”. Sal. divus uzvārdu saraksta fragmentus:

Cēberis

Cēbris

Cēbris (Paegle 1940, 15).

[..]

Glīdums

Glītums

Glītums (Paegle 1940, 21).

Pirmajā fragmentā vispirms dots uzvārds ar īso patskani, savukārt otrajā – ar garo.

Tehniskas nepilnības lemmu kārtojumā redzamas arī citos darbos. Piem., Z. Zinkeviča darbā LA personvārdi nodaļās kārtoti pēc alfabēta, tomēr atsevišķās vietās šāds kārtojums nav ievērots. Piem., fragments no kristīgo personvārdu saraksta:

Ananijus [..].

Anatolijus [..].

Anastazas [..].

Andriejus (Andrius) [..]. (LA 2008, 392–393).

Ņemot vērā alfabētisko kārtojumu, šķirklim *Anastazas* būtu jābūt pirms šķirkļa *Anatolijus*. Vēl viens piemērs no tās pašas nodaļas:

Eusebijus [..].

Eutalija [..].

Eustachijus [..].

Eustatijus [..].

Euzebijus [..]. (LA 2008, 403).

Šķirklim *Eutalijs* alfabētiskā kārtojumā būtu jāatrodas pēc *Eustatijus*.

Atkāpes no alfabētiska kārtojuma redzamas arī KKT, piem.:

Kiaulupé^o* [..].

Kìsupé [..].

Kiřnupalis [..].

Kl. Karckel* [..] (KKT 2020, 46).

Ievērojot alfabētisku kārtojumu, vietvārdam *Kiřnupalis* būtu jāatrodas pirms *Kìsupé*. Līdzīgs arī cits piemērs no KKT:

Žiōgupis [..].

Žùpé (2) / Žùpis (2) [..].

Žvejōné 1 [..].

Žvejōné 2* [..].

Žýdupis 1 [..].

Žýdupis 2 [..] (KKT 2020, 56–57).

Alfabētiskā kārtojumā vietvārdiem *Žýdupis 1* un *Žýdupis 2* būtu jāatrodas pēc *Žiōgupis*. Acīmredzot šajā gadījumā *y*, iespējams, kļūdaini uztverts nevis kā lietuviešu valodas garais *ī* (kam jāatrodas pēc īsā *i*), bet kādas citas valodas (piem., angļu) grafēma.

4.2.3.1.2. Citi kārtojuma principi

Kārtojumu pēc formas nevajadzētu saistīt tikai ar alfabētu. Kā tas redzams LVV gadījumā, lemmu kārtojumam līdzdās var tikt izmantots cits princips. Vārdnīcas šķirkli vietvārdi kārtoti šādā secībā: vsk. nom., vsk. ģen., dsk. nom., dsk. ģen. Tādā pašā secībā vietvārdi ar citu celma formu (ja tādi ir), sufiksālie atvasinājumi (alfabētiskā secībā, bet viena un tā pašā atvasinājuma gramatiskās formas jau minētajā morfoloģiskajā secībā) (LVV 2003, VI).

LVV apvienoti vairāki principi, kuru pamatā ir kārtojums pēc formas. Piem., līdzās lineāram alfabētiskam kārtojumam (pēc tāda principa kārtotas līdzdās attiecībā cita pret citu) parādās arī cita veida kārtojums pēc formas. Piem., pilnīgi vienādi vietvārdi kārtoti pēc attiecīgo ģeogrāfisko objektu apzīmējumu alfabēta secības: ap, av, c, ce, cp, dī utt. (LVV 2003, VII), piem.:

Plātere ap, cp, dz. sta Ogres r. Plāteres c [..]. (LVV 2006, 207).

Plikši ap Šķilbēnos [..], vs Aknīstē [..], z Bārbelē [..] (LVV 2006, 234).

Ja vienādi vietvārdi apzīmē vienādus ģeogrāfiskos objektus, tie kārtoti pēc atrašanās vietas alfabēta secībā (LVV 2003, VII), piem.:

Paegle z Katlakalnā [..], z Liepā [..], z Rembatē un Skrīveros [..]. (LVV 2003, 27).

Pelēķi z Aizputē [..], z Bruknā, z Ezerē (LVV 2003, 269).

Līdzīgs princips izmantots arī VAPŽ un VŽ. Katoikonīmu vārdnīcā VAPŽ homogrāfi kārtoti pēc objektu saīsinājumiem. Ja objekti ir vienādi, – pēc teritoriālās piederības apzīmējumiem (VAPŽ 2011, XXII).

Līdzīgs princips izmantots arī VŽ, kārtojot ārpus Lietuvas esošos vietvārdus – vispirms alfabētiski (pēc objektu kategoriālās piederības, ja objekti ir vairāki, un pēc lokalizācijas, ja objekti pieder vienai kategorijai) doti visi objekti Lietuvā, savukārt pēc tiem – tāpat alfabētiski visi objekti ārpus Lietuvas. Piem.:

Júodupė (1) 1. mst. Rokiškio r.; 2. up., Tatulos dš., Biržų r.; 3. up., Auksinės kr., buv. Darkiemio aps. (dab. Kaliningrado sr.), vok. *Jodupp*; 4. up., Romintos kr., buv. Geldapės aps. (dab. Kaliningrado sr.), vok. *Jodupp*; 5. up., buv. Gumbinės aps. (dab. Kaliningrado sr.), vok. *Schwarze Fluss* (VŽ 2002, 145).

ELvv plašos šķirkļos sublemmas kārtotas pēc intonācijas (kas arī šajā gadījumā ir kārtojums pēc formas). Piem., skat. šķirkļa *cūka* subšķirkli *cūcene*:

cūcene pļ Blīdenē E II 123 k, Kabilē E II 112 (U IV 191), Matkulē 116, Skrundā p, Vērgalos p, Zentē E II 125, (ar -ù⁻²) Druvienā p, “cūcene” pļ Lutriņos U IV 134, Saldū 152 (ELvv 1965, 174).

Šajā subšķirklī vispirms doti visi toponīmi *cūcene* ar stiepto intonāciju, tad – ar krītošo un pēc tam – ar nezināmu intonāciju. LVV veidotāji no šī J. Endzelīna principa atteikušies.

Gadījumos, kad lemmas ir vienādas, kārtojums pēc intonācijas izmantots arī lietuviešu vietvādu akcentēšanas vārdnīcā VKŽ, vispirms dodot to vietvārdu, kuram intonācija ir tuvāk vārda sākumam:

1 **Akmēniai** [..] (VKŽ 1994, 10).

2 **Akmeniaī** [..] (VKŽ 1994, 10).

1 **Añglininkai** [..] (VKŽ 1994, 14).

2 **Angliniñkai** [..] (VKŽ 1994, 14).

Vietvārdu vārdnīcas neparastas ar to, ka tajās lemma bieži ir nevis viens vārds, bet vārdu savienojums vai pat teikums (šādus vietvārdus sauc par saliktiem vietvārdiem), piem., *divi kumeļi peld* – divi akmeņi Jūrmalā (LVV 2003, 261), *Pa- krėisi- rėuki* – lauks Lazdonā (LVV 2003, 71). *Divi kumeļi peld* kārtots pēc vārda *peld* (resp., šķirkļu sarakstā iekļauts pēc šķirkļa *Peļčniek*), taču šādu vietvārdu kārtēšanas principi LVV nav skaidroti (minēto vietvārdu varētu kārtot arī pēc vārdiem *divi* un *kumeļi*). Iespējams, vietvārds pēc komponenta *peld* kārtots tāpēc, lai vispār parādītos vārdnīcā, jo ELvv, kurā publicēti šķirkļi līdz burtam O, šis šķirklis nav iekļauts.

Sākot ar otro sējumu, LVŽ ieviests princips saliktos vietvārdus, kas ietver bināras opozīcijas, vārdnīcā iekļaut divreiz, piem.:

[..] **Dubùlé** (*Didžióji, Gilióji, Klampióji*) (LVŽ 2014, 350).

Šķirkļu sarakstā vietvārds *Didžióji Dubùlé* iekļauts arī attiecīgajā vietā pēc otrā komponenta (šķirklī dota norāde uz to šķirkli, kurā iekļauts vietvārda otrais komponents):

Didžióji Dubùlé – žr. *Dubà* (LVŽ 2014, 249).

J. Paļonis izteicies, ka šāds princips vārdnīcā nebūtu vajadzīgs un tas neuzlabo vārdnīcas struktūru. Turklāt pamatkomponents šajā gadījumā ir tieši otrais (*Dubùlé*), tāpēc šķirkļu

sarakstā būtu izceļams tieši tas. Viņš arī norāda, ka iekavās postpozitīvi ierakstītais komponents var maldināt lasītāju, liekot domāt, ka vietvārdu pirmais komponents citētajā piemērā ir *Dubùlé* (Palionis 2016, 184).

VŽ atrodami vairāki vienādi vietvārdi, taču šķirkļu secība šajos gadījumos nav skaidrota. Piem.:

Aklāsis ēžeras plk., drp. Jonavos r.

Aklāsis Ēžeras (3^b) *Āklojo Ēžero, Aklājam Ēžerui, ģ Āklājī Ēžera, ties Aklūoju Ēžeru, Aklājame Ēžerè* k. Jonavos r. (VŽ 2002, 13).

VŽ atrodami arī citi līdzīgi piemēri ar lemmām, ko veido viens vārds: *Rīmašiai* → *Rimāšiai* (VŽ 2001, 314), *Rīmišķiai* → *Rimīšķiai* (VŽ 2002, 314), *Ālka* → *Alkā* (VŽ 2002, 17), *Bālčiai* → *Balčiai* → *Balčiai* (VŽ 2002, 40).

Redzams, ka lemmas, kuras veido viena leksēma, kārtotas atkarībā no uzsvara vietas, pirmos dodot tos vietvārdus, kuros uzsvars ir tuvāk vārda sākumam. Gadījumu, kad vienādas lemmas veido vārdu savienojums, VŽ ir ļoti maz, tomēr stingras konsekvences to kārtojumā nav. Piemērā ar lemmu *Aklāsis ēžeras* redzams, ka vispirms dots tas variants, kurā otrais vārds rakstīts ar mazo burtu, bet lemmu secība līdzīgos gadījumos var būt arī pretēja, piem.: *Didžsīs Raīstas* → *Didžsīs raīstas* (VŽ 2002, 82).

Īpašvārdu gadījumā veiksmīgs nav risinājums sublemmas kārtot, tās numurējot. Piem., VŽ doti trīs vietvārda *Balčiai* homonīmi (kaut gan šķirkļu sarakstā tie kā homonīmi nav atzīmēti). Homonīma *Balčiai* šķirklis VŽ ir šāds:

Bālčiai (1) 1. k. Šilutēs r.; 2. k. Tauragēs r. (VŽ 2002, 40).

Šķirklī implicīti (ar numuriem 1. un 2.) tiek nosaukti divi vietvārdi *Bālčiai* – pirmais ir ciems Šilutes rajonā, otrais – ciems Tauragēs rajonā. Lemmas šajā gadījumā pierakstītas tā, kā skaidrojošajās vārdnīcās tiek dotas polisēmisku vārdu nozīmes. Varētu rasties jautājums, kāpēc šos objektus vietvārdu vārdnīcā nepieciešams numurēt. Ja šķirklī numurus izņemtu, vienlga būtu skaidrs, ka runa ir par diviem objektiem. Sublemmu numerācija izmantota arī VKŽ. Par to, ka objektu numerācija vietvārdu vārdnīcās nav īsti racionāla, liecina, piem., šāda veida VŽ šķirkļi:

Gulbīnis (2) *Gulbīnio, Gulbīniui, ģ Gulbīnī, ties Gulbiniù, Gulbīnyje* 1.–4. ež 4 ež Ignalinos r. (VŽ 2002, 128).

Ilgūtis (2) *Ilgūcio, Ilgūčiui, ģ Ilgūtī, ties Ilgučiù, Ilgūtyje* 1.–2. 2 ež Trakų r. (VŽ 2002, 132).

Šajā gadījumā numerācija ir lieka – to pašu izsaka attiecīgi paskaidrojums ‘četri ezeri Ignalinas rajonā’ (4 ež *Ignalinos r.*) un ‘divi ezeri Trakų rajonā’ (2 ež *Trakų r.*). LHEŽ šādos gadījumos numurēšana nav izmantota:

[..] *Akēlēs* 2 ež Alv. [..] (LHEŽ 1981, 37).

LU I un LU II atsevišķos šķirkļos uzvārda variants dots nevis blakus pamatlemmai, bet iekļauts šķirkļa tekstā, resp., parādās kā mikrostrukturālais elements. Piem.,

Abramāns, 11. Rets uzvārds no Līdumnieku pagasta Hmeļņickiem (8); arī *Obrumāns* [..] (LU I 2017, 57).

Ņemot vērā ievadā skaidroto (LU I 2017, 10), uzvārdam *Obrumāns* vajadzētu būt uzreiz aizšķirkļa vārda:

Abramāns, Obrumāns, 11.

LVV, LPV un KKT gadījumā var runāt arī par piekļuves alfabētu. LVV ievadā skaidrots: “Ja vietvārdi citēti no rakstu avotiem, šo vārdu rakstībā saskaņā ar oriģinālu var būt izmantotas arī citas burtzīmes, tostarp arī citu valodu (galvenokārt vācu valodas un krievu valodas) alfabēta burti. Šādi rakstītu vārdu iekļaušana alfabētiskajā kārtojumā ir bijusi mazliet nosacīta, pamatodamās uz vietvārda izrunas iespējamo aptuveno atveidojumu latviešu rakstībā” (LVV 2006, VII). Piem.:

Podlugi [..].

“**Podļadini**” [..].

“**Подляшкво**” [..].

Podļesa [..].

Подлешкво [..].

“**Podlet'e**” (LVV 2006, 316).

Šāds princips, no vienas puses, ir loģisks un pamatots, tomēr, no otras puses, apgrūtina attiecīgā vietvārda atrašanu, jo lietotājam nepieciešams zināt, kā svešvalodu alfabēta grafēmas izrunājamas. Ja vietvārdi, kas pierakstīti citās valodās, tiktu kārtoti atsevišķā sarakstā, tos varētu meklēt tikai pēc formālām pazīmēm, t.i., – pēc attiecīgās valodas alfabēta. LVV izmantotajam principam svešvalodās pierakstītos vietvārdus kārtot atbilstoši izrunai ir arī citi trūkumi. Piem., šāds šķirkļu saraksta fragments:

“**Pasolnica**” [..].

“**Pasoule**” [..].

“**Pasoxt**” [..].

Paspârne [..]

Pass [..] (LVV 2003, 154–155).

Noprotams, ka šajā gadījumā vietvārds *Pasoxt* drīzāk kārtots nevis pēc izrunas, bet pēc alfabēta, pieņemot, ka grafēma *x* alfabētā atrodas pēc *u*.

Līdzīgi piemēri ar grafēmām no citu valodu alfabētiem atrodami arī LPV, lai gan ievadā to kārtojums nav paskaidrots:

Miljana [..].

Mil(l)ija [..].

Milly [..].

Milna [..] (LPV 1990, 240).

No citētā lemmu fragmenta nevar nepārptotami secināt, pēc kāda principa kārtoti personvārdi ar grafēmām no citiem alfabētiem – kārtojumu šajā fragmentā var interpretēt vismaz divējādi. Pieņemot, ka *y* šajā gadījumā, iespējams, izrunājams kā *ī* (lai gan šķirklī par to nekādu norāžu nav), varētu secināt, ka personvārdi ar grafēmām no citu valodu alfabētiem kārtoti pēc izrunas. Tomēr varētu arī uzskatīt, ka LPV minētie personvārdi kārtoti pēc formālām pazīmēm,

pieņemot, ka *y* konkrētajā piemērā kārtojams pēc *i*. Citos līdzīgos piemēros LPV izmantots kārtojums pēc iespējamās izrunas, pieņemot, piem., ka *x* personvārdā izrunājams kā *ks*:

Preidels [..].

? **Prekans** [..].

? **Prexadde** [..].

? **Prekse** [..] (LPV 1990, 263).

Tomēr šāda veida kārtojums nav ievērots konsekventi:

Revolids [..].

Revus [..].

Rex [..].

Rezēds [..].

Rezenda [..] (LPV 1990, 272–273).

KKT šādos gadījumos šķirkļi kārtoti pēc to rakstības oriģinālvalodā:

Beñdikų ež. [..].

Charlottenhofer See* [..].

Gros Swiane see* [..].

Kalótés ež. [..].

Kl. Swiane* [..].

Plācis [..].

Plócis (1) / **Plócio ež.** (KKT 2020, 35).

Interesanti, ka gadījumos, kad vietvārdu veido divi vārdi, KKT atstarpe starp tiem arī uztverta kā zīme. Tas atspoguļojas šādu vietvārdu kārtojumā:

Kiřnupalis [..].

Kl. Karckel* [..].

Klišė [..].

Klišupė (1) / **Klišupis** (1) [..].

Kopūsto ātaka [..] (KKT 2020, 46–47).

Ja atstarpe vietvārdā *Kl. Karckel* netiktu ņemta vērā, tam alfabētiskā kārtojumā būtu jāatrodas pēc vietvārda *Klišupė*.

Secinājumi

Galvenais kārtojuma veids pēc formas gan latviešu, gan lietuviešu onomastiskajās vārdnīcās ir kārtojums pēc alfabēta. Latviešu īpašvārdu vārdnīcas ELvv, LVV un “Uzvārdu pareizrakstības vārdnīca” īpatnējas ar to, ka tajās izmantots t.s. J. Endzelīna alfabēts. Līdzās šādam kārtojumam citi formālie lemmu kārtojuma veidi latviešu un lietuviešu leksikogrāfijā ir lemmu kārtojums pēc gramatiskajām formām (kā, piem., LVV), lemmu kārtojums pēc attiecīgo ģeogrāfisko objektu apzīmējumiem (kā, piem., LVV), pēc intonācijas (kā, piem., ELvv, VŽ, VKŽ). Turklāt šie principi tiek dažādi kombinēti ar lemmu kārtojumu pēc alfabēta (piem., VKŽ kombinējot alfabētisku kārtojumu ar lemmu kārtojumu pēc intonācijas).

Latviešu onomastiskajām vārdnīcām atšķirībā no lietuviešu vārdnīcām raksturīgs arī piekļuves alfabēta izmantojums.

4.2.3.2. Makrostruktūra, kurā elementu kārtojumu nenosaka forma

Ne visās latviešu un lietuviešu onomastiskajās vārdnīcās lemmu kārtojums ir paskaidrots. Šāda paskaidrojuma trūkst, piem., VŽ. Tāpat nekādas informācijas par makrostruktūru (tostarp lemmu kārtojumu) nav arī VKŽ. Šajos gadījumos gan nevarētu teikt, ka vārdnīcas makrostruktūra ir nejauša – lai gan atsevišķi tas nav minēts, skaidrs, ka gan VŽ, gan VKŽ lemmas kārtotas alfabētiski.

Piemērs kārtojumam, ko nenosaka forma, varētu būt LTV – tajā apvienoti desmit šķirkļu saraksti (Gudijas vietvārdi, Karaļlauču reģiona vietvārdi, Latvijas vietvārdi, Lietuvas vietvārdi u. c.). Lemmas šķirkļu sarakstos kārtotas alfabētiski, bet pašu sarakstu kārtojumu varētu saukt par sistēmisku.

Vairāki šķirkļu saraksti apvienoti arī citās īpašvārdu vārdnīcās. Piem., “Uzvārdu pareizrakstības vārdnīcā” ir divi šķirkļu saraksti – “Latviešu uzvārdi” (UPV 1927, 1–109) un “Cittautiešu uzvārdi” (UPV 1927, 110–142). Vārdnīcā, kas atrodama E. Bleses monogrāfijā LPVUS, doti trīs šķirkļu saraksti (autors tos arī numurējis) – “Uzvārdu saraksts No 1. Rīgas un Vidzemes uzvārdu materiāli” (LPVUS 1929, 155–277), “No 2. Kurzemes personu vārdu un uzvārdu saraksts” (LPVUS 1929, 277–321), “No 3. Poļu dokumentu uzvārdu saraksts” (LPVUS 1929, 321–338). Jau sarakstu nosaukumi liecina, ka katrā sarakstā iekļauti atšķirīgu klašu onīmi – pirmajā un trešajā šķirkļu sarakstā doti uzvārdi, savukārt otrajā – priekšvārdi un uzvārdi.

D. Kiseļūnaites darbā KKT atsevišķi apkopoti hidronīmi (šo daļu veido trīs saraksti – ezeru nosaukumi, upju nosaukumi un kanālu nosaukumi) un apdzīvoto vietu nosaukumi (tie sīkāk nav dalīti).

Par daļēji sistēmisku būtu saucams arī Z. Zinkeviča darbs LA. Tas veidots no trim tematiskajām nodaļām (*Tautinis vardynas ir svetimuju apnašos, Krikščioniškasis vardynas, Pravardynas*), kas sīkāk dalītas apakšnodaļās pēc personvārdu etimoloģijas. Piem., nodaļa *Pravardynas* (iesauku saraksts) sīkāk dalīta apakšnodaļās (nosauktas dažas): personvārdi ar dzīvnieku nosaukumu etimonu (*Gyvūniniai asmenvardžiai*), personvārdi ar augu nosaukumu etimonu (*Augmeniniai asmenvardžiai*), personvārdi ar saimniecības lietu nosaukumu etimonu (*Buities reikmenų ir sąvokų asmenvardžiai*) (LA 2008, 10).

J. Paļonis norādījis uz LA izmantotās tematiskās klasifikācijas trūkumiem – klasifikācijas pamatā nav izmantoti vieni un tie paši principi. Katra no apakšnodaļām atbilst citai grupai: nacionālie īpašvārdi (*tautinis vardynas*) atbilst etniskajai grupai, kristīgie īpašvārdi (*krikščioniškasis vardynas*) – reliģiskajai, savukārt iesaukas – lingvistiskajai (onomastiskajai) grupai. J. Paļonis skaidro – ņemot vērā, ka darbs paredzēts ne tikai valodniekiem, labāks būtu personvārdu dalījums šādās trīs grupās: priekšvārdi, uzvārdi un iesaukas (Palionis 2010). Tāpat J. Paļonis min, ka jēdziens *tautinis* (‘tautas’, ‘nacionāls’) ir neskaidrs un nosaukuma “Tautinis vardynas” (“Nacionālo īpašvārdu saraksts”) vietā precīzāks būtu “Lietuviškasis vardynas” (“Lietuvisko īpašvārdu saraksts”) vai “Senasis lietuviškasis (baltu) vardynas” (“Seno lietuvisko (baltu) īpašvārdu saraksts”) (Palionis 2010).

LA strukturālā aspektā varētu uzskatīt arī par vairāku vārdnīcu apvienojumu, tomēr šīs vārdnīcas strukturāli (gan makrostrukturā, gan arī mikrostrukturā aspektā) ir atšķirīgas un neviendabīgas. Makrostrukturā aspektā šīs atšķirības redzamas, piem., šķirķļu kārtojumā tematisko nodaļu apakšnodaļās – nodaļas “Krikščioniškasis vardynas” (“Kristīgo īpašvārdu saraksts”) apakšnodaļās personvārdi kārtoti alfabētiski, savukārt nodaļas “Pravardynas” apakšnodaļās – tematiski (sistēmiski). LA gadījumā strukturālās atšķirības nodaļās nebūtu jāvērtē kā nepilnība vai kļūda, jo darbs primāri nav iecerēts kā vārdnīca.

Sistēmisks kārtojums izmantots arī LĢIAvv. Lai gan tas nav zinātnisks darbs un vairākos aspektos to nebūtu korekti salīdzināt ar vārdnīcām, tomēr tam ir vārdnīcas struktūra. Vietvārdi tajā sadalīti desmit tematiskajās grupās: “Daba”, “Cilvēks”, “Mājsaimniecība”, “Valsts iekārta un iedzīvotāji”, “Citas zemes un tautas”, “Mitoloģija”, “Jauki vārdi”, “Interesanti vietvārdu pāri”, “Tautas mutvārdu folklorā un vietvārdi”, “Un mūsu pašu vārdi Latvijas kartē” (LĢIAvv 2020, 2).

4.2.3.3. Vairāku principu apvienojums

Dažkārt kārtojums, kurā lemmu secību nosaka kādi citi aspekti (piem., cilme), var būt izmantots reizē ar lineāru kārtojumu (kārtojumu pēc formas). Piem., LVŽ vietvārdu ligzdas kārtotas alfabētiski, taču gadījumos, kad vairākas ligzdas ievada vienādas struktūras, bet atšķirīgas cilmes vietvārdi, vispirms dota ligzda, kuru ievada apelatīva cilmes vietvārds, pēc tās ligzda, kuru ievada personvārdiskas cilmes vietvārds; tālāk – ligzda, kuru ievada vietvārdiskas cilmes lemma, piem.:

Alangà up. Trg. Žinomos divi kilmēs versijos: siejamas su lat. *aluōgs* ‘šaltinis; duobė vandenyje’ (Vanagas, 1981, 38; Schmidt, 1988, 169); kita vertus, svarstoma, kad gali būti finougrizmas, plg. suom. *alanko* ‘žemuma’, dar plg. fu. vv. *Alanga, Olanga, Olonga* (Vanagas, 1981, 38; Kilian, 1986, 491; Schmid, 1988, 169).

Alangà k. Trg; **Alangà** || **Alangōs lankà** pv. Trg. Iš upēs vardo *Alangà* (žr.) (LVŽ 2008, 52–53).

Ja vairāki vienādas struktūras vietvārdi ir toponīmiskas cilmes, vispirms dota ligzda, kuru ievada hidronīmiskas cilmes lemma, pēc tās – ligzda, kuru ievada oikonīmiskas cilmes lemma, pēc tās – ligzda, kuru ievada citas toponīmiskās cilmes lemma, piem.:

Alsetà k. Pmn, Rgl; vs. Pmn. Iš upēs vardo *Alsetà* Rk (žr.) – žr. Alsà (LVŽ 2008, 78).

Alsetà || **Alsetōs miškà** mš. Pnm. Iš kaimo vardo *Alsetà* (žr.) (LVŽ 2008, 78).

“Latvijas vietu vārdos” vietvārdi pagastos kārtoti alfabētiski, taču “galveno muižu vārdi likti pagasta māju vārdu beigās” (LatVV 1922, 5):

*brànta*³ pag. Š.

bràntenieši: biŗzulis, iŗbīte, jaũnīte, kaũliņš, knàbis

(“knabiņi”), *labzemis, lepĉka, naũdietis, palĉnieks, sināts, tũtars*

(“tũteris”), *vistucis* (“vĩstucis”); *brànta muiŗa* (LatVV 1922, 8).

Šajā izdevumā pēc pagastu māju nosaukumiem pievienoti arī ezeru un purvu nosaukumi: *buĉauskas* pag.; iedzĩv. – *buĉauskieŗi*². E.

aizpurves, aizupes, alsupes, bebriņi, beņurti (izr.: ban-; “bennert”), *buoķi, cērpijas, diļaukas, dzērbji, dziļupji, gribašas, jaunzemji, kākari, priekuļi, puntūž-kruogs, ritiņi, siliņi, sieceniēki, stradi, treiči, tūjāni, sprukt-vēveri, vēversviķi, virdienas, zuosēni, zvejnieki; bučauska.*

virānes ež., lāckājpurvs, ķīvēnpurvs (LatVV 1922, 8).

Līdzīgi arī LVVLP onīmi kārtoti pa apriņķiem. Apriņķu kārtojums LVVLP ir alfabētisks, tomēr katra apriņķa onīmi kārtoti sistēmiski – pēc objektu kategoriālās piederības. Turklāt, kārtojot vārdus, kas nosauc objektu kategoriālo piederību, izmantota numerācija (nevis, piem., alfabēts). Vietvārdu kategoriālās piederības nosaukumi kārtoti (un attiecīgi – numurēti) šādā secībā: mājas, pilsētas, muižas, baznīcas, vasarnīcas, skolas, krogi, sudmalas, ceplī, pakalni, kalni, atkalnes jeb pakalnes, uzkalniņi jeb pauguri, gravas, krasti, lejas, upes, strauti, peļķes, valki, urgas, grāvji, ezeri, dīķi, avoti, lāmas, bedres, purvi, tīreļi, pļavas, vadas¹⁶, lauki, ganīklas¹⁷, meži, izcirtumi, klajumi, alas, ceļi, takas, tilti, kapi, līnijas, līkumi, kalvas¹⁸, sēkļi, vadus vietas, ragi, seklas vietas, kāpas, bākas, akmeņi, rāvas, brasli¹⁹, ūdens kritumi, krasti, dzelmes, līniņi.²⁰, salas.²¹

Ja attiecīgās kategorijas vietvārdi kādā apriņķī nav fiksēti, nomenklatūras vārds izlaists.

Daļēji sistēmisks kārtojums izmantots arī AZ – vietvārdi kārtoti alfabētiski, tomēr, kā ievadā skaidro vārdnīcas autori, “vienīgi paši galvenie – *Latvija, Baltijas jūra*, kultūrvēsturisko novadu nosaukumi – atrodami jau vārdnīcas sākumā” (AZ 2015, 9).

Dažkārt lemmu kārtojumā tiek ņemti vērā arī avoti, kuros lemmas fiksētas. Piem., VAPŽ lemmas ligzdā kārtotas, vispirms dodot tos variantus, kas fiksēti “Lietuviešu valodas vārdnīcā” un Lietuviešu valodas atlantā (*Lietuvių kalbos atlasas*, LKA) (VAPŽ 2011, XXIII):

Ariógala (1) mstl. Raseinių r.

ariogališkis, ariogališkė; ariogališkiai (2) LKŽ I 300 (Ar), NdŽ, DŽ², DAN (Čk), AN (Jd, VI) [..].

ariogaliētis, ariogaliētė; ariogaliēčiai (2) NdŽ, DŽ², AN (Jd) [..].

ariogālis, ariogālė; ariogāliai (2) ret. AN (Bsg) (VAPŽ 2011, 15).

Vārdnīcā atrodamas arī atkāpes no šī principa (piem., gadījumos, kad Lietuviešu valodas vārdnīcā fiksētā forma nav normatīva).

Secinājumi

Veidojot vārdnīcu makrostruktūru, parasti tiek apvienoti vairāki principi (lai gan viens ir dominējošais). Iespējams, šādos gadījumos varētu runāt par jaukta tipa makrostruktūru.

¹⁶ vada – ‘pļava meža apvidū’ (Tēzaur.lv).

¹⁷ ganīkla – ‘ganības’ (Tēzaur.lv).

¹⁸ kalva – ‘neliela sala’, ‘sēklis’ (Tēzaur.lv).

¹⁹ brasls – ‘sekla vieta (pa kuru var pārbrist upi, strautu)’ (Tēzaur.lv).

²⁰ līniņš – ‘stiga’ (Tēzaur.lv).

²¹ Nosaukti biežāk minētie nomenklatūras vārdi. Bez šiem darbā atsevišķās vietās minēti arī citi, piem., *biezi apdzīvota vieta* (LVVLP₁ 1936, 101).

4.3. Latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcu norāžu struktūra

Analizējot latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcu norāžu struktūru, izmantota norāžu klasifikācija pēc norādes adreses un norādes dalītas četrās grupās: 1) šķirkļa iekšējās norādes, 2) norādes uz citiem šķirkļiem, 3) norādes no šķirkļu saraksta uz kādu citu vārdnīcas daļu, 4) norādes uz avotiem ārpus vārdnīcas.

4.3.1. Šķirkļa iekšējās norādes

Šķirkļa iekšējās norādes izmantotas vairākos garos LVV šķirkļos. Tā kā šķirkļa struktūra šajā vārdnīcā ir ļoti komplicēta, norādes adrese garos šķirkļos ne vienmēr ir skaidra.

[..] “Kaz-raģa- māja” Rucavā (Paurupē pgd) U IV 99 k (n 1975), “Raģi” vs Daugmalē skat. *Raģi* z Salaspilī, *Raģi* mā Ērģemē p 1969 k, z Iecavā E II 29 (Lauka galā pgd U V 241, 1949, 1974, vs Lģia 2011 k), “Raģi” vs Īlē skat. *Raģi* z Naudītē, *Raģi* z Īslīcē (Pastališķu sādžā) 1949, z Kabilē (tagad *Irbītes*) 1969, “Raģi” z Līvē Zemgale 111, *Raģi* z Mežotnē E II 30 (1949, Grāvindalē pgd U V 248, “Ragge” 1857. g. r. l. U V 251; te arī *Jaunie- Raģi* // *Jaun-raģi* mā p), z Naudītē E II 81 (Sesavā pgd U V 420, 1958, “Ragge” 1816. g. r. l. U V 421, = “Raģi” vs Īlē Lģia 2011?), z Panemunē 1949, z Pedelē E I 82 (*Raģīši* // *Raģītis*; viņpus Pedeles u, pusceļā starp Zāģu ez un Pedeli ūmu 1951, = *Raģīši* z Lugažos), z Salaspilī E I 58 (Daugavas kr. krastā; bija pie Daugmales, tagad pie Ķekavas ciema 1965, = “Raģi” vs Daugmalē Lģia 2011?, skat. arī *Raģa-* mežs Salaspilī, *Raģu-* birze Daugmalē), z Valgalē E II 121 (zeme ir Abavas upes līčos un atgādina ragu; vecajam saimniekam bijis uzv. *Horns*, kas gan varētu būt radies no mājvārda [v. *Horn* ‘rags’], -ģ-, iespējams, radies tuvējās ūmviņas nos. *Veģi* ietekmē) 1962 (vs Abavciemā 1979, “Raggi” 1835. g. r. l. U IV 228, = “Raģi” vs tag. Abavas pag Lģia 2011?), z Zebrenē E II 139 (Ārišos pgd U V 496, un *Jaun-raģi* mā, *Več-* mā, *Maz-* mā 1958 [n Lģia 2013], *Raģes* 1975), Rāģ mžs Zūrās (tagad Priēdniek; Piltenes cp) 1963 (Rāģ // Priēdniek U IV 298, = Raģu- mājas mžs Piltenē, mā nos. esot dabūjušas no pirmā mežsarga, kurš iesaukts par Veco Raģi ūnaucamās tabakas raga dēļ, p); “Raģes” mā Baldonē p, *Raģes* z Zebrenē skat. *Raģi* [..] (LVV 2013, 40).

Pēc vietvārda “Raģes” (z Zebrenē) iekļauto norādi “skat. Raģi” varētu interpretēt dažādi, jo nav īsti skaidrs, uz kuru vietu subšķirklī tā attiecas. Šajā gadījumā domāts, ka jāskatās vietvārds “Raģi” Zebrenē, resp.:

“Raģi” [..], z Zebrenē E II 139 (Ārišos pgd U V 496, un *Jaun-raģi* mā, *Več-* mā, *Maz-* mā 1958 [n Lģia 2013], *Raģes* 1975) [..].

Šajā pašā šķirklī izmantotas arī norādes uz konkrētu vietu šķirklī, piem., “skat. *Raģi* z Salaspilī” nozīmē, ka jāskatās šī vieta:

“[..] z Salaspilī E I 58 (Daugavas kr. krastā; bija pie Daugmales, tagad pie Ķekavas ciema 1965, = “Raģi” vs Daugmalē Lģia 2011?, skat. arī *Raģa-* mežs Salaspilī, *Raģu-* birze Daugmalē) [..].”

Precīzāka vieta šķirkli norādīta tad, ja norāde ved uz citu šķirkli. Piem:

Rakaiši z Bēnē skat. *Rakatas* s.v. *Rakatas* [...] (LVV 2013, 54).

Šajā gadījumā norādīts, ka jāskatās šķirkļa “Rakatas” subšķirklis “Rakatas”:

Rakatas z Bēnē (// *Rakaiši* // “Rakašas” B) E II 131 (“Rackait” 1881. g. r. l. U V 467, *Rakažas* U V 466, *Rakatas* †z 1958) (LVV 2013, 54).

Līdzīgas dubultas norādes izmantotas arī Lietuvas vietvārdu vārdnīcā LVŽ:

Anykščiai mst., vs. An. Iš upės vadro *Anykštà* (žr.) – žr. *Anatà*; dėl miesto vardo dar žr. Vanagas, 1996b, 20–21 (LVŽ 2008, 102).

Anatà pv. Krtn; **Ānikēs** b., l. Kair.; **Anýkščiai** ež. Žž; **Anykštà** up. An; **Anýkštė** up. Btr. **Anýkštis** Btr.; **Anýkštis** || *Rubiky ēžeras* of. ež. An; **Ān-ia- Valkis** b. Jk. [...] (LVŽ 2008, 88).

Šajā gadījumā (un tāpat citos šķirkļos, kur izmantotas dubultās norādes) otrā norāde (žr. *Anatà*) nozīmē šķirkli, savukārt pirmā (*Anykštà* (žr.)) – vietu šķirkli, resp., subšķirkli.

4.3.2. Norādes uz citiem šķirkļiem

Latviešu un lietuviešu onomastiskajās vārdnīcās plaši izmantotas norādes, kas ved uz citiem šķirkļiem, tomēr šādām norādēm var būt vairākas funkcijas (resp., tās lietotas, lai norādītu uz dažādām vietām šķirkļos).

Vienas un tās pašas norādes, kas izmantotas, lai norādītu uz dažādu informāciju vai dažādām vietām šķirkli, lietotas, piem., lietuviešu uzvārdu vārdnīcā. LPŽ šādi izmantota norāde žr. ‘skatīt’. Tā lietota, pirmkārt, gadījumos, kad uzvārda etimoloģija meklējama citā šķirkli, otrkārt, gadījumos, kad tiek norādīts uz literārās valodas formu (tas darīts, gadījumos, ja šķirkli dotais uzvārds ir, piem., dialektālā vai sagrozītā formā):

BUDAUČIUS Zr – žr. *Budāvičius* (LPŽ 1985, 327).

BŪDÁUSKAS Šl. Gali būti suslavinta iš *Būdà* (žr.). Bet plg. *Budáuskis* (žr.) (LPŽ 1985, 372).

Otrajā gadījumā (norādot uz dažādu uzvārdu salīdzinājumu) norāde žr. likta iekavās. Turklāt atšķiras arī norādes novietojums. Norādot uz uzvārda literāro formu, norāde likta pirms uzvārda, savukārt, norādot uz salīdzinājumu, – pēc uzvārda. Abos gadījumos norāde ved uz citu šķirkli vārdnīcā.

LPŽ izmantoti arī dažādi citi norādes žr. varianti, piem:

ĀBARTIS Als 2, Grg 2, Klp, Pin 2, Plt 3, Slnt 4 (14). Greičiausiai per lenk. kalbą atėjęs germanizmas, plg. lenk. *Abart*, *Abhart*, *Habart*, *Habert*, *Obert* (SSNO I 1). Dar žr. *Ābertas* (LPŽ 1985, 56).

ABELIŪNAS Brž 3 (du at.), Pn 3, RdN 11 (17). Priesagos *-iūnas* vedinys iš šaknies *abel-*, kuri gali būti ir iš **Obel-*. Nors žr. *Ābelis* (LPŽ 1985, 57).

ANČÁUSKAS Šl. Plg. lat. pvd. *Ančevskis* (RTAS 55). Toliau žr. *Āncas* (LPŽ 1985, 98).

Šo norāžu pamatfunkcija visos gadījumos ir vienāda – parādīt, ka noteikta papildinformācija meklējama citā šķirkli.

Līdzīgi kā gadījumos ar šķirkļu iekšējām norādēm, arī norādot uz citiem šķirkļiem, viena tipa norāžu funkcijas var atšķirties, piem.:

Pape, skat. s.v. "Papa" (LVV 2003, 130).

Papene la Bejā skv. Skat. s.v. "Papa" (LVV 2003, 131).

Pirmajā gadījumā norāde attiecas uz visu šķirkli *Papa*, otrajā – tikai uz šķirkli *Papa* iekļauto etimoloģiju. Bez papildu skaidrojumiem šāda veida norādes nav īsti saprotamas. Resp., nav skaidrs, kāpēc būtu jāskatās norādītais šķirklis un kurai tā daļai būtu jāpievērš uzmanība.

Apzīmējumiem, kas lietoti norāžu funkcijā, var būt vairākas funkcijas. Piem., bultiņa (→) LPV lietota divos gadījumos. Pirmkārt, tā lietota gadījumos, kad vairāki personvārdi cilmes ziņā ir identiski. Cilmes skaidrojums dots vienā šķirklī, savukārt uz pārējiem dotas norādes (LPV 1990, 25):

James → *Jakobs* [..] (LPV 1990, 173).

Jakobs (-a-:-a-), ebr. *Ja'qōb* [*Ya'qōb* Rib. 199] 'papēža turētājs, sekotājs' HF 432, 'pēdas gājējs' Gfr. 173 s. v. *Jakūbs* [..] (LPV 1990, 173).

Otrkārt, atsevišķos šķirkļos ar bultiņu pēc šķirkļa vārda norādīts uz personvārdu, no kura attiecīgais šķirkļa vārds tieši atvasināts (LPV 1990, 25):

Janušeks → *Janušs* [..] (LPV 1990, 175).

Šādos gadījumos adreses šķirkli iekļauta norāde uz citu šķirkli, kurā atrodams plašāks cilmes skaidrojums:

Janušs → *Johanness* [..] (LPV 1990, 175).

Johanness, ebr. *Johānān*, *Jehōhānān* 'Jahve ir apžēlojis' Ptr. 118 s. v. *Иван* Brk.; skat. arī s. v. *Jānis* [..] (LPV 1990, 181).

Reizēm LPV izmantotas dubultas norādes:

Jass → *Jakobs* Rj. 88; → *Johanness* [..] (LPV 1990, 176).

Šajā gadījumā iekļautas norādes uz diviem personvārdiem, iespējams, tādējādi norādot, ka tie abi varētu būt personvārda *Jass* pamatā.

Viena no problēmām, kas saistīta ar norādēm uz citiem šķirkļiem – tās ne vienmēr ir pietiekami izskaidrotas. Piem., LVKŽ no sākumā lasāmās instrukcijas skaidrs, ka tās hipokoristikas, kuras ir oficiāli lietojamas, dotas atsevišķās ligzdās attiecīgajā alfabēta vietā ar norādi uz pamatvārda līdzi (LVKŽ 2009, 34), piem.,

GENDRŪS (4) GENDRIUS (2) liet.; trumpinys iš avd. *Geñdrimas*↑ (LVKŽ 2009, 147).

Citētājā piemērā redzamas divas problēmas. Pirmkārt, nav skaidrs, kāda ir šī norāde (vai tas ir slīpraksts, vai bultiņa uz augšu, vai saīsinājums *žr*). Otrkārt, nav skaidroti pārējie gadījumi, kad dotas norādes uz citiem šķirkļiem. Piem.:

GERŪTIS (2) liet., trump. *Gerŷs*; priesagos *-utis* vedinys iš sen. trump. *Gerŷs*, kuris iš *Gerimantas*↑, *Geřminas*, *Geřtautas* ir kt. (LVKŽ 2009, 149).

Šajā gadījumā norāde ir tikai aiz personvārda *Gerimantas*, bet nav aiz pārējiem diviem, kas arī atrodami šķirkļu sarakstā. Implicitajām norādēm jābūt nepārprotamām. Lietuviešu personvārdu cilmes vārdnīcā tās šai ziņā nav izstrādātas veiksmīgi, jo no pieraksta veida nav skaidrs, kurš personvārds uzskatīts par atsevišķu lemmu un kurš nav.

LECP norādes uz citiem šķirkļiem veidotas netipiski:

Lielais Baltezers, daļa Ropažu nov., skat. → (LECP 2022, 26).

Kalnīs, daļa Gulbenes nov., skat. → (LECP 2022, 26).

Abos citētajos piemēros norādei šķietami nav adreses, taču te jāsaprot, ka norādes adrese ir novads, kas minēts pirms bultiņas. Šajā gadījumā tehniski veiksmīgāks risinājums būtu, piem., šāds:

Lielais Baltezers, skat. Ropažu nov.

Kalnīs, skat. Gulbenes nov.

Lietuvas vietvārdu vārdnīcas VŽ ievadā skaidrots: “[..] kur tas ir būtiski, blakus oficiāli lietotajām vietvārdu formām doti arī normētie varianti, kas nav uzskatāmi par kļūdainiem. [..] Varianti, resp., neoficiālās vietvārdu formas, dotas kvadrātiekvās” (VŽ 2002, 6). Piem.:

Paūkščių kálnas [Stepõniškių piliakalnis] Prienu r. (VŽ 2002, 277).

Iekavās minētais nosaukums uzskatāms par implicītu norādi. Resp., tas nozīmē, ka vārdnīcā jābūt iekļautam arī šim variantam ar norādi uz oficiālo formu. Šajā gadījumā tā arī darīts:

Stepõniškių piliakalnis, žr. **Paūkščių kálnas** (VŽ 2002, 349).

Tomēr norāžu lietojums piemēros ar variantiem atšķiras un atsevišķos šķirkļos ir nekonsekvents. Piem., ir gadījumi, kad vietvārda variants šķirkļu sarakstā nav iekļauts.

Šilvėnai (1) [Šilvienai (1)] k. Šakių r. (VŽ 2002, 370).

Vietvārdam *Šilvėnai* dots variants, taču šāda šķirkļa *Šilvienai* vārdnīcā nav.

Vēl viens piemērs, kas parāda, ka VŽ vietvārdu varianti ne vienmēr tiek iekļauti šķirkļu sarakstā:

Jurbarkas (3^a) *Jurbarko, Jurbarkui, į Jurbarką, ties Jurbarku, Jurbarkè* 1. mst.; 2. buv. Įsruties aps. (dab. Černiachovsko r., Kaliningrado sr.), vok. *Georgenburg*, dab. rus. *Maevka*, of. *Majevkà* [Spařgè (2) Spařgès, Spařgei, į Spařge, ties Spargè, Spařgeje] (VŽ 2002, 147).

Vietvārds *Spařgè* kā atsevišķs šķirklis vārdnīcā neparādās. Variantu neiekļaut atsevišķā šķirklī būtu pieļaujami, ja tas no oficiālās formas atšķiras tikai ar intonāciju. Piem., kā šajā gadījumā:

Miroslāvas (2) *Miroslāvo, Miroslāvui, į Miroslāvą, ties Miroslavù, Miroslavè* [Miròslavas (1)] mstl. Alytaus r. (VŽ 2002, 233).

Atšķirībā no iepriekšējā piemēra, gadījumā ar vietvārdu *Miroslāvas* lietotājs abus variantus vārdnīcā meklēs vienā un tajā pašā vietā, jo to rakstība neatšķiras. Pārējos gadījumos, lai atrastu vietvārda variantu, lietotājam būtu jāzina tā oficiālā forma.

Analizējot norādes un vietvārdu variantu pierakstu VŽ, redzama vēl viena problēma. Kenà, žr. **Kinė** (VŽ 2002, 166).

Kinė (4) *Kinės, Kinei, į Kinę, ties Kinè, Kinėjè* [Kenà (4) Kenòs, Kėnai, į Kėnà, ties Kenà, Kenojè] 1. k. Vilniaus r.; 2. up., Vilnios kr., Vilniaus r. (VŽ 2002, 171).

Šajā gadījumā (un citos pēc šāda principa veidotos šķirkļos VŽ) mulsināši un neskaidri šķiet fakts, ka fonoloģiskā informācija, kas saistīta ar vārda akcentēšanu, iekļauta norādes adresē. T.i., ja lietotājs grib noskaidrot, kā pareizi akcentējama kāda no vietvārda *Kenà* locījumu formām, viņš tiek sūtīts uz citu šķirkli, kur pēc loģikas vajadzētu būt (un arī ir) oficiālā vietvārda formām (tajā skaitā locījumu formām). Norāde pati par sevi ir korekta, tomēr nekorekts ir informācijas sadalījums starp norādes šķirkli un adreses šķirkli. Iespējams, racionālāks būtu šāds risinājums (t.i., informāciju par akcentēšanu iekļaut norādes šķirklī):

Kenà (4) *Kenôs, Kēnai, j Kēnā, ties Kenà, Kenojè*, žr. **Kinē**.

Kinē (4) *Kinēs, Kinei, j Kinē, ties Kinè, Kinèjè* 1. k. Vilniaus r.; 2. up., Vilnios kr., Vilniaus r.

Nekonsekvences norāžu lietojumā vērojamas arī LVV. Tajā doti vairāki šāda tipa norāžu šķirkļi:

Rikas skat. s.v. *Rīka* (LVV 2013, 287).

Rīt-, *Rīta-*, skat. s.v. *Rīts* (LVV 2013, 291).

Ruži, skat. s.v. “Ružas-”, “Roze”, *Rūoži* (LVV 2013, 436)

Ruôkas-, skat. s.v. “Roka” (LVV 2013, 496).

“**Roku-**”, skat. s.v. “Roka” (LVV 2013, 496).

Ruôzu-, skat. s.v. *Ruôza* (LVV 2013, 535).

Šajā gadījumā dota norāde uz pamatšķirkli no tām formām, kas nav vienskaitļa nominatīvā, vai no formām, kas ir saliktu vietvārdu komponenti. Tātad pēc analogijas LVV vajadzētu būt iekļautiem arī šādiem norāžu šķirkļiem:

Rāceņi, skat s.v. “Rācenis”.

Rīti, skat. s.v. *Rīts*.

Rūsīņi, skat. s.v. *Rūsīņa-*.

Rūobežas, skat. s.v. *Ruôbeža*.

Taču šādu šķirkļu LVV nav. Tāpat LVV dotas norādes no dialektālas formas uz literārās valodas formu, ja tāda vārdnīcā iekļauta:

Paaglis, s.v. *Paegle* (LVV 2003, 1).

Riksti, Rīkst'iņa, *Rīkstiņi*, skat. s.v. “Rieksts” (LVV 2013, 288).

“**Rogs**”, “**Rogu-**” skat. s.v. “Rags” (LVV 2013, 321).

Dažkārt rodas problēma atrast norādes adresi. Tas galvenokārt saistīts ar nekorektu šķirkļu saraksta kārtojumu un šķirkļa vārdu pierakstu. Piem., šķirkļi no LPV:

Jēcis → *Jākobs* [...] (LPV 1990, 177).

Jēkabs → *Jākobs* [...] (LPV 1990, 177).

Bultiņa (jeb norādes indikators) norāda, ka attiecīgo personvārdu cilmes skaidrojums atrodams šķirklī *Jākobs*, tomēr tieši šādas formas šķirkļu sarakstā nav. Ir šķirklis *Jakobs*:

Jakobīne [...] (LPV 1990, 172).

Jakobs (-a-:-ā-) ebr. *Ja'qōb* [*Ya'āqōbh* Rib. 199] ‘papēža turētājs, sekotājs’ HF 432 ‘pēdas gājējs’ Gfr. 173 s. v. *Jakūbs*; R 1292 Bng.; I RVK 72,0; II vn. 380,6; III LKZ 1,2; kl. 1851; **uzv.**: Jākobsons, Sillejakobs R. L. (LPV 1990, 173).

Jakovs [...] (LPV 1990, 173).

Uz paralēlformu *Jākobs* šajā gadījumā netieši norāda iekavas pēc šķirkļa vārda, resp., priekšvārds *Jakobs* reģistrēts gan ar īso, gan ar garo *a*.

Līdzīgi arī šajā gadījumā:

Agot/a, -e → Agate; K 1965 DzN; V 0,3 (LPV 1990, 43).

Agat/a, -e, gr. *agathē* 'labā' Brk.; flk.: la. *Agate* kā uguns patronese sargā ēkas no ugunsgrēka PŠ 25; R 1,2; 1975 R 0,6; kl. 1767 (LPV 1990, 42).

Šķirkli *Agota* dota norāde uz šķirkli *Agate*, lai gan tieši šāda šķirkļa vārdnīcā nav. Tas liecina, ka atkarībā no šķirkļu saraksta struktūras (tas vārdnīcas tapšanas gaitā parasti ir primārs) būtu jāpārdomā arī norāžu struktūras niansas, īpaši tas, kā tiek dota norāde uz adreses šķirkli un vai lietotājs adreses šķirkli spēs atrast.

Dažkārt neprecizitātes norādēs, iespējams, liecina par izmaiņām vārdnīcas tapšanas laikā. Piem., LPŽ ievadā skaidrots: "Ja nepieciešams, pēc literāram lietojumam neatbilstošas formas un tās izplatības norādes nereti rakstāms, ka tā, visticamāk [...], ir sagrozīta forma, dialektisms, kā arī dotas citas norādes. Ja šaubu par to, ka uzvārda forma ir dialektāla, nav, norādīta tikai literāram lietojumam atbilstošāka forma, piem.:

CIJŪNĒLIS Auk – žr. *Tijūnēlis*" (LPŽ 1985, 34).

Taču vārdnīcas tekstā šajā pašā šķirkli dota norāde nevis uz *Tijūnēlis*, bet uz *Cijunāitis*:

CIJŪNĒLIS Klp (of. *Cijunelis*), Klt, Str, Švnč 7, Švnčl, Trak (12) – žr. *Cijunāitis* (LPŽ 1985, 391).

Tātad ievadā par literāram lietojumam atbilstošāku formu uzskatīta *Tijūnēlis*, bet pašā vārdnīcā (šķirkļu sarakstā) – *Cijunāitis*. Iespējams arī, ka ievadā minētajā piemērā ir drukas kļūda, jo, ņemot vērā izplatības norādes, šķirkļu sarakstā tam atbilst šķirklis ar īso *u*: *Cijunēlis*:

CIJUNĒLIS Auk – žr. *Cijunāitis* (LPŽ 1985, 391).

Tomēr arī šim šķirklim norādes adrese atšķiras no ievadā minētās. Tieši tāds pats piemērs izmantots arī LPŽe struktūras skaidrojumā. Abi citētie šķirkļi (*Cijūnēlis* un *Cijunēlis*) LPŽe ir identiski drukātajā izdevumā atrodamajiem.

Atsevišķos gadījumos vārdnīcās veidojas ļoti garas norāžu virknes. Piem.:

BADAŪGIS Lk – žr. *Badáuga* (LPŽ 1985, 151).

BADÁUGA Varn, Žr (2). Plg. *Badaūgis* (žr.), galbūt *Badaūkas* (žr.). (LPŽ 1985, 151).

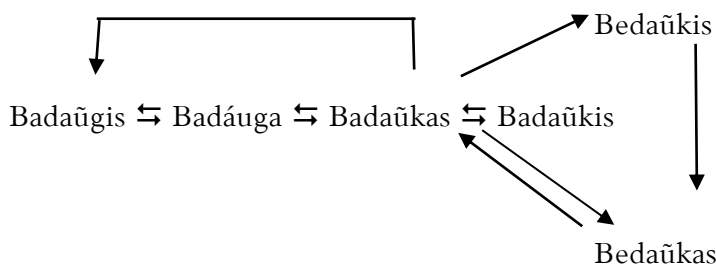
BADAŪKAS Kl 2. Plg. *Badaūkis*, *Bedaūkas*, *Bedaūkis* ir galbūt *Badáuga*, *Badaūgis* (žr.) (LPŽ 1985, 152).

BADAŪKIS Akm 4, Als 6, Lk (11) – žr. *Badaūkas* (LPŽ 1985, 152).

BEDAŪKAS Krt 2 žr. *Badaūkas* (LPŽ 1985, 219).

BEDAŪKIS Als, Vrg (2) – žr. *Bedaūkas* (LPŽ 1985, 219).

Šādas norādes šajā gadījumā nekur neved – tās veido cirkulāru loku. Skat. 11. attēlu.

11. attēls. Cirkulāri skaidrojumi lietuviešu uzvārdu vārdnīcā “Lietuvių pavardžių žodynas” (shēma autores veidota).

Etimoloģija nav obligāta šķirkļa daļa LPŽ (vairākos gadījumos tā nav dota), tomēr šajā gadījumā nevienā šķirklī nav pieminēts, ka uzvārdu cilme būtu neskaidra vai ka šie nav uzskatāmi par lietuviešu uzvārdiem. Iespējams, šajā gadījumā vārdnīcas veidotāju mērķis nav bijis skaidrot uzvārdu etimoloģiju, tikai parādīt, ka tie ir tās pašas saknes uzvārdi vai līdzīgi uzvārdi.

Viens no svarīgākajiem kritērijiem, pēc kā tiek vērtēta vārdnīcas funkcionalitāte, saistīts ar informācijas meklēšanu jeb piekļūvi vārdnīcā iekļautajai informācijai (angļu valodā to apzīmē ar jēdzienu *accessibility*) (Gouws, Prinsloo 1998, 18). Tādēļ būtu vērts pievērst uzmanību piemēriem, kur norādes, iespējams, būtu noderīgas un atvieglotu informācijas meklēšanu.

Ēgležeris (1) *t. Āgležeris; Jasiūnu ēžeras* Švenčionys, Teberiškės k. (LUEV 1963, 38). Jasiūnu ēžeras žr. Egležeris (LUEV 1963, 59).

Treknrakstā dots oficiālais ezera nosaukums, ar saīsinājumu *t. (tarminis)* norādīta nosaukuma forma izlokšnē. Aiz semikola dots ezera paralēlnosaukums. Vārdnīcas autori šķirkļu sarakstā ar norādi uz oficiālo variantu devuši tikai paralēlformas. Izlokšņu formas šķirkļu sarakstā nav dotas. To, iespējams, var saistīt ar faktu, ka vārdnīca ir normatīva, tomēr, atsevišķi nedodot izlokšņu formas, tās vārdnīcas lietotājam kļūst grūti atrodamas vai pat neatrodamas (lietotājam tādā gadījumā jāzina attiecīgā vietvārda oficiālā forma).

Šis piemērs apliecina, ka norāžu struktūra atkarīga arī no vārdnīcas funkcijām (konkrētajā gadījumā viena no vārdnīcas funkcijām ir vietvārdu normēšana), līdz ar to izlokšņu piemēri kalpo tikai kā sekundāra papildinformācija un netiek atsevišķi iekļauti šķirkļu sarakstā (jo arī šķirkļu saraksta struktūru nosaka vārdnīcas funkcijas).

No LUEV citētajā piemērā redzama vēl viena problēma – norādes adrese nesakrīt ar attiecīgo šķirkli: šķirklis ir dots ar intonāciju, savukārt adrese norādes šķirklī ir bez intonācijas (šāda problēma ir arī VKŽ. Skat., piem., šķirkļus *Āismarės* un *Āistmarės* VKŽ 1994, 10). No praktiskā viedokļa šāda nepilnība ir nebūtiska (lietotājs vajadzīgo šķirkli atrastu arī tad, ja tam – pretēji norādei – pievienota intonācijas zīme), tomēr teorētiski norādes adresei ar attiecīgo šķirkļa vārdu būtu jāsakrīt.

Precīzāku norāžu trūkst arī LU I un LU II. Piem., šķirklis *Abersons*:

Abersons [ō]. Rets uzvārds no Padures (2) un Ugāles. Minēts Auros 1835. g. Sk. **Ābers** un sal. vc. *Sohn* 'dēls' (LU II₁ 2019, 104).

Nav īsti skaidrs, kur uzvārds *Ābers* būtu jāmeklē, jo šāda šķirkļa nav ne vārdnīcas pirmajā daļā (par uzvārdiem Latgalē), ne arī otrajā daļā (par uzvārdiem Kurzemē, Zemgalē un Sēlijā). Iespējams, minētais uzvārds iekļauts kādā citā šķirklī kā uzvārda variants. Līdzīga problēma redzama arī šķirklī *Pavariņš*:

Pavariņš, 20. Rets uzvārds no Piltenes (13) un Vārves. Minēts Lestenē 1835. g. Sal. **Pavārs** (LU II₂ 2019, 87).

Šķirklī dota norādes skatīt uzvārdu *Pavārs*, taču tieši šāda šķirkļa vārdnīcā nav – ir šķirklis *Pavars*, un šajā šķirklī iekļauts arī *Pavārs*:

Pavars, Pavārs, 200. [...] (LU II 2019, 87).

Lai gan norāde ir neprecīza, šajā gadījumā norādes adrese ir viegli atrodama, jo šķirkļi *Pavariņš* un *Pavars* vārdnīcā ir blakus. Ja norādes šķirklis nav blakus, vajadzīgo šķirkli atrast ir grūti. Iespējams, norāžu struktūru LU I un LU II būtu lietderīgi precizēt, dodot norādi nevis tikai uz attiecīgo personvārdu, bet uz šķirkli, kurā šis personvārds iekļauts, piem.,

Pavariņš, 20. Rets uzvārds no Piltenes (13) un Vārves. Minēts Lestenē 1835. g. Sal. **Pavārs** (→**Pavars**)

Šajā gadījumā treknināts tas personvārds, uz kuru dota norāde, savukārt iekavās ar bultiņu norādīts šķirklis, kur šo personvārdu meklēt.

LPV atsevišķos šķirkļos ievietotas norādes vienlaikus uz diviem citiem šķirkļiem:

Jass → *Jakobs* Rj. 88; → *Johanness*, bkr. f. Sim. 88; V Alūksne 1638 LVA IV; II VLZ 2,2; III V 0,1 (LPV 1990, 176).

Šādi norādīts uz diviem iespējamajiem cilmes skaidrojumiem.

4.3.3. Norādes no šķirkļu saraksta uz kādu citu vārdnīcas daļu

Analizējot norādes, kas ved no šķirkļu saraksta uz kādu citu vārdnīcas daļu, būtu apskatāms arī dažādu saīsinājumu lietojums šķirkļos (saīsinājumi parasti tiek atšifrēti pirms vai pēc šķirkļu saraksta, tāpēc tos var interpretēt kā norādes uz citu vārdnīcas daļu).

Piemēru analīze rāda, ka reizēm saīsinājumiem vārdnīcas šķirkļos ir nedaudz atšķirīga funkcija, nekā tas skaidrots, piem., saīsinājumu sarakstā vai kādā no vārdnīcas ievaddaļām. Piem., LVKŽ, skaidrojot šķirkļa uzbūvi, teikts: "Pēc akcentēšanas tipa norādes dots tās valodas saīsinājums, no kuras vārds radies (skat. §§ 4, 5 piemērus)" (LVKŽ 2009, 34). Dota norāde skatīt piemērus ceturtajā un piektajā paragrāfā. Ceturtajā paragrāfā minēti šādi piemēri:

MĪNAS, MĪNIUS (2) liet., ...

STASŪS (4), STĀSIUS (2) – liet. trumpinys...

MINGEDÀ (3^a), MĪNGEDA (1), MĪNGEDĒ (1) liet., ... (LVKŽ 2009, 33).

Visi trīs citētie piemēri interpretēti vienādi, taču patiesībā tie atšķiras. Divi no LVKŽ izmantotajiem saīsinājumiem ir *liet.* 'lietuviešu' un *liet. trumpinys* 'lietuviešu saīsināta forma'.

Uzskatāmāk atšķirību starp abām norādēm var redzēt piemēros, kuros izmantotas tās abas:

VĪLMA (1) – 1. liet.; trumpinys iš *Vilmantė*↑; 2. liet. trumpinys iš *Vilhelma*↑ ir *Vilhelminā*↑; mal. vedinys *Vilmūtė* (LVKŽ 2009, 332).

Gadījumā, kad saīsinājums ir tikai *liet.*, tiek norādīts, ka vārds ir lietuviešu cilmes. Savukārt gadījumos ar *liet. trumpinys* lietuvisks ir tikai saīsinājums, bet vārda cilme meklējama citā valodā.

Neprecīzas norādes uz citām vārdnīcas daļām atrodamas arī citās vārdnīcās. Piem., LU I, skaidrojot, kādi avoti izmatoti, norādot uzvārdu etimoloģiju, ievadā teikts “skat. literatūras sarakstu” (LU I 2017, 12), tomēr vārdnīcas beigās pievienots saraksts “Izmantotie avoti” (LU I 2017, 311). Lai norāde būtu precīzāka, ievadā vajadzētu vai nu minēt “skat. izmantotos avotus” vai arī norādīt lappuses, kurās kāda papildu informācija būtu jāmeklē.

4.3.4. Norādes uz avotiem ārpus vārdnīcas

Par norādēm, kas ved ārpus vārdnīcas, dažkārt tiek uzskatītas norādes uz papildliteratūru (skat., piem., Bergenholtz, Tarp 1995, 219). Tomēr jāņem vērā, ka, norādot uz papildliteratūru, vārdnīcas šķirkļos parasti tiek lietoti saīsinājumi, kas atšifrēti literatūras un / vai avotu sarakstā, tāpēc šajā darbā šāda veida norādes uzskatītas par norādēm, kas ved no šķirkļu saraksta uz citu vārdnīcas daļu, un tās aprakstītas apakšnodaļā 4.3.3. Norādes no šķirkļu saraksta uz kādu citu vārdnīcas daļu.

Šajā apakšnodaļā uzmanība pievērsta tām norādēm, kas nav atšifrētas vārdnīcu literatūras sarakstā. Latviešu un lietuviešu onomastiskajā leksikogrāfijā šāda veida norādes gandrīz netiek izmantotas. Atsevišķas šādas norādes (galvenokārt uz vēsturiskiem dokumentiem) atrodamas LVVLP, piem., “1850. g. revīz. listē gaviesenē vēl minēti” (LVVLP₁, 1936, 78), “1858.–1640. g.g. rev. list. piel. paplakā vēl” (LVVLP₁ 1936, 95). LVVLP nav pievienots avotu un literatūras saraksts, tāpēc šīs norādes var uzskatīt par tādām, kas ved ārpus vārdnīcas.

Atsevišķas šādas norādes, iespējams, radušās kļūdu vai neprecizitāšu rezultātā – piem., gadījumos, kad literatūras sarakstā nav atrodama literatūras vienība, uz kuru šķirkļa tekstā ir atsauce. Piem., vietvārdu cilmes vārdnīcā AZ šķirkli *Vangaži* iekļauta norāde uz literatūras vienību *Fasoùlas 1977* (AZ 2015, 244), tomēr literatūras sarakstā tāda nav atrodama (iespējams, tā ir redakcionāla neprecizitāte), tādējādi šo norādi formāli var uzskatīt par tādu, kas ved uz avotu ārpus vārdnīcas.

Par norādēm uz avotiem ārpus vārdnīcas varētu uzskatīt parindes. Tās izmantotas, piem., LVV:

*Pilzēmiēki** js Matkulē (< **Pils- zemnieki*?) 1962 (“ ” vs tag. Abavā VZD 2000) [..]

*J. Endzelīna manuskriptā s.v. *pile, pils* (LVV 2006, 41).

Tomēr parindes LVV tikai daļēji būtu uzskatāmas par norādēm, kas ved uz papildliteratūru ārpus vārdnīcas – norādes indikators (citētajā piemērā tā ir zvaigznīte – *) ved uz norādes adresi, resp., papildu komentāru (tas šajā gadījumā iekļauts kā zemsvītras piezīme), nevis uz avotu ārpus vārdnīcas. Lai to nepārprotami varētu uzskatīt par norādi, kas ved ārpus vārdnīcas, to būtu jāveido nedaudz citādāk, piem., šādi:

Pilzēmiņi [J. Endzelīna manuskriptā s.v. *pils, pils*] js Matkulē (< **Pils- zemnieki?*) 1962 (“ ” vs tag. Abavā VZD 2000) [..].

J. Endzelīna manuskripts avotu sarakstā nav iekļauts (tam tur arī nebūtu jābūt), tāpēc daļēji šādi paskaidrojumi uzskatīti par norādēm, kas ved ārpus vārdnīcas, tomēr citos līdzīgos gadījumos parindē minētā literatūras vienība iekļauta vārdnīcas avotu sarakstā. Piem., 13. attēlā parindē ir norāde uz V. Dambes rakstu “Saknes *bal(i)-, pal(i)-* (skaņu mijā) ar slapjas vietas nozīmi”, kas atrodams arī attiecīgā LVV sējuma avotu sarakstā.

Parindes daudz izmantotas KKT. Šajā D. Kiseļūnaites darbā par norādēm, kas ved uz avotiem ārpus vārdnīcas būtu uzskatāmas tās parindes, kurās dota kāda interneta adrese (kas turklāt nav iekļauta literatūras sarakstā), piem.:

Žvejōnē* (2) – nedidelis ežeras šiaurinėje miesto dalyje, vadintoje Charlottenhof, iš jo ištekėjo upelė (žr. Žvejōnē „Upių vardai”). Vardas rekonstruotas.

Kiti vardai ir formas: *an den Schweyeneschen See* 1503 (Sembritzki 1926: 53–55), *Schweigan* 1643 (Sembritzki 1926: 166)⁶⁹, *Schwijan* (Carte 1670)⁷⁰, *Kl. Swiane* (Part. 1725)⁷¹, *Swijane See* (Urm. 1860), *Stadt S.* (Reymann 1849), *Swijane-See* (KDR; GEK 3717), *Charlottenhofer See* nuo XIX a. pabaigos (Stadtplan 1939), ež. *Mumlaukis*⁷², ež. *Aulaukis* (dab. turistinėje informacijoje)⁷³, *Aūlaukio* ež., *Svijanės ež*⁷⁴.

⁷² Vardu *Mumlaukis* šis ežerėlis neturėtų būti vadinamas – greičiausiai, neteisingai perskaitytas dvaro vardas *Aūlaukis*

<https://www.geoportal.lt/savivaldybes/klaipeida>, <http://www.maps.lt/map/>

⁷⁴ Tokiu išgalvotu vardu figūruoja *googlemaps* (žiūrėta 2019 10 12).

Citėtajā piemērā ir piecas parindes. Par norādēm būtu uzskatāmas divas, tās abas ved uz interneta resursiem.

Parindes reizēm izmantotas arī vārdnīcu ievaddaļā. Piem., A. Vanaga “Lietuvos miestų vardai” (LMV 2004, 13, 14) un KKT (KKT 2020, 7).

Secinājumi

Latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcās visplašāk tiek izmantotas norādes uz citiem šķirkļiem. Būtiska šo norāžu iezīme – tām ir vairākas funkcijas, resp., vienas un tās pašas norādes var tikt lietotas, lai norādītu uz dažādām vietām šķirklī (piem., LVV norāde *skat.* var tikt lietota, lai norādītu uz visu šķirkli, uz subšķirkli vai etimoloģijas daļu šķirklī).

Galvenās problēmas norāžu lietojumā: norādes lietotas neprecīzi (tās nav precīzi paskaidrotas, vai nav precīza to adrese). Atsevišķos gadījumos norādes ir cirkuļāras.

4.4. Latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcu mikrostruktūra

Aprakstot lietuviešu un latviešu īpašvārdu vārdnīcu mikrostruktūru, uzmanība pievērsta gan konkrētajai, gan abstraktajai mikrostruktūrai. Analizējot konkrēto mikrostruktūru, šķirkļos iekļautā informācija dalīta lingvistiskajā un ekstralingvistiskajā informācijā.

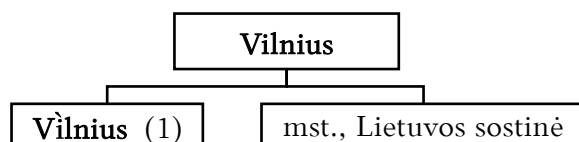
4.4.1. Abstraktā mikrostruktūra

Analizējot abstrakto mikrostruktūru, uzmanība pievērsta galvenokārt obligātajiem šķirķļa komponentiem analizētajās vārdnīcās, tāpēc analizēti struktūras ziņā vienkāršākie šķirķļi. Mazākā mērā skarta šķirķļos iekļautā papildinformācija (informācija, kas iekļauta tikai atsevišķos šķirķļos).

Daļai onomastisko vārdnīcu varētu piemērot shēmu, kurā bāzes struktūrai ir divas daļas – komentārs par formu un komentārs par semantiku. Piemērs no lietuviešu vietvārdu vārdnīcas VŽ:

Vilnius (1) mst., Lietuvos sostinė (VŽ 2002, 424).

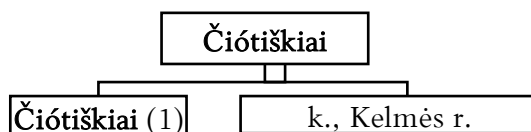
Vieninieks norāda akcentēšanas tipu, saīsinājums *mst.* norāda objekta kategoriālo piederību, šai gadījumā – *miestas*, resp., ‘pilsēta’. *Lietuvos sostinė* ir enciklopēdiskās nozīmes skaidrojums, resp., ‘Lietuvas galvaspilsēta’. Grafiski šķirķļi varētu attēlot šādi (skat. 12. attēlu):

12. attēls. Šķirķļa *Vilnius* bāzes struktūra (shēma autores veidota).

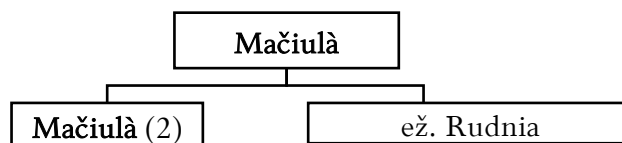
Varētu teikt, ka šo bāzes struktūras modeli, kurā ir tikai komentārs par formu un komentārs par semantiku (resp., enciklopēdisko nozīmi), var attiecināt uz lielu daļu latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcu, kas iznākušas, sākot ar 20. gs. un kurām ir labās puses struktūra (t. i., informācija par semantiku). Šādu struktūras shēmu varētu piemērot gan VKŽ, gan LUEV:

Čiōtiškiai (1) k., Kelmės r. (VKŽ 1994, 36).

13. attēls. Šķirķļa *Čiōtiškiai* bāzes struktūra (shēma autores veidota).

Mačiulà (2) ež. Rudnia (LUEV 1963, 96).

14. attēls. Šķirķļa *Mačiulà* bāzes struktūra (shēma autores veidota).

Tajos gadījumos, kad vārdnīcu veido tikai onīmu saraksts bez kādas papildu informācijas, šķirkļa bāzes struktūrā paliktu tikai viena daļa. Latviešu un lietuviešu onomastiskajā leksikogrāfijā šādu vārdnīcu pagaidām nav. Vairākās no analizētajām vārdnīcām šķirkļa struktūra ir ļoti minimāla, piem., V. Staltmanes uzvārdu atgriezeniskajai vārdnīcai un A. Butkus atgriezeniskajai iesauku vārdnīcai LPAŽ:

Kaziūlka *Msn.* (LPAŽ 2009, 28).

29 Lapsiņš (Сталтмане 1981, 223).

Pirmajā piemērā dota onīma pierakstīšanas vieta, otrajā skaitlis norāda, cik bieži uzvārds sastapts autores skatītajos materiālos. Abos gadījumos informāciju par formu ietver jau īpašvārda rakstījums, tomēr par īpašvārdu norādītā informācija abos šajos gadījumos nebūtu attiecināma uz semantiku. Šie piemēri liecina, ka īpašvārdu vārdnīcās viena no bāzes struktūras daļām varētu būt arī ekstralingvistisks komentārs.

Analizējot abstrakto mikrostruktūru, redzama vēl viena problēma – teorētiski abstraktā mikrostruktūra tiek attiecināta uz šķirkli, bet praktiski tā ietver tikai viena nosaukuma aprakstu. Aprakstot abstrakto mikrostruktūru, netiek pievērsta uzmanība vārdnīcām ar līdzdu sistēmu. Pieņemot izpratni, ka mikrostruktūru veido viena nosaukuma apraksts, vārdnīcas ar līdzdu sistēmu varētu analizēt līdzīgi kā tās, kurās šķirklī aprakstīts tikai viens nosaukums.

Varētu pieņemt, ka ir divu veidu ligzdas, ko shematiski varētu attēlot šādi:

- a) **Pamatlemma:** 1. sublemma A, B, C, 2. sublemma A, B, C, 3. sublemma A, B, C.
- b) **Pamatlemma:** 1. sublemma, 2. sublemma, 3. sublemma.

Pirmajā gadījumā līdzdu veido vairākas lemmas, kur par katru lemmu sniegta viena un tā pati informācija (tā apzīmēta ar burtiem A, B, C) – objekta kategoriālā piederība, lokalizācija, etimoloģija u.tml. Tātad katrs nosaukums, pat ja tas kārtots ligzdā, teorētiski aprakstīts pēc vienas un tās pašas shēmas. Šāds princips izmantots, piem., LVV, kur katra nosaukuma aprakstā trīs obligātie komponenti ir 1) norāde par ģeogrāfiskā objekta kategoriālo piederību²², 2) lokalizācijas norāde, 3) informācijas avota norāde:

Padārze pļ Ķēčos E I 46, *Padārze* pļ Matkulē 1962 (U IV 204 k) [..] (LVV 2003, 14).

Pambakars [..] *Paīmbakaris* ķieģeļnīca, †z Svētē (Svētes u labajā krastā pie Jelgavas) 1961 [..], *Pambakers* ķieģeļu ceplis Glūdā 1959 [..] (LVV 2003, 110).

Šajā gadījumā abstraktās mikrostruktūras shēma būtu līdzīga kā 15. attēlā, kur lemmas (šajā gadījumā to pieraksta forma) veidotu komentāru par formu, savukārt par lemmām sniegtā informācija – komentāru par semantiku.

Šāds abstraktās mikrostruktūras modelis izmantots arī VAPŽ, tikai tas formāli nav realizēts: ievadā paskaidrots, ka katoikonīmu skaidrojuma izmantota formula “noteiktas vietas vai tās apkārtnes iedzīvotājs; no šīs vietas cēlusies persona”, dodot atsauci uz pirmo šķirkli vārdnīcā (VPAŽ 2011, XXIV):

²² Kā tas minēts arī LVV ievadā, norāde par kategoriālo piederību bieži var būt implicīta: *Padaņģ*-lauks Piltenē (Rāpatu c) 1963 [..] (LVV 2003, 13).

Ablingà (3^b) k. Klaipėdos r. (Antkoptis)

ablingiškis, ablingiškė; ablingiškiei (2) *Ablingos ar jos apylinkių gyventojas; asmuo, kilęs iš (nuo) Ablingos* [...] (VPAŽ 2011, 1).

Ja katoikonīmu nozīme atbilst šai formulai, tā citos šķirkļos nav skaidrota. Skaidrojums dots tikai tad, ja tas no šīs formulas atšķiras, vai tad, ja katoikonīmam ir vairākas nozīmes (VPAŽ 2011, XXIV):

Gėluva (1) k. Raseinių r. (Ariogala)

gėluviškis, gėluviškė; gėluviškiai (1) 1. *Gėluvos kaimo ar jos apylinkių gyventojas* [...]. 2. antrop. *Antropologinei Gėluvos arealo serijai priklausantis žmogus* [...] (VPAŽ 2011, 77).

Otrajā (b) gadījumā ligzdā dotas sublemmas bez kādas papildinformācijas. Šajā gadījumā nepieciešamo informāciju ietver jau pats sublemmas rakstījums vai kārtojums. Šāda veida līdzdas atrodamas, piem., LA nodaļā par viencelma personvārdiem un to atvasinājumiem:

Liaudas: *Liaudaitis, Liaudėnaitis, Liaudėnas, Liaudinis; Liaudėnskas, Liaudėnskas, Liaudiniskas* (LA 2008, 286).

Gan teorētiski, gan praktiski iespējams arī trešais gadījums, kas ir pirmo divu apvienojums: ligzdā iekļautas gan tādas lemas, par kurām sniegta kāda eksplīcīta informācija, gan tādas, par kurām nekāda apraksta nav, bet kur vajadzīgo informāciju sniedz pats lemmas pieraksts un kārtojums. Shematiski tas būtu attēlojams šādi:

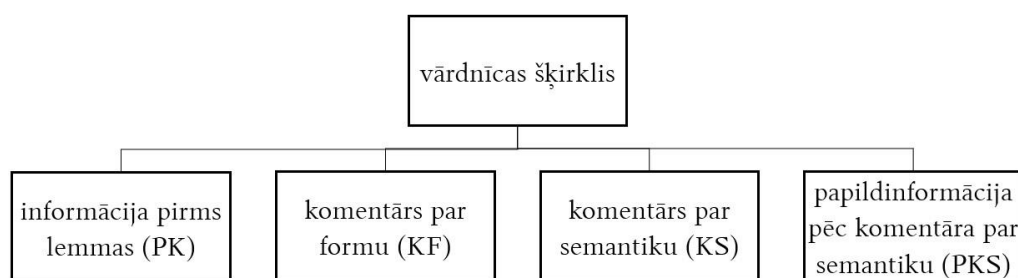
c) **Pamatlemma:** 1. sublemma A, B, C, 2. sublemma, 3. sublemma A, B, C.

Shēmai (c) atbilst, piem., šāda tipa šķirkļi no LA:

Miežis: *Miežis, Miežys, Miežaitis, Mieželaitis, Miež(i)ūnas, Miež(i)ónis, Miežėnas, Miežynas, Miežėlis, Miežukas, Miežinis (Miežinis) – žodyno autoriaus Mykolo Miežinio (1827–1888) pavardė, Miežinys, Miežiėnis, Miežėtis, Miežlaiškis, Miežotėvičius, Miežinskas, Miežėnskas* (LA 2008, 519).

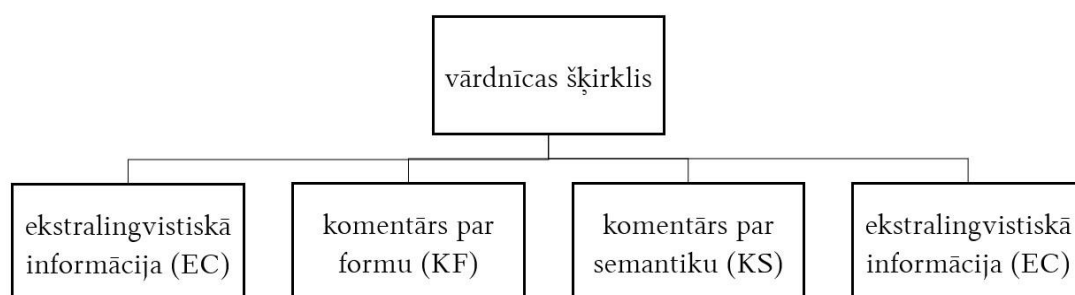
Šajā šķirklī iekļauti uzvārda *Miežis* atvasinājumi. Šķirklī iekļauti gan tādi atvasinājumi, par kuriem netiek sniegta nekāda informācija (izņemot norādi par uzvārda akcentēšanu), gan viens atvasinājums, kuram pievienots enciklopēdisks skaidrojums.

No vienas puses, teorētiskajā daļā iekļautā H. E. Vīganda paplašinātas mikrostruktūras shēma (15. attēls) ir loģiska, tomēr no otras – šķirklī iekļautie komentāri nav izdalīti pēc vieniem un tiem pašiem principiem.

15. attēls. Paplašinātās mikrostrukturā shēma (autores veidota). Tai par pamatu izmantota H. E. Vīganda shēma, kas publicēta darbā *Wörterbuch zur Lexicographie und Wörterbuchforschung. Dictionary of Lexicography and Dictionary Research* (WLWF 2010, 168).²³

Pirmais un pēdējais komentārs (informācija pirms lemmas (PK) un papildinformācija pēc komentāra par semantiku (PKS); H. E. Vīganda shēmā tie apzīmēti ar *pre-comment* un *post-comment*) tiek nošķirts pēc atrašanās vietas šķirklī, kamēr komentārs par formu (oriģinālajā H. E. Vīganda shēmā apzīmēts ar CF) un komentārs par semantiku (CS) tiek nošķirti nevis pēc pozīcijas, bet pēc tā, kādu informāciju tie ietver. Akcentējot informācijas saturu (nevis izkārtojumu), paplašinātās mikrostrukturā gadījumā, iespējams, būtu precīzāk runāt par trim komponentiem: komentāru par formu, komentāru par saturu un ekstralingvistisku komentāru (EC), kas atkarībā no šķirklja var atrasties dažādās vietās (skat. 16. attēlu).

16. attēls. Paplašinātās mikrostrukturā shēma (autores veidota, par pamatu izmantojot WLWF 2010, 168).

Ekstralingvistiskā informācija īpašvārdu vārdnīcu gadījumā ir diezgan būtiska. Piem., LPV šķirklis atrodama informācija par to, kad personvārds pirmo reizi fiksēts kalendārā. Tas nav ne komentārs par formu, ne komentārs par semantiku, bet drīzāk ekstralingvistiska informācija. Tāpat ekstralingvistiska ir arī statistiskā informācija un informācija par to, kur un kad vārds minēts pirmo reizi.

²³ Oriģinālā H. E. Vīganda veidotā shēma šajā promocijas darbā nav publicēta autortiesību dēļ.

Santa, lat. *sānctus* 'svēts' (?); → *Aleksandra* (?); **K Liepājas r. 20. gs. IV c. Sk.; V vn. 26,3; 1973 vn. 89,9; 1975 vn. 61,8; kl. 1968** (LPV 1990, 284).

Gadījumos, kad ekstralingvistiskā informācija iekļauta visos šķirkļos, varētu uzskatīt, ka tā veido nevis paplašināto, bet vienkāršo mikrostruktūru. Piem., LVV gandrīz visos šķirkļos (izņemot norāžu šķirkļus) minēts materiāla avots (resp., no kurienes ņemta informācija par attiecīgo vietvārdu). AZ visām pilsētām minēts gads, kad tām piešķirtas pilsētas tiesības. Tātad šī informācija iekļaujama vienkāršajā mikrostruktūrā.

H. E. Vīganda piedāvātā shēma liecina, ka abstraktajā mikrostruktūrā liela nozīme ir informācijas izkārtojuma. Piem., jau iepriekš citētais šķirklis no LVKŽ:

*LAIMINTĀ (3^a) liet., trump. *Láimé*; priesagos *-inta* vedinys iš liet. *láimé* (LVKŽ 2009, 208).

Ja zvaigznīte šķirkli būtu nevis pirms personvārda, bet pēc tā, tad šāda šķirkļa mikrostruktūra jau būtu vienkārša, nevis paplašināta (kaut gan saturs abos gadījumos – gan tad, ja zvaigznīte ir pirms personvārda, gan tad, ja tā ir pēc personvārda – būtu viens un tas pats). Turklāt, kā redzams no šiem piemēriem, abstraktajā mikrostruktūrā (ja par to runā ļoti teorētiskā līmenī) nav iespējams paredzēt visus gadījumus. Piem., LVKŽ kontekstā, izstrādājot abstrakto mikrostruktūru, būtu jāņem vērā, ka papildu informācija var tikt ievietota ne tikai pa vidu starp satura un formas elementiem, bet arī citās pozīcijās (piem., pirms lemmas).

Abstraktās mikrostruktūras praktiska analīze liecina, ka problemātiska ir arī strukturāli vienkāršāko šķirkļu noteikšana – tā bieži ir sarežģīta un samērā subjektīva, pirmkārt, tādēļ, ka ir vārdnīcas, kurās šķirkļa uzbūve netiek skaidrota. Otrkārt, tāpēc, ka ne vienmēr strukturāli vienkāršāko šķirkļu mikrostruktūru būtu korekti saukt par obligāto. Piem., VŽ par strukturāli vienkāršākajiem būtu saucami šāda tipa šķirkļi:

Mēdinas, žr. **Mēdumas** (VŽ 2002, 223).

Tōlava, žr. **Tōluva** (VŽ 2002, 386).

Strukturāli vienkāršāki par citiem tie ir tādēļ, ka tie ir tā sauktie tukšie jeb norāžu šķirkļi. Vienīgā par vietvārdu sniegtā informācija ir intonācija, ar kādu tas izrunājams. Tāpat strukturāli vienkārši ir arī šāda tipa VŽ šķirkļi:

Paaldikio pilkapýnas Švenčionių r. (VŽ 2002, 254).

Pābijočių miškas Šiaulių r. (VŽ 2002, 255).

Padēgėlių ēžeras Zarasų r. (VŽ 2002, 256).

Strukturāli vienkāršāki par tipiskajiem šķirkļiem tie ir tādēļ, ka objekta kategoriālās piederības norāde iekļauta jau lemmā. Turklāt šāda tipa vietvārdiem nav norādīts akcentēšanas tips (tātad šķirkļa mikrostruktūrā ir par vienu informācijas vienību mazāk). Tādējādi, nosakot obligāto mikrostruktūru, būtu meklējams strukturāli vienkāršs tipiskākais mikrostruktūras modelis (resp., tā realizācija). VŽ tipiskākie ir šāda veida šķirkļi:

Júodpėnai (1) k. Kupiškio r. (VŽ 2002, 145).

Júodpetriai (1) k. Tauragės r. (VŽ 2002, 145).

Júodšilis (1) mš. Šakių r. (VŽ 2002, 145).

Šos šķirkļus veido šķirkļa vārds (kas turklāt nav vārdu savienojums), akcentēšanas tipa norāde, kategoriālās piederības norāde un lokalizācijas norāde.

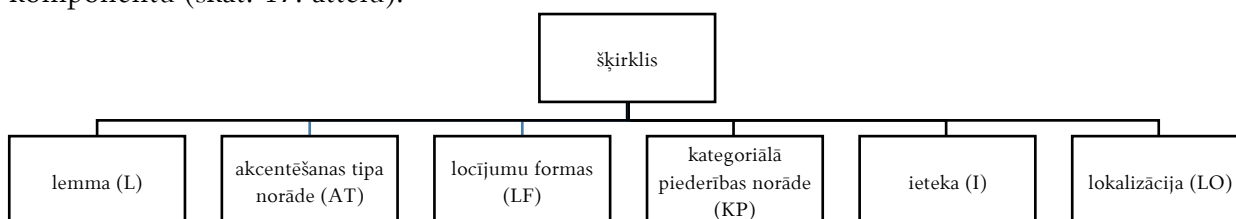
Lietuviešu personvārdu vārdnīcā LVKŽ strukturāli vienkāršākie tipiskie šķirkļi ir šādi:
 GĀBRĒ (2) liet. trumpinys iš *Gabriēlē*↑ (LVKŽ 2009, 134).
 GĀILA (1) liet.; iš vyr. v. *Gáilas*↑ (LVKŽ 2009, 134).
 GĒRTA (1) vok.; trumpinys iš *Gertrūdā*↑ (LVKŽ 2009, 148).

Šos šķirkļus veido šķirkļa vārds (kuram turklāt nav norādīti varianti), akcentēšanas tipa norāde, norāde par valodu, no kuras vārds radies, un norāde uz cilmes skaidrojumu.

Iespējams, vienas vārdnīcas kontekstā varētu runāt par vairākām daļēji obligātām mikrostrukturām, jo daļēji obligāto mikrostrukturās komponentu var būt ļoti daudz. Turklāt tie visi nekad neparādās vienā šķirklī (un pat ne viena tipa šķirkļos). Piem., upēm VŽ vēl var būt norādītas locījumu formas (šādas formas dotas tiem vārdiem, kas akcentējami pēc otrā, trešā vai ceturtā akcentēšanas tipa):

Mituvā (3^b) *Mituvōs, Mìtuvai, ģ Mìtuvā, ties Mìtuva, Mituvojē* [..]; 2. up., Lēvens kr., Kupišķio r. (VŽ 2002, 234).

Šādos gadījumos abstraktās mikrostrukturās shēma būtu papildināma ar vēl vienu komponentu (skat. 17. attēlu):

17. attēls. Abstrakta daļēji obligātās mikrostrukturās shēma (shēma autoreis veidota).

Citos gadījumos var nebūt dotas locījumu formas, bet norādīta precīzāka lokalizācija, nosaukums citās valodās vai kāda cita papildinformācija, piem.:

Tērvetē (1) [..]; 2. up., Švētēs kr., Jonišķio r. ir Latvija, *lat. Tērvete* (VŽ 2002, 384).

Tīmbra (1) [Tīmbrē (1)] [..]; 2. up., Nemunyno kr., buv. Labguvos aps. (dab. Kaliningrado sr.), *vok. Timber, Timber-Kanal, dab. rus. Galovinskij kanal* (VŽ 2002, 385).

Syktyvkāras (2) *Syktyvkāro, Syktyvkāruī, ģ Syktyvkāra, ties Syktyvkarū, Syktyvkarē* mst. Komija, *Lietuvos gyventojų 1941–1952 m. tremties vieta* (VŽ 2002, 335).

Pilnīgas mikrostrukturās gadījumā rodas divas problēmas. Pirmkārt, kā nošķirt, kuri komponenti pieder daļēji obligātajai un kuri – pilnīgajai mikrostrukturai. Otrkārt, uz kāda pamata shematiski konstruēt pilnīgo mikrostrukturū, pieņemot, ka pilnīgi visi komponenti nekad neparādīsies vienā šķirklī, resp., vārdnīcā varētu nebūt viena šķirkļa, kurā būtu atrodamas visas informācijas vienības. Shematiski izveidot pilnīgu abstrakto mikrostrukturū varētu, akceptējot koncepciju, ka visi šķirkļi ir identiski un ka pozīcijās, kur kāds mikrostrukturās komponents netiek realizēts, ir nulles informācija.

Vairākās vārdnīcās, bet īpaši LVV, redzams, ka liela uzmanība tiek pievērsta dažādiem papildkomentāriem. Tādējādi daļēji obligātā mikrostrukturā atkarīga nevis no lemmas tipa,

bet no tā, kas par konkrēto onīmu atrodams kartotēkā vai kādā citā avotā. Piem., LVV ir upes, kurām norādītas izteka, pietekas un / vai upes garums, un ir tādas upes, kurām šī informācija nav norādīta. Sal., hidronīmus:

“Pašupe” u > Rīgas jūras līcī Limbažu r. (uz D no Svētupes, 4 km gara) Lup III 15 (LVV 2003, 163–164).

“Raganu- upe” [..], u Rendas apkārtne (// “Dzirnavu- upe” // “Pūņ- upe”) Abava 111 (LVV 2013, 16).

Tāpat arī apdzīvotām vietām LVV var būt norādīta, piem., platība un iedzīvotāju skaits, taču šī informācija netiek iekļauta, ņemot vērā kādus formālus kritērijus (piem., apdzīvotās vietas lielumu), bet izmantotajos avotos atrodamo informāciju. Sal., piem., šādu vietvārdu aprakstus:

Račova ap Ozolainē 1956 (= “Račova” // “Račeva” sc. tag. Ozolmuižas pag Lģia 2011 [of. nos. “Račeva” // “Račova”, < 10 iedz., Latc 2007, 320, 625] (LVV 2013, 4).

“Radopoles- ciems” administratīva teritorija Rēzeknes r. (r. R daļa, starp Viļāniem pils. un Preiļu r. robežu, 63,7 km², 1282 iedz. 1969. g.) LME III 122 (LVV 2013, 5).

Raganu-sala ap Preiļos E II 172 (Rogòn-sola 1968) (LVV 2013, 15).

Ragi c Kārsavā E II 178 (“ ” LAģš Zeps 424, Rogi 1963 [“ ” Zeps 424] (LVV 2013, 31).

Visos citētajos šķirkļos aprakstītas apdzīvotas vietas, taču sniegtā papildinformācija atšķiras – vienā gadījumā sniegts tikai iedzīvotāju skaits, citā – iedzīvotāju skaits un attiecīgās apdzīvotās vietas lielums, vēl citā nekādas papildinformācijas nav.

Tādās vārdnīcās kā AZ vai “Lietuvos miestų vardai”, kur šķirkļi veidoti brīvā, saistītā tekstā, dažkārt varētu būt problemātiski nošķirt dažādus šķirkļa komponentus. Piem.:

POPE (izrunā *Puope*) – ciems Ziemeļrietumkurzemē, Ventspils novadā, 17 uz austrumiem no Ventspils, Popes pagasta centrs. Apdzīvota vieta izveidojusies pie Popes muižas (*Popen*). Šī vieta pirmo reizi minēta 1231. g. Tās vārds radies no latviešu apvidvārda *puopis*, *puope* ‘cinis, sūnains paugurs purvos un mitrās pļavās; ciņains purvs; pļava bez cieta pamata pāri pār ezera piekrastes daļu’, latviešu *puopa zeme* nozīmē ‘dumbra zeme’, kā arī ‘slīkšņaina zeme’ Balode, Hirša 2009, 293; LVV 2010, 459;

ME III 457; Хирша 1988, 62 (AZ 2015, 79).

Viena iespēja būtu visu šķirkļa tekstu pēc izrunas un pirms norādēm uz literatūru uzskatīt par vienu komponentu, jo formāli šajā šķirkļa daļā atsevišķi komponenti nav izdalīti (kā tas ir, piem., LVV), tomēr šajā tekstā ietverta dažāda informācija, ko varētu dalīt atsevišķos komponentos, piem.,

kategoriālā piederība: ‘ciems’, ‘Popes pagasta centrs’;

lokālizācija: ‘Ziemeļrietumkurzemē, Ventspils novadā, 17 uz austrumiem no Ventspils’, ‘pie ‘Popes muižas (*Popen*)’;

pirmais pieminējums rakstos: ‘šī vieta pirmo reizi minēta 1231. g.’;

etimoloģija: ‘vārds radies no latviešu apvidvārda *puopis*, *puope* ‘cinis, sūnains paugurs purvos un mitrās pļavās; ciņains purvs; pļava bez cieta pamata pāri pār ezera piekrastes daļu’, latviešu *puopa zeme* nozīmē ‘dumbra zeme’, kā arī ‘slīkšņaina zeme’.

Secinājumi

Neskatoties uz to, ka katrā no īpašvārdu vārdnīcām iekļauta šaura leksikas daļa, ko teorētiski, iespējams, varētu aprakstīt pēc vienas shēmas, praktiska analīze rāda, ka abstrakto mikrostruktūru ir grūti vispārināt uz lielu daudzumu šķirķļu pat gadījumos, kad lemmas pieder vienam tipam. Kā to var redzēt vietvārdu vārdnīcā VŽ, pat visi ezeri vai visas upes nav aprakstītas pēc vienas un tās pašas shēmas. Pieņemot jaunāko abstraktās mikrostruktūras izpratni (t. i., ka abstraktā mikrostruktūra atkarīga no lemmas tipa), rodas jautājums, vai abstraktā mikrostruktūra, kuru var attiecināt uz ļoti nelielu skaitu šķirķļu (piem., desmit), vispār pēc būtības ir abstrakta.

4.4.2. Konkrētā mikrostruktūra

Kā minēts iepriekš, latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcu konkrētās mikrostruktūras analīzei par pamatu izmantots 2. nodaļā citētais mikrostruktūras daļu saraksts. Tomēr jāņem vērā, ka tas izstrādāts vispārīga tipa vārdnīcai, līdz ar to, analizējot speciālās vārdnīcas (šajā grupā ietilpst arī īpašvārdu vārdnīcas), to būtu nepieciešams mainīt, ņemot vērā analizējamo vārdnīcu specifiku. Tādējādi īpašvārdu vārdnīcu šķirķļos iekļautā informācija dalīta lingvistiskajā un ekstralingvistiskajā.

4.4.2.1. Lingvistiskā informācija

Analizējot lingvistisko informāciju latviešu un lietuviešu onomastiskajās vārdnīcās, skatīta šķirķļos iekļautā fonētiskā un fonoloģiskā informācija, morfoloģiskā informācija un etimoloģiskā informācija.

Analizējot šķirķļos iekļauto lingvistisko informāciju, par galveno uzdevumu nav izvirzīts vērtēt informācijas pareizību (piem., vai pareizi norādīta īpašvārda dzimte un skaitlis, vai etimoloģija ir pareiza, vai akcents norādīts pareizi), kaut arī atsevišķās vietās šāds vērtējums sniegts. Par galveno uzdevumu šajā apakšnodaļā izvirzīts analizēt lingvistisko informāciju kā šķirķļa struktūras daļu, vērtējot tās attēlojumu, izkārtojumu un iederību šķirķlī. Tādējādi apakšnodaļās apskatītas gan vārdnīcas, kuras ir sagatavojuši valodnieki un kuras mūsdienās tiek uzskatītas par nozīmīgam, piem., normatīvā aspektā, gan arī vārdnīcas, kuras sagatavojuši citu jomu speciālisti un par kuru nozīmīgumu un kvalitāti valodnieciskā aspektā pastāv diskusijas.

4.4.2.1.1. Fonētiskā un fonoloģiskā informācija

Īpašvārdu vārdnīcās fonētisko un fonoloģisko informāciju bieži ietver lemmas pieraksts, piem.:

Pārmēģideri (pārdēvēti > *Zvirgzdi*) z Jumpravā 1953; sal. *meīdari* z Allažos Lvv II 402? (LVV 2003, 225).

Paradi– ļes me Sventē (krieviski; Vecsventenē < uzv.) 1960 (LVV 2003, 136).

Punktiņš vietvārdā *Paradi ļes* nozīmē, ka tā pirmais komponents izrunājams ar uzsvaru uz otrās zilbes. LVV fonoloģiskā informācija bieži dota kā papildkomentārs, norādot to iekavās aiz saīsinājuma *izr.* (izrunā):

Rāvija ga Dignājā (*izr.: rōveja*; nosaukta pēc rāvainā ūdens) p. (LVV 2013, 160).

Pātarava mā Ludzas r. (*izr.: pūotorova*; Eglāju c, lūgšanu vieta) 1978 [..]. (LVV 2003, 233).

ELvv un LVV fonoloģiskās informācijas atspoguļošanai izmantoti arī grafiskie indikatori – ja kāds no burtiem vietvārdā neatbilst literārajai izrunai vai atbilsme nav droša, šāds burts rakstīts stāvi (LVV 2003, VIII), piem., *Kriškāni* (ELvv 1961, 139), *Pāiž-deģis* (LVV 2003, 54), *Paļatas* (LVV 2003, 84), *Paļša* (LVV 2003, 108). Viss vārds rakstīts stāviem burtiem, ja tas dots dialektālajā izrunā, kas atšķiras no literārās izrunas (LVV 2003, VIII). Lemma izloknes formā dota tad, ja formas pārceļšana uz literāro valodu ir problemātiska (piem., vietvārds zināms tikai no rakstu avotiem) vai kādu iemeslu dēļ nevēlama (LVV 2003, VIII). Pārējos gadījumos izruna atspoguļota iekavās aiz lemmas. Turpretī ELvv literārajā valodā pārceļtas visas formas, lai gan ir arī izņēmumi, piem., *Lovānu purvs*, *Lovāns* (ELvv 1961, 276). ELvv izruna izloksnē, ja tā atšķiras no literārās valodas, nav norādīta. LVV, salīdzinot ar ELvv, izrunai pievērsta daudz lielāka uzmanība un tā (ja ir zināma un ja atšķiras no pārceļtās formas) vienmēr tiek norādīta.

LVV īpatnēja ar to, ka komentāri par formu un fonētiku tajā parādās arī jautājumu formā:

Pegana- pļaviņa [*vai tā?*] Kapiņos p 1965 (LVV 2003, 247).

“**Ramma**” [*ar īsu vai garu -m-?*] z. Auros 1811. g. r. l. U V 386 (n 1959) [..] (LVV 2013, 67).

Rapinskis †pusmu Zvirgzdenē 1976 [*vai forma korekta?*]: uzv. *Rjabinskis* (LVV 2013, 80).

“**Rebertu-** ezers” [*vai tā?*] Kurcumā Mk [*varbūt tomēr Rebežu- ezers (skat. s.v. Rebeži?)*]. (LVV 2013, 165).

LVV šajā gadījumā kvadrātiekvās tiek likti vārdnīcas veidotāju komentāri, un tie norāda, ka vārdnīcas veidotāji apšaubā teicēja sniegto informāciju vai informāciju, kas atrodama citos avotos. Komentāri par fonētiku un fonoloģiju parādās arī atsevišķos ELvv šķirkļos, piem.:

begu- (*ar šauru e!*) ceļš Alsviķī p (ELvv 1956, 95).

Informāciju par to, ka *e* izrunājams šauri, ietver jau šķirkļa vārda rakstījums, bet autors acīmredzot vēlējies šo informāciju īpaši uzsvērt, norādot to divreiz.

Vietvārdu dialektālā izruna dažreiz norādīta arī AZ. Tā dota iekavās aiz lemmas:

KĀRSAVA (vietējā izrunā *Kuorsova*) (AZ 2015, 126).

VARAKĻĀNI (vietējā izrunā *Varakļuoni*) (AZ 2015, 245).

Tomēr šajā vārdnīcā fonētiskajai un fonoloģiskajai informācijai drīzāk ir sekundāra funkcija – tā iekļauta tikai šķirkļos, kur autori to uzskatījuši par būtisku. Piem., AZ atsevišķos šķirkļos norādīta *uo* izruna (sal., piem., vietvārdu *Dobeļe* (AZ 2015, 94), *Olaine* (AZ 2015, 168), bet nevienā no vietvārdiem nav norādīta platā *e*, *ē* izruna. Skat., piem., *Jaunjelgava* (AZ 2015, 113), *Jelgava* (AZ 2015, 117), *Vecāķi* (AZ 2015, 248). Vienā AZ šķirkli iekļauts komentārs par intonāciju, ar kādu izrunājams vietvārds:

NĪCA (senāk arī *Nīcava*; *-ī-* izrunā ar laužto zilbes intonāciju kā vārdā *īkšķis*) (AZ 2015, 165).

Divskaņa *uo* izruna daļā šķirkļu norādīta arī “Uzvārdu pareizrakstības vārdnīcā”:

Pikols (ar *uo*) (UPV 1927, 70).

Pogulis (ar *uo*) (UPV 1927, 72).

Gadījumos, kas autoru ieskatā nav pārprotami (piem., tādos šķirkļos kā *Ozoliņš*, *Ozolītis*, *Ozolnieks*, *Ozols*), šādas piezīmes nav. Tā pievienota tikai pārprotamos vai neskaidros gadījumos. Tomēr vārdnīcas veidotāji ievadā minējuši, ka *o* un *uo* lietojums ne vienmēr ir droši nosakāms, tāpēc tas norādīts tikai tur, kur autori to droši zinājuši (UPV 1927, IX).

Divskaņa *uo* izruna norādīta arī darbā LECP:

Ķiploks¹ [uo], *Ķiploka ezers* [uo], *Ķiploku ezers* [uo] [...] (LECP 2022, 18).

Boltazars¹ [o], *Baltezers* [...] (LECP 2022, 19).

Kā norāda vārdnīcas veidotāji, šāds princips izmantots, lai izvairītos no pārpratumiem (LECP 2022, 10).

Fonētiskā informācija iekļauta arī LU I, LU II un LU III. Kā skaidrots ievadā, “vārdnīcā iespēju robežās uzvārdus mēģināts precizēt, iekavās pierakstot reālās formas, sevišķi divskaņa *uo* izrunu” (LU I 2017, 54). Precizētās formas dotas kvadrātiekvās, piem.:

Bodžs [Buodžs], 68 [...] (LU I 2017, 80).

Orinskis [latg. Uorinskis], 69 [...] (LU I 2017, 206).

Vārdnīcas pirmajā un otrajā daļā nedaudz atšķiras tas, kā uzvārdu izruna norādīta: pirmajā daļā dota pilna uzvārda forma, savukārt otrajā – tikai skaņa:

Bodnieks [uo], 40. [...] (LU II₁ 2019, 155).

Bogdanovs, Bagdanovs [o; o] 158. [...] (LU II₁ 2019, 155).

Viens no šāda pieraksta trūkumiem – gadījumos, kad šķirkļi doti vairāki uzvārdi, ne vienmēr iespējams nekļūdīgi saprast, kura uzvārda izruna šādi norādīta. Piem.:

Bogdans, Bogdāns, Bagdans, Bagdons, Bagdonis [o; uo (?)], 157. (LU II₁ 2019, 155).

Šileiko, Šileika, Šileiks [o], 13 (LU II₂ 2019, 207).

Pirmajā piemērā iekavas varētu attiecināt uz pēdējo uzārdu (*Bagdonis*), savukārt otrajā piemērā uzvārdā, pēc kura iekavas dotas, patskaņa *o* nav. LU un norādes par izrunu dažkārt sniegtas ne tikai šķirkļa vārdam, bet vietvārdiem, kas nosauc uzvārdu lokalizāciju:

Bankavs, Bankovs, 87. Uzvārds no Baltinavas pagasta (69), kur puse šo personu dzīvoja Obelovā [uo, o] (LU I 2017, 69).

Kalinka, Kalinks, 83. Uzvārds no Nirzas pagasta (37, puse Vonogos [o, o, uo]), bija sastopams arī Bērzgales (13), Zaļesjas, Brigu un Asūnes pagastā [...] (LU I 2017, 140).

Norādes kvadrātiekvās rāda, ka vietvārdi izrunājami attiecīgi [Uobelovā] un [Vonoguos]. Šajā vārdnīcā izmantotas arī apaļās iekavas, piem., Bižāns, Bizāns (Bizeļevs) (LU I 2017, 78), Baranņikovs (Baranovs) (LU I 2017, 69), tomēr apaļo iekavu lietojums nav paskaidrots.

Visās lietuviešu īpašvārdu (gan vietvārdu, gan personvārdu) vārdnīcās tiek norādīts akcentēšanas tips. Atkarībā no vārdnīcas mērķa un adresāta atšķiras tas, cik daudz informācijas par īpašvārda akcentēšanu dots. Piem., LVŽ vietvārdiem norādīts akcents tikai pamatformā (ja tas zināms), savukārt VŽ norādīts gan akcentēšanas tipa numurs, gan atsevišķiem akcentēšanas tiem – arī locījumu formas:

Bruzdeilýnas k., mš. Krtnng [..]. Iš adv. *Bruzdeilýnas* (LPŽ I 318), **Bruzdeilýnas* (LVŽ 2008, 577).

Apuōlė (2) *Apuōlės, Apuōlei, i Apuōlę, ties Apuolė, Apuōlėje* k. Skuodo r. (VŽ 2002, 25).

Bruzdeilýnas (1) k. Klaipėdos r. (VŽ 2002, 61).

Līdzīgs princips kā VŽ izmantots arī lietuviešu vietvārdu akcentēšanas vārdnīcā:

Apuōlė, ěs, ties Apuolė (2) k., Skuodo r. (VKŽ 1994, 16).

Lai gan VKŽ ir normatīva, tajā ar attiecīgu norādi dotas arī kļūdainās formas:

Áncia (1) 1. ež., Lazdiju r. 2. up., Raseinių r., Šešuvies dš. (ne *Ančia!*). 3. ež., prie Važainio mstl., Suvalkų vaiv., Lenkija (lenk. *Hancza*) (VKŽ 1994, 14).

Turklāt kļūdainās formas atzīmētas arī locījumiem:

Álksnas, -o, ties Alksnù, -è (2) ež., Ignalinos, Zarasų r. (ne *Alksny!*) (VKŽ 1994, 12).

Alšià, -iōs, i Alšià, ties Alšià, -iojè (4) ež., Prienių r. (ne *Alšia!*) (VKŽ 1994, 13).

Kļūdainās formas dotas ar nolūku pievērst uzmanību to neatbilstībai valodas normām. Ņemot vērā, ka kļūdainie piemēri attiecas uz vienu konkrētu šķirklī minētu vietvārda formu, būtu vēlams, lai kļūdainā forma atrastos uzreiz pēc pareizās, nevis šķirkļa beigās:

Alšià, -iōs, i Alšià, ties Alšià (ne *Alšia!*), **-iojè** (4) ež., Prienių r.

Informācija par akcentēšanu locījumu formās iekļauta arī LTV, taču tajā tā neparādās pie katra attiecīgā vietvārda, bet dota pielikumā, minot piemērus no katra akcentēšanas tipa. LTV pielikumā lasāms:

Daugiaskiemeniai vietovardžiai kirčiuojami pagal 3, 3^a, 3^b, 3^{4a}, 3^{4b}, kirčiuotes, pvz.: (LTV 2002, 11)

[Vairākzīlbīgi vietvārdi akcentējami pēc 3, 3^a, 3^b, 3^{4a}, 3^{4b} akcentēšanas tipa, piem.:]

3

V [N] Aglonà

K [G] Agluonōs

N [D] Aglúonai

G [A] (i) Aglúona

In [I] (ties) Aglúona

Vt. (V) Agluonojè

Vietovardžiai, pažymėti 3^a ir 3^b, kirčiuojami galūnėje arba trečiame nuo galo skiemenyje, 3^{4a}, 3^{4b} – galūnėje arba ketvirtame nuo galo skiemenyje. Kirčiuotas skiemuo gali turėti tvirtapradę (žymi indeksas a) arba tvirtagalę (žymi indeksas b) priegaidę [..] (LTV 2002, 11)

[Vietvārdiem, kuriem norādīts 3^a vai 3^b, akcents ir galotnē vai trešajā zīlbe no beigām, 3^{4a}, 3^{4b} – galotnē vai ceturtajā zīlbe no beigām. Akcentētā zīlbe var būt ar krītošu (norāda indekss a) vai kāpjošu (norāda indekss b) intonāciju [..].]

LP akcents ir normēts (LP 1995, 138). Vienīgie izņēmumi ir iesaukas, kuru pamatā ir atsevišķi izteicieni (galvenokārt tādi, kuru pamatā nav nomens), un iesaukas, kuru izskaņās ir izloksnēm raksturīgas intonācijas:

Melnikaĩtē [...] (LP 1995, 307).

Supraĩti pert. [...] (LP 1995, 394).

Lĩdzĩgi kā ar iesauku normēšanu vispār, arī akcentu normēšana iesauku gadĩjumā ir diskutabla. Piem., vietvārdiem tiek norādĩtas tādas intonācijās, ar kādām tos izrunā attiecĩgās vietas vietējie iedzĩvotāji (normēta tiek tikai tādu vietvārdu akcentēšana, kuros pēc noteiktiem principiem notikusi akcenta pārbĩde). Tādi paši principi tiek izmantoti arī uzvārdu vārdnĩcās. Tos varētu attiecināt arī uz iesaukām, resp., iesaukām būtu jānorāda tās intonācijas, ar kādām tās izrunā vietējie iedzĩvotāji vietā, kur tās radušās un funkcionē. Lĩdz ar to nav īsti saprotams, kas domāts ar vārdnĩcas ievadā minēto akcentu normēšanu (Maciejauskienē 1999, 237–238).

4.4.2.1.2. Morfoloģiskā informācija

Ar morfoloģisko informāciju saprastas norādes par onĩmu dzimti, skaitli un locĩšanu.

Par morfoloģisko informāciju var runāt, piem., personvārdu vārdnĩcās – tajos gadĩjumos, kad norādĩts, ka personvārdam var būt dažādas galotnes, piem., *Agnet/a, -e, Agniet/a, -e, Agret/a, -e* (LPV 1990, 43). Pastāv gan viedoklis, ka viena burta atšķirība tiek uzskatĩta par pietiekamu, lai divus dažādus personvārdus nošķirtu vienu no otra (Bušs 2003, 13). Lĩdz ar to personvārdi, kas atšķiras tikai ar galotni, saskaņā ar šādu izpratni ir nevis viena personvārda morfoloģiskie varianti, bet divi patstāvēģi personvārdi.

Dzimte

Dzimte galvenokārt tiek norādĩta personvārdu vārdnĩcās. Kā noprotams no informācijas ievadā, LPV dzimte norādĩta tikai tajos gadĩjumos, kad tā nav droši nosakāma (LPV 1990, 24). Resp., gadĩjumos, kad vārds ar vĩriešu dzimtes galotni ir sieviešu personvārds, un otrādi:

Annis s. (LPV 1990, 60)

Annuzis s. (LPV 1990, 60)

Ant/a, -e v. (LPV 1990, 61)

Arĩ nelokāmajiem personvārdiem dota dzimte (sk. piem., *Antsi* (LPV 1990, 63), *Argo* (LPV 1990, 66), bet ne konsekventi, piem., *Anrĩ* (LPV 1990, 61), *Antero* (LPV 1990, 62), *Ari* (LPV 1990, 66), *Arigo* (LPV 1990, 66) dzimtes norādes nav. LPV dzimte norādĩta arī gadĩjumos, kad personvārds varētu būt lietojams gan sieviešu, gan vĩriešu dzimtē:

Ape v./s. (LPV 1990, 64).

Arje s./v. (LPV 1990, 67).

No šķirkļa uzbūves viedokļa interesanti, ka atsevišķiem šķirkļa vārdiem dzimtes norāde nav pievienota (tātad tie nepieder pie šaubĩgajiem vai netipiskajiem gadĩjumiem), bet, dodot norādi par šĩ vārda cilmi, dzimte tomēr minēta. Piem., LPV šķirkĩ *Anna* nekādu norāžu par dzimti nav:

Anna, ebr. *chanah* ‘žēlastība, žēlsirdība’ Brk. vai ebr. *hēn* ‘pievilcība’ KS 125; **dem.:** *Anata*, *Anc/eits*, -ia, *Ančuks*, *An/eite*, -iķis, *Aņķis*, *Ann/els*, -išs, -ĩtis, *Aņņuks*, *Anuceite*, *Aņņuks*, *Ņura* [...] (LPV 1990, 60).

Tomēr dažos gadījumos, kad šis personvārds iekļauts citos šķirkļos, tam dzimte pievienota.

Annis s. → *Anna* (LPV 1990, 60).

Annis v. → s. pv. *Anna* (LPV 1990, 60).

Līdzīgi arī, piem., šķirklī *Antons* dzimtes norādes nav, bet, skaidrojot cita personvārda cilmi un dodot uz personvārdu *Antons* norādi, dzimte parādās:

Antons → *Antonijs* (LPV 1990, 63).

Antona → v. pv. *Antons* (LPV 1990, 62).

Autors šādi rīkojies gadījumos, kad sieviešu dzimtes personvārdam pamatā ir vīriešu dzimtes personvārds vai otrādi.

Lietuviešu iesauku vārdnīcā dzimtes norāde dota tikai iesaukām, kas ir sieviešu dzimtē:

Čèpkė *f.* (LP 1995, 190).

Čigōnė *f.* (LP 1995, 192).

Dāktarė *f.* (LP 1995, 195).

Bet, piem., iesauku atgriezeniskajā vārdnīcā, kuras pamatā ir LP, dzimtes norāžu nav vispār.

LVKŽ informācija par dzimti iekļauta nevis šķirklī, bet vārdnīcas ievadā (resp., ietvara struktūrā). Ievadā skaidrots: nav norādīts, ka personvārds ir sieviešu vai vīriešu dzimtes. Tas ir skaidrs pēc galotnes: vīriešu vārdiem galotnes vienmēr ir *-as*, *-īs*, *-ys*, *-us*, *-ius*, sieviešu vārdiem *-a*, *-ia*, *-é* (vārdnīcas veidotāji tajā pašā paragrāfā min, ka ir arī izņēmumi) (LVKŽ 2009, 34). Dzimtes norāde šķirkļos nav iekļauta arī pie izņēmuma gadījumiem (piem., *Jogaila*).

Nekādu norāžu par dzimti nav RVL.

Skaitlis

AZ atsevišķos gadījumos autori kā izrunas variantus norādījuši tādas vietvārdu formas, kurām dialekta formā ir atšķirīgs skaitlis:

STRENČI (vietējā izrunā *Strencis*) (AZ 2015, 226).

Vienā gadījumā AZ skaitļa norāde ir aprakstoša:

LĪVĀNI (vietējā izrunā *Leivuons*; vietējie iedzīvotāji nosaukumu lieto kā vienskaitlinieku) (AZ 2015, 152).

Turklāt šķirklī *Līvāni* informācija par skaitli norādīta dubulti: to ietver gan skaidrojums, gan pati izloksnē dotā vietvārda forma. Informācija par skaitli dubulti norādīta arī šķirklī *Alsviķis*: **ALSVIĶIS** (mūsdienu standartizētā forma daudzskaitlī – *Alsviķi*) (AZ 2015, 53).

Atsevišķas norādes par skaitli iekļautas arī ELvv:

cepīši (n. s. *-tīs*) z Veclaicē [...] (ELvv 1956, 159).

Sāsinājums *n. s.* nozīmē *nominativus singularis*.

Locīšana

LVV atsevišķu vietvārdu aprakstā iekļauta informācija par vietvārdu locīšanu:

[..] Rāuņac' la un ka Rundēnos (nelokāms vv) 1957 [...] (LVV 2013, 125).

Informācija par locīšanu iekļauta arī “Uzvārdu pareizrakstības vārdnīcā”, daļai uzvārdu norādot ģenitīva formas:

Atkalns, ģen. *-kalna* [...] (UPV 1927, 5).

Aumeisteris, ģen. -eŗa [..] (UPV 1927, 5).

Balandis, ģen. -anŗa [..] (UPV 1927, 6).

Informācija par locīšanu parādās arī atsevišķos šķirkļos AZ, kur tā mēdz būt iekļauta šķirkļa pamattekstā:

ILŪKSTE – [..]. Pilsētu mēdz saukt arī vārdā ar galotni -s (kā 6. deklinācijas lietvārdu) – *Ilūksts* (AZ 2015, 111).

Kā minēts iepriekšējās nodaļās, locījumu formas iekļautas gan VKŽ, gan VŽ:

Raudesà (3^b) *Raudesòs, Raūdesai, j Raūdesā, ties Raūdesa, Raudesoje* up., Vyžuonos kr., Utenos r. (VŽ 2002, 309).

Dusmenà, -òs, *j Dūsmenā, -oje* (3^b) up., Alytaus r., Varēnēs kr. (VKŽ 1994, 46).

Cita morfoloģiska informācija

Īpašvārdu vārdnīcās parādās arī cita morfoloģiskā informācija. Piem., LVV pie atsevišķiem vietvārdiem iekļauti komentāri par to morfoloģisko formu:

Radapoles [dsk. nom. vai vsk. ģen.?] †kr Varakļānos 1970 [..] (LVV 2013, 5).

Rauģenes- kalns (vsk. ģen.?) Zasā p [..] (LVV 2013, 110).

Padūb'is' [n. pl., gen. sg. vai n. sg.?], ka Krāslavā [..] 1957 k (LVV 2003, 23).

Vārdnīcas veidotāji nav pārliecināti, vai *Radapoles* ir daudzskaitļa nominatīva vai vienskaitļa ģenitīva forma. Līdzīgi arī piemērā ar vietvārdu *Rauģenes kalns* LVV veidotāji šaubās, vai *Rauģenes* ir vienskaitļa ģenitīva forma. Savukārt *Padūb'is'* varētu būt gan daudzskaitļa nominatīva, gan vienskaitļa ģenitīva vai nominatīva forma.

4.4.2.1.3. Etimoloģiskā informācija

Latviešu un lietuviešu leksikogrāfijā ir vārdnīcas, kurās etimoloģiskā informācija ir šķirkļa pamatinformācija (piem., LHEŽ, LVKŽ, RV), un vārdnīcas, kurās etimoloģiskā informācija iekļauta kā papildinformācija. Šajā apakšnodaļā galvenā uzmanība pievērsta etimoloģijai šķirkļa struktūras aspektā, neanalizējot etimoloģiju precizitāti un ticamību lingvistiskā aspektā.

Gan latviešu, gan lietuviešu onomastiskajā leksikogrāfijā ir vārdnīcas, kurās iekļauti etimoloģiski skaidrojumi, tomēr vai nu paši autori vai recenzenti tās par etimoloģijas vārdnīcām nav uzskatījuši.

LVŽ ievadā skaidrots, ka vietvārdi kārtoti ligzdās pēc cilmes (LVŽ 2008, XXXII). Kā to norādījis arī J. Paļonis, šāds skaidrojums liek domāt, ka LVŽ būs etimoloģiska vārdnīca (Paļonis 2016, 182), taču tālāk ievadā skaidrots, ka ar vārda cilmi šajā darbā saprasta nevis vārda saknes etimoloģija, bet toponīma rašanās avots (LVŽ 2008, XXXIX). Saskaņā ar šādu etimoloģijas izpratni LVŽ nebūtu saucama par etimoloģisku vārdnīcu, tomēr ievadā minētais princips nav ievērots konsekventi un atsevišķiem šķirkļiem norādīta arī vietvārda saknes etimoloģija:

Čiučelŷnēs rāvas [...] Pirmasis dēmuo galbūt iš liet. **čiučelŷnē* < *čiučelē*, plg. *čiučē* ‘šuo’ (LKŽ II 135); antrasis dēmuo iš liet. *rāvas* ‘griovys; mažas upelis’ (LKŽ XI 333) (LVŽ 2008, 74).

Šajā gadījumā pirmajam vietvārda komponentam dota saknes etimoloģija, savukārt otram – tikai toponīma rašanās avots.

LVŽ atsevišķiem vietvārdiem dots ne tikai etimons, bet visai izvērsts etimoloģiskais skaidrojums, dažkārt minētas pat vairākas etimoloģijas ar plašiem skaidrojumiem. Piem., šķirkļis *Dzindzakē*:

Dzindzakē l. Btr; pv. Al, Btr, Jz; *Dzindzakē* || *Dindziakē* of. up. Jz. Ne visai aišku, ar tai tarminē, ar autentiška, t. y. etimologinē, lytis: manoma, kad oficialus upēvardis *Dindziakē* gali būti hipernormalizmas iš *Dzindzakē* ar *Džindziakē*, kuri galbūt sudurtinē, jos pirmasis sandas sietinas su liet. *džiindžē*, *džindžē* ‘naminē degtinē’, o antrasis – kilęs iš liet. *akis* ‘aketē; liūne kiaura vieta, pelkių ar baigiančių užaugti ežerų nedidelis vandens plotas’ (Vanagas, 1981, 86, 37). Kita vertus, teigiama, jog Jieznas nēra vakarų dzūkų teritorija, todėl *Dzindzakē* gali rodyti anksčiau buvusį didesnį vakarų dzūkų plotą, t. y. ši lytis laikoma tarminē, bet neigiamas bet koks vv. ryšys su 20-ojo amžiaus pradžioje iš Amerikos sugrižusių emigrantų atsivežtu žodžiu *džiindžē* (Vitkauskas, 1984, 83). Kadangi pripažįstama, kad *Dzindzakē* nēra dabartinių vakarų dzūkų plote, jį būtų galima laikyti autentišku sudurtiniu vv., kurio pirmasis sandas sietinas su liet. *dziñ*, *dziñ* ‘cin, din (skambėjimui nusakyti)’, *dzindzėti*, *dziñdzinti* ‘skambėti, dindėti, dzingėti’ (LKŽ II 1000, 1001), o antrasis sandas – su liet. *dzak* ‘cak (kartojant nusakomas kanopų bildesys bēgant, jojant); cakt (staigiam judesiu nusakyti)’, *dzakoti* ‘greitai eiti’ (ten pat, 996, 997); dėl semantikos (motyvacijos) plg. vv. *Dzindziubalis*, *Skañbalas*, *Skambinēs* ir *Eināutas*, *Einikē*, *Eñnupis* (žr.) (LVŽ 2014, 447).

J. Paļonis šādos gadījumos, kad etimoloģiskais skaidrojums ir plašs vai par vietvārdu sniegti kādi citi papildkomentāri, ieteicis attiecīgo šķirkļa daļu marķēt ar kādu simbolu, piem., ☐ (Palionis 2016, 186).

J. Paļonis arī aizrādījis, ka LVŽ daudzos gadījumos skaidrojumi ir tautoloģiski. Piem., tādiem vietvārdiem kā *Diēvo akmuō*, *Diēvo Altōrius*, *Diēvo Klúonas* pirmais komponents skaidrots “iš liet. *Diēvas*” (‘no lietuviešu *Diēvas*’), savukārt pārējie: “*akmuō* iš liet. *akmuō*” (‘*akmuō* no lietuviešu *akmuō*’), “*altōrius* iš liet. *altōrius*” (‘*altōrius* no lietuviešu *altōrius*’), “*klúonas* iš liet. *klúonas*” (‘*klúonas* no lietuviešu *klúonas*’) (LVŽ 2014, 266). Tā kā vārdnīca nav paredzēta lietotājiem ar tikai elementārām lingvistiskām zināšanām, nav īsti skaidrs, kam šādi skaidrojumi domāti. Šādos gadījumos labāk būtu dot norādes uz etimoloģijas vārdnīcām (Palionis 2016, 186).

ELvv un LVV par etimoloģisku uzskatījuši, piem., lietuviešu vietvārdu vārdnīcas LVŽ veidotāji. (skat. LVŽ 2008, XXXIX). Lai gan LVV ir arī tādi šķirkļi, kuros dots plašāks etimoloģisks komentārs (piem., LVV šķirkļos *palsa* (LVV 2003, 100), *sēlis* (LVV 2017, 356)), tomēr LVV veidotāji ievadā norādījuši, ka “LVV nav uzskatāma par etimoloģisko vārdnīcu; etimoloģiskajos komentāros parasti norādīts tuvākais vietvārda veidošanas avots – latviešu vai kādas kaimiņtautas valodas leksēma. Tikai dažreiz etimoloģiskais komentārs ir izvērstāks” (LVV 2003, V).

Tas pats būtu attiecināms arī uz ELvv. Arī ELvv bieži norādīta tikai leksēma, kas ir vietvārda pamatā:

kablaūški z Baldonē U V 217: *kabilauska* ME (ELvv 1961, 1).

kackas z Ikšķilē E I 40: lei. *Kāckos* c? (ELvv 1961, 2).

kubiķi z Durbē E II 39 (*kubiķis* U IV 74): lei. *Kubikiné* pu? (ELvv 1961, 159).

LVV ievaddaļā minēto varētu attiecināt arī uz ELvv. Tādā gadījumā arī ELvv nebūtu uzskatāma par etimoloģisku vārdnīcu.

Līdzīgi arī LHEŽ hidronīmu cilmes skaidrojumos to darināšana un semantika skarta maz. Galvenokārt norādītas tikai leksēma, no kuras hidronīms radies:

Krukaūsko ēžeras Švnč. (kitas Šukēņu ēžero vardas). Iš adv. *Krukaūskas* (LHEŽ 1981, 168).

Kuč-upys up. Prnv. Greičiausiai iš adv. *Kučas*, *Kučys* (LHEŽ 1981, 169).

Tomēr šis darbs tā ievadā saukts par etimoloģisku vārdnīcu.

Tas liecina, ka izpratne par etimoloģisku vārdnīcu bieži balstīta tradīcijās – pat gadījumos, kad etimoloģijas skaidrošanas principi ir līdzīgi, vieni darbi tiek uzskatīti par etimoloģiskām vārdnīcām, bet citi nē.

Salīdzinot Latvijas vietvārdu vārdnīcas LVV un AZ redzamas atšķirības tajā, cik detalizēti etimoloģija tiek dota. AZ vietvārds *Saulkrasti* skaidrota vispārīgi: “Tagadējais pilsētas nosaukums ir darināts kā saliktenis (daudzskaitlinieks) no latviešu valodas sugas vārdiem *saule* un *krasts* (AZ 2015, 207). Attiecīgajā LVV šķirklī dota detalizēta leksēmas *saule* etimoloģija, atsaucoties gan uz K. Mīlenbaha un J. Endzelīna “Latviešu valodas vārdnīcu”, gan uz VŽe un LHEŽ, gan uz citu valodnieku (piem., Edītes Hauzenbergas-Šturmas) darbiem. Tāpat etimoloģijas daļā doti tās pašas saknes vietvārdi Lietuvā (LVV 2017, 236). Šīs atšķirības saistītas ar katras vārdnīcas mērķi un adresātu.

LVŽ, atšķirībā no ELvv un LVV, vietvārdiem, ko veido vārdu savienojumi (piem., *Ažūlaukēs Karvēlišķēs*), skaidrota arī otrā komponenta cilme, izņemot gadījumus, kad otrais komponents ir ļoti plaši lietots, piem., *laūkas* ‘lauks’, *mīškas* ‘mežs’, *ūpé* ‘upe’ (plaši lietoto komponentu saraksts dots vārdnīcas ievadā) (LVŽ 2008, XLVI–XLIX).

Savukārt LVV, kā to norādījusi arī L. Balode, daudz vairāk izmantots salīdzinājums ar citu kaimiņvalodu vietvārdiem (Balode 2009, 21):

Salaka [..] *salaka* I, *salaks* ‘ein (grosser) Stint (osmerus eperlanus L.)’ ME III 666; arī līb. *salāk* ‘salaka’ Viitso, Ernštreits 2012, 279. Par Liet. vv *Sālakas* (pilsētiņa Zarasu apriņķī) Būga (Tiž. I 386) domā, ka šis vārds tur paglābies no senā sēļu dialekta; sal. arī Liet. vv. *Sālakas ez.* *Salakāi ez.*, kas arī, iespējams, ir saistīti ar minēto la. sugasvārdu (vai arī < *sala* + *akis*?) Lhež 287 (LVV 2017, 113).

LVŽ šāds salīdzinājums tiek izmantots reti (Balode 2009, 21).

LPŽ ievietota piebilde, ka piezīmes par vārdu cilmi ir tikai aptuvenas un ka līdz ar to vārdnīca nav etimoloģiska. Šajā vārdnīcā etimoloģiskie komentāri jāuztver kā materiāls turpmākiem pētījumiem (LPŽ 1985, 6). Uzvārdu vārdnīcas elektroniskajā versijā LPŽe etimoloģiskie komentāri pievienoti arī atsevišķos tādos šķirklīšos, kur drukātajā versijā to nav. Tie atzīmēti ar rombu (◊).

RVL pārņemtas etimoloģijas, kas bijušas avotos, no kuriem personvārdi atlasīti. D. Sinkevičūte norāda, ka atsevišķos šķirklīšos (īpaši tajos, kas sākas ar burtu M) etimoloģijas

nav pārņemtas precīzi. Tas galvenokārt attiecināms uz personvārdiem, kas LVKŽ atzīmēti kā kopīgi lietuviešu un prūšu cilmes vārdi. LVKŽ pie tiem ir attiecīgas norādes, savukārt RVL šādu norāžu nav (Sinkevičiūtē 2016, 332). Sal. šķirkļus:

MAŅTAS (2) liet. ir prūs.; trumpinys iš adv. su *Mant-*: *Mañtautas*↑, *Mañtvydas* ir kt. (LVKŽ 2009, 226).

MAŅTAS (*Mañto, Mañtui, Mañta, su Mantù, o Mañtai!* 2 kirčiuotē) – iš asmenvardžio su *Mant-*: *Mañtautas* ↑, *Mañtvydas* ir kiti (RVL 2014, 190).

Lietotāju etimoloģijas

Etimoloģisko informāciju varētu dalīt divās daļās. Viena daļa – valodnieku piedāvātās etimoloģijas, otra – teicēju sniegtā informācija par vietvārdu cilmi. Īpaši liela uzmanība teicēju sniegtajai informācijai pievērsta LVV (pat ja teicēju sniegtā informācija nav ticama) – LVV iekļautas ne tikai valodnieku piedāvātās etimoloģijas, bet daudziem vietvārdiem dota arī tautas etimoloģija.

Papinātāji z Lejasciemā (Šķilteru z iesauka, kādreizējais iedzīvotājs mēdzis katra teikuma galā teikt: pa, pa, pa) p (LVV 2003, 131).

Raita- kalns Vecpiebalgā (zīrgam Raitim tur esot bijušas ganības) 1971 [..] (LVV 2013, 52). [..] Rogòuka c, teika stāsta, ka ciema nos. radies tirgus dienā, ciemu bija nolemts nosaukt tā priekšmeta vārdā, kuru pirmo atvedīs uz tirgu, atveduši ragavas, 1985 [..] (LVV 2013, 19).

Šādi teicēju sniegtie skaidrojumi LVV parasti doti nevis kā vietvārda etimoloģija (resp., šķirkļa beigās), bet kā papildkomentārs pie attiecīgā vietvārda.

Kā atzinis O. Bušs, LVV ar tautas etimoloģiju saprasti zinātniski nepamatoti, aplami vietvārdu cilmes skaidrojumi, kas pierakstīti no informantiem vietvārdu vākšanas ekspedīcijās (kā šķirkļos *Papinātāji* un *Raita kalns*). Tas atbilst plašākajai jēdziena *tautas etimoloģija* izpratnei (Bušs 2015, 254). O. Bušs informantu dotos cilmes skaidrojumus iesaka apzīmēt ar jēdzienu *lietotājetimoloģija*, ar šo terminu saprotot vārda cilmes (tostarp arī īpašvārda motivācijas) neprofesionālu skaidrojumu, ko formulējis attiecīgā vārda lietotājs, nepretendējot uz skaidrojuma zinātniskumu (Bušs 2015, 256–257). LVV veidotāji šādu etimoloģiju saukuši par pseidoetimoloģiju:

Radku- māja Vidsmuižā (pseidoetimoloģija: “vectēvs taisījis sienu ratus, izloksne radkys”) [..] (LVV 2013, 6).

LVV atrodami arī tādi šķirkļi, kuros lietotāja sniegtā informācija sakrīt ar vārdnīcas veidotāju piedāvāto etimoloģiju, piem., šķirklī *Raupmaņa māja*:

Raupmaņa- māja †z Sinolē “maza mājiņa Sinùoles †mu kalpiem pie Zàķenu z robežas; nos < dzīvotāja uzv., kas oficiāli, domājams, bijis Rautmanis”) 1943: < uzv. Raupmanis vai Rautmanis, sal. Rautmanis uzv. PKR 97, 380? (LVV 2013, 117).

Lietotājetimoloģija būtu dalāma vairākos paveidos. Viens no paveidiem būtu saucams par etimoloģiskajiem nostāstiem (Bušs 2015, 257). Piem.:

“Puik-viekste” neap pie Stendes u (“kādam zemniekam, ar lielu lomu mājās nākot, licies, ka kāds saucis: “Puika, puika! ””) (LVV 2010, 131).

Šaurākajā nozīmē tautas etimoloģija ir pārveidojums kādā vārdā (visbiežāk vietvārdā vai aizgūtā sugasvārdā), kas radies, runātāju apziņā saistot pārveidoto vārdu ar kādu šim vārdam etimoloģiski neradniecīgu leksēmu (Bušs 2015, 254). Uz šādiem tautetimoloģiskiem pārveidojumiem norādījuši arī LVV veidotāji:

Retuņģ-rova sēklis Mērsragā (4 jūras jūdzes uz DA no Roņu salas bākas; “tur i sēklis tas ūdens, us tuo sēklum katrs vīlnis plīst”; sal. v. *Rettung* ‘glābiņš’, tautas etimoloģijā pārveidojot zviedru vv *Gretagrund* [..]) [..] (LVV 2013, 219).

Tautas etimoloģijas pieminētas arī AZ, vienlaikus norādot, ka tās nav īsti ticamas:

SALACGRĪVA [..] Ir grūtāk etimoloģizēt *Salacas* upes vārdu, ko tautas etimoloģijā mēģina skaidrot kā ‘sala’ + ‘acs’, tomēr, visticamāk, tas ir Vidzemes lībiešu valodas mantojums [..] (AZ 2015, 199).

AZ atrodami arī šķirkļi ar etimoloģiskajiem nostāstiem:

SECE [..] Teika stāsta, ka senos laikos Daugava mainījusi gultni un bijušo gultni sākuši apdzīvot cilvēki, kas teikuši, ka Daugava aizgājusi *secen* [..] (AZ 2015, 208).

AZ lietotājetimoloģijas nav dotas tik plaši kā LVV. Šādu lietotājetimoloģiju nav lietuviešu īpašvārdu vārdnīcās.

Secinājumi

Lingvistiskā informācija latviešu un lietuviešu onomastiskajās vārdnīcās iekļauta gan kā pamatinformācija (piem., etimoloģijas AZ), gan kā papildinformācija (piem., informācija par vietvārdu izrunu AZ). Iekļaujot lingvistisko informāciju, latviešu lekskogrāfijā īpaša uzmanība pievērsta divskaņa *uo* izrunas norādēm – tās iekļautas gan vietvārdu, gan personvārdu vārdnīcās (vienīgā no latviešu personvārdu vārdnīcām, kur šādas norādes nav iekļautas, ir K. Siliņa LPV). Morfoloģiskā informācija sistēmiski iekļauta tikai atsevišķās personvārdu vārdnīcās (“Uzvārdu pareizrakstības vārdnīcā”, LPV, LP), bet atsevišķos šķirkļos norādīta arī vietvārdu vārdnīcās (LVV, AZ, VKŽ, VŽ).

4.4.2.2. Ekstralingvistiskā informācija

Par ekstralingvistisku šajā apakšnodaļā uzskatīta statistiskā informācija, informācija par denotātu, kā arī šķirkļi iekļautā informācija par vietvārda avotiem un lokalizāciju.

4.4.2.2.1. Statistiskā informācija

Gan īpašvārdu vārdnīcu mikrostruktūrā, gan ietvara struktūras komponentos tiek iekļauta arī statistiskā informācija. Šajā apakšnodaļā galvenā uzmanība pievērsta tai statistiskajai informācijai, kas iekļauta vārdnīcas šķirkļos. Ar statistisko informāciju saprasta informācija par īpašvārda izplatību – cik bieži īpašvārds sastopams.

Personvārdu vārdnīcas

Statistiskā informācija ir vienīgā informācija par attiecīgo uzvārdu V. Staltmanes sagatavotajā uzvārdu atgriezeniskajā vārdnīcā:

3 Mats

4 Amats

1 Čamats

3 Pamats

10 Ramats (Сталтмане 1981, 208).

Skaitlis pie uzvārda norāda, cik reižu uzvārds sastopams autores izmantotajos avotos (latviešu enciklopēdijās, periodiskajos izdevumos, adrešu grāmatā, telefongrāmatā. Sīkāk skat. Сталтмане 1981, 13–14). V. Staltmanes vārdnīca ir vienīgā, kurā statistiskā informācija dota šķirkļa kreisajā pusē (sal., piem., LPAŽ, kurā izmantota labā puse. LPAŽ norādīta nevis statistiskā informācija, bet iesauku fiksēšanas vietas).

Statistiskā informācija iekļauta, piem., LPŽ:

APALAĪNIS Rk 8 [..] (LPŽ 1985, 113).

Uzvārds *Apalaīnis* Rokišķos reģistrēts astoņas reizes.

Gadījumos, kad vienā šķirklī apvienoti vairāki uzvārdi, norādīts gan katra uzvārda skaits, gan kopējais attiecīgajā šķirklī iekļauto uzvārdu skaits:

LABŌNAS Dbk 5; LABONAS Drsk 2 (7). Plg. *Lābanas* (žr.) (LPŽ 1989, 11).

Uzvārds *Labōnas* piecas reizes reģistrēts Debeikos un divas – Druskininkos. Abi varianti kopā reģistrēti septiņas reizes. No statistiskās informācijas atspoguļojuma veida noprotams – ja uzvārds kādā vietā reģistrēts tikai vienu reizi, pie šīs vietas skaitlis netiek norādīts:

ARMOLAS Kn, Rd 2 (3) [..] (LPŽ 1985, 123).

Uzvārds *Armolas* vienu reizi reģistrēts Kauņā un divas reizes – Radvilišķos.

LPŽ elektroniskajā versijā šķirkļi sakārtoti pēc dažādiem principiem. Līdzās lineāram kārtojumam dots arī uzvārdu kārtojums pēc biežuma. Sakārtojot uzvārdus pēc biežuma, redzams, ka LPŽe pie desmit šķirkļiem norādīta nulle (nulle redzama tikai šķirkļu sarakstā, bet ne izvēršot šķirkli):

47106. BINDŽIUS (0)

47107. NEČIŪNSKIS (0)

47108. VAZNA (0)

47109. VEIKŠAITIS (0)

47110. lepš (0)

47111. GRIUBLIAUSKAS (0)

47112. HRYŠKEVIČIUS (0)

47113. ZAUERHAGENAS (0)

47114. KOILAVIČIUS (0)

47115. CARUNKUS (0) (LPŽe)

Izvēršot šos šķirkļus, redzams, ka tiem pievienots saīsinājums *nj.* – *nauja*, LPŽ *nesanti*, *pavardē* ('jauns, LPŽ neesošs uzvārds'):

CARUNKUS (nj.) (LPŽe).

KOILAVIČIUS (nj.) (LPŽe).

Tāpat šie uzvārdi nav sastopami nevienā vietā (kā redzams, tiem nav pievienotas arī lokalizācijas norādes). Iespējams, šajos gadījumos konkrēta reģistrācijas vieta nav zināma, bet vārdnīcas veidotājiem ir zināms, ka šādi uzvārdi eksistē. Starp desmit uzvārdiem, kuriem LPŽe pievienota nulle, ir arī viens, kuram drukātajā izdevumā lokalizācijas norāde pievienota:

BIŅDŽIUS TIŽ – žr. *Beņdžius* (LPŽ 1985, 261).

BIŅDŽIUS TIŽ – žr. *Beņdžius* (LPŽe).

Kā redzams, abos avotos šķirkļi pierakstīti pilnīgi vienādi. Elektroniskajā versijā būtu jāparādās, ka tam ir viens fiksējums (to apliecina lokalizācijas norāde bez cipara). Iespējams, LPŽe šķirkļu sarakstā tas atspoguļots nekorekti, jo ne drukātajā, ne elektroniskajā vārdnīcas versijā nav atšifrēts saīsinājums *TIŽ*.

Visās LU daļās šķirkļos skaitlis pēc uzvārda norāda to cilvēku skaitu, kas tikuši reģistrēti ar attiecīgo uzvārdu:

Lielums, 10. Rets uzvārds no Ciblas un Brigu pagasta [..] (LU I 2017, 174).

Tāpat uzvārds *Lielums* reģistrēts Cibls pagastā un Brigu pagastā. Kopā ar šādu uzvārdu Latgalē reģistrēti 10 cilvēki. Tā kā precīzāki skaitļi pie pagastiem nav norādīti, saskaņā ar LU I ievaddaļā minēto (LU I 2017, 11), katrā pagastā reģistrēts aptuveni līdzīgs cilvēku skaits ar attiecīgo uzvārdu.

Arī LU I atsevišķos šķirkļos pie statistiskās informācijas norādīta nulle (resp., uzvārds nav konstatēts):

Rims, 0. Mūsdienās sastopams Krāslavas apkaimē, īpaši Ūdrīšu pagastā (LUL 2017, 232).

Tas nozīmē, ka uzvārds nav konstatēts 1935. gada tautas skaitīšanas uzskaites lapās (tas ir galvenais vārdnīcas avots) un citos darbā izmantotajos avotos, tomēr statistiskā informācija par mūsdienām ir bez konkrēta avota. Avotu sarakstā jaunākais no avotiem ir jau minētās 1935. gada tautas skaitīšanas lapas.

Statistiskās norādes (lai arī krietni aptuvenākas nekā LPŽ) iekļautas arī K. Siliņa sagatavotajā vārdnīcā. LPV norādīta informācija par to, cik bieži personvārds sastopams dažādos laika posmos:

Donāts, lat. *donatus* ‘dāvināts’ Rib. 122; **dem.:** Doṅ/a, -ka, -s; **R** 1510 N1a; I R 0,2; III vn. 10,2; IV RL 20,9; V LZ 7,8; 1973 LKZ 2,4; **kl.** 1767 (LPV 1990, 101).

Personvārds *Donāts*, pēc K. Siliņa rīcībā esošajām ziņām, pirmo reizi minēts vai lietots Rīgā 1510. gadā (**R** 1510). To apstiprina informācija avotā *Studien zur Geschichte der lettischen Bevölkerung Rigas im Mittelalter und 16. Jahrhundert* (šķirkļi un avotu sarakstā tas apzīmēts ar N 1a). 1200.–1600. gadā personvārds *Donāts* Rīgā veidojis 0,002 % no visiem autora fiksētajiem vīriešu personvārdu lietojumiem šai posmā. Laika posmā no 1601. gada līdz 1862. gadam šī personvārda lietojums latviešu ģimenēs nav pamanīts. 1863.–1919. gadā vārds bijis sastopams visos novados (ieskaitot Rīgu) un veidojis 0,102 % no visiem autora fiksētajiem vīriešu personvārdu lietojumiem šajā posmā. Laika posmā no 1920. gada līdz 1944. gadam personvārds pamanīts Rīgā un Latgalē, kur tas veidojis 0,209 % no fiksētajiem vīriešu personvārdu lietojumiem. Laika posmā no 1945. gada līdz 1970. gadam personvārds reģistrēts Latgalē un Zemgalē (0,078 % no fiksētajiem vīriešu personvārdu lietojumiem); 1973. gadā –

Latgalē, Kurzemē un Zemgalē (0,024 % no fiskētajiem vīriešu personvārdu lietojumiem). Personvārds kalendārā pirmo reizi fiksēts 1767. gadā.

Kā norādījis arī O. Bušs, statistisko datu pasniegšanas veids K. Siliņa vārdnīcā nav lasītājam sevišķi ērts (Bušs 1987, 174). Lai šo informāciju iegūtu un pareizi atšifrētu, lasītājam jāizmanto vārdnīcas ievadā iekļautā tabula.

Daļai LPV šķirkļu statistikas dati nav doti. Tas darīts tāpēc, ka divos gados, par kuriem sniegta statistiskā informācija (1973. gadā un 1975. gadā), vāktas ziņas par visu Latvijā jaundzimušo vārdiem, neņemot vērā tautību (tātad daļa šādu personvārdu varētu būt lietoti gan latviešu, gan nelatviešu ģimenēs), tāpēc šādos gadījumos atstāti tikai tie vārdi, kas fiksēti arī kādā no iepriekšējiem laika posmiem (LPV 1990, 32).

Atsevišķos LPV šķirkļos pēc norādes uz cilmes skaidrojumu minēts, kādas tautas personvārdu sistēmai attiecīgais personvārds ir raksturīgs. Piem.:

Arilds → *Arnolds*, dņ. f. [...] (LPV 1990, 67).

Bengts → *Benedikts*, dņ., nrv., zv. f. [...] (LPV 1990, 80).

Personvārds *Arilds* raksturīgs dāņu personvārdu sistēmai, savukārt *Bengts* – dāņu, norvēģu un zviedru personvārdu sistēmai. Lai gan nekādas konkrētākas ziņas par šo personvārdu izplatību nav sniegtas, norādi, ka tie attiecīgajai personvārdu sistēmai ir raksturīgi, varētu uzskatīt par netiešu statistisko informāciju (tātad, iespējams, kādā laika posmā šie personvārdi bijuši izplatīti).

Arī Z. Zinkeviča darbā par lietuviešu personvārdiem LA atsevišķos šķirkļos uz personvārdu izplatības statistiku norādīts netieši, piem., šķirkli *Baltramiejus* lasāms:

Krikštavardis "Baltramiejus" praeityje Lietuvoje buvo labai populiarus (LA 2008, 355).

[Kristītais vārds *Baltramiejus* senāk Lietuvā bijis ļoti populārs.]

Līdzās precīziem statistiskiem datiem līdzīgas netiešas norādes iekļautas arī LU, piem.:

Olbergs [o], 5. Rets uzvārds no Dundagas pag. (4) (LU II₂ 2019, 75).

Olksna [o], 27. Parets uzvārds no Dunavas (27). Sastopams arī Latgalē. [...] (LU II₂ 2019, 75)

Ozols [uo; uo], 2434. Piektais izplatītākais latviešu uzvārds, biežāks Tukuma (348), Liepājas (336), Jelgavas (262), Saldus (182), Dobeles (177), Bauskas (168), Kuldīgas raj. un pilsētās (LU II₂ 2019, 80).

Pakalns, Pakalnis, 173. Izplatīts uzvārds, īpaši Bauskas (58), Talsu (39), Ilūkstes un Jēkabpils raj. [...] (LU II₂ 2019, 81).

Atsevišķos šīs vārdnīcas šķirkļos izplatības vietā dots uzvārda vērtējums:

Pantalons [ō], 44. Savdabīgs uzvārds no Kurzemes (28) un Vecsaules (7) (LU II₂ 2019, 84).

LU I statistiskā informācija iekļauta ne tikai vārdnīcas šķirkļos, bet arī ievaddaļā un pielikumos. Piem., ievaddaļā minēta informācija attiecībā uz uzvārdu morfoloģiskajām pazīmēm (piem. – kopdzimtes uzvārdu, kas beidzas ar galotni *-a*, Latgalē reģistrēti 5 %, savukārt visizplatītākā latgaliešu uzvārdu uzskatā ir *-āns*. Tādu kopumā ir ap 14 % no kopējā uzvārdu skaita) (LU I 2017, 12–13).

Vietvārdu vārdnīcas

Vietvārdu vārdnīcās šķirkļos dažkārt tiek minēta informācija par to, cik objektu vietvārds nosauc:

Adakāvas bk., dv., 2 k. Skdv [..] (LVŽ 2008, 11).

Vietvārds *Adakāvas* nosauc baznīcieti, muižu un divus ciemus Skaudvilē, Tauraģes rajonā.

Analizētie darbi liecina, ka dažkārt statistiskā informācija šķirkli var būt ietverta netieši, piem.:

Strazdaĩ (4) *Strazdũ, Strazdams, ģ Strazdũs, ties Strazdaĩs, Strazduosè* 1. k. Marijampolès sav. t.; 2. k. Pagègiũ sav. t.; 3. k. Šiaulĩũ r.; 4. k. Širvintũ r.; 5. k. Utenos r. (VŽ 2002, 351).

No šķirkļa redzams, ka vārdnīcas veidotāji fiksējuši piecus toponīmus ar nosaukumu *Strazdaĩ*. Šādā pašā veidā statistisko informāciju iespējams izsecināt arī LUEV un lietuviešu vietvārdu akcentēšanas vārdnīcā VKŽ:

Dubýsa (1) 1. *Dubysà* (3) Ariogala, Nemuno 1 dš. 2. Raseiniai, Girdaičių k., 2 Vilkupio 8 int. 3. Rozalimas, Daugyvenės kr. (LUEV 1963, 33).

Asavà, -òs, ģ *Ásavą, ties Ásavų, -ojè* (3^b) 1. k. Varnavo r., Gardino sr., Baltarusija. 2. up., Varnavo r., Gardino sr., Baltarusija, Dītvos kr. (brus. *Asava*) (VKŽ 1994, 17).

Dažās vārdnīcās objekti nav numurēti, bet statistisko informāciju netieši ietver jau pats objektu uzskaitījums. Šādi piemēri ir LHEŽ, ELvv un LVV:

Laĩkštè up. Al., up. Kps. [..] (LHEŽ 1981, 178).

blakas c Jāsmuižā [..], z Klosterē [..], Kuldīgā [..] (ELvv 1956, 118).

Rùoplaiņi z Annā [..], ģs Bebroš [..], dz Bejā [..], mā Burtniekos [..], z Jaungulbenē [..] (LVV 2013, 505).

Hidronīms *Laĩkštè* nosauc divas upes – vienu Alītā, otru Kapsukā (mūsdienās – Marijampole), vietvārds *Blakas* nosauc trīs objektus: ciemu Jāsmuižā un divas zemniekmājas – vienu Klosterē, otru Kuldīgā. *Rùoplaiņi* ir sena zemniekmāja Annā un Jaungulbenē, jaunsaimniecība Bebroš, darba zemnieku saimniecība Bejā un mājas Burtniekos.

Secinājumi

Analizētie piemēri rāda, ka vārdnīcās iekļauta galvenokārt divu veidu statistika – īpašvārdu izplatība noteiktā teritorijā (kā, piem., LVV, VKŽ, LPŽ) un konkrētu īpašvārdu skaits avotos, kas izmantoti vārdnīcas veidošanā (piem., V. Staltmanes uzvārdu atgriezeniskajā vārdnīcā). Statistiskajai informācijai var būt atšķirīga detalizācijas pakāpe (tā var tikt norādīta gan konkrēti, gan aptuveni).

Statistisko informāciju nebūtu korekti interpretēt tikai kā mikrostrukturās daļu, jo tā saistīta arī ar ietvara struktūru – ietvara struktūrā ietilpst vietu saīsinājumu saraksts vai cita informācija, kas nepieciešama, lai saprastu šķirkļos iekļauto statistiku.

4.4.2.2.2. Informācija par avotiem

Ar informāciju par avotiem šajā apakšnodaļā saprasta galvenokārt tā informācija vārdnīcas šķirkli, kas norāda, kur īpašvārds fiksēts vai kur par to atrodama kāda papildinformācija.

Vietvārdu vārdnīcas

Īpaši liela uzmanība informācijai par avotiem pievērsta ELvv un LVV. Tajās informācija par avotiem pievienota katra vietvārda aprakstā. Avotu norādes ELvv un LVV rāda, no kāda publicēta vai nepublicēta avota iegūtas ziņas par attiecīgo vietvārdu (LVV 2003, X). Piem.:

Paunags ka Siguldā E I 60 (*Paūnags* paka 1975) [...] (LVV 2003, 184).

Piciņi mā Šķilbēnos 1976 [...] (LVV 2003, 361).

Informācija par vietvārdu *Piciņi* iegūta no 1976. gada toponīmiskās ekspedīcijas materiāliem. Savukārt informācija par vietvārdu *Paunags* – no J. Endzelīna darba “Latvijas vietu vārdi” pirmās daļas “Vidzemes vārdi”, turklāt šāds vietvārds fiksēts arī 1975. gada toponīmiskās ekspedīcijas materiālos. LVV norādes uz avotiem dotas, arī skaidrojot vietvārdu etimoloģiju.

Lietuviešu vietvārdu vārdnīcā LVŽ, atšķirībā no ELvv un LVV, informācija par vietvārdu avotiem iekļauta nevis katrā šķirklī, bet atsevišķā apakšnodaļā – “Vietvārdu avoti” (“Vietovardžiu šaltiniai”) – vārdnīcas ievadā. Turklāt LVŽ īpatnēja ar to, ka tās trešajā un ceturtajā sējumā nav dots viss avotu un literatūras saraksts, bet tikai tie darbi, kas nav minēti pirmajos divos sējumos. LVŽ šķirķļos iekļautas tikai norādes uz avotiem, kuros atrodama kāda papildinformācija par vietvārda etimonu (piem., tā nozīmes skaidrojums, cilmes skaidrojums vai cita informācija):

Antailgis k. Luok. Iš ežero vardo *Īlgis* Mlt (LUEV 57) (LVŽ 2008, 113).

Ciema nosaukuma *Antailgis* pamatā ir Molētos reģistrētais limnonīms *Īlgis*. Iekavās dota norāde uz darbu LUEV. Šajā darbā sniegtā informācija apstiprina jau LVŽ minēto. LUEV var noskaidrot precīzāku limnonīma lokalizāciju (Raupišķu ciems), kā arī akcentēšanas tipu (2) (LUEV 1963, 57).

Norādot uz vietvārda etimonu (ja tas ir sugas vārds), LVŽ pievienota atsauce uz LKŽ: **Atmetīmas** [...]. Iš liet. *atmēsti* (*atmeta*, *atmetē*) ‘*atidēti ī šalī, atskirti kaip netinkamā, nereikalingā; atarti vagū galuose nesuartos žemēs liekanas*’ (LKŽ VIII 56, 57, 59) (LVŽ 2008, 208).

ELvv un LVV šādos gadījumos ir atsauce uz K. Mīlenbaha un J. Endzelīna “Latviešu valodas vārdnīcu”:

gārša [...]: *gārša*, *gāršinieks* ME (ELvv 1956, 307).

Pasakas [...]: *pasaka* ‘Fabel, Märchen’ ME III 93 [...] (LVV 2003, 147).

Ievērojami retāk etimonu nozīmes skaidrošanai izmantota “Latviešu literārās valodas vārdnīca”:

“**Raid**-stacija” mc. tag. Pelču pag Lģia 2011 (of. nos., 25 iedz., Latc 2007, 198, 600): *raidstacija* LLVV 6₂ 518 (LVV 2013, 47).

Lietuviešu hidronīmu etimoloģijas vārdnīcā LHEŽ norādes uz avotiem izmantotas etimoloģijas skaidrojumos. Norādot uz vietvārda etimonu, dota atsauce uz “Lietuviešu valodas vārdnīcu”:

Akminynė up. Mšk. Iš liet. *akminynė* : *ākminas* “akmenas, akmuo” (LKŽ I 82) (LHEŽ 1981, 37).

Tāpat A. Vanags LHEŽ salīdzina Lietuvas hidronīmus ar kaimiņvalstu īpašvārdiem, dodot norādes uz attiecīgajiem avotiem (Latvijas vietvārdus tiek norādīts skatīt, piem., J. Endzelīna ELvv):

AĪmē [..] Plg. lat. *AĪmji* k. (J. Endzelynas, 1956, p. 22), *Ēlmji* k. (ten pat, 271) [..] (LHEŽ 1981, 39).

Līdzīgas atsauces šķirkļu tekstā A. Vanags izmantojis arī darbā “Lietuvos miestų vardai”: Kūpiškis (1). Nors spējama, kad Kupiškio pilis būvusi jau XIII a., taču tikra, jog Kupiškis pirmā kartā paminētas 1510 m. XVI a. buvo dvaras, seniūnija, pavieto centras. Vadinasi, jis turējo pradēti kurtis kur kas anksčiau (6 : II 623; 3 II 253) (LMV 2004, 115).

Darbam “Lietuvos miestų vardai” pievienotais literatūras saraksts liecina, ka autors šajā gadījumā atsaucies uz trīs sējumu “Mazo lietuvisko padomju enciklopēdiju” (*Mažioji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*) un Bronūs Kvikļa (*Bronius Kviklys*) darbu “Mūsu Lietuva” (*Mūsų Lietuva*).

Pēc formas līdzīgajā Latvijas vietvārdu vārdnīcā AZ norādes uz avotiem nav lietotas šķirkļa tekstā, bet pievienotas katra šķirkļa beigās.

Personvārdu vārdnīcas

Norādes uz avotiem, kuros personvārds fiksēts vai no kuriem iegūts, pievienotas LPV (šajā vārdnīcā šķirkļos iekļauta informācija par to avotu, kur personvārds minēts vai lietots pirmo reizi). Piem.:

Agrīte [..] R 1942 DzN [..] (LPV 1990, 43).

Tātad personvārds *Agrīte* pirmo reizi minēts vai lietots Rīgā 1942. gadā. Ziņas par šo personvārdu iegūtas no LPSR Civilstāvokļa aktu reģistrācijas pārvaldes arhīva fondu matereāliem.

Atsauces uz avotiem LPV lietotas, arī norādot uz personvārda cilmi:

Jasons, gr. mit. *Iāsōn* – argonautu vadonis Ptr. 236 [..] (LPV 1990, 176).

Šī personvārda cilme skaidrota Nikandra Petrovska (*Никандр Александрович Петровский*) “Krievu personvārdu vārdnīcā” (*Словарь русских личных имен*).

LPV savdabīga ar to, ka avotu un literatūras sarakstā daudzas vienības nav atšifrētas (piem., Ag., Agk., Bla, Bnc, G, GD) – vārdnīcas zinātniskajam redaktoram nebija pieejami visi avoti, kurus autors izmantojis (LPV 1990, 31). Līdz ar to teorētiski norādes uz avotu ir visiem šķirkļiem, bet praktiski – tikai daļai.

“Uzvārdu pareizrakstības vārdnīcā” daļā šķirkļu iekļauts skaitlis:

Dārgais, ģen. un siev. k. Dārgā 13 (UPV 1927, 22).

Dimza [Dimze] 7 (UPV 1927, 23).

Dreibants. 2 (UPV 1927, 24).

Šis skaitlis norāda uz to pantu instrukcijā par pareizu uzvārdu rakstību, kurā par attiecīgo uzvārdu runāts (instrukcija publicēta 1927. gada 28. jūlija “Valdības Vēstnesī”, nr. 164. Tā pievienota arī “Uzvārdu pareizrakstības vārdnīcai”). Piem., instrukcijas punktā nr. 13 minēts: “Galotne -ais jāraksta uzvārdos: Bagātais, Baltais, Gudrais, Melnais, Resnais, Sīkais, Sirmais, Stiprais” (UPV 1927, XVII). Šajā gadījumā pievienota norāde nevis uz personvārda avotu, bet uz avotu, kurā atrodama kāda papildinformācija.

Atsauces uz avotiem izmantotas arī LPŽ. Vārdnīcas pamatavoti nosaukti tās ievadā un šķirkļos vēlreiz netiek minēti. Šķirkļos tiek minētas norādes tikai uz sekundāriem avotiem:

ÁNČAS Jnš. Plg. lat. pvd. *Anča, Ančāns* (RTAS 55), lenk. *Ancz, Anczewicz, Anczyn, Hanczyn* (SSNO I 35), sl. *Hansche : Johannes* (M. Gottschald, 1954, p. 354) (LPŽ 1985, 97).

Šajā šķirkli dotas atsauces uz trim avotiem: Rīgas un Jūrmalas pilsētu telefonu tīklu dzīvokļu telefonu abonētu sarakstu (RTAS), “Seno poļu personvārdu vārdnīcu” (*Słownik staropolskich nazw osobowych*, SSNO) un Maksa Gotšalda (*Max Gottschald*) darbu “Vācu onomastika: mūsu uzvārdu izcelšanās un nozīme” (*Deutsche Namenkunde: Unsere Familiennamen nach ihrer Entstehung und Bedeutung*).

Kā ievadā norādījuši vārdnīcas veidotāji, citu valodu personvārdi vārdnīcā izmantoti, tikai skaidrojot lietuviešu uzvārdu cilmi, un avoti, no kuriem šie citu valodu personvārdi ņemti, nav ar vienādu zinātnisko vērtību – līdzās vārdnīcām izmantoti arī īpašvārdu saraksti, kas nav veidoti zinātniskiem mērķiem (LPŽ 1985, 32).

Uz avotiem norādīts nedaudzok LU šķirkļos, piem.:

Tiltanovs, Tiltans, 18. Izzūdošs uzvārds no Vecumu pagasta. Minēts 1765. gada revīzijas materiālos no Viļakas voististes [..] (LU I 2017, 278).

Šajā gadījumā, iespējams, būtu vēlams norādīt arī formu, kas konkrētajā avotā fiskēta. Atsevišķos šīs vārdnīcas šķirkļos, kuros arī ievietota norāde uz 1765. gada revīzijas materiāliem, tā arī darīts:

Tirols, Tirols, 22. Rets uzvārds no Audriņu (15) un Veremu pagasta. *Tyrel* minēts šeit 1765. gada revīzijas materiālos (LU I 2017, 278).

Trubačs, Trubačevs, 99. Uzvārds no Aglonas pagasta (24), sastopams arī Andrupenes (14), Skaistas (16), Višķu (10), Konstantivovas un Maltas pagastā. *Trubacz* minēts 1712. gada revīzijas materiālos no Asūnes voististes. [..] (LU I 2017, 281).

Norādes uz literatūru, kur lasāma papildu informācija par kādu darbā minētu parādību, iekļautas arī LA, tomēr šajā izdevumā nav īsti pārdomāts literatūras pieraksta veids. Nodaļā par senebreju cilmes personvārdiem šķirkli *Adomas* dots komentārs par patskaņu *o : a* miju ar norādi uz literatūras avotu:

Santykis tarp *Adom-* ir *Adam-* yra susijęs su balsių *o : a* kaitaliojimu, turimu ir kitose svetimos kilmės varduose. Tokia kaita būdinga ir bendriniamis žodžiams skoliniamis. Ją yra tyręs ir šių eilučių autorius (*Zinkevičius RS I 307–311*) (LA 2008, 354).

Iekavās dota norāde uz literatūras avotu, taču pēc šāda pieraksta veida to literatūras sarakstā ir grūti atrast, jo literatūras sarakstā vienības kārtotas pēc autora uzvārda un izdošanas gada (turklāt nekur nav dots arī saīsinājuma *RS* atšifrējums), bet acīmredzot te domāta rakstu izlase, kas literatūras sarakstā pierakstīta šādi:

Zinkevičius, Zigmās, *Rinktiniai straipsniai*, I–IV, Vilnius, Katalikų mokslo akademija, 2002–2004.

Citos šī paša izdevuma šķirkļos norādes dotas atbilstoši pierakstam literatūras sarakstā. Skat., piem., šķirkli *AI-* (LA 2008, 74).

Lai gan LA atsevišķos šķirkļos infomācija par avotu iekļauta, šādu šķirkļu ir ļoti maz. Norāde uz avotu ļautu pārlicināties, piem., par LA iekļauto personvārdu formu autentiskumu. LA sadaļā *Dvikamienių asmenvardžių sąvadas* atsevišķos šķirkļos minēta norāde uz 16. gs.:

Garminas: *Gár-minas, Garmináitis* XVI a. (LA 2008, 203).

Liupartas: *Liù-partas, Liupartáitis* XVI a. (LA 2008, 217).

Iespējams, to varētu interpretēt kā netiešu norādi uz avotu (lai gan LA nav paskaidrots, ko norāde uz gadsimtu šīs sadaļas šķirkļos nozīmē). J. Paļonis recenzijā par LA rakstījis, ka tieši avotu nenorādīšana un neminēšana literatūras sarakstā uzskatāma par šī darba lielāko metodisko trūkumu (Palionis 2010). Darba ievadā ir apakšnodaļa “Metodes un avoti” (*Metodai ir šaltiniai*), kur autors uzskaitījis dažādus darbus un avotus, kur personvārdi apkopoti, taču tieši uz LA izmantotajiem avotiem norāda vien parinde:

Rašydamas šį veikalą autorius daug naudojosi savo paties sudaryta iš įvairių šaltinių istorinių asmenvardžių kartoteka (LA 2008, 27).

[Rakstīdams šo darbu, autors daudz izmantojis savu paša no dažādiem avotiem savākto vēsturisko personvārdu kartotēku.]

To, ka LA atsevišķās vietās būtu nepieciešamas precīzākas avotu norādes, minējusi arī D. Sinkevičiūtē (Sinkevičiūtē 2010, 147). Iespējams, avoti nav norādīti, jo tas ievērojami palielinātu izdevuma apjomu (Palionis 2010).

Secinājumi

Daļā vārdnīcu (piem., “Latvijas vietu vārdos”, RVL, LP, LTV, VKŽ, LUEV, LVKŽ) šķirkļu tekstā informācija par avotiem netiek iekļauta. Vārdnīcās, kur šāda informācija iekļauta, tā norāda uz avotu, kurā īpašvārds fiksēts (piem., ELVv, LPV, LVV) vai kur par to atrodama kāda papildinformācija (fonētiska, fonoloģiska u. c.). Uz šādu papildinformāciju norādījuši, piem., LVŽ autori. Informācija par avotiem var parādīties arī kā atsauces uz citu autoru darbiem (piem., izdevumos “Lietuvos miestų vardai” un AZ) vai atsauce uz dokumentiem, kas nosaka īpašvārdu rakstību (piem., “Uzvārdu pareizrakstības vārdnīcā”).

Galvenā problēma, kas īpašvārdu vārdnīcās saistīta ar avotu norādēm – avotu norādes pievienotajos literatūras sarakstos ne vienmēr var atšifrēt. Vārdnīcu redaktoriem autoru kādreiz izmantotie avoti vairs nav bijuši zināmi (piem., LPV) vai arī darbā lietotās norādes uz literatūras sarakstu ir neprecīzas (piem., LA).

4.4.2.2.3. Informācija par lokalizāciju

Īpašvārdu vārdnīcās (īpaši vietvārdu vārdnīcās) liela nozīme tiek pievērsta arī informācijai par onīmu lokalizāciju. Piem., elektroniskajā lietuviešu vietvārdu vārdnīcā VŽe viens no onīmu atlasē kritērijiem ir tieši lokalizācija – vietvārdus iespējams atlasīt pēc valsts un / vai administratīvi teritoriālās vienības (pilsētas, rajona, pašvaldības). Tāpat arī elektroniskajā lietuviešu uzvārdu vārdnīcā LPŽe iespējams atlasīt uzvārdus pēc apdzīvotas vietas (piem., visus uzvārdus, kas reģistrēti Zarasos).

Vietvārdu vārdnīcas

Latviešu un lietuviešu vārdnīcās īpašvārdu lokalizācija tiek norādīta dažādi – visbiežāk pēc vietvārda iekļauts vietas nosaukums, kas norāda uz attiecīgā objekta atrašanos (šādi darīts, piem., ELvv, LVV, LVŽ, VŽ, VKŽ, LTV, LUEV):

aiztīreļi z Bebrenē [..] (ELvv 1956, 12).

Pavasaris c Mārupē [..] (LVV 2003, 198).

Ēglé b. Vrn [..] (LVŽ 2014, 457).

Aiztīreļi ir zemniekmāja Bebrenē, *Pavasaris* ir ciems Mārupē, savukārt *Ēglé* – purvs (dumbrājs) Varēnā. Nedaudz atšķiras tas, cik precīzi lokalizācija tiek norādīta. Piem., VŽ norādīts rajons, savukārt LUEV – ciems. Sal.:

Drabužāitis (1) ež. Trakų r. (VŽ 2002, 88).

Drabužāitis (1) ež. Semeliškēs, Drabužninkų k. (LUEV 1963, 31).

Ja hidronīmam tuvumā ir vairāki ciemi, LUEV izmantots princips pie lokalizācijas norādīt to, kura nosaukums vistuvāk saistīts ar hidronīmu (LUEV 1963, XVI), kā piemērā ar limnonīmu *Drabužāitis*.

LVŽ hidronīmam *Drabužāitis* norādīta tikai pilsēta:

Drabužāitis ež. Sem (LVŽ 2014, 314).

Līdzīgi arī Latvijas vietvārdu vārdnīcās vienu un to pašu vietvārdu lokalizācija var tikt norādīta dažādi. Piem., šķirkļis *Aizpute* ELvv un AZ:

aizpute [..] mu un pilsēta (Tebras ielejas stāvajā malā) [..] (ELvv 1956, 11).

AIZPUTE [..] viena no senākajām pilsētām Kurzemes rietumdaļā, Tebras upes krastos, Aizputes novada centrs. [..] (AZ 2015, 44).

ELvv izmantota tikai viena pazīme, pēc kā vietvārds lokalizēts, savukārt AZ izmantotas trīs ('Kurzemes rietumdaļa', 'Tebras upes krasts' un 'Aizputes novada centrs').

Vietvārdu vārdnīcās tiek izmantoti arī citi risinājumi. AZ vietvārdu lokalizācija norādīta divējādi – norāde uz vietu iekļauta šķirkļa tekstā, un katram šķirklim pievienota arī karte, kurā vietvārds atzīmēts.

AZ kā viena no lokalizācijas pazīmēm reizēm tiek minēts attālums līdz Rīgai (galvaspilsētai tuvāk esošajām pilsētām) vai citām vietām. Piem.:

IKŠĶILE – pilsēta Daugavas upes labajā krastā, 26 km no Rīgas [..] (AZ 2015, 109).

SALASPILS – pilsēta 18 km uz dienvidaustrumiem no Rīgas [..] (AZ 2015, 200).

SIGULDA – pilsēta Vidzemē, 53 km uz ziemeļaustrumiem no Rīgas [..] (AZ 2015, 212).

ZILUPE – vistālāk uz austrumiem esošā Latvijas pilsēta Austrumlatgalē, 2,5 km attālumā no Krievijas robežas [..] (AZ 2015, 262).

Līdzīgs lokalizācijas raksturojums reizēm izmantots arī LVV:

Kaln-ruožes js Zalvē (uz kalniņa) 1961 [..] (LVV 2013, 517).

“**Petaško-** sala” Kalniešos ([..] // “Voronov- ostrov”, liela sala Daugavā, 800 m lejpus Indricas ietekas) [..] (LVV 2003, 310).

Riēcēni z Zemītē (2 km no Tukuma–Kuldīgas lielceļa) [..] (LVV 2013, 299).

Rīg-zemes- uozuols, apm. 14 km no Dundagas pils [..] (LVV 2013, 285).

Rup-kalna- akmens, ar ierakstiem, pa kreisi aiz Gaižāniem z, 1972 (LVV 2013, 416).

Kā liecina piemēri, LVV šādas lokalizācijas norādes lietotas, gan reizē ar ciema vai pagasta norādi (kā šķirkli *Riécēni*, kur pirms precizējošā komentāra jau norādīts, ka zemniekmāja atrodas Zemītē), gan kā vienīgās norādes par vietas lokalizāciju (kā šķirkli *Rīgzemes uozuols*, kur citu lokalizācijas norāžu nav). Neviena no šīm LVV izmantotajām papildu lokalizācijas norādēm netiek lietota ELV un LVŽ.

Lai gan darbā “Lietuvos miestų vardai” apskatīti vietvārdi (pilsētu nosaukumi), šis darbs ir neparasts ar to, ka tajā vietvārdu lokalizācija nav norādīta:

LAŪKUVA (1). Kunigaikštis Mindaugas Lietuvos vyskupui Kristijonui 1254 m. atidavė pusę Laukuvos. 1594 m. minimas Laukuvos dvaras, nuo 1655 m. – miestelis (4 : II 492).

Vardo kilmē nēra aiški. Šio krašto tarmių žinovas P. Jonikas miestelio vardą *Laūkuva* kildina iš bendrinio žodžio *laukuvà* “pieva prie ežero, paežerės pieva” (26 : 15). Tai būtų visiškai įtikima etimologija, jeigu nekiltų abejonių dėl bendrinio žodžio *laukuvà* autentiškumo. Reikalas tas, jog šis daiktavardis iš kitų šaltinių nežinomas, jo nėra ir didžiajame “Lietuvių kalbos žodyne”. Todėl tuo tarpu tenka pasikliauti P. Joniku (LMV 2004, 120).

Dažos šķirkļos lokalizācija minēta netieši, piem., šķirkli *Neringa* minēts, ka pilsēta aizņem lielāko daļu Kuršu kāpu pussalas (*Apima didžiausią daļi Kuršių nerijos pusiasalio [..]*) (LMV 2004, 140).

No visiem apskatītajiem leksikogrāfiskajiem darbiem “Lietuvos miestų vardai” ir vienīgais, kurā vietvārdiem nav lokalizācijas norāžu. Sal., piem., citu A. Vanaga sagatavoto darbu – LHEŽ –, kur arī galvenā uzmanība pievērsta vietvārdu (šajā gadījumā – hidronīmu) etimoloģijai, bet šķirkļos dota arī informācija par lokalizāciju:

Latakà up. Rs. Iš liet. **lataka*, plg. *latākas* “srautas, čiuuršlė; klanas, valka, liūgas, griovys, kanalas; klampi bala, raistas (LKŽ VII 172) (LHEŽ 1981, 182).

Lataka ir upe Raseiņos.

Lokalizācijas norāžu neesamību izdevumā “Lietuvos miestų vardai” varētu neuzskatīt par trūkumu, jo norādīt lokalizāciju nav šīs vārdnīcas pamatuzdevums.

Personvārdu vārdnīcas

Personvārdu vārdnīcās tiek norādīts vai nu uz īpašvārda teritoriālo izplatību vai pirmo fiksējumu. Pirmais fiksējums ietver, pirmkārt, vietu, kur personvārdu fiksējis vārdnīcas veidotājs, otrkārt, tas ietver vietu, uz kuru norāda vārdnīcas veidošanā izmantotie avoti (piem., adrešu grāmatas).

Fiksēšanas vieta norādīta, piem., LP un LPV:

Ruskēlis vartoja daug rusiškų žodžių Mrkt (LP 1995, 372).

Iesauka *Ruskēlis* pierakstīta Markutišķos, Jonavas rajonā.

Vaidutis → *Vaidis*; R 1962 DzN; 0,3 (LPV 1990, 314).

Personvārds *Vaidutis* fiksēts Rīgā. Ja personvārds fiksēts kādā no Latvijas kultūrvēsturiskajiem novadiem (LPV to apzīmēšanai izmantoti burti K, Z, L, V), līdzās novadam bieži minēta arī konkrēta apdzīvota vieta – parasti pilsēta vai rajons:

Valcis → *Valentīns* MG 470, *Valters* (?); **K Kuldīgā** 1781 KDK; II 1,0 (LPV 1990, 314).

Valdmanis, vc. *Wald* 'mežs' + *Mann* 'vīrs'; **uzv.:** *Valdmanis* PBl; L Krāslavas r. 20. gs. III c. Sk.; V 0,3 (LPV 1990, 315).

Informācija par uzvārdu lokalizāciju sniegta, piem., LU I un LU II (vārdnīcas ievadā tas nosaukts par uzvārdu izplatības aprakstu, LU I 2017, 11) – aiz katra uzvārda minēti mūsdienu pagasti, [..], izteiktas koncentrācijas gadījumā minēts arī ciems (apdzīvota vieta) ar vislielāko šī uzvārda īpašnieku skaitu (LU I 2017, 11):

Jukums, 36. Uzvārds bija Pušas (14) un Naujienes (15) pagastā [..] (LU I 2017, 137).

Apdzīvotās vietas šķirkli lielākoties kārtotas pēc uzvārdu izplatības biežuma, piem.:

Stols, 86. Uzvārds bija sastopams Maļinovas (27), Kombuļu (19), Skaistas (14) un Naujienes (11) pagastā, kā arī Ūdrīšu un Krāslavas pagastā (LU I 2017, 259).

Tāču šis princips nav ievērots konsekventi. Skat., piem., iepriekš citēto šķirkli *Jukums*.

Uzvārdu lokalizācija norādīta arī LPŽ. Salīdzinot LPŽ un LPŽe, drukātajā izdevumā redzamas dažas nepilnības lokalizācijas norādēs (iespējams, drukas kļūdas):

*NAVOŠINSKIS Prdm (of. *Navošinskij*) – žr. *Navošinskas* (LPŽ 1989, 312).

*NAVOŠINSKIS RdmV (of. *Navošinskij*) – žr. *Navošinskas*. (LPŽe).

LPŽ iekļautā lokalizācijas norāde *Prdm* vārdnīcas saīsinājumu sarakstā nav atrodama. Iespējams, tur domāta drukātajā sējumā atrodamā norāde *Rdm* – Rudamina (Lazdiju rajonā), lai gan elektroniskās vārdnīcas papildinātāji norādījuši, ka uzvārds fiksēts Rudaminā Viļņā.

Lokalizācija daļai personvārdu norādīta arī Z. Zinkeviča darbā LA:

Apie Griškabūdi, Kazlu Rūdu pasitaikanti pavadē "Máuza" ("Mauzà") greičiausiai yra atklydusi iš Vokietijos (LA 2008, 357).

[Ap Griškabūdi, Kazlu Rūdu sastopamais uzvārds *Máuza* (*Mauzà*), visticamāk, ir ienākusi no Vācijas.]

Salīdzinot LA nodaļu *Pravardynas* ar A. Butkus LP, redzams, ka Z. Zinkevičs iesaukām lokalizāciju nav norādījis.

Secinājumi

Lokalizācija īpašvārdu vārdnīcās tiek norādīta dažādi – gan minot norādi uz apdzīvotu vietu, gan attālumu līdz citiem nozīmīgiem objektiem (vietvārdu vārdnīcās). Lokalizācija tiek norādīta, arī atzīmējot vietvārdu kartē. Latviešu vietvārdu vārdnīcās (piem., LVV un AZ) lokalizācijas norāžu veidi bieži tiek kombinēti. Lietuvas vietvārdu vārdnīcās (piem., LVŽ, LHEŽ, LUEŽ) tiek izmantotas tikai standartizētas norādes uz vietvārda lokalizāciju. Vietvārdu vārdnīcās lokalizācijas norādes pievienotas arī tad, ja vietvārdu lokalizēšana nav galvenais vārdnīcas mērķis (piem., LHEŽ un AZ).

Personvārdu vārdnīcās (piem., LPŽ un LU) lokalizācijas norādes tiek lietotas reizē ar statistisko informāciju (cik daudz attiecīgo personvārdu konkrētā teritorijā fiksēts).

4.4.2.2.4. Informācija par denotātu

Īpašvārdu vārdnīcās tiek iekļauta informācija arī par denotātu (vietvārdu gadījumā informācija par denotātu ir arī lokalizācijas norādes. Tās apskatītas iepriekšējā apakšnodaļā, tāpēc šeit netiks pieminētas).

Vietvārdu vārdnīcas

Informāciju par denotātu ietver norādes par vietvārda kategoriālo piederību, piem.:

Sasnicas c Viļakā [..] (LVV 2017, 190).

Češeikava vs. Šr [..] (LVŽ 2014, 59).

Dagdā [..] mst., Kraslivos r. [..] (VKŽ 1994, 37).

Jelgava – Zemgales lielākā pilsēta [..] (AZ 2015, 117).

Sasnicas ir ciems Viļakā, *Češeikava* – viensēta Širvintā, *Dagdā* – pilsēta Krāslavas rajonā.

Vietvārdu gadījumā informācija par denotātu bieži ir implicīta – šo informāciju ietver vietas nosaukums. Piem., LVV šādos gadījumos ģeogrāfiskais nomenklatūras vārds netiek vēlreiz atkārtots. Lai norādītu, ka kāds vietvārda elements reizē ir arī ģeogrāfiskā objekta apzīmējums, tiek lietots rakstījums stāviem burtiem:

[..] *Platā-* kruogs Misā [..] (LVV 2006, 187).

[..] *Platumu-* pļava Kapiņos [..] (LVV 2006, 192).

[..] *Plat-*akmens Padurē [..] (LVV 2006, 189).

Reizēm tomēr vietvārda kategoriālā piederība LVV norādīta arī tad, ja objekta nosaukums to jau ietver:

Platā- dzirnavas ģdzi Birzgalē [..] (LVV 2006, 187).

Platā- vēja- sudmalas dzi Vecumniekos [..] (LVV 2006, 1987).

Pļena- muiža ģmu Ciblā [..] (LVV 2006, 303).

Saīsinājums *dzi* nozīmē ‘dzirnavas’, saīsinājums *mu* – muiža. No piemēriem noprotams, ka objekta kategoriālā piederība šādos gadījumos minēta tad, ja objekts dabā vairs nepastāv vai kategoriālā piederība nosaukta ar kādu sinonīmu (piem., kategoriālās piederības nosaukums *dzirnavas* likts pie sudmalām).

Interesanti, ka arī LLKŽ pievienotajā īpašvārdu sarakstā vietvārdu kategoriālā piederība reizēm tiek norādīta dubulti:

Baldone *d. gyv. (kurortas)* Balduonē (LLKŽ 1977, 733).

Sventāja *up.* Šventoji (*Lietuvos ir Latvijos sienos upē*) (LLKŽ 1977, 753).

Īpašvārdu sarakstā norādīts, ka Baldone ir pilsētciemats, vienlaikus norādot, ka tas ir arī kūrorts, savukārt Sventāja ir upe. Vienlaikus paskaidrots, ka tā ir Lietuvas un Latvijas robežupe. Abos citētajos piemēros iekavās esošā informācija precizē kategoriālās piederības norādi.

Arī lietuviešu vietvārdu vārdnīcās VŽ, LUEV un VKŽ objekta kategoriālā piederība netiek nosaukta, ja to ietver objekta nosaukums:

Zujū piliakalnis Ukmergēs r. (VŽ 2002, 435).

Zvēgiū mīškas Raseinių r. (VŽ 2002, 435).

Balandīnēs mīškas Jurbarko r. (VKŽ 1994, 23).

LUEV, līdzīgi kā LVV, objekta kategoriālā piederības norādīšanai tiek izmantoti grafiski paņēmieni: ja vietvārda komponents nosauc attiecīgo objektu, komponents rakstīts ar mazo burtu:

Baltāsis ēžeras Kaišiadorys (LUEV 1963, 13).

Ja vietvārda komponentam ir metaforiska nozīme, tas rakstīts ar lielo burtu:

Kālēs Skalbyklā Varniai, Pabiržulio k., ģ Biržulio ež. (LUEV 1963, 65).

LUEV izmantots princips objekta kategoriālo piederību nenorādīt upēm, bet tā ir minēta ezeriem (tātad kategoriālās piederības norāžu neesamība šķirkļi norāda, ka objekts ir upe).

KKT objekta kategoriālā piederība reizēm tiek norādīta (atsevišķos gadījumos pat dubulti), savukārt reizēm – netiek. Sal. šādus šķirkļus:

Anáičiū ež. – ežeras *Palangōs* savivaldybėje, apie 6 km ģ pietus nuo *Palangōs*, *Anáičiū* kaime (Klržem.). [..] (KKT 2020, 35).

Kalótēs ež. – apie 10 km ģ šiaurē nuo *Klaiĥėdos*, ģ vakarus nuo *Kalótēs* gyvenvietės, ģeina ģ Pajūrio regioninio parko teritorijā. [..] (KKT 2020, 35).

Brastā (2) – *Smeltālēs* dalis *Láistų* k. *Dovilų* snn., tinkama pervāžiuoti arkliais. [..] (KKT 2020, 40).

Pirmajā gadījumā objekta kategoriālā piederība norādīta dubulti, otrajā gadījumā to ietver nomenklatūras vārds un otrreiz tā nav atkārtota, trešajā gadījumā objekta kategoriālā piederība nav norādīta vispār. KKT ievaddaļā šķirkļa struktūra nav detalizēti skaidrota (īsi skaidroti tikai atsevišķi aspekti, skat. KKT 2020, 3–4), tos kait nav skaidroti principi, kā dotas kategoriālās piederības norādes. Kā minēts iepriekš, KKT ģpašvārdi kārtoti tematiski – piem., hidronīmi kārtoti atsevišķos sarakstos. Vienā sarakstā iekļauti ezeru nosaukumi, otrā – upju nosaukumi, trešajā – kanālu nosaukumi. Tādējādi par objekta kategoriālo piederību liecina saraksts, kurā tas iekļauts (piem., citētais šķirklis *Brastā* atrodams upju sarakstā, tātad skaidrs, ka *Brastā* ir upe). Līdz ar to šajā gadījumā no kategoriālās piederības norādīšanas dubulti (kā piemērā *Anáičiū ež.*) varētu atteikties, to atstājot tikai tajā gadījumā, ja kategoriālās piederības norāde ietver kādas niansas, piem:

Šakā (4) – upelē, deš. *Aīsės* int., 3,8 km [..] (KKT 2020, 53).

Šajā gadījumā tiek uzsvērts, ka *Šakā* ir nevis vienkārši upe, bet neliela upīte.

VŽ nedaudz pārprotami ir tādi šķirkļi, kuros iekavās dota vietvārda paralēlforma:

Zōmkas kálnas [Pādvārio pīliakalnis] Molētų r. (VŽ 2002, 435).

Zōmko kálnas [Gerulių pīliakalnis] Alytaus r. (VŽ 2002, 435).

Šāda veida šķirkļos nav skaidrs, vai objekts ir kalns vai pilskalns. Šī problēma veiksmīgi atrisināta vārdnīcas elektroniskajā versijā VŽe, kur šķirkļu struktūra ir nedaudz mainīta un informācija par vietvārdu sniegta izvērstāk:

Zōmko kálnas

Vietovārdžio rūšis: **pīliakalnis**

Administrācinis-teritorinis priklausymas:

Alytaus rajonas, Alytaus apskritis, Lietuva

Statusas: **pagrindinis variantas**

Kiti variantai: šalutinis **Gerulių pīliakalnis** (VŽe).

VŽe ir nepārprotami un skaidri norādīts, ka vietvārds *Zōmko kálnas* nosauc pilskalnu.

Pretēji LVV un VŽ darīts Lietuvas vietvārdu vārdnīcā LVŽ – tajā objekta norādes pievienotas arī tiem vietvārdiem, kuru kategoriālo piederību izsaka pats nosaukums:

Argirdóniū pīeva pv. Lln. (LVŽ 2008, 173).

Arláusko mīškas mš Žgn. (LVŽ 2008, 179).

Argirdónių piēva (*piēva* – ‘pļava’) ir pļava Lieloņos Prienu rajonā, *Arláusko miškas* (*miškas* – ‘mežs’) ir mežs Žaiginē Raseiņu rajonā.

Vietvārdu vārdnīcās par denotātu iekļauta arī dažāda papildinformācija. Piem., VŽ atsevišķos šķirkļos iekļauti vēsturiski fakti:

Tvèrè [...] Pirmojo pasaulinio karo pabēgēliu lietuviu ir Lietuvos gyventoju 1941–1952 m. tremties vieta [...] (VŽ 2002, 393).

Uchtà [...] Lietuvos gyventoju 1941–1952 m. tremties vieta (VŽ 2002, 393).

Īpaši daudz papildu informācijas par denotātu iekļauts LVV:

Saivas– iela Rīgā (Mangaļsalā, loti īsa ieliņa, kurā “praktiski nav nevienas mājas”) 1977 (LVV 2017, 13).

Sēr–avūots Baldonē U V 217 (“vairāki avoti, smird pēc sapuvušām olām” 1965 [...]) (LVV 2017, 369).

LVV interesanta ar to, ka tajā ietverti ļoti daudzveidīgi komentāri brīvā formā, kas denotātu raksturo dažādos aspektos. Ievērojami mazāk – tikai nedaudzus šķirkļos – šāda veida informācijas ir ELvv, piem.:

ceplēgles (vieta mežā; tur bijis darvas ceplis) Stendē FBb 257 [...] (ELvv 1956, 160).

[...] *cepuēs*-kalns (izskatās pēc cepures) Kalncempjos p [...] (ELvv 1956, 161).

Informācija par denotātu iekļauta gan A. Vanaga “Lietuvos miestų vardai”, gan L. Balodes un O. Buša AZ:

Kretingà (3^b). [...] Manoma, kad jau XIII a. Kretingoje buvusi lietuvių pilaitė. 1263 m. kryžiuočiai didelėmis jėgomis užpuolė Kretingą (6 : IV 248). Tai rodo, jog jau XIII a. viduryje Kretinga buvo strategiškai svarbi svarbus lietuvių (ar kušių) gynybos punktas (LMV 2004; 104).

ĶEGUMS – pilsēta Daugavas krastos aptuveni 50 km no Rīgas, Ķeguma novada centrs. Pilsētas tiesības kopš 1991. g. Apdzīvota vieta te sāka veidoties līdz ar Ķeguma hidroelektrostacijas celtniecību (1936–1939), pirms tam tuvumā bija *Ķeguma muiža*, kuru applūdināja HES ūdenskrātuve (AZ 2015, 135).

Informācija par denotātu abās vārdnīcās nav standartizēta. Darbā “Lietuvos miestų vardai” sniegti tie fakti, kas varētu palīdzēt skaidrot vietvārda etimoloģiju. AZ par standartizētu varētu uzskatīt informāciju, kas norāda uz pilsētas tiesību piešķiršanu – tā iekļauta visos pilsētu šķirkļos, taču AZ, atšķirībā no “Lietuvos miestų vardai”, par denotātu sniegta arī tāda informācija, kas varētu būt interesanta lasītājam, bet nav tik būtiska etimoloģijas skaidrojumam (piem., ka apdzīvota vieta Ķegumā sāka veidoties līdz ar hidroelektrostacijas celtniecību).

Personvārdu vārdnīcas

Informācija par denotātu iekļauta arī pesonvārdu vārdnīcās. Piem.:

Veko v. – ?; kāds latgalis [...] (LPV 1990, 319).

LPV pēc norādes par personvārda cilmi (šajā gadījumā tā nav zināma) dota informācija, kur un kad (pēc autora rīcībā esošajām ziņām) personvārds minēts vai lietots pirmo reizi (LPV

1990, 26). Šajā gadījumā nosaukts nevis avots, bet denotāts (lai gan norāde varētu būt pārprotama, liekot domāt, ka “kāds latgalis” šādu personvārdu ir autoram darījis zināmu).

Nedaudzos šķirkļos informācija par denotātu iekļauta arī LVKŽ:

Daūmantas – Naļšios k-čio (trumpai DLk) avd.;

Daumantas, po Mindaugo nužudymo pasitraukęs į Pskovą ir tapęs Pskovo kunigaikštystės žymiausiu valdovu, krikštijęsis *Timofiejaus* vardu ir valdęs Pskovą 33 metus, o po mirties tapęs stačiatikių šventuoju (LVKŽ 2009, 98).

Šādi komentāri ievietoti šķirkļos par Lietuvas dižkunigaišu un kunigaišu vārdiem. Teksts rakstīts mazāka izmēra burtiem, tādējādi arī vizuāli parādot, ka tā ir sekundāra informācija. LVKŽ iekļautie komentāri pārņemti arī RVL.

Vislielākā nozīme informācijai par denotātu ir iesauku vārdnīcās. A. Butkus savā darbā LP iesauku definē šādi: par iesauku uzskatāms neoficiāls personvārds, kas sniedz informāciju par kādu iesaukas īpašnieka īpašību (LP 1995, 21). Saskaņā ar šādu izpratni vārdnīcas šķirkļos dotais iesauku motivācijas skaidrojums vienlaikus interpretējams kā informācija par denotātu. LP monogrāfijas daļā autors nosaucis desmit iesauku motivācijas grupu: fiziskās īpašības; radniecība; nodarbošanās; valoda (*kalbos turinys*); raksturs; asociācijas, kuras rada cilvēka vārda vai uzvārda fonētika, retāk – semantika, dzīvesvieta; īpašums, manta; izcelšanās un tautība; citi motīvi (LP 1995, 26–27).

Tajos gadījumos, kad vienu iesauku motivējušas vairākas cilvēka rakstura vai ķermeņa īpatnības (vai arī viena un tā pati iesauka dota vairākiem cilvēkiem), iesauku motīvi numurēti līdzīgi kā vispārīga tipa skaidrojošajās vārdnīcās:

Kurapkinis 1. myli ir globoja kurapkas Vdšk; **2.** gaudė kurapkas, girtas slepiasi pievoje Srd (LP 1995, 281).

Tomēr, kā skaidrots vārdnīcas ievadā – reizēm iesaukām bez pamatmotīva ir arī vairāki blakus motīvi. Tie vārdnīcā atzīmēti ar burtiem a), b) utt. (LP 1995, 137). Piem.:

Kūrmis 1. mažo ūgio Ps, Smlg ir a) trumpo kaklo An, Vg; b) riestos nosies Pkn; c) **Kūrmys** ilgos nosies Vv; d) juodu plaukų Arn; e) kresnas Pmp; f) mėgsta dirbti žemę Pš; g) išgėres lenda peštis Pmp; **2.** riestos nosies Ant, Sr; didelės nosies, mergišius Šil; smailo veido, žvitrių akių Rm; **3.** vaikšto atsukęs plaštakas atgal Pš; **4.** namisėda, uždaro būdo Stlg; **5.** Smalsus Tirk; **6.** Ekskavatorininkas Brb; **7.** per karą slapstėsi miške Upn; **8. Kūrmys** ardė kurimirausius Žsl; **9. f.** jos pvd. *Kurmonavičiūtė* Ro (LP 1995, 281–282).

Iespējams, ievadā būtu bijis lietderīgi paskaidrot, kas vārdnīcā uzskatīts par pamatmotīvu un kas par blakus motīvu, pretējā gadījumā nav īsti saprotams, kāpēc, piem., iesaukai *Kūrmis* pazīme “maza auguma” (*mažo ūgio*) uzskatīta par pamatmotīvu, savukārt pazīmes “īsu kaklu” (*trumpo kaklo*) un “liku degunu” (*riestos nosies*) – par blakus motīvu. Tāpat būtu noderīgs arī jēdziena “[iesaukas] motīvs” skaidrojums – vai motīvu veido viena pazīme vai vairākas, vai arī viena teicēja teiktais uzskatīts par vienu motīvu pat tad, ja teicējs nosaucis divas pazīmes. Piem.:

Rāgana [...] **4. f.** netvarkingos išvaizdos, mėgsta vyrus vaišinti degtine Grsl (LP 1995, 362).

Citētās iesaukas *Rāgana* motīvu “nekārtīga izskata, patīk vīrus cienāt ar degvīnu” (*netvarkingos išvaizdos, mėgsta vyrus vaišinti degtine*) nosacīti veido divas dažādas pazīmes –

“nekārtīga izskata” un “ patīk vīrus cienāt ar degvīnu” –, bet tās uzskatītas par vienu motīvu. Kā minēts iepriekš, LP monogrāfijas daļā autors motīvus mēģinājis nošķirt, sadalot tos desmit grupās. Tātad monogrāfijas daļā par motīvu uzskatīta viena pazīme, kas raksturo denotātu, savukārt vārdnīcā par motīvu pieņemts viena teicēja teiktais, pat ja teicējs nosaucis vairākas denotātam raksturīgas pazīmes.

Nekāda informācija par denotātu nav iekļauta LPAŽ, LPŽ un LU I un LU II šķirkļos.

Secinājumi

Informācija par denotātu īpašvārdu vārdnīcās lielākoties ir fakultatīva un, atšķirībā no citu veidu informācijas šķirklī, nav standartizēta (tai šķirkļos nav konkrētas vietas, un standartizēts nav arī šīs informācijas atspoguļojums). Vienīgā vārdnīcā, kurā informācija par denotātu veido šķirkļa pamatdaļu un kur šo informāciju mēģināts pasniegt standartizētā formā, ir lietuviešu iesauku vārdnīcā LP.

Vietvārdu vārdnīcās (piem., LVV) informāciju par denotātu veido teicēju komentāri par attiecīgo vietu vai informācija skatītajos avotos. Plašāk informācija par denotātu iekļauta populārzinātniskajās vietvārdu vārdnīcās – “Lietuvos miestų vardai” un AZ –, kur tā ir gandrīz līdzvērtīga informācijai par vietvārdu etimoloģiju.

4.4.2.2.5. Cita ekstralingvistiska informācija

Līdzās statistiskajai informācijai, informācijai par denotātu, kā arī informācijai par onīmu lokalizāciju un avotiem latviešu un lietuviešu onomastiskajās vārdnīcās tiek iekļauti arī citi ekstralingvistiski fakti.

Informācija par lietojumu

Vispārīga tipa vārdnīcās lemmas variantus parasti analizē kā daļu no fonētiskās un fonoloģiskās informācijas šķirklī, taču vietvārdu gadījumā jāņem vērā, ka vietvārda variants jeb paralēlnosaukums var būt arī citas saknes leksēma, ko nevar uzskatīt par fonētisku vai fonoloģisku variantu. Piem., vietvārdam *Papardze* LVV norādīti paralēlnosaukumi *Umara*, *Umāra* un *Prēdeļupe* (LVV 2003, 129), vietvārdam *Pagasti* norādīts paralēlnosaukums *Brazīlija* (LVV 2003, 37).

Informācija par īpašvārdu lietojumu vārdnīcās iekļauta gan brīvā tekstā, gan izmantojot standartizētas norādes un saīsinājumus. Daudzveidīgi komentāri brīvā formā iekļauti, piem., LVV:

[..] *PagaĶmi* (izr.: pogoĶm'i) z Viļakā (1939. g. nosaukums nav ieviesies) 1962 [..] (LVV 2003, 35).

[..] *Gais-raganas* z Ozolniekos (// *GaĶsa-raĶi* [-aĶ- U V 441]) E II 86 (// *GaĶsa-raĶi* // tagad *Ciēlavas*; lieto visas formas, retāk *GaĶsa-raĶi*, Dalbes c, 1959) [..] (LVV 2013, 12).

[..] *Rāceņi* z Garozā (// *RāĶini*, pirmais nos. ir of. sarakstos, otro lieto tautā; Sidrabenes cp) 1967 (= “Rāceņi” vs tag. Sidrabenes pag Lģia 2011?) [..] (LVV 2013, 131).

Standartizētas norādes par lietojuma situāciju izmantotas VŽ – tajā ar attiecīgu norādi marķētas sarunvalodā lietotas vietvārdu formas, piem.:

Jeremējevka (1) [šnek. *Jeremiējauka*] k. Jeršovo r., Saratovo sr., Rusija [..] (VŽ 2002, 139).

LVV un LVŽ atsevišķos šķirkļos dota norāde pie oficiāliem vai neoficiāliem vietvārdu variantiem:

[..] “Vierša-rogs” vs Nautrēnos (neof. nos., Lešku c. tuvumā) Npv 2008 [..] (LVV 2013, 27). **Anavā** || Dainiā of. vs. Vdšk [..] (LVŽ 2008, 88).

Populārzinātniskās vietvārdu vārdnīcās dažkārt minēti arī metaforiski nosaukuma varianti, piem., AZ šķirklī *Kuldīga* lasāms: “Dzejiski to mēdz dēvēt par Kurzemes sirdi” (AZ 2015, 133), šķirklī *Kandava* lasāms: “Kandava dzejiski tiek dēvēta par Kurzemes Šveices vārtiem” (AZ 2015, 124). No vienas puses, tos var analizēt kā nosaukuma variantus, no otras – kā (ekstralingvistiskās) semantikas skaidrojumu.

AZ gadījumā (līdzīgi arī lietuviešu vietvārdu vārdnīcā “Lietuvos miestų vardai”) redzams – ja vārdnīcas teksts nav tik standartizēts, dažkārt ir grūti norobežot dažādiem informācijas laukiem piederošu informāciju. Līdz ar to šādās vārdnīcās šķirkļa dalīšana informācijas laukos ir nosacīta.

Ar folkloru, daiļliteratūru un mitoloģiju saistīta informācija

Latviešu un lietuviešu vārdnīcās reizēm tiek iekļauta arī ļoti specifiska ekstralingvistiska informācija. Parasti tā ir ļoti nedaudzās šķirkļos. Piem., LPV atsevišķos šķirkļos “sniegtas ziņas par dotajā personvārdā dēvētiem mitoloģiskiem tēliem, par ticējumiem un ierāžām, kas saistās ar šo vārdu vai atbilstošo vārdadienu u. tml.”. Pirms šādas informācijas likts sāsinājums *flk.* (LPV 1990, 25):

Andrejs [..]; **flk.:** Andreja dienā meitas zīlēja preciniekus [..] (LPV 1990, 56).

Barbala [..]; **flk.:** Bārbala – aitu patronese (LPV 1990, 77).

Lietuviešu vietvārdu akcentēšanas vārdnīcā VKŽ atsevišķos šķirkļos iekļauta informācija par vietas saistību ar sabiedrībā zināmiem cilvēkiem, piem., šķirklī *Āstravas* pieminēts garīdznieks un dzejnieks Antans Strazds (*Antanas Strazdas*):

Āstravas [..] 1. mst., r. c., Gardino sr., Balarusija (brus. *Astravec*). 2. buv. k. Kriaunų ap., Rokiškio r. (A. Strazdo gimimo vieta) [..] (VKŽ 1994, 17–18).

Secinājumi

Ekstralingvistiskā informācija vārdnīcās var tikt iekļauta gan tieši, gan netieši (tas attiecas gan uz statistisko informāciju, gan uz informāciju par lokalizāciju). Latviešu un lietuviešu onomastiskajās vārdnīcās vibiežāk iekļauta tāda ekstralingvistiska informācija, kas norāda uz onīma lokalizāciju (vienīgās vārdnīcas, kurās lokalizācijas norāžu nav, ir LVKŽ, RVL un “Lietuvos miestų vardai”).

NOBEIGUMS

Izpildot izvirzītos uzdevumus, darba mērķis – aprakstīt un analizēt latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcu struktūras aspektus – ir sasniegts. Promocijas darbā kā pamatavoti analizētas deviņas latviešu un 12 lietuviešu īpašvārdu (personvārdu un vietvārdu) vārdnīcas.²⁴

Latviešu un lietuviešu leksikogrāfijā ir vairāki darbi, kas atrodas uz vārdnīcu žanra robežas (piem., tiem ir kādas no vārdnīcu struktūras iezīmēm). Onomastisko vārdnīcu nošķiršanai no šādiem darbiem izvirzīti trīs kritēriji: formālais, saturiskais un funkcionālais. Ņemot vērā šos kritērijus, par īpašvārdu vārdnīcu būtu atzīstams tāds uzziņu literatūras darbs, kura pamatvienība ir šķirklis un kurā sistēmiski (parasti pēc alfabēta) sakārtoti un sistēmiski aprakstīti īpašvārdi (un / vai to denotāti), sniedzot par īpašvārdiem (un / vai to denotātiem) lingvistisku, enciklopēdisku vai lingvistiski enciklopēdisku informāciju.

Apzinot un izvērtējot teorētiskajā literatūrā aprakstītos vārdnīcu struktūras aspektus, secināts, ka vārdnīcas struktūru veido tās daļu un komponentu izkārtojums un savstarpējās attiecības. Vārdnīcu struktūras aspektus iespējams dalīt divās grupās: funkcionālie un strukturālie aspekti, pieņemot, ka katrs strukturālais aspekts (mikrostruktūra, makrostruktūra un ietvara struktūra) ietver noteiktus vārdnīcas komponentus (piem., ārpus korpusa esošās daļas, šķirklus, šķirķļu sarakstu), savukārt funkcionālie vārdnīcu struktūras aspekti (norāžu struktūra, piekļuves struktūra, izkārtojuma struktūra un adresēšanas struktūra) palīdz meklēt un saprast noteiktu informāciju, bet vieni paši nav vārdnīcas struktūras komponenti.

Darbā par pamatavotiem izmantotas iespiestas un izdotas latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcas. Promocijas darba praktiskajā daļā apskatīti četri latviešu un lietuviešu onomastisko vārdnīcu struktūras aspekti – ietvara struktūra, makrostruktūra, norāžu struktūra un mikrostruktūra.

Analizējot ietvara struktūru, galvenā uzmanība pievērsta titullapai, ievadam, satura rādītājam, citiem rādītājiem un pielikumiem. Lai gan īpašvārdu vārdnīcās apkopota specifiska leksika, ietvara struktūras komponentos (galvenokārt ievadā un titullapā) ievietotā informācija liecina, ka šauram lietotāju lokam (pamatā valodniekiem) paredzēti tikai “Latvijas PSR vietvārdi” un iesauku atgriezeniskā vārdnīca “Lietuvių pravardžių atvirkštīnis žodynas”. Pārējās vārdnīcas paredzētas plašākai auditorijai un to mērķi lielākoties ir praktiski: sniegt informāciju par īpašvārdu cilmi (“Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas”, “No Abavas līdz Zilupei”, “Lietuvių vardu kilmės žodynas”), sniegt informāciju par īpašvārdu pareizrakstību un pareizrūnu (“Uzvārdu pareizrakstības vārdnīca”, “Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas”, “Vietovardžių kirčiavimo žodynas”, “Vietovardžių žodynas”) un padarīt īpašvārdus pieejamus visai sabiedrībai (“Latvijas vietvārdu vārdnīca”, “Lietuvos vietovardžių žodynas”, “Lietuvių pavardžių žodynas”).

Secināts, ka latviešu un lietuviešu vārdnīcu gadījumā nav lietderīgi katrai ārpuskorpusa daļai izdalīt atsevišķas funkcijas, jo daļu skaits, dalījums un apjoms atkarībā no vārdnīcas variējas. Pamatotāk būtu runāt par ietvara struktūras kā vienotas daļas funkcijām, pieņemot,

²⁴ Vairākos sējumos izdotās vārdnīcas uzskatītas par vienu darbu. ELVv un LVV šajā promocijas darbā analizētas kā divas atsevišķas vārdnīcas.

ka primārā ārpuskorpusa daļu funkcija latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcās ir sniegt informāciju par vārdnīcu (vārdnīcas uzbūvi un šķirkļa uzbūvi) un atvieglot tās lietošanu.

Analizējot latviešu un lietuviešu onomastisko vārdnīcu makrostruktūru, apskatīta lemmu atlase, lemmu un sublemmu šķīrums, kā arī lemmu un sublemmu kārtojums. Ņemot vērā lemmu atlases principus, "Latvijas vietvārdu vārdnīca" latviešu un lietuviešu onomastiskajā leksikogrāfijā ir vienīgā tēzaura tipa vārdnīca (tajā nav specifisku leksikas atlases kritēriju). Visās pārējās vārdnīcās lemmu atlasē izmantoti dažādi kritēriji: denotātu formālās pazīmes, tādas kā platība, garums, lielums u.tml. (šāds princips izmantots, piem., lietuviešu vietvārdu vārdnīcās "Vietovardžiu žodynas" un "Vietovardžiu kirčiavimo žodynas"); kategoriālā piederība (piem., tikai noteiktas grupas vietvārdi, kā darbos "No Abavas līdz Zilupei", "Lietuvos miestų vardai", "Lietuvos upių ir ežerų vardynas", "Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas"). Personvārdu vārdnīcās (piem., "Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos") svarīgs arī kvantitatīvais rādītājs (resp., uzvārdu skaits) un etniskais aspekts (piem., neiekļaujot vārdnīcās attiecīgi latviešiem vai lietuviešiem neraksturīgus uzvārdus).

Latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcās lemmas un sublemmas tiek šķirtas, ņemot vērā gan lingvistiskus, gan ekstralingvistiskus aspektus, piem., par galveno lemmu tiek izvēlēta vienskaitļa nominatīva forma (kā, piem., "Latvijas vietvārdu vārdnīcā"), tiek šķirti literārās valodas un dialektu varianti (kā darbos "No Abavas līdz Zilupei" un "Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas"), par galveno lemmu izvēloties literārās valodas variantu, oficiālie un neoficiālie varianti (piem., "Lietuvos vietovardžiu žodynas"), par galveno lemmu izvēloties oficiālo variantu. Lemmu un sublemmu nošķiršanai tiek izmantoti arī citi kritēriji, piem., pareizās un kļūdainās formas (kā "Uzvārdu pareizrakstības vārdnīcā"), par galveno lemmu izvēloties pareizo formu.

Latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcās tiek izmantota sublemmu saīsināšana (piem., "Latvijas vietvārdu vārdnīcā" tiek saīsinātas tās sublemmas, kas no galvenās lemmas atšķiras tikai ar zilbes intonāciju) un nulles sublemma (princips, kad sublemma šķirkli netiek nosaukta). Nulles sublemma izmantota, piem., "Latvijas vietvārdu vārdnīcā", lietuviešu vietvārdu vārdnīcās "Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas" un "Lietuvos vietovardžiu žodynas" un citās vārdnīcās. Nulles sublemma tiek dažādi realizēta – izmantojot enciklopēdisku skaidrojumu (kā darbā "No Abavas līdz Zilupei"), izmantojot objektu numerāciju (kā, piem., lietuviešu vietvārdu vārdnīcās "Vietovardžiu žodynas" un "Vietovardžiu kirčiavimo žodynas"), kā arī izmantojot pieturzīmes vai citas grafiskas zīmes (kā, piem., "Latvijas vietvārdu vārdnīcā"). Lai gan lemmu un sublemmu šķīruma pamatā būtu jābūt vienam kritērijam, piemēru analīze rāda, ka šāds princips praksē netiek izmantots, pirmkārt, tāpēc, ka lemmu un sublemmu nošķiršanas principi tiek dažādi kombinēti, otrkārt, tāpēc, ka pat gadījumos, ja par pamatkritēriju izvēlēts viens, tam ir dažādas papildu atrunas. Piem., Lietuvas vietvārdu vārdnīcā "Lietuvos vietovardžiu žodynas" kā sublemmas iekļauti vietvārdu varianti, taču šie varianti var būt triju tipu: normatīvie varianti, kopīgas cilmes varianti un atšķirīgas cilmes varianti.

Analizējot lemmu kārtojuma principus, secināts, ka latviešu un lietuviešu onomastisko vārdnīcu gadījumā var runāt par jaukta tipa makrostruktūru, jo vārdnīcu veidošanā tiek izmantoti vairāki principi (piem., alfabētiskais un sistēmiskais jeb tematiskais, kā Latvijas

vietvārdu vārdnīcā “No Abavas līdz Zilupeī” un J. Plāķa darbā “Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi”). Vārdnīcās ar plašu šķirkļu struktūru (kā, piem., “Latvijas vietvārdu vārdnīcā”) varētu runāt par divu līmeņu makrostruktūru – subšķirkļi šajā vārdnīcā veido atsevišķas lemmu grupas.

Analizējot latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcu norāžu struktūru, konstatēts, ka visplašāk tiek izmantotas norādes uz citiem šķirkļiem. Turklāt šīm norādēm var būt vairākas funkcijas – vienas un tās pašas norādes var tikt lietotas, lai norādītu uz dažādām vietām šķirklī (piem., “Latvijas vietvārdu vārdnīcā” norāde *skat.* var tikt lietota, lai norādītu uz visu šķirkli, uz subšķirkli vai etimoloģijas daļu šķirklī). Galvenās problēmas norāžu lietojumā: norādes lietotas neprecīzi (tās nav precīzi paskaidrotas, vai nav precīza to adrese).

Darba praktiskajā daļā apskatīta latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcu konkrētā un abstraktā mikrostruktūra. Analizējot mikrostruktūru, apskatīta šķirkli iekļautā informācija. Par šķirkli darbā uzskatīts viena nosaukuma apraksts. Analizējot abstrakto mikrostruktūru, secināts, ka abstrakto mikrostruktūru grūti vispārināt uz lielu daudzumu šķirkļu pat gadījumos, kad lemmas pieder vienam tipam (piem., upju nosaukumi). Praktiska analīze rāda, ka, piem., vietvārdu vārdnīcās pat visi ezeri vai visas upes nav aprakstītas pēc vienas un tās pašas shēmas. Piem., Lietuvas vietvārdu vārdnīcā “Vietovardžiu žodynas” strukturāli vienkāršākos tipiskos upju šķirkļus veido lemma (kas turklāt nav vārdu savienojums), norāde par akcentēšanas tipu, objekta kategoriālās piederības norāde un lokalizācija. Tomēr šajā vārdnīcā upju šķirkļos var būt iekļauta vēl cita informācija: locījumu formas, precīzāka lokalizācija, objekta nosaukumi citās valodās, kā arī cita papildinformācija. Turklāt šī informācija tiek dažādi kombinēta, līdz ar to veidojas arī dažādi abstraktās mikrostruktūras modeļi.

Analizējot konkrēto mikrostruktūru, šķirkļos iekļautā informācija dalīta lingvistiskajā un ekstralingvistiskajā. Analizējot lingvistisko informāciju (fonētisko un fonoloģisko informāciju, morfoloģisko informāciju un etimoloģisko informāciju), secināts, ka latviešu un lietuviešu leksikogrāfijā īpašvārdu vārdnīcās visplašāk tiek iekļauta etimoloģiskā informācija – tā kā šķirkļa pamatinformācija vai papildinformācija iekļauta 12 vārdnīcās: “No Abavas līdz Zilupeī”, “Latvijas PSR vietvārdi”, “Latvijas vietvārdu vārdnīcā”, “Latviešu personvārdu vārdnīcā”, “Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos”, lietuviešu vārdnīcās “Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas”, “Lietuvos miestų vardai”, “Lietuvių pavardžių žodynas”, “Lietuvių vardu kilmės žodynas”, “Rinkis varda lietuvišką”, “Klaipėdos krašto toponimai” un “Lietuvos vietovardžių žodynas”. Visās vārdnīcās iekļauta arī zināma fonētiskā un fonoloģiskā informācija, tomēr tieši īpašvārdu pareizrakstībai un pareizrūnai veltītas tikai trīs vārdnīcas – “Uzvārdu pareizrakstības vārdnīca”, “Vietovardžiu kirčiavimo žodynas” un “Vietovardžiu žodynas”. Pārējās vārdnīcās fonētiskā un fonoloģiskā informācija iekļauta kā papildinformācija.

Analizējot latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcu mikrostruktūrā iekļauto ekstralingvistisko informāciju, uzmanība pievērsta statistiskajai informācijai, informācijai par īpašvārdu lietojumu, informācijai par avotiem, informācijai par vietvārdu lokalizāciju un informācijai par denotātu. Secināts, ka latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcās svarīgākā ekstralingvistiskā informācija ir lokalizācija (tā iekļauta gandrīz visās vietvārdu vārdnīcās un daļēji parādās arī personvārdu vārdnīcās, piem., “Latviešu personvārdu vārdnīcā”, “Latviešu

uzvārdi arhīvu materiālos”, “Lietuvių pavardžių žodynas”, “Lietuvių pravardės”, “Lietuvių pravardžių atvirkštinis žodynas”).

Īpašvārdu vārdnīcu šķirkļos iekļautā informācija par avotiem norāda vai nu uz īpašvārda fiksēšanas vietu (kā, piem., “Latvijas PSR vietvārdos”, “Latvijas vietvārdu vārdnīcā”, “Latviešu personvārdu vārdnīcā”), vai uz papildinformācijas avotu (piem., “Lietuvos vietovardžių žodynas”).

Latviešu un lietuviešu onomastiskajās vārdnīcās gan tieši, gan netieši tiek iekļauta arī statistiskā informācija. Konkrēts onīmu skaits norādīts, piem., darbā “Lietuvių pavardžių žodynas”. Netieši (numurējot vai uzskaitot objektus, ko onīms nosauc) statistiskā informācija parādās arī J. Endzelīna darbā “Latvijas PSR vietvārdi”, “Latvijas vietvārdu vārdnīcā”, lietuviešu vietvārdu vārdnīcās “Vietovardžių žodynas”, “Vietovardžių kirčiavimo žodynas”. Gan tieši, gan netieši statistiskā informācija atspoguļota, piem., darbā “Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos” (šķirkļos iekļauts gan konkrēts skaitlis, kas norāda fiksētos uzvārdus, gan aprakstoši skaidrojumi, tādi kā “rets uzvārds”, “izplatīts uzvārds” u.tml.).

TĒZES

1. Promocijas darbā kā pamatavoti analizēta 21 latviešu un lietuviešu īpašvārdu (personvārdu un vietvārdu) vārdnīca, galveno uzmanību pievēršot to struktūrai. Struktūras analizē par pamatu izmantota teorētiskā bāze, ko galvenokārt veido pētījumi par vispārīga tipa skaidrojošajām vienvalodas vārdnīcām. Četri galvenie vārdnīcu struktūras aspekti ir ietvara struktūra, makrostruktūra, norāžu struktūra un mikrostruktūra, taču būtībā starp jebkura tipa datiem vārdnīcā var definēt noteiktas attieksmes, kas līdz ar to var veidot noteiktu strukturālas vai funkcionālas analīzes aspektu. Šo aspektu izvēle pētījumā atkarīga no pētījuma mērķa.

2. Ietvara struktūru veido tās vārdnīcas daļas, kas atrodas pirms vai pēc šķirkļu saraksta. Pēc funkcijām ietvara struktūras komponentus var dalīt divās grupās: komponenti, kam ir metafunkcija (ievads, informācija par vārdnīcas uzbūvi, informācija par šķirkļa uzbūvi, saīsinājumu saraksti), un komponenti, kas veido piekļuves struktūru. Lai vārdnīca būtu ērti izmantojama, īpaša uzmanība būtu pievēršama informācijai, pirmkārt, par vārdnīcas uzbūvi, otrkārt, informācijai par šķirkļa uzbūvi. Lai šī informācija būtu vieglāk uztverama un pārskatāma, to būtu ieteicams strukturēt un apkopot vienā vietā (piem., atvēlot tai vienu sadaļu ievadā). Šķirkļa uzbūves skaidrojumu būtu ieteicams veidot tā, lai informācijas izklāsts uzbūves skaidrojumā vienlaikus atspoguļo arī informācijas atspoguļojuma secību šķirkļī.

3. Vārdnīcu makrostruktūru veido šķirkļu saraksta struktūra. Analizējot makrostruktūru, uzmanība pievērsta lemmu atlasei, lemmu un sublemmu šķīrumam, kā arī lemmu un sublemmu kārtojumam. Ņemot vērā lemmu atlasī, latviešu un lietuviešu leksikogrāfijā par tēzaura tipa vārdnīcu būtu uzskatāma tikai "Latvijas vietvārdu vārdnīca". Lai šķirtu lemmas un sublemmas, izmantoti gan lingvistiski, gan ekstralingvistiski principi. Lemmu atlases kritēriji latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcu veidošanā (un arī to struktūrā) problēmas nerada. Lemmu un sublemmu šķīrums ne vienmēr ir konsekvents, tomēr ne katrā gadījumā to būtu jāuzskata par kļūdu vai nepilnību, jo dažādus izņēmumus lemmu un sublemmu šķīrumā nosaka objektīvi faktori.

4. Divi galvenie lemmu kārtojuma veidi ir lineārs jeb alfabētisks un tematisks jeb sistēmisks, tomēr īpašvārdu vārdnīcu veidošanā tiek izmantota arī jaukta tipa makrostruktūra. Struktūras ziņā sarežģītās vārdnīcās šāds vairāku principu apvienojums ir pat īpaši nepieciešams. Prasmīgs dažādu principu apvienojums tikai uzlabo šādas vārdnīcas, tomēr īpaši svarīgi ir leksikas kārtojumā izmantotos principus vārdnīcas ievaddaļā paskaidrot, īpašu uzmanību pievēršot "nestandarta" gadījumiem un izņēmumiem (piem., piekļuves alfabēta izmantojumam, saliktu vietvārdu kārtojumam).

5. Norādes savieno dažādu informāciju vārdnīcā. Pēc norādes adreses šķiramas četru veidu norādes: šķirkļa iekšējās norādes; norādes uz citiem šķirkļiem; norādes no šķirkļu saraksta uz kādu citu vārdnīcas daļu; norādes uz avotiem ārpus vārdnīcas. Norādes var būt daudzfunkcionālas. Galvenās problēmas norāžu lietojumā saistītas ar to neprecīzu skaidrojumu vai neprecīzu lietojumu. Lai izvairītos no šāda veida neprecizitātēm, būtu nepieciešams pievērst lielāku uzmanību vārdnīcu ievadam, kur norādes skaidrotas. Sarežģītākos norāžu

lietojuma gadījumus (piem., tādus, kur vienai norādei var būt vairākas funkcijas) veiksmīgāk būtu skaidrot ar piemēriem (resp., konkrētiem šķirklīem) no attiecīgās vārdnīcas.

6. Mikrostruktūru veido šķirķļu struktūra. Pēc mikrostruktūras komponentu realizācijas veida šķir konkrēto mikrostruktūru un abstrakto mikrostruktūru. Abstrakto mikrostruktūru veido abstrakti komponenti, kas norāda uz informācijas klasēm. Konkrētā mikrostruktūra tiek realizēta katrā vārdnīcas šķirķlī, sastāv no noteiktām informācijas vienībām un veido šķirķļa labās puses struktūru.

7. Latviešu un lietuviešu īpašvārdu vārdnīcu šķirķļos tiek iekļauta gan lingvistiska, gan ekstralingvistiska informācija. Iekļaujot lingvistisko informāciju, vislielākā uzmanība tiek pievērsta īpašvārdu cilmes skaidrošanai. Iekļaujot ekstralingvistisko informāciju, visvairāk uzmanības tiek pievērsts statistiskajai informācijai un lokalizācijai. Lingvistiskās un ekstralingvistiskās informācijas izklāstam atsevišķos gadījumos veiksmīgi var izmantot arī ietvara struktūru (piem., vārdnīcas ievaddaļā iekļaujot sadaļu, kurā aprakstīti tās veidošanā izmantotie avoti un šķirķļos iekļautās norādes uz avotiem).

PROMOCIJAS DARBĀ IZMANTOTO JĒDZIENU UN TERMINU SARAKSTS

abstraktā mikrostruktūra – šķirkļa struktūra, ko veido nevis konkrētas informācijas vienības, bet abstrakti komponenti, kas norāda uz informācijas klasēm (Nielsen 1994, 226–227).

gazetīrs – sistematizēts vietvārdu saraksts vai ģeogrāfiska vietvārdu vārdnīca (VPSV 2007, 451).

ietvara struktūra – vārdnīcas struktūra, ko veido pirms un pēc šķirkļu saraksta ievietotās vārdnīcas daļas.²⁵

izkārtojuma struktūra – lingvistiskās un enciklopēdiskās informācijas izkārtojums vārdnīcā (Bergenholtz, Tarp 1995, 188).

īpašvārds – vārds vai vārdkopa, kas nosauc vienu objektu, izdalot to no vairākiem pie vienas un tās pašas objektu klases piederīgajiem (Termini.gov.lv).

īpašvārdu vārdnīca – uzziņu literatūras darbs, kura pamatvienība ir šķirklis un kurā sistēmiski (parasti pēc alfabēta) sakārtoti un sistēmiski aprakstīti īpašvārdi (un / vai to denotāti), sniedzot par īpašvārdiem (un / vai to denotātiem) lingvistisku, enciklopēdisku vai lingvistiski enciklopēdisku informāciju.

konkrētā mikrostruktūra – mikrostruktūra, kas tiek realizēta katrā konkrētā vārdnīcas šķirklī, sastāv no noteiktām informācijas vienībām un veido tā saukto šķirkļa labās puses struktūru (Nielsen 1994, 226–227).

lemma – lingvistiska vienība (īpašvārds), kas veido vārdnīcas makrostruktūru.

makrostruktūra – šķirkļu saraksta struktūra.

megastruktūra, skat. ietvara struktūra

mikrostruktūra – vienas lemmas apraksts.

norāžu struktūra – to vārdnīcas elementu struktūra, kas vārdnīcas lietotājam palīdz atrast papildu informāciju (NLO 1997, 134; Burkhanov 1998, 54–55).

onīms, skat. īpašvārds

onomastikons – onomastiska vārdnīca vai tās mentāls vai teorētisks līdzinieks (LKOT).

personvārds – īpašvārds, kas nosauc kādu cilvēku – vārds, uzvārds, tēvvārds, iesauka u.tml. (Termini.gov.lv).

personvārdu vārdnīca – vārdnīca, kurā apkopoti personvārdi, parasti dodot norādes par to izplatību, cilmi, etimoloģiju (Termini.gov.lv).

piekļuves struktūra – norāžu un indikatoru struktūra, kas palīdz vārdnīcas lietotājam atrast vajadzīgo informāciju (Bergenzoltz, Tarp 1995, 16).

sublemma – lemma, kas vārdnīcas šķirklī iekļauta pie kādas citas lemmas.

šķirklis – vārdnīcas teksta vienība, kuru veido skaidrotais vai tulkotais vārds, vārdu savienojums vai cita leksiska vienība (resp., lemma) un par šo leksisko vienību sniegtā informācija (VPSV 2007, 385).

šķirkļa vārds – šķirkli skaidrotais vai tulkotais vārds (pamatvārds) vai vārds, ar kuru saistīts šķirkli dotais izziņas materiāls (VPSV 2007, 385).

²⁵ Skaidrojumi bez avotu norādēm ir autorei veidoti.

tēmas–rēmas struktūra – struktūra, ko veido jaunās (rēmas) un jau zināmās (tēmas) informācijas attieksmes par kādu no vārdnīcas elementiem (Svensén 2009, 79–80).

vārdnīca – vārdu, vārdkopu, frazeoloģismu vai citu vārdu savienojumu, retāk – vārdu daļu, apkopojums noteiktā veidā (šķirkļos) un secībā (parasti pēc alfabēta) un ar noteiktu informāciju; grāmata, kurā iekļauts šāds sakopojums (VPSV 2007, 435).

vietvārdnīca, skat. gazetīrs

vietvārds – īpašvārds, kas nosauc ģeogrāfisku objektu (Termini.gov.lv).

vietvārdu vārdnīca – leksikogrāfiski sistematizēts vietvārdu un ar tiem saistītas papildinformācijas (visbiežāk precīzas lokalizācijas norāžu un cilmes skaidrojumu) apkopojums. Vietvārdu vārdnīcā parasti iekļauj noteiktas teritorijas (piem., valsts) vietvārdus (VPSV 2007, 452).

LITERATŪRAS SARAKSTS

Literatūra

Agerbo 2019 – Agerbo, Heidi. A Re-Examination of the Lemma through Digital and Functional Lenses. *Hermes – Journal of Language and Communication in Business. No 59.* Aarhus: Aarhus University, 2019, pp. 207–230.

Al-Kasimi 1992 – Al-Kasimi, Ali, M. Is the dictionary of quotations a dictionary? In: H. Tommola Varantola, K. Salmi-Tolonen, T. Schopp (eds.). *EURALEX'92 Proceedings I–II. Papers Submitted to the 5th EURALEX International Congress on Lexicography in Tampere, Finland.* Tampere: University of Tampere, 1992, pp. 573–580.

Antikos vardynas. Antikinių tikrinių vardų skaitmeninė duomenų bazė. <http://www.vardynas.flf.vu.lt/#paieska/>

Atkins, Rundell 2008 – Atkins, Sue, Rundell, Michael. *The Oxford Guide to practical Lexicography.* Oxford; New York: Oxford University Press, 2008.

Avotiņa 1999 – Avotiņa, Ruta. *Madonas rajons: kalni, upes, ezeri, purvi, meži. Ģeogrāfiska vietvārdu vārdnīca.* Rīga: Latvijas universitāte, ĢZZF Reģionālās ģeogrāfijas un toponīmikas zinātniskā laboratorija, 1999.

Avotiņa 2003 – Avotiņa, Ruta. *Sēlpils pagasts. Novadpētnieciska vietvārdu vārdnīca.* Rīga: LR VZD Kartogrāfijas pārvalde, Toponīmikas laboratorija, 2003.

Balašaitis 1984 – Balašaitis, Antanas. *Žodžiai ir žodynai.* (Kalba ir žmonės). Vilnius: Mokslas, 1984.

Balčikonis 1964 – Balčikonis Juozas. Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas. *Kalbotyra. X.* Vilnius: Mintis, 1964, 281–283 psl.

Balode 2002 – Balode, Laimute. Formal Structure of Baltic Dictionaries of Onomastics. *Actas do XX Congreso Internacional de Ciencias Onomásticas.* Vol. II. Santiago de Compostela, 2002, p 1279–1284.

Balode 2008 – Balode, Laimute. The historical dimension of toponyms in Latvian onomastic dictionaries. *Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences. 4.* Uppsala: Institutet för språk och folkminnen, 2008, pp. 11–16.

Balode 2009 – Balode, Laimute. Vietvārdu vārdnīcas un to struktūra: somu, igauņu, lietuviešu un latviešu pieredze. *Latvijas Universitātes raksti*, 746. sējums. Rīga: Latvijas Universitāte, 2009, 16.–26. lpp.

Balodis 2008 – Balodis, Pauls. *Latviešu personvārdu etimoloģiskās semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija.* Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai, Latvijas Universitāte, 2008.

Bartašienė 2005 – Bartašienė, Irena. Vardai ir kas už jų slėpėsi. *Darbai ir dienos. 43.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2005, 223–226 psl.

Bendiks 1957 – Bendiks, Hermanis. Dažas piezīmes par akadēmiķa J. Endzelīna “Latvijas PSR vietvārdiem”. *Literatūra un Māksla.* Nr. 667, 1957, 2. lpp.

Bergenholtz 2012 – Bergenholtz, Henning. What is Dictionary? – *Lexicos*. Vol. 22, 2012, pp. 20–30.

Bergenholtz, Tarp 1995 – Bergenholtz, Henning, Tarp, Sven. *Manual of Specialised Lexicography*. Amsterdam/ Philadelphia, 1995.

Bergenholtz, Tarp 2003 – Bergenholtz, Henning, Tarp, Sven. Two opposing theories: On H. E. Wiegand's recent discovery of lexicographic functions. *Hermes. Journal of Linguistics*. 31, 2003, pp. 171–196.

Blumenthal, Lemnitzer, Storrer 1988 – Blumenthal, Andreas, Lemnitzer, Lothar, Storrer, Angelika. Was ist eigentlich ein Verweis? Konzeptionelle Datenmodellierung als Voraussetzung computergestützter Verweisbehandlung. In: Harras, G. (Red.), *Das Wörterbuch. Artikel und Verweisstrukturen. Jahrbuch 1987 des Instituts für deutsche Sprache*. Düsseldorf: Schwann, 1988, S. 351–373.

Bojāte 1968 – Bojāte, Apolonija. Divvalodu vārdnīcu iekārtojuma principi. *Latviešu leksikas attīstība*. Rīga: Zinātne, 217.–223. lpp.

Brink 2016 – Brink, Stefan. Transferred Names and Analogy in Name-formation. In: Hough, C. (ed.), *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford: Oxford University Press, 2016, pp. 158–166.

Brūkšis 1917 – Brūkšis, Dāvis. *Kristāmie vārdi jeb priekšvārdi ar attiecīgiem paskaidrojumiem sakopotī pēc vairākiem kalendāriem*. Limbaži: b.i., 1917.

Burke 1998 – Burke, Sean Michael. *The Design of Online Lexicons*. Master's thesis. Evanston, Northwestern University, 1998. – <https://interglacial.com/~sburke/ma/all.html> Skatīts 10.08.2021.

Bušs 1985 – Bušs, Ojārs. Īpašvārdu semantika (Interpretācijas mēģinājums). *Valodas aktualitātes – 1984*. Rīga, 1985, 49.–57. lpp.

Bušs 1987 – Bušs, Ojārs. Klāvs Siliņš un viņa vārdnīca. *Karogs*, Nr.3, 1987, 173.–174. lpp.

Bušs 1997 – Bušs, Ojārs. Par Latvijas vietvārdu vārdnīcu (vairāk praktiskā nekā teorētiskā skatījumā). *Leksikogrāfijas teorija un prakse. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 124. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes*. 1997. gada 20. februāris. Rīga, 1997, 8.–10. lpp.

Bušs 2003 – Bušs, Ojārs. *Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003.

Bušs 2004 – Bušs, Ojārs. Par dažu semantisko attiecību specifiku īpašvārdu sistēmā (homonīmija, polisēmija, sinonīmija). *Baltų onomastikos tyrimai. Pranešimų tezės*, lapkričio 11–12 d., Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2004, 18–19 psl.

Bušs 2006 – Bušs, Ojārs. Vēl dažas pārdomas par īpašvārdu semantiku. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Liepāja: Liepājas Pedagoģijas akadēmija, 2006, 30.–33. lpp.

Bušs 2014 – Bušs, Ojārs. Daži īpašvārdu tulkošanas teorētiskie aspekti. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Liepāja: LiePA, 2014, 41.–48. lpp.

Bušs 2015 – Bušs, Ojārs. Tautas etimoloģija, kas nav *tautas etimoloģija*. *Valoda dažādu kultūru kontekstā. XXV*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds “Saule”, 2015, 253.–259. lpp.

Civilinēs apeigos. Paruošē I. Čepienē, R. Giedrienē. Vilnius: Mintis, 1979.

Coseriu 1989 – Coseriu, Eugenio. Der Plural bei der Eigennamen. *Reader zur Namenkunde*. Band 1. *Namentheorie*. Ed. F. Debus, W. Seibicke. Hildesheim, Zürich, New York., 1989, S. 225–240.

Cristoph 1991 – Cristoph, Ernst, Michael. Eigennamen als Bestandteile des Lexicons? – Ein Diskussions zur Semantikforschung in der Onomastik. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*. Nr. 144, 1991, S. 357–371.

Dambe 2012 – Dambe, Vallija. *Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2012.

Debus 2005 – Debus, Friedhelm. “Namen-Bedeutsamkeit” un “Namen-Inhalt”. Zur Semantic der nomina propria. 22. *International Congress of Onomastics. Pisa (Italia). Zusammenfassungen*. Pisa, 2005, p. 34.

DIEL – *Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Supplementary Volume: Recent Developments with Focus on Electronic and Computational Lexicography*. Ed. Gouws, R., Heid, U. Schweickard, W. et al. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 2013.

Fuertes-Olivera 2018 – Fuertes-Olivera, Pedro. Dictionaries and access. In: Fuertes-Olivera, P. A. (ed.), *The Routledge Handbook of Lexicography*. Milton Park, Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2018, pp. 43–58, 2018.

Geeraerts 1989 – Geeraerts, Dirk. Principles of Monolingual Lexicography. In: F. J. Hausmann et al. (eds.), *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. An International Encyclopedia of Lexicography*. Berlin: De Gruyter, 1989, pp 287–296.

Goba 1997 – Goba, Zinta. Latvijas ģeogrāfisko nosaukumu vārdnīcas, to sastādīšanas principi, saturs un uzbūve. *Latvijas Vēstures institūta žurnāls*. Nr. 1. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1997, 108.–134. lpp.

Goba 1999 – Goba, Zinta. Latvijas ģeogrāfisko nosaukumu vārdnīcas. *Ģeogrāfiski raksti. Folia Geographica*. VII. Rīga: Latvijas Ģeogrāfijas biedrība, 1999, 157.–166. lpp.

Gouws 2002 – Gouws, Rufus. Niching as a Macrostructural Procedure. *Lexicos*. Vol. 12, pp. 133–158.

Gouws 2003 – Gouws, Rufus. Types of articles, their structure and different types of lemmata. In: P. van Sterkenburg (ed.). *A Practical Guide to Lexicography (Terminology and Lexicography and Research and Practice)*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins pub., 2003, p. 34–43.

Gouws 2007 – Gouws, Rufus. Sublemmata or main lemmata. A critical look at the presentation of some macrostructural elements. In: . G. Henrik, J. E. Mogensen (eds.), *Dictionary Visions, Research and Practice: Selected papers from the 12th International Symposium on Lexicography*. Copenhagen: John Benjamins Publishing Company, 2007, pp 55–69.

Gouws 2009 – Gouws, Rufus. Sinuous lemma files in printed dictionaries. Access and lexicographic functions. In: S. Tarp, S. Nielsen (eds.), *Lexicography in the 21st Century. In Honour of Henning Bergenholtz*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2009, pp 3–21.

Gouws 2018 – Gouws, Rufus. Dictionary and access. In: Fuertes-Olivera, P. A. (ed.), *The Routledge Handbook of Lexicography*. Milton Park, Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2018, pp. 43–58.

Gouws, Prinsloo 1998 – Gouws, Rufus, Prinsloo, Danie. Cross-Referencing as a Lexicographic Device. *Lexikos*. Vol. 8, 1998, pp 17–36.

Gouws, Prinsloo 2005 – Gouws, Rufus, Prinsloo, Danie. *Principles and Practice of South African Lexicography*. Stellenbosch: Sun Press, 2005.

Hartmann 1983 – Hartmann, Reinhard. *Lexicography: Principles and Practice*. London: Academic Press, 1983.

Hartmann 2001 – Hartmann, Reinhard. *Teaching and Researching Lexicography*. Essex: Pearson Education Limited, 2001.

Hausmann 1977 – Hausmann, Josef, Franz. *Einführung in die Benutzung der neufranzösischen Wörterbücher*. Berlin, Boston: De Gruyter, 1977.

Hausmann, Wiegand 1989 – Hausmann, Josef, Franz, Wiegand, Ernst Herbert. Component Parts and Structures of General Monolingual Dictionaries: A Survey. In: F. J. Hausmann et al. (eds.), *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. An International Encyclopedia of Lexicography*. Berlin: De Gruyter, 1989, pp 328–360.

Hirša 2004 – Hirša, Dzintra. Pēc 42 gadiem. *Latvijas Vēstnesis*. Nr. 30 (2986)., 10.03.2004., B7.

Hudson 1988 – Hudson, Richard. The Linguistic Foundations for Lexical Research and Dictionary Design. *International Journal of Lexicography*, vol. 1. Oxford, UK: Oxford University Press, 1988, pp. 287–312.

Ilsion 1988 – Ilsion, Robert. Contributions to the terminology of lexicography. *ZüriLEX'86 proceedings. Papers read at the EURALEX International Congress, University of Zürich, 9–14 September 1986*. Ed. Snell-Hornby, Mary Francke-Verlag, Tübingen, 1988, pág. 73–80.

Jakaitienė 2005 – Jakaitienė, Evalda. *Leksikografija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.

Jērāne 2014 – Jērāne, Santa. Vietvārdu vārdnīcu megastruktūra. *Linguistica Lettica*. 22, 2014, 185.–204. lpp.

Kalbos praktikos patarimai. Sud. A. Pupkis. Vilnius: Mosklas, 1985.

Karpinska 2012 – Karpinska, Laura. *Critical analysis of English-Latvian lexicographic tradition*. Doctoral thesis, University of Latvia, 2012.

Kļaviņa 1995 – Kļaviņa, Sarma. *Latvijā izdotās latviešu valodas vārdnīcas. Bibliogrāfisks rādītājs (1900–1994)*. Rīga, Latvijas Universitāte, Baltu valodu katedra, 1995.

Kovaļevska 1997 – Kovaļevska, Otilija. Krāslavas rajons. *Ģeogrāfisko nosaukumu vārdnīca*. Rīga: Latvijas Universitāte, Valsts Zemes dienests, 1997.

Kuldīgas rajons. Dabas objektu nosaukumu vārdnīca. Sast. Z. Goba. Rīga: Latvijas Universitāte, Ģeogrāfijas nodaļa, 1994.

LA – *Lietuvių asmenvardžiai*. Sud. Z. Zinkevičius. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.

Landau 2001 – Landau, Sidney. *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras Vietvārdu datubāze.
<https://vietvardi.lgia.gov.lv/vv/to> www.sakt

Lauridsen 1998 – Lauridsen, Carsten. Fordelingsstrukturen af de fælge informationer og dens betydning for henvisningsstrukturen. *Leksikografi som speciale. Bind I*. Århus: Spansk Institut og Center for Leksikografi, Handelshøjskolen i Århus, 1998, p. 61–99.

LKOT – *List of Key Onomastic Terms*. <https://icosweb.net/wp/wp-content/uploads/2019/05/ICOS-Terms-en.pdf> Skatīts 10.12.2021.

LPVUS 1929 – Blese, Ernests. *Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas I. Vecākie personu vārdi un uzārdi (XIII–XVI g. s.)*. Rīga: A. Gulbja apgāds, 1929.

Maciejauskienė 1999 – Maciejauskienė, Vitalija. Reikšmingas lietuvių antroponimikos darbas. *Acta Linguistica Lithuanica*. XLI. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 232–241 psl.

Maciejauskienė 2002 – Maciejauskienė, Vitalija. Lietuvos vietovardžių žodynas: pobūdis ir sandara. *Lituanistica*. 2(50). Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla, 2002, 102–117 psl.

Maciejauskienė 2002a – Maciejauskienė, Vitalija. Lietuvių vietovardžiai – visuomenei ir mokslui. *Kalbos kultūra*. Nr. 75, 2002, 56–65 psl.

Maciejauskienė 2004 – Maciejauskienė, Vitalija. Dar kartą apie lietuvių vardus. *Kalbos kultūra*. Nr. 77, 2004, 84–95 psl.

Melnikienė 2009 – Melnikienė, Danguolė. *Dvikalbiai žodynai Lietuvoje: megastruktūros, makrostruktūros ir mikrostruktūros ypatumai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.

Melnikienė 2009a – Melnikienė, Danguolė. Pratarmė ir jos funkcija dvikalbių lietuviškų žodynų megastruktūroje. *Kalbų studijos*. Vol. 15. Kaunas: Kauno Technologijos universitetas, 5–10 psl.

Mikelionienė 2003 – Mikelionienė, Jurgita. Tradicinės ir kompiuterinės leksikografijos sąlyčiai ir skirtybės. *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 80–88 psl.

MLVG – *Mūsdienu latviešu valodas gramatika*. Atb. red. E. Sokols. Rīga: Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūts, 1959–1962.

Murmulaitytė 2010 – Murmulaitytė, Daiva. Leksema tradiciniame žodyne ir elektroninėje leksikos duomenų bazėje. *Lietuvių kalba*. Vol. 4, 2010. – <https://www.zurnalai.vu.lt/lietuviu-kalba/article/view/22856/22129> Skatīts 10.08.2021.

Müller-Spitzer 2013 – Müller-Spitzer, Carolin. Textual Structures in Electronic Dictionaries Compared with Printed Dictionaries: A Short General Survey. In: Gouws, R., Heid, U. Schweickard, W. et al. (eds.), *Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Supplementary Volume: Recent Developments with Focus on Electronic and Computational Lexicography*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 367–381, 2013.

Nielsen 1990 – Nielsen, Sandro. Lexicographical Macrostructures. *Hermes. Journal of Linguistics*. Vol. 4, 1990, pp. 49–66.

Nielsen 1994 – Nielsen, Sandro. *The Bilingual LSP Dictionary: Principles and Practice for Legal Language*. Tübingen: Narr, 1994.

Nielsen 2003 – Nielsen, Sandro. Mediostructures in Bilingual LSP Dictionaries. In: Hartmann, R.R.K., *Lexicography. Critical Concepts*. Vol. 3. London/ New York: Routledge, 2003, pp. 270–294.

Nielsen 2006 – Nielsen, Sandro. A Functional Approach to User Guides. *Dictionaries: Journal of the Dictionary Society of North America*. No. 27, 2006, pp 1–20.

Nielsen 2018 – Nielsen, Sandro. Dictionary criticism. In: Fuertes-Olivera, P. A. (ed.), *The Routledge Handbook of Lexicography*. Milton Park, Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2018, pp. 78–90.

DNZS – *Dāņu, norvēģu, zviedru un somu īpašvārdu atveide latviešu valodā*. Red. I. Kačevska. Rīga: Norden AB, 2003.

NL – *Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā. IV. Lietuviešu valodas īpašvārdi*. Sast. T. Porīte. Rīga: Latvijas PSR zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1961.

Palionis 2003 – Palionis, Jonas. *XVII a. antrosios pusēs Pūnios parapijos asmenvardžiai ir vietovardžiai*. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.

Palionis 2008 – Palionis, Jonas. XVII a. pabaigos – XVIII a. pirmosios pusēs Pūnios parapijos asmenvardžiai ir vietovardžiai. Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2008.

Palionis 2010 – Palionis, Jonas. Lietuvių asmenvardžių labirintuose (Zigmas Zinkevičius “Lietuvių asmenvardžiai”, 2008). – <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/577-2010-m-nr-8-9-rugpjutis-rugsejis/6098-jonas-palionis-lietuviu-asmenvardziu-labirintuose> Skatīts 10.01.2021.

Palionis 2011 – Palionis, Jonas. Naujo didelio lituanistikos veikalo pradžia (Lietuvos vietovardžių žodynas. – I tomas A–B. – Lietuvių kalbos institutas, 2008.). – <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/610-2011-m-nr-1-sausis/6335-jonas-palionis-naujo-didelio-lituanistikos-veikalo-pradzia> Skatīts 22.04.2014.

Palionis 2016 – Palionis, Jonas. Lietuvos vietovardžių žodynas. 2: C–F. *Baltistica*. T. 51, Nr. 1, 2016, 182–187 psl.

Pamp 1994 – Pamp, Bengt. Övriga namn och andra. Ett försök till gruppering av egennamen. *Övriga namn*. Uppsala: Norna-Förlaget, 49–57.

Plaušinaitytė 2010 – Plaušinaitytė, Lina. *Jokūbo Brodovskio žodyno leksikografinis metodas*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010.

Rey-Debove 1989 – Rey-Debove, Josette. Les systemes de renvois dans la dictionnaire monolingue. *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. An International Encyclopedia of Lexicography*. Ed. F. J. Hausmann et al. Berlin: De Gruyter, pp. 931–937.

Rudzīte 1957 – Rudzīte, Marta. Vērtīgs J. Endzelīna pētījums. *Cīņa*. 1957, Nr. 259., 2. lpp.

Sabaliauskas 1957 – Sabaliauskas, Algirdas. Latvijos TSR vietovardžiai. *Literatūra ir kalba II*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 397–403 psl.

Sabaliauskas 1982 – Sabaliauskas, Algirdas. *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija. 1940–1980*. Vilnius: Mokslas, 1982.

Sabaliauskas 2012 – Sabaliauskas, Algirdas. *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija. 1980–2010*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012.

Sabaļausks 1958 – Sabaļausks, Aļģirds. Vērtīgs ieguldījums valodniecībā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1958, Nr.2, 153.–156. lpp.

- Schaeder 1995** – Schaeder, Burkhard. Mediostrukturen im Fachwörterbüchern. *Lexicographica 11*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1995, p. 121–134.
- Sinkevičiūtė 2010** – Sinkevičiūtė, Daiva. Zigmąs Zinkevičius. Lietuvių asmenvardžiai: recenzija. *Baltistica*. T. 45, Nr. 1, 2010, 145–151 psl.
- Sinkevičiūtė 2016** – Sinkevičiūtė, Daiva. Review. Ramutė Dabrytė, Rūta Sakalauskaitė, Dalia Pakalniškienė (sud.). 2014. Rinkis vardą lietuvišką: lietuviškų vardų žodynėlis. Vilnius: Versus aureus, 336 p. *Taikomoji kalbotyra*, 2016 (8), 330–339 psl.
- Staltmane 1990** – Staltmane, Velta. Par latviešu uzvārdu vārdnīcas principiem. – *Onomastica Lettica*. Rīga: Zinātne, 182.–199. lpp.
- Sterkenburg 2003** – Sterkenburg, van, Piet. ‘The’ dictionary: definition and history. In: P. van Sterkenburg (ed.). *A Practical Guide to Lexicography (Terminology and Lexicography and Research and Practice)*. vol. 6. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins pub., 2003, p. 3–17.
- Svensén 1993** – Svensén, Bo. *Practical lexicography: principles and methods of dictionary-making*. Oxford; New York: Oxford University Press, 1993.
- Svensén 2009** – Svensén, Bo. *A Handbook of Lexicography. The Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Sviderskienė 1996** – Sviderskienė, Dalia. A. Butkus. Lietuvių pravardės. *Baltistica*. XXXI (1). Vilnius, 1996, 128–129 psl.
- Škrabal 2016** – Škrabal, Michal. *Strovnávací aspekty lotyšského a českého lexikonu: Materiály k sestavení lotyšsko-českého slovníku*. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze, 2016.
- Švambarytė-Valužienė 2014** – Švambarytė-Valužienė, Janina. Mato Slančiausko rankraštiniis žodynėlis *Lietuviški vardai*. *Acta Linguistica Lithuanica*. LXX. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 124–153 psl.
- Tarp 1999** – Tarp, Sven. Theoretical foundations of so-called cross-reference structures. *Lexicographica*. 1999, vol. 15. p. 114–137.
- Tarp 2008** – Tarp, Sven. Lexicography in the Borderland Between Knowledge and Non-knowledge: General *Lexicographical* Theory with Particular Focus on Learner's Lexicography. *Lexicographica. Series Maior*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2008.
- Tarp 2018** – Tarp, Sven. The Concept of Dictionary. In: Fuertes-Olivera, P. A. (ed.), *The Routledge Handbook of Lexicography*. Milton Park, Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2018, pp. 237–249, 2018.
- Termini.gov.lv** – Latvijas Nacionālais terminoloģijas portāls. <https://termini.gov.lv/>
- Trakų didžiųjų ežerų vardynas**. Sud. L. Sokolovaitė. Trakai: Trakų istorinio nacionalinio parko direkcija, 2010.
- Vanagas 1971** – Vanagas, Aleksandras. Lietuvių pavardžių žodyno sudarymo principai ir struktūra. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija*. No. 2 (36). Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademija.
- Veide 1957** – Veide, Daina. Nožimīgs darbs valodas zinātnē. *Zemgales Komunisti*. 1957, Nr. 2. lpp.

Veisbergs 1996 – Veisbergs, Andrejs. English-Latvian Dictionary. Review. *Contrastive and Applied Linguistics*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1996. Vol. 603. No. 5. pp. 86–91.

Veisbergs 1997 – Veisbergs, Andrejs. English-Latvian Dictionary. Review. *International Journal of Lexicography*. Oxford: OUP, 1997. Vol. 10. No. 3. pp. 249–253.

Veisbergs 1998 – Veisbergs, Andrejs. Dažas problēmas divvalodu vārdnīcu veidošanā. *Linguistica Lettica*. 2, 1998, 153.–158. lpp.

VIL 2012 – *Vārdnīcu izstrāde Latvijā: 1991–2010*. Atb. red. A. Lauzis. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2012.

Vitkauskas 1994 – Vitkauskas, Vytautas. Vilius Pėteraitis, Mažoji Lietuva ir Tvanksta, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992, 455 p. *Baltistica*. XXVIII (2). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1994, 130–132 psl.

Vitkauskas 2009 – Vitkauskas, Vytautas, Antanas. *Lietuvos vietovardžių žodynas*. 1. tomas: A–B. *Acta Linguistica Lithuanica*. LX. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 135–144 psl.

Wiegand 1988 – Wiegand, Ernst Herbert. Wörtwebuchartikel im Text. – *Das Wörterbuch. Artikel und Verweisstrukturen*. Hrsg. G. Harras. Düsseldorf, Schwann, S. 30–120.

Wiegand 1989 – Wiegand, Ernst Herbert. Aspekte der Makrostruktur im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch: alphabetische Anordnungsformen und ihre Probleme. In: Hausmann Franz Josef et al. (ed). *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. An International Encyclopedia of Lexicography*. Ed. Berlin: De Gruyter, pp 371–409.

Wiegand 1990 – Wiegand, Ernst Herbert. Printed Dictionaries and Their Parts as Texts. An Overview of More Recent Research as an Introduction. – *Lexicographica*. Vol. 6, 1990, p. 1–126.

Wiegand 1996 – Wiegand, Ernst Herbert. Über die Mediostrukturen bei gedruckten Wörterbüchern. *Symposium on Lexicography VII. Proceedings of the Seventh Symposium on Lexicography*. Tübingen, 1996, S. 11–43.

Wiegand, Beer 2013 – Wiegand, Ernst Herbert, Beer, Sandra. Textual architectures in printed dictionaries. *Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Supplementary Volume: Recent Developments with Focus on Electronic and Computational Lexicography*. Ed. Gouws, R., Heid, U. Schweickard, W. et al. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, p. 253–272.

Wiegand, Gouws 2013 – Wiegand, Ernst Herbert, Gouws, Rufus. Macrostructure in printed dictionaries. *Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Supplementary Volume: Recent Developments with Focus on Electronic and Computational Lexicography*. Ed. Gouws, R., Heid, U. Schweickard, W. et al. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, p. 74–110.

Wotjak 1974 – Wotjak, Gerd. Zum Problem der Eigennamen aus der Sicht der Semantikttheorie. *Linguistische Studien*. No. 30, S. 22–37.

Zemzare 1940 – *Valodas liecības par Lejasciema novadu*. Sast. D. Zemzare. Rīga: VAPP Praktisko zinātņu apgādniecība, 1940.

Zemzare 1961 – Zemzare, Daina. *Latviešu vārdnīcas*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1961.

Zgusta 1971 – Zgusta, Ladislav. *Manual of Lexicography*. Prague: Publishing House of Czechoslovak Academy of Sciences, 1971.

Zgusta 1989 – Zgusta, Ladislav. The Influence of Scripts and Morphological Language Types on the Structure of Dictionaries. *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. An International Encyclopedia of Lexicography*. Ed. F. J. Hausmann et al. Berlin: De Gruyter, pp 296–305.

Zinkevičius 1977 – Zinkevičius, Zigmantas. *Lietuvių antroponimika: Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje*. Vilnius: Mokslas, 1977.

ZP 2005 – *Zaubes pagasts. Vietas un vārdi*. Atb. red. O. Kovaļevska. Rīga: LR Valsts zemes dienests, 2005.

Zubaitienė 2014 – Zubaitienė, Vilma. *Lietuvių leksikografija: istorija ir dabartis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014.

Берков 2004 – Берков, Валерий. *Двуязычная лексикография*. Москва: Астрель, 2004.

Бушс 2002 – Бушс, Оярс. Словарь топонимов Латвии: наследие и современные проблемы. – Материалы XXXI межвузовской научно-методической конференции преподавателей и аспирантов. Санкт-Петербург, 2002, с. 8–9.

Козырев, Черняк 2015 – Козырев, В.А., Черняк, В.Д. *Лексикография русского языка: век нынешний и век минувший*. Санкт-Петербург, Издательство РГПУ им. А. И. Герцена, 2015.

Сталтмане 1981 – Сталтмане, Велта. *Латышская антропонимия: фамилии*. Москва: Наука, 1981.

Сталтмане 1989 – Сталтмане, Велта. *Ономастическая лексикография*. Москва: Наука, 1989.

Суперанская 1973 – Суперанская, Александра. *Общая теория имени собственного*. Москва: Наука, 1973.

Avoti

AZ – *No Abavas līdz Zilupei. Vietvārdu cilmes īsā vārdnīca*. Sast. L. Balode, O. Bušs. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2015.

ELvv – Endzelīns, Jānis. *Latvijas PSR vietvārdi*. 1. sēj. A–J. 2. sēj. K–Ū. Rīga: A. Upīša valodas un literatūras institūts, 1956–1961.

ККТ – Kiseliūnaitė, Dalia. *Klaipėdos krašto toponimai. Istorinis ir etimologinis registras*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2020.

LatVV 1922 – *Latvijas vietu vārdi. Vidzemes vārdi*. Sast. J. Endzelīns. Rīga: A. Gulbja apgāds, 1922.

LatVV 1925 – *Latvijas vietu vārdi. Kurzemes un Latgales vārdi*. Sast. J. Endzelīns. Rīga: A. Gulbja apgāds, 1925.

LECP – *Latvijas ezeri Civillikuma pielikumos. Ģeogrāfiska vietvārdu vārdnīca*. Sast. O. Kovaļevska. Rīga: Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra, 2022.

- LHEŽ** – Vanagas, Aleksandrs. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Atsak. red. A. Sabaliauskas. Vilnius: Mokslas, 1981
- LMV** – Vanagas, Aleksandras. *Lietuvos miestų vardai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004.
- LP** – *Lietuvių pravardės*. Sud. A. Butkus. Kaunas: Aesti, 1995.
- LPAŽ** – *Lietuvių pravardžių atvirkštinis žodynas*. Sud. A. Butkus. Vilnius: Aesti, 2009.
- LPV** – Siliņš, Klāvs. *Latviešu personvārdu vārdnīca*. Atb. red. A. Blinkena. Rīga: Zinātne, 1990.
- LPŽ 1985** – *Lietuvių pavardžių žodynas*. A–K. Ats. red. A. Vanagas. Vilnius: Mokslas, 1985.
- LPŽ 1989** – *Lietuvių pavardžių žodynas*. L–Ž. Ats. red. A. Vanagas. Vilnius: Mokslas, 1989.
- LUEV** – *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*. Ats. red. E. Grinaveckienė. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963.
- LU I** – Mežs, Ilmārs. *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos. Latgale*. Zin. red. Anna Stafecka. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2017.
- LU II₁** – Mežs, Ilmārs. *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos. Kurzeme, Zemgale, Sēlija*. I daļa. Zin. red. Anna Stafecka. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2019.
- LU II₂** – Mežs, Ilmārs. *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos. Kurzeme, Zemgale, Sēlija*. II daļa. Zin. red. Anna Stafecka. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2019.
- LU III₁** – Mežs, Ilmārs, Jansone, Ilga, Irēna, Kovaļevska, Otilija, Rapa, Sanda. *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos. Vidzeme*. I daļa. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2022.
- LU III₂** – Mežs, Ilmārs, Jansone, Ilga, Irēna, Kovaļevska, Otilija, Rapa, Sanda. *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos. Vidzeme*. II daļa. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2022.
- LVKŽ** – *Lietuvių vardų kilmės žodynas*. Sud. K. Kuzavinis, B. Savukynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009 (1987, 2007).
- LVV 2003** – *Latvijas vietvārdu vārdnīca. Paaglis–Piķu-*. Atb. red. O. Bušs. Rīga: LU latviešu valodas institūts. 2003.
- LVV 2006** – *Latvijas vietvārdu vārdnīca. Pilaci–Pracapole*. Atb. red. O. Bušs. Rīga: LU latviešu valodas institūts. 2006.
- LVV 2010** – *Latvijas vietvārdu vārdnīca. Pracirika–Puožu*. Atb. red. O. Bušs. Rīga: LU latviešu valodas institūts. 2010.
- LVV 2013** – *Latvijas vietvārdu vārdnīca. R*. Atb. red. O. Bušs. Rīga: LU latviešu valodas institūts. 2013.
- LVV 2017** – *Latvijas vietvārdu vārdnīca. Saba–Sēža-*. Atb. red. R. Siliņa-Piņķe, A. Trumpa, S. Rapa. Rīga: LU latviešu valodas institūts. 2017.
- LVVLP₁** – *Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. 1. daļa. Kurzemes vārdi*. Sast. J. Plāķis. Latvijas Universitātes Raksti. Filoloģijas un filosofijas fakultātes sērija. 4. sēj., Nr. 1. Rīga: A. Gulbja apgāds, 1936.
- LVVLP₂** – *Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. 2. daļa. Zemgales vārdi*. Sast. J. Plāķis. Latvijas Universitātes Raksti. Filoloģijas un filosofijas fakultātes sērija. 5. sēj., Nr. 5. Rīga: A. Gulbja apgāds, 1939.

LVŽ 2008 – *Lietuvių vietovardžių žodynas*. A–B. Autorių kolektyvas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.

LVŽ 2014 – *Lietuvių vietovardžių žodynas*. C–F. Autorių kolektyvas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014.

LVŽ 2018 – *Lietuvių vietovardžių žodynas*. G–H. Autorių kolektyvas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2018.

LVŽ 2021 – *Lietuvių vietovardžių žodynas*. I–J. Autorių kolektyvas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2021.

RVL – *Rinkis vardą lietuvišką: lietuviškų vardų žodynėlis*. Sud. R. Dabrytė, R. Sakalauskaitė, D. Pakalniškienė. Vilnius: Versus aureus, 2014.

UPV – *Uzvārdu pareizrakstības vārdnīca*. Sast. V. Pētersons, E. Blese. Rīga: A, Gulbja apgāds, 1927.

VKŽ – *Vietovardžių kirčiavimo žodynas*. Sud. M. Razmukaitė, V. Vitkauskas. Vilnius: Kultūra, 1994.

VŽ – *Vietovardžių žodynas*. Sud. A. Pupkis, M. Razmukaitė, R. Miliūnaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.

Citas vārdnīcas

ALKŽ – *Aiškinamasis lietuvių kalbos žodynas*. Sud. A. Mackevičienė. Vilnius: Gimtinė, 2001.

AO – *Die altpreußischen Ortsnamen*. Von Dr. G. Gerullis. Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co., 1922.

Baltisches historisches Ortslexikon. Hrsg. von Hans Feldmann und Heinz von zur Mühlen. Teil 2: Lettland (*Südlivland und Kurland*). Köln, Wien: Böhlau Verlag, 1990.

Burkhanov 1998 – Burkhanov, Igor. *Lexicography. A Dictionary of Basic Terminology*. Rzeszów: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1998.

BVŽ – *Biblijos vardų žodynas*. Sud. P. Kimbrys. Vilnius: Aidai, 2000.

CED – *Collins Dictionary of English Language*. London: Glasgow, 1979.

CODLT – Matthews, Peter Hugoe. *The Concise Oxford Dictionary of Linguistic Terms*. Oxford: Oxford University Press, 2007, 2014.

Crystal 2008 – Crystal, David. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* (6th edn.). Oxford: Wiley-Blackwell Publishing, 2008.

Čaplinskas 2001 – Čaplinskas, Antanas, Rimvydas. *Vilniaus gatvės: istorija, vardynas, žemėlapiai*. Vilnius: Charibdė, 2001.

DL – Hartmann, Reinhard, James, Gregory. *Dictionary of Lexicography*. London: Routledge, 2001.

DLing – *Dictionary of Linguistics*. Ed. M. Pei and F. Gaynor. New York: Philosophical Library, 2014.

DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. S. Keinys. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012.

DLKŽ_e – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. S. Keinys: <http://dz.lki.lt/>

- English-Latvian Dictionary.** Ed. I. Birzvalka. Rīga: Jāņa sēta, 1995.
- EK** – *Eesti kohanimeraamat*. Toimetanud P. Päll, M. Kallasmaa. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2016.
- Felsbergs 1922** – Felsbergs, Ernests. *Grieķu īpašvārdu pareizrakstība latviešu valodā*. Rīga: Latvijas Universitātes izdevums, 1922.
- Gerullis 1922** – *Die altpreußischen Ortsnamen*. Gesammelt und sprachlich behandelt von Georg Gerullis. Berlin; Leipzig: Walter de Gruyter & Co., 1922.
- GN** – Täubert, Henrich. *Geographische Namen – richtig ausgesprochen*. Gotha: VEB Hermann Haack, 1963.
- IL** – *Lāti-eesti sõnaraamat. Latviešu-igauņu vārdnīca*. Projekta vad. A. Tavasts. Tallin: Eesti Keele Sihtasutus, 2015.
- KGVS** – *Sanrzasas geografiszkujų Lietuvos vardu*. Sud. Vaiszgantās. *Dirva-Žinyas*. No. 10 (1904). Shenandoah, Pa: Lietuvių Katalikų Spaudos Bendrijos Spaustuvė, 3–29 psl.
- Krievu-latviešu-vācu vārdnīce**. Москва, 1872.
- KTŽ** – *Kalbotyros terminų žodynas*. Sud. Gaivenis K., Keinys St., Kaunas: Šviesa, 1990.
- LatUpes** – *Latvijas upes. Nosaukumi un ģeogrāfiskais izvietojums*. Sast. R. Avotiņa, Z. Goba. Rīga: Latvijas Universitāte, 1993.
- Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīca**. Sast. L. Ceplītis u. c. Rīga: Avots, 1998.
- LĢIAvv** – Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra. *Interesantie un savādie vietvārdi Latvijas kartē*. Rīga: Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra, 2020.
- Lietuviškijei slapyvardžiai. Medžiaga lietuviškųjų slapyvardžių sąvadui. I-V**. Sud. J. Mačiulis. Vilnius: Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka. Bibliografijos ir knygotyros centras, 1995–2010.
- Lietuvių kalbos rašybos žodynas: rašyba, skyryba, kirčiavimas, lyčių vartojimas, lietuvių kalbos tarmės, vardynas, žodynas**. Red. K. Gasparavičius. Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1948.
- LLKŽ** – *Latvių-lietuvių kalbų žodynas*. Aut. J. Balkevičius ir J. Kabelka. Vilnius: Mokslas, 1977.
- LLV** – *Latviešu-lietuviešu vārdnīca*. Atb. red. A. Sarkanis. Rīga: Zinātne, 1995.
- LLVV** – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. <https://tezaurs.lv/llvv/>.
- LPA** – *Lielais pasaules atlants*. Galv. red. J. Turlajs. Rīga: Karšu izdevniecība “Jāņa sēta”, 2008.
- LPD** – *Lithuanian Pictorial Dictionary*. Sud. Z. Babickienė, A. Bareikytė. Vilnius: Baltos lankos, 1996.
- LPŽe** – *Lietuvių pavardžių žodynas*. Ats. red. A. Vanagas. <http://pavardes.lki.lt/>
- LRĢN** – *Latvijas Republikas ģeogrāfiskie nosaukumi*. Red. Z. Goba, V. Strautniece. Rīga: LR Valsts zemes dienests, 2004.
- LS** – *Lietuviškijei slapyvardžiai: lietuviškos spaudos iki 1990 m. slapyvardžių sąvadas. I-II*. Sud. J. Mačiulis. Vilnius: Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka, 2004.
- LSAŽ** – *Lietuviškųjų slapyvardžių aiškinamasis žodynas*. Sud. J. Mačiulis. Vilnius: Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka, 2011.

LSL – *Latviešu-somu, somu-latviešu vārdnīca*. Sast. M. Pajula et al. Rīga: Zvaigzne ABC, 2008.

LTV – *Lietuviški tradiciniai vietovardžiai*. Sud. M. Razmukaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.

LŪdenstec. – *Latvijas PSR ūdensteču nosaukumi*. Četras burtnīcas. Sast. R. Avotiņa, Z. Goba. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1986.

LŪdenstilp. – *Latvijas PSR ūdenstilpju nosaukumi*. Sešas burtnīcas. Sast. R. Avotiņa. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1984.

LW – *Lettisches Wörterbuch 1: Lettisch-deutsches Wörterbuch*. Von Ulmann Carl Christian. Riga, 1872.

LWK – Wilius, Kalwaitis. *Lietuwiszky Wardų Klétele*. Tilžė, 1910.

MLT – Pėteraitis, Vilius. *Mažoji Lietuva ir Tvanksta*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992.

MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Atb. red. I. Zuicena. <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>.

NLO – *Nordisk leksikografisk ordbok*. Bergenholtz, H. et al., Oslo: Universitetsforlaget, 1997.

Paegle 1940 – Paegle, Edvards. *Latviski uzvārdi*. Rīga: Latvijas Bērnu draugu biedrība, 1940.

PL – Zeps, Valdis, Juris. *The Placenames of Latgola: a Dictionary of East Latvian Toponyms*. Madison, Wisconsin: Baltic Studies Center, 1984.

PLSV – *Preses lasītāja svešvārdu vārdnīca*. Sast. I. Rozenvalde. Rīga: Nordik, 2004.

PV – *Pasaulio vietovardžiai*. Atsak. red. A. Pakerys. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006–2014.

PŽ – *Paauglių žodynas*. Sud. J. Paulauskas. Kaunas: Šviesa, 1997.

Ragusala 1935 – Ragusala, Valdmiers. *Mūsu kristībvārdi, to nozīme un izcelšanās*. Ludza: autora izdevums, 1935.

Rīgas ielas. 1.–3. sējums. Rīga: Priedaines (1. sēj.), Dukātava (2.–3. sēj.), 2001–2009.

Rūķe-Draviņa 1971 – Rūķe-Draviņa, Velta. *Place Names in Kauguri Country, Latvia. A Synchronic-Structural Analysis of Toponyms in an Ancient Indo-European and Finno-Ugric Contact Area*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1971.

SLKFŽ – *Sisteminis lietuvių kalbos frazeologijos žodynas*. Sud. J. Paulauskas. Kaunas: Šviesa, 1995.

SLKŽ – *Sisteminis lietuvių kalbos žodynas*. Sud. J. Paulauskas. Vilnius: Mosklas, 1987.

SP – *Suomalainen paikannimikirja*. Päätoimittaja S. Paikkala. Helsinki: Karttakeskus, 2007.

SV – *Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca*. E. Grīnberga et al. 3. papildinātais un pārstrādātais izdevums. Rīga: Avots, 2002.

SŽ – *Sinonimų žodynas*. Red. J. Paulauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2002.

SŽŽVŽ – *Географический словарь древней Жомойтской земли XVI столетия*. Сост. И. Спрогисъ. Вильна, 1888.

Tēzaurs.lv – Tēzaurs.lv <https://tezaurs.lv/>

The Gazetteer of Korea. Hong, Gi-Bum: National Geographic Information Institute, 2009.

Valkas rajons. Dabas objektu nosaukumu vārdnīca. Sast. J. Kavacs. Rīga: Latvijas Universitāte, Ģeogrāfijas nodaļa, 1993.

Vardai – *Vardai: nuo A iki Ž*. Sud. Nijolė Blaževičiūtė. Vilnius: Algarvė, 2004.

Vecvagars 2008 – Vecvagars, Māris. *Sengrieķu-latviešu īpašvārdu vārdnīca*. Rīga, Filozofijas un socioloģijas institūts, 2008.

VNa – *Vārdu noslēpumi*. Sast. G. Treimanis. Rīga: Sprīdītis, 1996.

VNb – *Vārdu noslēpumi*. Sast. G. Treimanis. Rīga: Juvetas, 2002.

VNc – *Vārdi. To noslēpumus atklāj Gunnars Treimanis*. Rīga: Zvaigzne, 2007.

VNd – *Vārda noslēpums. Kāpēc Tevi tā sauc...* Sast. Dz. Kalniņa. Rīga, Avots, 2008.

VAPŽ – *Vietovardinių asmenų pavadinimų (katoikonimų) žodynas*. Sud. M. Norkaitienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011.

VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. V. Skujiņa. Rīga: Valsts valodas aģentūra, 2007.

VŽ – *Vietovardžių žodynas*. Vyr. red. A. Pupkis: <http://vietovardziai.lki.lt/>

Walkowiak 2019 – Walkowiak, B. Justyna, *Litewskie nazwiska Polaków. Słownik etymologiczno-frekwencyjny*. Poznań: Wydział Neofilologii UAM w Poznaniu, 2019.

WLWF 2010 – *Wörterbuch zur Lexicographie und Wörterbuchforschung. Dictionary of Lexicography and Dictionary Research*. Ed. H. E. Wiegand et al. Berlin/ New York: De Gruyter, 2010.

Алфавитный список населенных мест Ковенской губернии, Ковна: издание Ковенского губ. статистического комитета, 1903.

ПТН – Горбачевич, Кирилл, Хабло, Евгений. *Почему так названы?* Санкт-Петербург: Норинт, 2002.

СГН – Боднарский, Митрофан. *Словарь географических названий*. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1958.

СГНЗС – *Словарь географических названий зарубежных стран*. Отв. ред. А. М. Комков. Москва: Недра, 1986.

Списки населенных мест Сувалкской губернии, как материал для историко-этнографической географии края. Собр. Э. Вольтер. Санктпетербургъ: Типографія Императорской академіи наукъ, 1901.